

Юсуфшоҳ Яъқубов

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

— 5 —



ЮСУФШОҲ ЯЌУБОВ

**ТАЪРИХИ
ХАЛҚИ ТОҶИК
ЗАМОНИ ОРИЁИҲО**

Китоби дарсӣ барои синфи 5

**Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба ҷоп тавсия кардааст.**

**ДУШАНБЕ
"МАОРИФ"
2015**

ББК 63.3 (2точик) Я72+74.263.1
Я-92

я-92. Юсуфшоҳ Яъкубов. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 5-ум. Душанбе, «Маориф», 2015, 248 сах.

Ҷадвали истифодаи китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли таҳсил	Охири соли таҳсил
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978 99947-1-265-6

«Маориф», 2015
Мониторинги давлат

МУҚАДДИМА

Шумо акнун бори аввал таърихи халқу кишвари азизи худро меомӯсед. Таърихи халқи тоҷик як пораи пурифтихори таърихи ҷаҳон мебошад. Агар шумо таърихи халқи худро хуб донед, маълум мешавад, ки Ватани хешро ҳам дӯст медоред. Донистани таърихи халқ ин шинохтани гузаштагони худ, тараққиёти кишвар, илму маърифат ва забону Ватани хеш мебошад. Худшиносӣ яқдилӣ ва ваҳдати миллатро ба вучуд меорад. Агар миллат яқдилу яқтост, иқтисодиёти он низ тараққӣ мекунад, илму фарҳангаш раванқ меёбад ва давлаташ пешрафта мешавад. Халқе, ки худшиносии миллӣ дорад, ҳамеша соҳиббэхтирому пешрав аст. Шахси таърихдон сиёсатмадори мохир, кордон, донишманд, хирадманд, роҳбари боадлу инсоф ва дилсӯзу ғамхори миллат мешавад.

Гузаштагони мо дар таърихи инсоният корнамоиҳои бузурге кардаанд. Онҳо дар Осиёи Марказӣ аввалин ромкунандагони ҳайвоноти ҳонагӣ мебошанд. Онҳо инчунин аз ҷумлаи нахустин одамоне маҳсуб мегардиданд, ки ба зироаткорӣ ва соҳтмони шаҳрҳо машғул будаанд. Гузаштагонамон офарандагони фарҳанги баландпояи ҷаҳонӣ дар Осиёи Марказӣ мебошанд ва мо имрӯз ҳам бо ин фарҳанг фахр мекунем.

Шумо бори аввал таърихи мухтасари қадими халқи худро меомӯсед ва огоҳ мешавед, ки дар гузаштаҳои дуродур Ватани аҷлоди мо – ориёӣҳо хеле бузург будааст. Вай аз шимол, аз хавзаи рӯди Ра (Волга) сар шуда, ба ҷануб то Ҳиндустони Марказӣ ва аз шарқ, аз Хуанхеи Чину Муғулистон то Молдава ва Осиёи Хурд тӯл мекашид. Дар ҳамаи ин заминҳои паҳновар гузаштагони мо ориёӣҳо зиндагонӣ мекарданд. Ин аст, ки шумо бояд таърихи гузаштагони худро бодикқат омӯсед ва сабабҳои хурд шудани худуди мамлакат ва кам гардидани аҳолии ориёинаҷодро фаҳмед.

«Таърих» калимаи арабӣ буда, маънояш муайян намудани вақти рух додани ҳодисаҳои муҳим мебошад. Ба ибораи дигар, таърих илмест, ки ҷамъи ҳодисаҳои муҳими дар рӯи Замин ва дар ҳаёти инсонҳо рухдодаро меомӯзад.

Дар таърих ҳар ҳодиса сабаб ва оқибат дорад. Вазифаи инсон он аст, ки сабаби рӯй додани он ва ё он ҳодисаҳоро омӯзад ва оқибатҳои бади онро пешгирӣ намояд, яъне таърих фанни ибратомӯз буда, барояи донишмандони сабабҳои ҳодиса, ҷой, рӯз,

моҳ ва соли он шарт аст. Ҳодисаҳо ва воқеаҳо дар таърих гуногунанд ва онҳоро муҳит ва талаботи инсонҳо ба вучуд меоранд. Дар таърих подшоҳони алоҳида нақши бузург мебозанд, агар онҳо донишманд ва сиёсатмадори дурбин бошанд, зиндагонии мардум хуб мешавад, мамлакат обод мегардад. Ҳамин хел шоҳон дар таърихи халки тоҷик: Чамшед, Фаридун, Кайкубод, Кайковус, Кайхусрав, Кайгуштосп, Куруши Кабир, Дориюши Кабир, Аршак, Ардашери Бобокон, Шопури I, Анӯшервон, Канишкаи Кабир, Кадфиз, Ахушнавот, Хусрави Парвиз, Абӯмуслим, Абдуллоҳи Тоҳир, Яъқуби Лайс, Исмоили Сомонӣ ва Насри II буданд. Дар замони подшоҳии онҳо мардум зиндагии хубу ором доштанд.

Дар таърихи халки тоҷик саҳифаҳои муҳим, ки аҳамияти ҷаҳонӣ доранд, хеле бисёранд. Масалан, аввалин пайғамбари соҳибкитобу соҳибтаълимот Зардушт аз миллати мо буд. Ӯ одамонро ба сулҳу салоҳ, ваҳдати миллӣ ва меҳнати ҳалолу созандагӣ даъват кардааст. Китоби «Авесто», ки дар замони ӯ таълиф шуда буд, бузургтарин китоби динӣ, таърихӣ, фалсафӣ, педагогӣ, тиббӣ ва адабӣ дар ҷаҳон мебошад. Таъриху фарҳанги мо аз он замон сарчашма мегирад.

Аввалин бунёдкунандагони империяи бузурги ҷаҳонӣ Куруши Кабир ва Дориюши Кабир буданд. Куруши Кабир аввалин Эълумияи ҳукуки башарро таҳия намуда, ҳамаи инсонҳоро новобаста аз наҷоду миллату динашон баробарҳуқуқ эълон намуд. Халки тоҷик ҳеҷ гоҳ ба сари халки дигар лашкар нақаша, мардумашро ғорат накардааст. Подшоҳони ориёинаҷод гуломони бисёреро аз гуломию асорат озод намуда, ба бегонагон ғамхорӣ зоҳир кардаанд. Гузаштагони мо дар тӯли ҳазорсолаҳо дар сарзамини Осиёи Марказӣ зиндагонӣ намуда, аз худ осори фаровони таърихӣ, аз ҷумла оромгоҳҳо, калъаҳо ва дигар биноҳои меъморий ва осори хаттӣ боқӣ мондаанд, ки аз қадимӣ будани миллати мо гувоҳӣ медиҳанд.

Чанд сухан дар боран даврабандии таърихи ориёӣ — тоҷикон, вожаю ибораҳои таърихӣ ва географӣ, ки дар китоб истифода шудаанд:

1. Бори аввал кӯшиш шудааст, ки таърихи ориёӣ дар шакли китоби дарсӣ ба тақсмоти марзҳои сиёсӣ, ҷун таърихи як халқ навишта шавад. Тавре ки маълум аст, гузаштагони мо худро ориёӣ гуфтаанд ва бо ин ном ҳазорҳо сол зиста, империяҳои ҷаҳонӣ ба вучуд овардаанд. Дар ибтидои ҳазораи якуми милодӣ бо сабабҳои

маълум ва номаълум номи «ориёӣ» аз байн меравад ва ба ивази он калимаи «точик» пайдо мешавад. Сабабҳои фаромӯш шудани номи «ориёӣ»-ро дар давоми дарсҳои мефаҳмед. Сабабҳои пайдо шудани номи тоҷик дар дарсҳои синфи 6-ум гуфта мешавад. Аз замонҳои қадим то асрҳои III – IV-и милодӣ, гузаштагони мо хурдро ориёӣ гуфтаанд ва аз ҳамин сабаб таърихи ин давраро таърихи қадими халқи тоҷик – замони ориёӣҳо номидаем.

2. Дар замони Шӯравӣ таърих ба форматсияҳои ҷамъиятӣ –ҷомеаҳои ибтидоӣ, гуломдорӣ, феодализм, капитализм ва сотсиализм тақсим мешуд. Баъди аз байн рафтани сохти сотсиализм ин табақабандӣ низ барҳам хӯрд.

Имрӯз табақабандию даврабандию дар таърихи халқҳо гуногун мебошанд. Таърихи қадими халқи тоҷик замони ориёӣҳо ва ибтидоӣ асри миёна – замони ташаккули этноними «тоҷик» ва равангаи сохтори деҳқониро дар бар гирифта, асоси даврабандии сулолаӣ таркиб ёфтааст. Масалан, замони ҷомеаи ибтидоӣ, яъне асри санг номи давраи сулолаи шоҳони Пешдодиён номида шудааст, зеро таърихи онҳо аз замони аввалин инсон Каюмарс (Каёмард) шурӯъ мешавад. Замони онҳо аз асри санг то ҳазораҳои 9–7 пеш аз милод давом кардааст.

Замони мису санг ва биринҷро ба давраи пайдо шудани кишоварзон, аввалин чорводорон, шаҳро деҳот ва давлату синфҳо нисбат додан мувофиқ меояд. Дар ин давра сулолаи Каёнӣён ҳукмронӣ кардаанд. Мувофиқи ривоятҳои таърихи ҳукмронии Каёнӣён то ба ҳамоҳанг кардани Бохтару Хоразм аз тарафи Ҳахоманишиён давом дошт.

Баъди Каёнӣён сулолаи Модҳо, пасон Ҳахоманишиён, Юнониён, Портҳо ва Кӯшонӣён паси ҳам ҳукмронӣ кардаанд. Ҳамин тавр, ба давраҳо тақсим намудани таърихи синфи 5-ум мувофиқ ба сулолаҳои ҳукуматкарда радабандӣ шудааст.

3. Навигарии дигаре, ки дар китоби дарсии таърихи (қадими) халқи тоҷик мушоҳида мешавад, дохил намудани мафҳумҳои Ориёноӣ Шарқӣ ва Ориёноӣ Ғарбӣ мебошад. Аслан ин мафҳумҳоро забоншиносон нисбат ба забони Эрони Шарқӣ ва Эрони Ғарбӣ истифода кардаанд. Мо дар ин китоби дарсӣ таърихи қадими Эрони кунуниро ба Ориёноӣ Ғарбӣ ва Осиёи Марказиро ба Ориёноӣ Шарқӣ дохил намудем, агарчи Хуросони Эрони кунунӣ ба Ориёноӣ Шарқӣ ворид мешавад.

Фанҳои ёрирасони таърих. Таърихи инсоният миллионҳо солро дар бар гирад ҳам, мо аз он, бахусус аз қадимтарин давраҳои он, ки ҳоло инсон ба вуҷуд наомада буд, хеле кам огоҳ ҳастем. Дар бораи нахустин инсонҳо хеле кам маълумот дорем, зеро онҳо хона сохтанро намедонистанд ва бе ягон сарпаноҳ монанди ҳайвонҳои ваҳшӣ зиндагонӣ мекарданд, либос надоштанд, оташро намедонистанд, гӯштро хом меҳӯрданд, афзору олот сохта наметавонистанд, сурат намекашиданд ва ғайра. Ин аст, ки аз фаъолияти дуру дарози инсонҳои қадим мо кам огоҳӣ дорем. Лекин дар бисёр илмҳои имрӯза, аз ҷумла бостоншиносӣ, симошиносӣ ва забоншиносӣ таърихи инсонии қадим баррасӣ шуда, саҳифаҳои зиёди торики ҳаёту фаъолияти онҳо равшан мегарданд.

Бостоншиносӣ (археология) соҳаи илми таърих аст, ки дар асоси ёдгориҳои маданияти моддӣ таърихи ҷамъияти инсониро меомӯзад. Калимаи «археология» аз забони юнонӣ гирифта шуда, илм дар бораи омӯхтани таърихи қадими инсонҳост.

Бостоншиносон тахминан дар кучо зистани одамони қадимро медонанд, бинобар ин, макони онҳоро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. Аксар ҷойҳои зисти одамони қадим дар натиҷаи ходисаҳои тасодуфӣ – кӯчидани хоки теппаҳо, сохтмони биноҳо, кандани каналҳо, чоҳҳо, селроҳоҳо, ва ғайра ошкор мешаванд. Бостоншиносон дар он ҷойҳо ҳафриёт (кофтукӯв) мегузaronанд ва дар асоси бозёфтҳои худ дар қадом давраҳо зиндагӣ қардани одамонро муайян менамоянд.

Омӯзиши таърихи инсоният нишон медиҳад, ки одамон дар ҳар замон олот, афзор, силоҳ, зебу зинат, сарулибос, хонаю дари ба он давра хос доштаанд. Бостоншиносон ин гуна чизҳоро омӯхта, таърихи ҳамон давраро барқарор менамоянд. Ёдгориҳо ба асрҳои санг, биринҷ ва оҳан тақсим мешаванд.

Ёдгориҳои асри санг аз лангару калпҳо, нақшҳои болои сангҳо қандаи одамони қадим, ёдгориҳои асри биринҷ аз қабристонҳо, бошишгоҳҳо – деҳаю шаҳрҳо ва ҳамчунин аз расмҳои рӯйи сангҳо иборатанд. Ёдгориҳои давраи атиқа ва асрҳои миёна қабристонҳо, макбараҳо, калъаҳо, харобайи шаҳру деҳот хеле бисёранд. Ҳар яке аз ёдгориҳои номбурда вобаста ба давру замон услуби омӯзиши хосе доранд.

Барои барқарор намудани таърихи инсонҳои қадим боз илмҳои дигар низ мадад мерасонанд.

Антропология (илми симошиносӣ) калимаи ҷунонӣ буда, антропа – одам, логос – илм, яъне илми одамшиносист. Симошиносон дар асоси боқимондаи устухонҳо, косахонаи сар, сугунмуҳра, устухонҳои дасту пой на танҳо шакли зоҳирӣ, балки таҳаввулотии бадани одамро давра ба давра муайян менамоянд. Олимон дар асоси устухон ва косахонаҳои сар тағйироти ҷисмӣ ва фикрии одамони маймуншакл – аз аҳди қадимтарин то ба шакли инсонии муосир даромадани онҳоро таҳқиқ кардаанд.

Палеонтология аз калимаҳои ҷунонии палео – қадим ва онтология – омӯзиши мавҷудот таркиб ёфтааст. Илмест, ки дар асоси устухонҳо таърихи инкишофи ҳайвонотро аз қадим то ҳоло меомӯзад. Олимони палеонтолог дар асоси устухонҳо муайян менамоянд, ки одамони қадим кадом навъи ҳайвонотро шикор карда меҳӯрданд ва кадом навъи онҳоро ром менамуданд.

Ботаника – калимаи ҷунонӣ буда, маънояш рустанӣ, алаф, сабзавот аст ва ҳелҳои рустанӣҳо ва дарахту бугтаҳоеро, ки инсонҳои қадим истифода мебарданд, барқарор менамояд.

Геология низ аз забони ҷунонӣ буда, геο – замин ва логос – илм, илми заминшиносист. Он на танҳо таърихи пайдоиши замин, балки зинаҳои тағйироти табиат ва ба инсонҳои қадим ҷиғуна таъсир гузоштани заминро меомӯзад.

Мардумшиносӣ (этнография), калимаи «этно» маънои халқро дорад, яъне илме аст, ки урфу одати халқро, ки дар қитъаҳои дунё ба сабабҳои гуногун дар сатҳи гуногуни зиндагии ҳеле қадим қарор доранд, омӯхта, бисёр бахшҳои таърихи гузаштаре равшан месозад.

Забоншиносӣ илмест, ки дар асоси омӯзиши қатбаҳо (навиштаҳои рӯи девор ва сангҳо) тағйироти забонӣ ва умумияти забонҳои ҷаҳонро ошкор месозад. Дар омӯзиши таърихи қадим илмҳои физика, химия, риёзиёт, биология ва зоология низ ҳисса мегузоранд. Танҳо дар асоси ҳамкории ҳамаи илмҳо мо метавонем аз таърихи пайдоишу ташаккули одамони қадим огоҳ шавем.

БОБИ I

ЗАМОНИ ПЕШДОДИЁН – АСРИ САНГ

§1. АСРИ САНГИ ҚАДИМТАРИН–ПАЛЕОЛИТ

Дар дунё аз рӯйи нажод се гурӯҳи одамон: сафедпӯстон, сиёхпӯстон ва зардпӯстон зиндагӣ доранд. Вобаста ба ин олимон тахмин мекунад, ки нажоди (ирқи) сиёхпӯстон дар Африқо, сафедпӯстон дар Аврупо ё Осиёи Наздик ва зардпӯстон дар чанубу шарқии Осиё, дар Чину Индонезия пайдо шудаанд. Аммо на дар Аврупо ва на дар Осиё бошишгоҳи зиёда аз 1 миллион сол умрдоштаро пайдо нашудааст. Бошишгоҳи қадимтарини инсон дар қитъаи Африқо (қисми чанубиу шарқӣ) кашф шудааст, ки Олдувай ном дошта, 2,5 миллион сол пеш вучуд доштааст. Аз ҳамин сабаб бештари олимон дар он ақидаанд, ки нахустин инсон дар Африқо ба вучуд омадааст ва аз он ҷо ба дигар қитъаҳо паҳн шудааст.

Даврабандии асри санг. Асри санг давраи дарозтарини таърихи инсоният ба шумор меравад. 99 дарсади таърихи аҷдоди инсонии имрӯза дар асри санг гузаштааст. Асри санг то ҳазораҳои 9–7-уми пеш аз милод, то пайдо шудани маъдан идома меёбад. Барои он асри санг мегӯянд, ки дар он давра ҳамаи афзори олот аз санг сохта шудаанд ва одами маймуншакл низ дар он давра зиндагӣ кардааст. Асри санг ба се давра: палеолит, мезолит ва неолит ҷудо мешавад.

Давраи якум палеолит (қадимтарин) 2,5 миллион сол пеш сар шуда, то 1,5 миллион сол давом мекунад. Дар ин давра одамони маймуншакли австралопитекҳо зистаанд (аз лотинии австралис – чанубӣ ва питек – маймун).

Дар давраи дуюм – 1,5 миллион сол пеш, австралопитекҳо ба одамони маймуншакли гомоэректус иваз мешаванд. Гомоэректусҳо аз гузаштагони худ австралопитекҳо бо он фарқ доштанд, ки онҳо бо ду пой ҳаракат менамуданд. Гомоэректусҳо дар бисёр қисмҳои Осиё ва Аврупо зиндагӣ мекарданд. Дар даврае, ки аз ҳазораҳои 100 то 50–40-ум давом дошт, неандерталҳо зиндагӣ кардаанд (Неандертал номи ҷоест дар Олмон, ки бос-

тоншиносон дар он чо бори аввал устухонҳои навъи сеюми одами маймуншаклро пайдо кардаанд). Аз ҳазораҳои 50–40-ум сар карда, дар дунё инсонӣ ҳозира пайдо мешавад, ки онро «Ҳомо Сапиенс» меноманд.

Таърихи пайдоиши инсоният мувофиқи давраҳои геологӣ даврабандӣ мешавад. Масалан, дар илми геология таърихи охиринаи пайдоиши сохти Замиро давраи чаҳорум меноманд.

«Антропоген» калимаи юнонӣ буда аз «антроп» – шакл ва «генос» – пайдоиш таркиб ёфта, бавучудоии инсонро ифода менамояд.

Дар Осиёи Марказӣ бошишгоҳи қадимтарини инсон дар Тоҷикистон, дар наздикии Ховалинг (Кӯлдара) пайдо шудааст, ки он миллион сол дорад. Ин бошишгоҳро бостоншиноси тоҷик В.А. Ранов кашф кардааст. Дар ин чо дар чуқурии 120 м устухонҳои фил, каркадан, уштур, юз, кафтор ва дигар ҳайвонотро пайдо намудаанд. Ҳамин тавр, сарзамини тоҷикон яке аз қадимтарин макони гомозректусҳо будааст. Гомозректусҳо аз обисангҳо афзори шикананда ва бурандаи турбмонандаро сохтаанд. Ин афзорҳои хеле одианд, вале дар онҳо осори даст ё хунари инсонӣ қадим хуб ба назар мерасад. Одамони қадим барои сохтани афзорҳои аз шишасанг, обисанг, тахтасанг ва чаҳмоқсанг истифода мебардаанд.



Расми 1. Афзорҳои замони асри санг: буранда ва пӯсткан (1-6); зананда ва кананда (7).

Чойи дигари одамони қадим дар Фаргона, дар назди деҳаи Ҳайдаркони ҳозира кашф шудааст. Ин бошишгоҳ бо номи Селенгур маъруф мебошад. Дар ин ҷо дар калп (ғори камари кӯҳ) бостоншиносон муайян намудаанд, ки одамони қадим аз ҳазораҳои 700–600-ум то ҳазораҳои 40-ум зиндагӣ кардаанд.

Дар натиҷаи ҳафриёт (кофтукови бостоншиносӣ) устухонҳои хирс, бузҳои кӯҳӣ, каркадан, чоғҳо ва устухони ду панҷаи дастии одами гомозректусхоро ёфтаанд. Ин устухон ва дандонҳо ба зану марди 35-40-сола ва кӯдаки 10-сола тааллуқ доштаанд. Дандонҳо хеле соида шудаанд, ки аз хӯрдани хӯроки дурушт шаҳодат медиҳанд. Симошиносон ин дандонҳоро ба як навъи гомозректусҳо нисбат додаанд. Бошишгоҳҳои одамони қадим дар ғори Азии Қафқоз ва Ҷоукоутани Чин низ пайдо шудаанд.

Неандертал аҷлоди бевоситаи одами ҳозира буда, мағзи сари вай нисбат ба пешгузаштагонаш хеле калон (1330–1600 см³) мебошад. Симои неандертал ба симои одами ҳозиразамон хеле наздик аст.

Каполи (ҷумҷума, устухони пурраи сар) писарчаи 10-солаи неандерталиро бостоншиноси маъруфи шӯравӣ А.П.Окладников дар ғори Тешиктоши Бойсуни Сурхонрӯд ёфтааст. Дар асоси устухони сари ин писарбача симошинос М.М. Герасимов қиёфаи ўро барқарор кард. Дар асоси ин бозёфт олимон тахмин менамоянд, ки Осиёи Марказӣ – сарзамини тоҷикон яке аз маконҳои пайдоиши одами нав мебошад. Писарбачаи неандерталиро дар назди оташдон рӯй ба офтоббаро гӯронида, атрофашро бо сангҳо девор кардаанд. Дар атрофи қабр ду шохи оҳу гузоштаанд. Ин шоҳҳо далели онанд, ки одамони неандерталӣ ба оҳу эҳтироми махсус доштаанд ва ин одат то кунун дар байни тоҷикон ҷой дорад.

Дар ғори Тешиктош одамони неандерталӣ 50–40 ҳазор сол пеш



Расми 2. Писарбачаи неандерталӣ аз ғори Тешиктош.

зиндагӣ кардаанд. Неандерталҳо афзори сангин, аз қабилӣ корд, ранда, сангҳои зананда, пӯсткан ва ғайра доштаанд. Олоти бисёре аз чаҳмоқсанг сохта шудаанд. Дар байни устухонҳои устухони асп, гови тур, гавазн, гӯрхар ва ғайра пайдо шудаанд.

Яке аз машҳуртарин бошишгоҳҳои қадима – гори Оғзикучук дар домани кӯҳҳои Гулизиндони назди деҳаи Пушинги Данғара ҷой дорад. Бостоншиносон дар ғор устухонҳои сангпӯшт, оташдонҳо, ҳамчунин устухонҳои бузу гӯсфанди ваҳшӣ, асп, гавазн, хирс, сағур, ғурозро пайдо намудаанд. Зиеда аз 5 ҳазор олот, аз ҷумла 560 афзори сайқалёфта низ ба даст омадааст.

Одамон дар гори Оғзикучук 60–40 ҳазор сол қабл зиндагӣ кардаанд. Тахминан одамони неандерталӣ 100–90 ҳазор сол пеш ба ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ омадаанд.

Панҷоҳ ҳазор сол пеш дар дунё ба ҷойи одамони неандерталӣ инсонҳои ҳозира пайдо мешавад. Олимон устухонҳои одами ҳозираро дар бошишгоҳи Кроманонс, дар Фаронса пайдо карда, вайро одами нав – «Кроманонс» ё «Ҳомо Сапиенс» ном ниҳодаанд.

Бошишгоҳҳои одамони «Ҳомо Сапиенс» дар Қаракамари Афғонистон ва Шугнови Тоҷикистон низ кашф шудаанд. Ин давра аз ҳазораҳои 50-ум сар шуда, то ҳазораҳои 10–7 давом мекунад. Одами нав аз гузаштагонӣ худ бо ақлу фаросат ва ҷобукии дасту пой фарқ дошт. Ӯ афзорҳои нав месохт ва онҳоро сайқал меод, дар оташдонҳо оташ меафрӯхт.



САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

- 1. Чанд гурӯҳи наҷодҳоро медонед ва макони зисти онҳоро муайян карда метавонед?*
- 2. Асри санг чанд давра дорад? Номбар кунед ва шарҳ диҳед.*
- 3. Қадимтарин бошишгоҳ дар Тоҷикистон, дар кучо пайдо шудааст?*

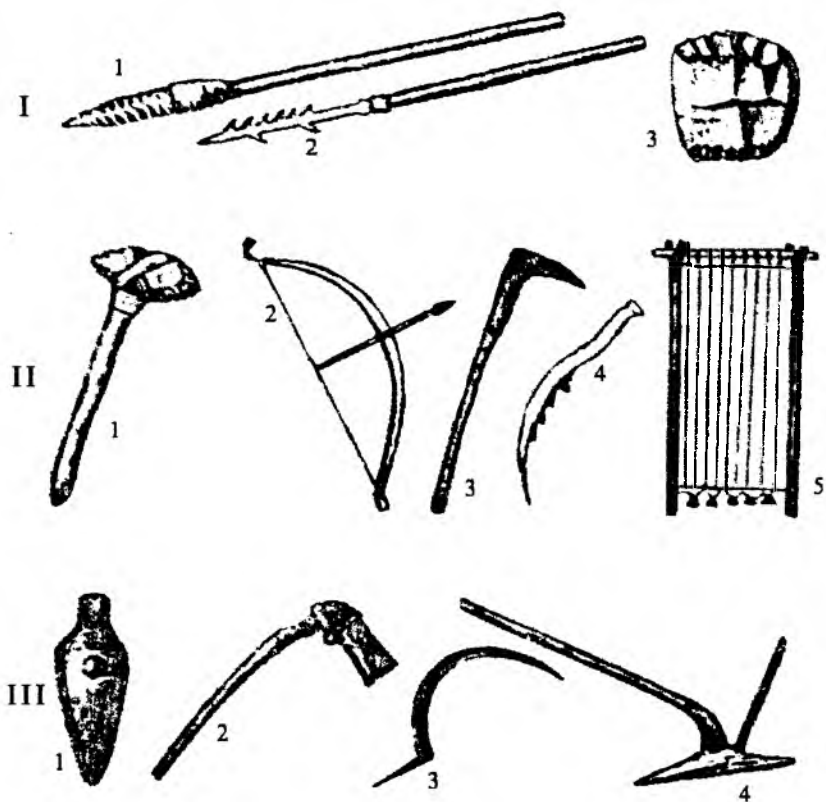
§2. АСРИ САНГИ МИЁНА – МЕЗОЛИТ

Мезолит (аз забони юнонӣ мезос – миёна ва литос – санг, яъне маънояш асри миёнаи санг) аз ҳазораи 10-ум то ҳазораи 6 давом мекунад, ки дар ҳаёти одамон нақши бузург бозидааст. Дар ин давра одамон усули олотсозиро такмил дода, дар истеҳсолот муваффақиятҳо ба даст овардаанд. То ин замон одамон ба-

рои худ хӯрок захира намекарданд, дар замони мезолит онҳо ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғул мешаванд.

Дар ин давра инсонҳои қадим камонгӯлак ва тири пайконро ихтироъ мекунанд ва баъзе сайдҳоро, ки аз тири камонгӯлак захмӣ шудаанд, аз ҷумла буз ва гӯсфанди ваҳширо намекуштанд, балки онҳоро ба хона оварда, табобат мекарданд. Ин амал сабаби ром намудани бузу гӯсфанд ва пайдо шудани чорвои хонагӣ гардид. Аввалин ҳайвони хонагӣ сағ буд. Сағ дар шикор ба соҳибаш ёри мерасонд. Сағ чорпоёни майдаро медошт ва соҳибонаш онҳоро шикор мекарданд.

Дар давраи мезолит бештар аз чахмоқсанг афзор месохтанд,



Расми 3. Афзорҳои асри санги замонҳои: I. Мусте. 1) найза, 2) чангаки моҳигирӣ, 3) пӯсткан. II. Мезолит. 1) зананда, 2) камонгӯлак, 3) кананда, 4) дос, 5) бофанда. III. Неолит. 1) меитӣ, 2) теша, 3) дос, 4) сипор.



Расми 4. Каполҳо¹: 1.Маймуни шимпанзе, 2.Одами кунунӣ. 3.Неандертал.

ки онҳо зебою нафис буданд. Бошишгоҳҳои мезолит хеле бисёранд. Дар ин давра гармиҳои шадид ва ба биёбону сахроҳо табдил ёфтани ҷангалзорҳо мушоҳида мешавад. Дар Осиёи Марказӣ давраи гармо хеле тӯлонӣ будааст. Бошишгоҳҳои мезолитӣ дар Чилучорчашмаи ноҳияи Шаҳритӯс, Тутқавулу Сайёди Норақ, Мазори Шарифи Панҷакент, Ошхона (дар Помир) таҳқиқ шуданд. Як идда зистгоҳҳо дар соҳилҳои баҳри Хазар (Каспий) бо номи Дамдамчашма, Обишир дар Фарғона ва даҳҳо ёдгориҳои дигар таҳқиқ шудаанд.

Дар олоти ин давра афзорҳои сегӯшаи аз чаҳмоқсанг сохташуда бисёранд, аммо дар байни онҳо олоти зебои буранда, аз кабили кордҳо хеле машҳуранд.

Дар замони мезолит шикорчиён аз ҳисоби сайдҳо ва захираҳои ҷамъовардаи мева ва донаҳои дарахтони хурдӯй мезистанд. Донаҳои зироатҳои кишоварзӣ ёфт нашудаанд, ба таҳмин дар охири мезолит ҷав ва гандум кишт карда мешудаанд.

Нақши меҳнат дар ташаккули инсон. Давраи аз шакли маймун (австралопитек) ба инсон гузаштан як чаҳиши бузурге буд, ки он чандин миллион солро фаро гирифтааст. Инсон аз ҳайвон пеш аз ҳама ба он фарқ дорад, ки вай на танҳо истеъмол, балки истеҳсол ҳам мекунад.

Дигар фарқи одами маймуншакл аз маймуни одӣ он буд, ки ӯ бо ду пой рост истода роҳ мерафт ва дастҳои озоди худро барои иҷрои кори ғоидабахш истифода мекард.

Одами маймуншакл тадриҷан шакл иваз карда, ба сурати кунунӣ табдил меёбад. Маҳлуқи нав аз маймунҳо бо майнаи бузургу тараққиқарда, қомати рост, роҳгардӣ ва рушди хуби панҷаи

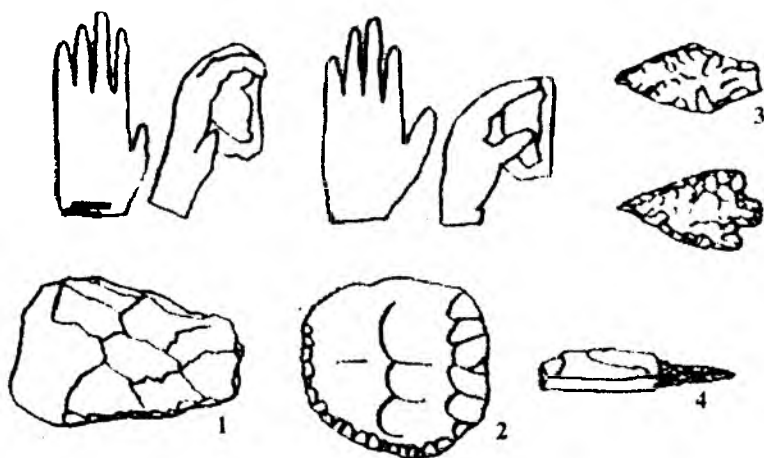
1. Капол – чумҷума, косахонаи нуруи сар.

даст фарқ дошт. Одам дар ҳамин шакли ҳозирааш якбора пайдо нашудааст, балки дар тӯли 2,5 миллион сол тадричан дар натиҷаи кори бардавому вазнин аз насл ба насл тағйир ёфтааст. Инсон барои сохтани афзорҳои хубтару гиротари қор вақти зиёде сарф кардааст. Миллионҳо сол паси ҳам шудаанд, то ки инсон пора намудани сангро ёд гирифт ва аз тезии он истифода кард. Дар давоми асрҳо инсонии қадим аз санги тези табиӣ барои буридан, аз калтак барои зарба задан ва аз нӯги чӯби тез барои кофтан истифода бурдааст.

Азбаски одами ибтидоӣ сохибақл буд, вай ба сохтани афзорҳои хубтари сангӣ, чӯбӣ ва устухонӣ шурӯъ менамояд. Ӯ дар тӯли миллионҳо сол сифати баланд надоштани афзори сангиро пай бурда, кӯшидааст, ки аз чаҳмоксанг қорд, дарафш ва дигар афзорҳои бурротаре бисозад.



Расми 5. Афзорҳои замони палеолит, ки 200 ҳазор сол пеш истифода мешуданд: 1. Зананда, 2. Калтақи чӯбин, 3. Чӯби кобанда.



Расми 6. 1. Зананда, 2. Пустан, 3. Найзасанг, 4. Дарафш.

Дар давраҳои қадим ҳаво ҳамеша гарм буд, дарахтон, буттаҳо мунтазам мева доштанд, одамон кам буданд ва онҳо ба осони шиками худро сер мекарданд. Азбаски табиат гарм буд, одамони қадим дар ҳавои кушод бе либос мехобиданд. Аз ҳамин сабаб дар давоми миллион сол, ки асри аввали санг – палеолитро дар бар мегирад, одам барои беҳтар намудани тарзи зиндагӣ ва олооти истеҳсоли кам кӯшиш намудааст.

Вақте ки табиат тағйир ёфт, ҳаво хунуктар шуд, роҳи ёфтани хӯрок душвор гардид, инсон барои наҷоти худ хонасозӣ, либосдӯзӣ ва захира намудани хӯрокро ёд гирифт. Инсон оҳиста-оҳиста силоҳи шикорӣ сохт. Ба сари ҷӯбдаста санги бурандаеро баста ё пораи пайконмонанди чахлоқсангро ба ҷӯби дарозе пайваста, дар ҷангу шикор ба кор мебард.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



- 1. Афзорҳоеро, ки одами давраи асри санги миёна сохтааст, аз палеолит ҷӣ бартарӣ доштанд.*
- 2. Нақши меҳнат дар ташаккул ва тақомули инсонро шарҳ дода метавонед?*
- 3. Табиати он давра барои зиндагии содаву одии инсонҳо ҷӣ мусоидат дошт?*

§3. КАШФИ ОТАШ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҲАЁТИ ИНСОНҲО

Ба даст овардани оташ. Одамони қадим кай оташро пайдо кардаанд, дақиқан маълум нест. Ба ҳар ҳол гуфта метавонем, ки оташро инсон ихтироъ накардааст. Инсон аз оташ дар натиҷаи ҳодисаҳои табиат – вулкониҳои оташфишон ва раъду барқ, ки ба сабаби онҳо ҷангалзорҳо оташ мегирифтанд, огоҳ шудааст.

Одамони қадим аз оташ метарсиданд ва аз алангаи он ба ҷангалзорҳо ва кӯҳхову ғорҳо мегурехтанд, аммо аз сӯхтор на танҳо одамони қадим, балки ҳайвонҳои ваҳшӣ ҳам метарсиданд ва дуртар мерафтанд. Инсон қадим тадриҷан ба моҳияти оташ сарфаҳм рафта, барои аз худ кардани он кӯшидааст ва дар хунукӣ ба гармии оташ наздик шуда, худро аз сармо наҷот додааст. Одамони фаҳмидаанд, ки дарандагон аз оташ метарсанд. Онро барои муҳофизат истифода карданд. Онҳо оташро барои ҷуғлан

ва торикиро равшану хунукиро гарм кардан шабу рӯз ва моху сол фурузон нигоҳ медоштанд. Дар гулхан пухта шудани гӯшти ҳайвонҳои дар сӯхтор монда ба инсонии қадим сабақ шуд, ки хомро дар оташ пухта, пас истеъмол намояд, зеро гӯшти пухташуда аз гӯшти хом болаззаттар буд. Одамон шабу рӯз дар гирди оташ меистоданд, то ки он хомӯш нашавад. Оҳиста-оҳиста оташ дар назари одамони қадим муъҷиза намуд ва онро чун чизи муқаддас мепарастиданд.

Бостоншиносон дар бошишгоҳҳои одамони қадим ҷойҳои пайдо намуданд, ки садҳо сол оташ фурузон будааст. Агар одамон аз як ҷо ба ҷойи дигар мекӯчиданд, оташро ҳамроҳашон мепарастиданд. Хомӯш шудани оташ барои онҳо бадбахтӣ ба шумор мерафт. Одамон баъдҳо фаҳмиданд, ки аз соиши ду ҷӯби хушк низ оташ падида меояд ва ё дар натиҷаи ду оҳансанг ё чаҳмоқсангро ба ҳамдигар задан низ зарраҳои оташ пайдо мешаванд. Ҳамин тавр, онҳо худашон даргирондани оташро ёд гирифтанд.

Дар адабиёти паҳлавӣ ва «Шохнома» ихтироии оташро ба шоҳ Ҳушанг нисбат медиҳанд. Дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ омадааст, ки шоҳ Ҳушанг сангеро ба сӯйи мор мепартояд ва он ба санги дигар бархӯрда оташ пайдо мешавад:

*Баромад ба санги гарон санги хурд,
Ҳам ону ҳам ин санг бишкаст хурд.
Фурӯге¹ падида омад аз ҳар ду санг,
Дили санг гаши аз фурӯг озаранг².
Ҳар он кас, ки бар санг оҳан задӣ,
Аз ӯ равшаноӣ падида омадӣ.
Ҷаҳондор пеши ҷаҳонофарин,
Ниёши ҳамекарду хонд офарин.*

Шоҳ ва ёронаш аз пайдо шудани оташ шодӣ карданд ва ин рӯзро ҷашн гирифтанд, ки он бо номи Сада машҳур аст. Ҷашни Сада то асрҳои XI–XII дар байни гочикон маъмул буд, вале тадричан аз байн рафт. Ҷашни Сада дар аввали зимистон баргузор мегардид, яъне ҷашни огози замистон аст. Мардум аз хезуми бисёр гулхан меафрӯхтанд ва зимистонро, ки аз қувваҳои бадӣ ба ҳисоб мерафт, мазаммат мекарданд. Оташро аз борон нигоҳ доштан сабаби хонасозӣ гардидааст.

1. Фурӯг – рӯшноӣ.

2. Озаранг – оташранг.



Расми 7. 1. Шикори одамони қадим. 2. Мамонт (фил) дар замони қадим.

Тӯдаи инсонҳо. Одамони қадим дар замоне мезистанд, ки иклими дунё гарму нарму ҳамешабахор буд. Дарахтон, буттаҳо ҳамеша сабз ва ҳосилдор буданд. Одамон аз ҳисоби меваҳои худрӯй зиндагонӣ мекарданд, аммо дар он давраи дуродур ҳайвонҳои ваҳшии бузургчусса: мамонт, каркадан, динозавр, шер, паланг, гург, аждаҳо, сусмор ва амсоли инҳо бисёр буданд ва ба одамон ҳучум оварда, онҳоро меҳӯрданд. Одамон низ монанди ҳайвонҳо хонаю дар ва ҷойи паноҳшавӣ надоштанд ва луч дар ҳавои кушод мезистанд. Онҳо аз тарси ҳайвонҳои ваҳшӣ дар танҳои зиста наметавонистанд ва маҷбур буданд, ки тӯда-тӯда зиндагонӣ кунанд.

Агар мо хулқу атвори маймунҳои имрӯзаро мушоҳида кунем, онҳо ҳам аз авлод иборатанд ва шояд ба гурӯҳҳо чудо шудани одамон низ авлодӣ буд. Гурӯҳҳо аз 30 – 40 нафар иборат буданд. Гурӯҳ-гурӯҳ гаштан ба муқобили ҳайвонҳо мубориза бурдан ва худро муҳофизат кардану шикор намуданро осонтар кард.

Тӯдаи одамон ҳайвонҳои бузургро ба ҷарӣ, ё кӯҳе, ё ба хандаки маҳсус қадашудае бурда, бо долу фарёд маҷбур менамуданд, ки ба он ҷо афганд ва маъюб шаванд. Баъд онҳо рафта мурда ё зиндан он ҳайвонро гирифта, меҳӯрданд. Вақте ки одамон оташро соҳиб шуданд, ҳайвонҳои бузург, аз қабили гов, асп, уштур, ғавз ва ғайраро бо маҷзалҳо ба ҷарӣ ё сари кӯҳ ё горе меронданд ва маҷбур менамуданд, ки аз он ҷо ба поён афтанд ва маъюб шаванд. Ин навъи шикор ҳеле маъмул буд. Одамони қадим бештар гов, асп, уштур, ғавз, гӯрхар ва ғайраро сайд мекарданд.

Чун тиру камон пайдо шуд, онҳо бузу гӯсфанди ваҳшӣ ва парандагонро низ шикор мекарданд.

Тӯдаҳои одамони дунёи қадим аз ибтидо дар ноҳия ё маҳалле, ки хуб медонистанд, мезистанд ва он ҷойро ватан меҳисобиданд, ҳаёти одамтӯдаҳо ба хешу таборӣ асос ёфта буд ва ин анъана оқибат қабила ва оиларо ба вучуд овард.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШҲО



1. *Одамони қадим чӣ тавр оташро пайдо намуданд?*
2. *Дар бораи аҳамияти оташ барои инсон нақл кунед.*
3. *Бузургдошти оташ дар байни аҷдоди тоҷик – ориёӣҳо чӣ тавр буд?*
4. *Ҷашни Сада кай ва чӣ тавр пайдо шуд?*
5. *Порае аз «Шоҳнома»-и Фирдавсро дар бораи оташ хонед.*

§4. ЯХБАНДИҲО ВА ОДАМОН

Нахустин одамони маймуншакл дар замини ҳамешабаҳор ва гарму нарм бо меваҳои фаровон ва парандагони бисёр мезистанд, аммо баъдтар дар табиат зимистони тӯлонӣ ҳукмфармо гардид. Аз Қутби Шимол (Арктика) ба Аврупо ва Осиё ҷазираҳои азиме паҳн шуданд, ки баландии онҳо дар баъзе ҷойҳо то 2 000 метр мерасид. Домани ях то ба шаҳрҳои Киев, Воронеж ва Русия кунун расида, таъсири хуноқӣ дар Осиёи Марказӣ хеле баланд гардид ва кӯҳҳо аз барфу ях пур шуданд, ки ин боиси селҳои азим мегардид. Дар таърих 4 яхбандии бузург маълум аст, ки аз 600 то 400 ҳазор сол пеш, 300 ҳазор сол пеш, 200 ҳазор сол ва аз 100 ҳазор то 12 ҳазор сол пеш аз милод ба вуқӯъ пайвастанд. Дар байни яхбандиҳои давраҳои гармо ҳам вучуд доштаанд. Дар давраҳои яхбандӣ бисёр одамон ва ҳайвонҳо, аз ҷумла ҳайвоноти бузургҷуссаи камҳаракат, аз қабили мамонтҳо, филҳо, динозаврҳо нобуд шудаанд. Ба ҷойи онҳо ҳайвонҳои ба хуноқӣ тобовар ва серпаҳм ба вучуд омадаанд.

Сармои тӯлонӣ шакли бисёр ҳайвону рустаниҳоро дигар кардааст. Азбаски дар ибтидо яхбандӣ аз инҷо охира паҳн мегардид, ҳайвонҳо низ ҳамроҳи одамон ба ҷануб мекӯчиданд.

Давраҳои яхбандӣ одамонро маҷбур намуд, ки дар бораи либос фикр намоянд ва аз борону барф паноҳ ҷӯянд. Онҳо

пӯсти ҳайвонҳоро пора намуда, бо риштаҳои чармӣ медӯхтанд ва мепӯшиданд. Одамон барои аз барфу борон ва хунокӣ эмин мондан калп, камари кӯҳ ва ғорҳоро истиқоматгоҳ интиҳоб мекарданд. Дар ҳамин давра оташ як ҷузъи муҳими ҳаёти инсон мегардад. Сардиҳои доимӣ инсонро маҷбур мекард, ки бештар кор кунад, барои зимистон хӯроку пӯшоку сӯзишворӣ захира намояд. Ин амал қиёфаи одамро тағйир дод ва ӯ ба одами ҳозира табдил ёфт.

Ривояти яхбандӣ дар «Авесто». Дар «Авесто»—китоби мазҳабии ориёӣҳо ривояте дар бораи ҷаҳолияти подшоҳии Ҷамшед боқӣ мондааст, ки як нидое аз замони яхбандӣ мебошад.

Ҷамшед гӯё дар замонҳои хеле қадим подшоҳӣ кардааст ва яке аз саравлоди ориёӣҳо – тоҷикон ба шумор меравад. Дар замони подшоҳии ӯ табиат хеле гарму нарм буда, мардумон гӯё умри ҷовидона доштаанд.

Як рӯз Худованди бузург Ахурамаздо анҷумани ҷариштагонро даъват мекунад ва ба Ҷам рӯ оварда мегӯяд, ки: «Эй Ҷами зебо, писари Вивонгаҳон. Дар ҷаҳон зимистони саҳт меояд, барфи бисёр меборад ва хунокии қаҳратун ҳукмфармо мешавад. Аз кӯҳҳо тармаҳо мефароянд ва сеяки ҷонварон (ҳайвонҳо) ҳалок мешаванд. Пас гармӣ фаро мерасад ва барфҳову яхҳо об мешаванд, замин зеро об монда, дар он зиндагӣ қардан имконнопазир мегардад. Барои пешгирии ин ҳодиса Боғи Вара бисоз дар баландӣ ва дар он тамоми тухми рустаниву буттаҳову дарахтонро ҷамъ намо. Ҷамчунин аз ҳар навъи ҳайвоноту парандаҳову ҳашарот ва аз насли одамӣ беҳтаринҳоро интиҳоб намуда, дар ин боғ ҷойгир соз ва аз нестшавӣ муҳофизат намо». Он гоҳ Ҷамшед ҳамон тавре ки Худованд фармуд, амал кард.

Аз ин ривоят ба хубӣ маълум мегардад, ки суҳан дар бораи барфу борони тӯлонӣ яхбандӣҳо ва нобуд шудани одамону ҳайвонот меравад. Ин ривоят дар таърих бо номи «Тӯфони Нӯх» низ машҳур аст. Тибқи маълумоти «Авесто», ориёӣҳо дар замони яхбандӣ дар сарзамине мезистанд, ки гирифтори барфу борон ва хуноқиҳои шадид шудааст ва Ҷам барои наҷоти онҳо хона сохта, хӯрок захира кардааст. Аз бозёфтҳои бостонӣ ва адабиёти асотирӣ дар бораи ориёӣҳо бармеояд, ки як гурӯҳи онҳо дар шимол, дар ҳавзаи рӯди Ра – Волга, Об, Енисей зиндагӣ мекарданд ва дар замони яхбандӣҳо ба ҷануб, ба тарафи Осиёи Марказӣ омаданд ва гурӯҳи авестони ориёӣҳо дар вақти яхбандӣҳо дар сарзамини Оси-

ёи Марказӣ, аз ҷумла кӯҳдоманҳои ин ҷо зиндагонӣ доштанд.

Аввалин либосҳо ва манзилгоҳҳо. Дар замони яхбандӣ ба асари сармоҳои тӯлонӣ одамон барои начоти худ паноҳгоҳ мечустанд. Аввал онҳо калп, камари кӯҳҳо ва баъд ғорҳоро макон интиҳоб карданд, аммо аз таъсири сармоҳои шадид ҳайвонҳо низ дар ғору калпҳо ҷо гирифта буданд, бинобар ин, барои калпу ғорҳо байни инсонҳо ва ҳайвонҳои ваҳшӣ муборизаи беамон ме- рафт ва аз ду тараф қурбонҳои зиёде ба амал меомаданд. Азба- ски одамони маймуншакл соҳибакл буданд, бар ҳайвонҳо ғолиб омада, ғорҳоро хонаи бисёрасраи худ қарор медоданд. Масалан, дар ғори Обираҳмат одамон чандин ҳазор сол зистаанд ва осори ҳаёташон боқӣ мондааст, ки бостоншиносон дар ин замина таъ- рихи зиндагонии онҳоро равшан намудаанд. Ё ғори Каппа дар Урали Ҷанубӣ, ки дарозии он 1500 м мебошад, макони бисёрас- раи одамони асри санг будааст. Гузаштагони тоҷикон – ориёиҳо дар ин ҷо зистаанд ва калимаи «каппа» тоҷикист. Одамони қадим дар деворҳои ин ғор расми филон, каркаданҳо ва аспҳоро кашид- аанд, ки ба замони палеолит нисбат доранд. Дар мубориза барои ғорҳо оташ ба одамон ёрии калон мерасонд. Ҳайвонҳо аз машъ- ал метарсиданд ва макони худро ба инсонҳо медоданд. Одамон оҳиста-оҳиста дари калп ё ғорҳоро бо ҷӯб ва хасу хор пӯшонда, хонаи худро аз шамолу барфу борон эмин медоштанд. Оташ ода- монро на танҳо аз ҳайвонҳои ваҳшӣ, балки аз сардиҳо низ ҳимоя менамуд, аммо онҳо ҳамеша дар ғор дар гирди оташ буда намета- вонистанд, барои пайдо кардани хӯрок аз ғорхона берун мераф- танд. Дар сардиҳо берун баромадан ва зери барфу барон будан инсонро маҷбур намуд, ки барои худ аз пӯсти ҳайвонҳои шикор- шуда либос созад. Дар ин бора Ҳаким Фирдавӣ дар «Шоҳнома» менависад:

*Каюмарс шуд бар ҷаҳон кахудой
Нахустин ба кӯҳ андарун сохт ҷой.
Сару тоҷу тахташ баромад зи кӯҳ,
Палангина пӯшида худ бо гурӯҳ.*

Ин оварда далели он аст, ки гузаштагони мо аввал дар кӯҳ, дар ғорҳо макон гирифта, аз пӯст либос кардаанд ва баъд хона сохтаанд.

Дар аввал одамон либоси дӯхтагиро намедонистанд ва пӯстҳоро дар гирди бадан худ мебастанд, аммо он на ҳамеша тамоми ба- данро аз сардӣ муҳофизат мекард. Тадриҷан одамон қисмҳои

зиёдати пӯстро бурида, ба чойҳои лозим пайваст карданро омӯхтанд. Риштаро аз пӯст тайёр мекарданд, яъне онро маҳин бурида, бо дарафшсангҳо сӯроҳ намуда, либос медӯхтанд. Ин амал то ҳанӯз дар халқҳои кафомондаи Африқо ва Австралия ба назар мерасад. Мардумшиносон дар ин мавзӯ маълумоти бисёре гирд овардаанд. Масалан, дар кӯҳҳои Алп дар тарма ҳасади шикорчии давраи неолитро ёфтаанд, либосу пойафзори ӯ бо риштаи чармӣ дӯхта шудааст. Ҳанӯз ҳам мардуми Бадахшон чамус (чорук)-ро бо риштаи чармӣ медӯзанд. Ҳамин тавр, одамон либос дӯхтанро дар замонҳои хеле қадим ёд гирифта буданд.

Дар кӯҳистон одамон дар калп ва ғорҳои табиӣ мезистанд. Пас дар ҳамвориҳои одамон чӣ тавр худро аз сармо муҳофизат менамуданд? Онҳо дар чойҳои ҳамвор ва бедарахт аз устухонҳои мамонт, ашкдандонҳои фил ва ғайра каппа сохта, болои онро бо пӯсти ҳайвонот мепӯшонданд. Дар чойҳои сардарахт каппаро аз чӯб ва шохаҳои дарахтон сохта, ба болои он пӯст ва дигар алафҳои нарм мепартофтаанд. Дар шабҳои торик дар чуқуриҳои сангҳо равгани ҳайвоноти шикоршударо ҷирхта, онро ҳамчун ҷароғ истифода мекунанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШҲО



1. Давраҳои яхбандиро номбар кунед.
2. Дар яхбандиҳои кадом ҳайвонҳои бузургҷусса аз байн рафтанд?
3. Яхбандию сардиҳои инсонро ба чӣ қорҳои водор сохтанд?
4. Ривояти яхбандӣ дар китоби «Авесто»-ро нақл кунед.

§5. ЗИНАҲОИ ИБТИДОИИ ТАКОМУЛИ ИНСОНИЯТ

Пайдо шудани авлод ва қабила. Зарурати муҳофизати худ ва ҳамчунин шикори ҳайвонҳои бузургҷусса одамонро ба он водор кард, ки гурӯҳ-гурӯҳ амал намоянд. Аз ҳамин ҷиҳат одамон аз ибтидо гурӯҳ-гурӯҳ мезистанд, аммо бо мурури замон онҳо ба муҳити он давра мутобиқ шуда, роҳи усулҳои шикор ва муҳофизатро аз худ карда, ба гурӯҳҳои хурди авлоди тақсим шуданд. Дар авлод модарон ва хешу табори онҳо мавқеи асосӣ доштанд. Мардон ба шикори ҳайвоноту моҳигирӣ ва занҳо ба нигоҳубини хона машғул буданд.

Дар бошишгоҳҳои қадим бостоншиносон ҳайкалҳои аз гили хому пухта ва устухонҳои фил сохтаи занҳоро ёфтанд, ки онҳо аз мавҷудияти модаршохӣ гувоҳӣ медиҳанд. Азбаски занҳо як шавҳар надоштанд, кӯдакон фақат модарро медонистанд. Модаркалонҳо авлоди худро сарварӣ менамуданд.

Дар авлод ҳамаи аҳли он якҷоя меҳнат мекарданд, якҷоя меҳурданд ва мезистанд. Сохтани олоти силоҳ, тақсимои меҳнат ва ба даст овардани хӯрокро сардорони авлод ба уҳда доштанд. Саравлодҳо ба чавонҳо шикор, олоти силоҳсозӣ ва усули корро меомӯзонданд. Саравлод шахси муътабар ба шумор мерафт ва ўро ҳама ҳурмат мекарданд. Дар замони авлодӣ забони умумӣ ба вучуд меояд ва вақте ки ба қабилаҳо тақсим мешаванд, умумияти забонро яке аз воситаҳои ҳешутаборӣ меҳисобиданд. Дар ҳамин давра умумияти урфу одат, дину оин ва сарулибос сурат мегирад ва дертар ин умумият омили шакл гирифтани халқият мешавад. Дар натиҷаи тараққиёти авлод ва ба қисмҳо тақсим шудани он қабила ба вучуд меояд. Қабила аз якҷанд авлоди ҳамхун ташкил меёбад. Онҳо ба як забон сухан мегуфтанд. Урфу одат, сарулибоси қабила якхела буд. Қабила дар кандани каналҳо, сохтани роҳҳо, пулҳои ҷойи зисти худ якҷоя кор мекарданд. Қабила обу замин ва муҳофизати зодгоҳро ба уҳда дошт. Дар қабила шӯрои калонсолон амал менамуд, ки тамоми корҳоро муҳокима ва ҳаллу фасл мекард. Дар қабила қонуни махсус амал мекард. Қасоне, ки оинҳои авлод ва қабиларо риоя намекарданд, ҷазои саҳт мегирфтанд ё аз қабила ронда мешуданд. Одатан одамони аз авлод ва қабила рондашуда дар ҳеч ҷой паноҳ намедиданд ва ниҳоят ба ҳалокат мерасиданд.

Пайдоиши дин. Дар бораи кай пайдо шудани дин ё ақидаҳои динӣ маълумоти кофӣ вучуд надорад. Дар ибтидо одамони диндор набуданд, зеро дар бошишгоҳҳои одамони асри санг нишонаҳои диндорӣ пайдо нашудаанд. Бо вучуди ин, тасаввуроти динӣ дар замонҳои хеле қадим пайдо шудаанд. Одамони қадим сабаби яхбандихо, селобҳои фалокатовар, пайдо шудани Офтоб дар рӯз, Маҳтоб дар шаб, раъду барқ, сӯхтори чангалҳо, нобуд шудани ҳайвонот ва марги одамонро намедонистанд.

Ба назари одами ибтидоӣ чунин менамуд, ки табиат пур аз қувваҳои ноаён аст. Маҳз ҳамин қувваҳо ба яке некӣ ва ба дигаре бадӣ меоранд. Ба гумони онҳо ин ҳодисаҳо бо роҳбарии касе ба вуқӯъ мепайвастанд. Бинобар ин, ба хоҳири ин қувваи ноа-

ён курбониҳо мекарданд, таваллою зориҳо менамуданд, то ки онхоро аз балою офатҳо эмин доранд.

Дар мавриди писарбачаи неандерталии Тешиктош навишта будем, ки ӯ дар назди калп гӯронида шуда буд. То ин вақт чунин қабрҳо пайдо нашуда буданд. Бошандагони Тешиктош барои писарбача махсус дар назди оташдон гӯр қанда, онро бо шохҳои нахир оро додаанд. Ба тахмин одамони неандерталии дар ғори Тешиктош буда, ба оху эътиқоди хоссае доштаанд. Пас одами неандерталӣ соҳиби ақоиди динӣ будааст. Дар оини зардуштӣ охуи кӯҳӣ рамзи бузургӣ ва муқаддас ҳисобида мешуд. Имрӯз ҳам тоҷикон дар сари гӯр оташ меафрӯзанд ва дар сари қабр шохи нахирро мегузоранд. Ориёҳо – гузаштагони тоҷикон офтобнараст будаанд. Аз бузургдошти Офтоб бузургдошти оташ ба вучуд омадааст.

Боқимондаи расму оини одами замони неандерталӣ дар тоҷикони кунунӣ ба он гувоҳӣ медиҳанд, ки риштаи авлодии тоҷикон ба одамони замони неандерталӣ мерасад ва тоҷикон аз замони асри санг дар Осиёи Миёна иқомат дошта, соҳиби ҷомеаи ибтидоӣ дар ин ҷо аз сар гузаронидаанд.



Расми 8. Расмҳои сеҳрангези шикорчиёни қадими Осиё.

Пайдо шудани ҳунари тасвирӣ. Санъати тасвирӣ дар асри санг ба вучуд омадааст. Мавзӯи асосии он аз шикори ҳайвонҳои гуногун, аз қабилӣ мамонт, фил, каркадан, бизон, хирс, гавазн ва гайра иборат будааст. Рассомон дар девори гор ва калпҳо расми ҳайвонҳои шикоркардашонро кашида, дар атрофи он ҳар гуна маросимҳои афсунгариро сабт менамуданд, то ки шикори онҳо барор гирад. Қадимтарин расмҳо дар девори горҳои Мадлени Фаронса пайдо шудаанд, ки ба палеолити замони мусте (100 ҳазор сол пеш) нисбат доранд.

Рассомони асри санг расмҳои воқеӣ мекашиданд. Онҳо ҳақидани шер, тарсу ҳароси гавазн, давидани асп ва ғазаби бизони захириро воқеию табиӣ акс намудаанд. Бостоншиносон дар кӯҳҳо ва горҳо саҳнаи шикорчиёни қадимро пайдо кардаанд. Онҳо пеш аз он ки ба шикори ҳайвони дилхоҳашон раванд, як нафарӣ худро ба сурати он ҳайвон дароварда, дигарон ҳангоми шикор чӣ тавр ба даст овардани онро нақшбозӣ менамудаанд. Чунин саҳнаҳо дар гори Тешиктош, Каппаи Урали Чанубӣ, гори Шахта дар Помири Шарқӣ ва дигар ёдгориҳо кашф шудаанд, ки ба замони охири мусте ва мезолит (15–10 ҳазор сол пеш) тааллуқ доранд.

Масалан, дар гори Шахта, ки дар баландии зиёда аз 4 ҳазор метр ҷойгир аст, рассом бо ранги сурх дар девор, дар баландии 160 см саҳнаи рақсро тасвир кардааст. Дар ин ҷо одам дар никоби паранда мерақсад. Умуман, дар гор расмҳои хирс, гуроз, қутос ва нахчир (оҳу) кашида шудаанд. Ачибаш он аст, ки қутос дар ҳолати тирборон акс шудааст. Рақсҳои аввалини одамони ҷамъияти ибтидоӣ рақсҳои тақлидӣ буда, онҳо ҳаракатҳои сайди шикоршавандаро таҷассум менамуданд. Рассомони қадим ҳаракатҳои ҳайвонотро хеле моҳирона тасвир кардаанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. *Сохти авлодӣ чӣ тавр пайдо шуд?*
2. *Дар бораи давраи модаршоҳӣ чӣ медонед?*
3. *Қabila аз чанд авлод ба вучуд меомад?*
4. *Дар бораи дин ва сабабҳои пайдоиши он чӣҳо медонед?*

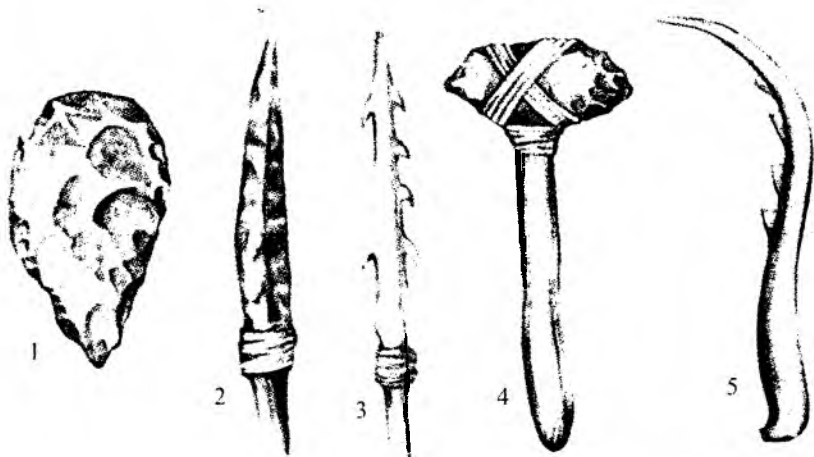
АСРИ САНГИ ОХИР – НЕОЛИТ

§6. АВВАЛИН ЗИРОАТКОРОН ВА ЧОРВОДОРОН ДАР ҲУДУДИ ОРИЁНО

Ахбори умумӣ. Давраи охирини асри санг неолит (аз калимаи юнонӣ «неос» – нав ва «литос» – санг) ном дорад ва аз ҳазораи 8-ум шуруъ шуда, дар баъзе ноҳияҳо то ҳазораи 4 пеш аз милод давом кардааст. Тахминан аз ҳазораи 13-уми пеш аз милод яхбандиҳо тамом шуда, дар кураи Замин гармшавӣ оғоз меёбад. Замин пайваста аз барфу ях озод мегардад ва одамону ҳайвонҳо ба сӯи шимол барои аз худ намудани пораҳои замин мерафтанд.

Дар натиҷаи яхбандии тӯлонӣ ва хунуқиҳои шадид ҳайвонҳои бузургҷуссаи кампаشم, ба монанди каркадан, фил, мамонт нобуд шуданд. Ба ҷойи онҳо ҳайвонҳои ба хунукӣ тобовар ва серпаشم, аз қабилҳои хирс, гавазн аз дунболи яхи обшудаистода ба сӯи шимол ҳаракат менамуданд.

Яке аз хусусиятҳои неолит – асри санги нав он буд, ки одамон дар ин давра соҳиби дигаргунии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гардиданд. Ихтироии тиру камон дар асри мезолит ба инсон имконият дод, ки чорвоёни захираи табиқатро намуда, ром кунад. Аввалин ҳайвони ваҳширо, ки худ ром шуд, сағ буд. Сағони ваҳшӣ дар атрофи



Расми 9. Афзор ва силоҳҳо

1–зананда, 2–найза, 3–шастии моҳигирӣ, 4–гурз, 5–дос, арра.

лангарҳои (ҷойи зист) одамон истода, устухон ва боқимондаҳои хӯроки партофташударо хӯрда, бо одамон унс гирифта, дар шикор ба онҳо ҳамроҳӣ мекарданд. Саг шикори одамонро осон кард, вай бузголаву барраҳои ваҳширо дунболагир карда мегирифт ва ба соҳибони худ меод, ҳайвонҳои захиירו низ дошта, ба соҳибони худ меовард. Бузу гӯсфандҳои захмӣ, гову гӯсола аз ҷониби одамон табобат ва ром карда мешуданд. Ҳамин тавр, дар давраи неолит ба одамон ром намудани буз, гӯсфанд, хук, хар, асп, гов ва мург муяссар шуд. Одамон баъди пайдо шудани чорвои хонагӣ камтар гуруснагӣ мекашиданд. Чорвои хонагӣ ба онҳо гӯшт, равған, шир, пашм меод. Инсонӣ нав пайваста олоти меҳнат ва аслиҳаи шикорро такмил меод. Ё аз чаҳмоқсанг найза, тири пайкон, табар, дос месохт ва сифати онҳоро беҳтар менамуд. Санги чаҳмоқро тарошида, дамашро тез менамуд ва дар ҷӯб баста онро ҳамчун афзори бурандаву зананда истифода мекард.

Пайдо шудани чорвои хонагӣ одамони қадимро ба сохтани хонаю дар, огил ва захира намудани хӯроки чорво маҷбур намуд, зеро дар фасли зимистон бо барра, бузгола, гӯсола ва дигар чорвои хурд ба масофаи дур рафтани мумкин набуд. Ҳамин тавр, бошишгоҳҳои доимии одамон пайдо шудани гирифтанд.

Дар атрофи ин бошишгоҳҳо зану фарзандон ба қорҳои хона ва чиндани меваю донаи зироатҳои хурдӯй машғул буданд. Дар назди бошишгоҳҳо аз донаҳои хурдӯй сабзидани дарахтони мева ва зироатҳои дондор нишон дод, ки ҳосил дар замини нарм, порудор ва обӣ хеле меафзояд. Ин сабаби пайдо шудани зироаткорӣ ва боғдорӣ дар назди бошишгоҳҳо гардид. Ҳамин тавр, дар ҳазораҳои 7-6-уми пеш аз милод зироаткорӣ пайдо мешавад. Макони пайдоиши аввалин зироатҳои хурдӯй: гандум, ҷав, наск, лӯбиё Осиёи Марказӣ будааст. Умуман, зироаткорӣ дар қитъаҳои Аврупо ва Осиё аввалин бор дар Осиёи Наздик дар ҳазораи 10 пайдо мешавад ва аз он ҷо ба дигар ноҳияҳо паҳн мегардад.

Дар сарзамини Осиёи Марказӣ қадимтарин бошишгоҳи зироаткорон дар ҷануби Туркменистон бо номи Ҷайтун кашф шудааст, ки ба ҳазораи 6-уми пеш аз милод тааллуқ дорад.

Кишоварзӣ дар Ориёни Ғарбӣ. Дар ҳудуди Эрони кунунӣ ҷойҳои барои зиндагонии мардуми қадим – аввалин кишоварзон мусоид хеле бисёр мебошанд. Махсусан, дар доманақӯҳҳои Загроси қисматҳои Ироқ ва Эрон бештари ёдгориҳои қадимтарини кишоварзон ва чорводорон ҷой гирифтаанд. Дар ин ҷо зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳияҳои Фаластин ва Су-

рия тараққӣ менамояд. Гандуму чави худруӣ дар доманакӯхҳои Курдистон, Луристон ханӯз дар ҳазораҳои 10–9 паҳн шуда, одамон аз онҳо истифода кардаанд. Дар хӯроки мардумони ин давра шавлаи гандуму чав ва гӯшти бузу гӯсфанд вучуд доштааст. Мардумон дар хонаҳои нимзеризаминӣ мезистанд. Чунин бошишгоҳҳо дар Кирмону Луристон дар ҳазораҳои 8–7 пеш аз милод пайдо шудаанд, ки дар онҳо одамони зироаткору чорводор зиндагонӣ мекардаанд. Дар ҳазораҳои 7–6 бошишгоҳҳои зироаткорон дар Систону Хуросон пайдо низ мешаванд.

Миқдори деҳаҳо дар ҳазораи 6–5 хеле меафзояд. Масалан, дар вилояти Порс миқдори онҳо аз 6 то 139 мерасад. Миқдори чорвои калони шохдор низ зиёд мешавад. Хунармандӣ, кулолгарӣ ва бофандагӣ раванк меёбад. Дар ин давра кӯраҳои кулолӣ пайдо мешаванд, ки дар онҳо бо ҳарорати хеле баланд зарфхоро мепухтанд.

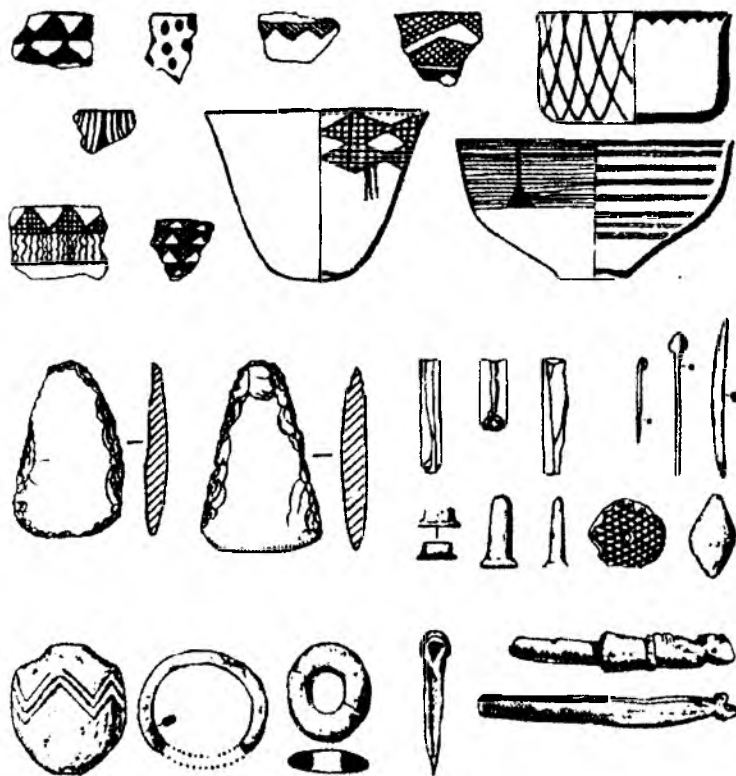
Ёдгориҳои бостонии Ориёнои Ғарбӣ се давраи бузурги таърихро дар бар мегиранд. Давраи якум ин замони аввалин зироаткорон ва чорводорон мебошад. Он маданияти хоси худро дорад ва ба гурӯҳҳои майдаи қабилавӣ чудо шуда, ба атроф паҳн мешавад. Дар ташаккули маданияти зироаткорони Ориёнои Ғарбӣ нақши бошандагони Загрос, Кирмону Луристон чашмас мебошад.

Зироаткорони ҳазораи 6 дар чанубу ғарбии Эрон, дар водии Деҳи Лурон кашф шудаанд. Дар давраи дуҷуми тараққиёт хонаҳои деҳа аз поҳса сохта шуда, деворҳои дохилӣ бо ранги сурх оро ёфтаанд. Мурдагон якпаҳлу бо зонаҳои қатшуда хобонида шуда, дар болояшон ранги сурх пошидаанд. Қабристон дар дохили деҳа ҷой доштааст.

Давраи сеҷуми тараққиёти зироаткорон ва чорводорон миёнаи ҳазораи шашумро дар бар мегирад ва он дар ёдгории Сабзи водии Хузистон омӯхта шудааст. Дар ин давра зироаткорон ва чорводорон бисёр заминҳои ин диёрро азхуд карда буданд. Дар ин ҷо бошишгоҳҳои бисёре кашф шудаанд, ки зироаткорони он аз обёрӣ истифода кардаанд. Кишоварзон ба кишти гандум, чав, наск ва мош машғул будаанд. Дар осори онҳо таъсири маданияти ҳамсояҳои ғарбии водии Байнаннаҳрайн мушоҳида мешавад. Дар нимаи ҳазораи 6 пеш аз милод зироаткорон бисёр ҷойҳои водихоро азхуд намуданд, ки ёдгории Сиёлка яке аз онҳо мебошад.

Маданияти Сиёлка. Азбаски таърихи эронӣ кунун як ҷузъи таърихи тоҷикон ва таърихи тоҷикон як бахши таърихи

эрониёни имрӯза аст, пас эрониёну тоҷикон як халқ буданд ва ҳастанд. Дар ҳудуди Ориёнои Ғарбӣ ёдгориҳои бисёри кишоварзони аввалин дар Рай, Кирмон, Порс ва дигар ноҳияҳо пайдо шуданд, аммо онҳо дуруст омӯхта нашудаанд ва теппаи Сиёлка дар ноҳияи Кошон ягона ёдгориест, ки дар солҳои 30-юм аз тарафи бостоншиносони Фаронса таҳқиқ шудааст. Дар бошишгоҳи Сиёлка одамон давраҳои тӯлонӣ зиндагӣ намудаанд, ки қабатҳои маданияти он 72 метр ғафсӣ ва масоҳати 3 га заминро дар бар мегирад. Одамон дар хонаҳои гили мезистаанд. Маводи бадастомада аз он шаҳодат медиҳад, ки бошандагони Сиёлка аз ҷайтуниёни Ориёнои Шарқӣ дар сатҳи баландтари зиндагӣ будаанд. Бозёфти ҷархи ресандагӣ гувоҳи он аст, ки дар он ҷо бофтани матоъро медонистаанд. Зарфҳои нақши мураккабтар доранд. Дар қабатҳои Сиёлка дарафш ва сӯзанҳои мисӣ, табарҳои сангин, дастпона ва



Расми 10. Бозёфтҳои аз Сиёлка.

ҳалқаҳои сангин, ҳайкалчаи устухонӣ пайдо шудаанд, ки далели мавҷуд будани маданияти кишоварзӣ ва чорводорӣ мебошанд. Яке аз хусусиятҳои зарфсозии Сиёлка ва чайтуниён ба лой ҳамроҳ намудани коҳмаида мебошад. Зарфҳо дастисохт буда, бо ранг оро ёфтаанд. Гулҳои тӯморча, мавҷӣ ва тӯрӣ бо ранги чигарӣ ё сиёҳ дар замини сурх ё шаффоф кашида шудаанд. Зарфҳои сурхи якранг низ вомерӯанд. Фарҳанги сиёлкаиён аз як тараф, ба чайтуниён ва аз тарафи дигар, ба бошишгоҳҳои Ироқ шабоҳат дорад. Онҳо мурдаҳоро дар ҳудуди деҳа мегӯронданд, мурдаро дар гӯр як паҳлу ҳалқавор, тавре ки дар батни модар мехобад, гузошта ба болаш ранг мепошиданд.

Дар миёни бозёфтҳои сангҳои чуфтронӣ (сипор), дастос, сари гурз, дарафши устухонӣ ва мисӣ мавҷуданд, ки аз сукувати доимӣ ва касби кишоварзии одамони бошишгоҳ гувоҳӣ медиҳанд. Маданияти Сиёлкаи 1–2 ба ҳазораҳои 6–5 пеш аз милод нисбат дорад, яъне ҳамзамони чайтуниён мебошад. Мо барои намуна танҳо ёдгории Сиёлкаро овардем, аммо ёдгориҳои амсоли он дар бахши Хуросон, Теппаи Ҳисор ва ғайра низ ҳастанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

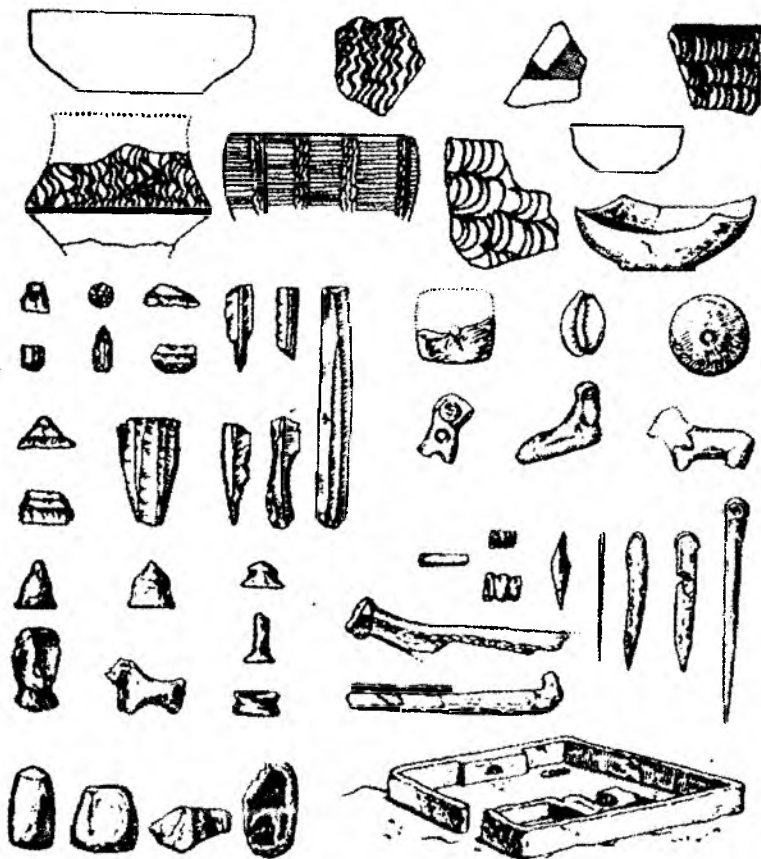


1. *Замони неолит аз мезолит бо кадом хусусиятҳо фарқ мекунад?*
2. *Кишоварзӣ дар Ориёни Фарбӣ дар кадом давра саршудааст?*
3. *Қабатҳои маданияти ёдгори Сиёлка чанд метр борагӣ дорад?*
4. *Зарфҳои Сиёлка аз Чайтун чӣ фарқ доранд?*

§7. КИШОВАРЗӢ ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ

Дар охири давраи мезолит чорводорӣ пайдо мешавад. Қабिलाҳои чорводор дар ҷанубии баҳри Гургон, гори Камарбанд ва Хотун дар Хуросон, Дамдамҷанма дар Туркمانистон, Хочагор дар Ўзбекистон, Чилучорҷанма дар Тоҷикистон ва Қаракамар дар Африқониён зиндагони дошда сархӯк шудаанд.

Маданияти мезолит ба маданияти неолит тавассути мешавад. Яъне шикорати ба чорводорӣ ва баътар ба кишоварзӣ табдил меёбад. Ба инборан дар маданияти неолит давоми маданияти мезолит мебошад. Дар Хуросон осори чорводорӣ аввал дар соҳилҳои ҷанубии баҳри Каспӣ ба вуҷуд меояд, аммо аз сабаби камобии соҳилҳои ҷанубӣ тамаддуни зироаткорон дар дома-



Расми 11. Бозёфтҳо аз деҳаи Чайтун.

наи кӯхҳои Копетдоғ, яъне поёнобҳои рӯди Тачан пайдо мешаванд. Иқлими ин ҷо нарм буд. Ин маданият бо номи аввалин ёдгории таҳқиқшуда – Чайтун маъруф аст. Дар ин ҷо бостоншиносон як силсила бошишгоҳҳои маданияти Чайтунро дар гирду атрофи Ашқобод кашф намуданд, ки осори аввалин зироаткорон дар Ориёнои Шарқӣ мебошад.

Бошандагони маданияти Чайтун ду навъи гандумро кишт карда, аз обхезихо барои обёрии зироат истифода кардаанд. Афзори асосии кишт ҷубдастаҳои нугтез ва нугчанг ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо бо ҷубҳо замиро нарм намуда, гандумро зери хок мекартаанд. Агарчи ин навъи зироаткорӣ ҳале одӣ бошад ҳам,

чамоаи авлодии то 250 нафарро мехӯронд.

Накши чорводорӣ кам набуд, боқимондаи устухонҳои буз, гӯсфанд, гов далели он мебошанд, ки ин ҳайвонҳо аллакай хонагӣ шуда буданд ва дар ҳаёти одамони онрӯза мавқеи бузург доштаанд.

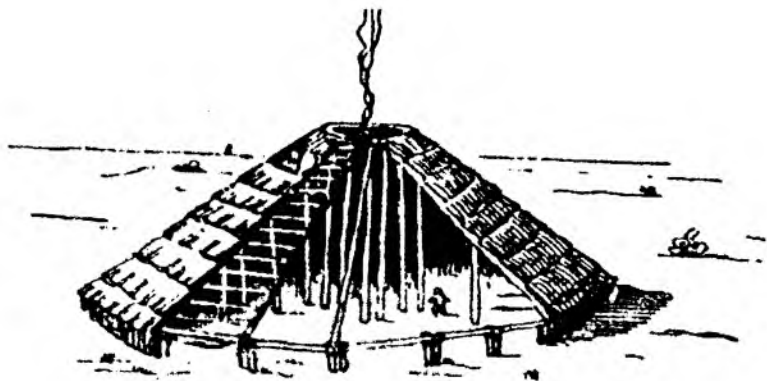
Бошандагони Ҷайтун дар хонаҳои похсагӣ мезистанд. Хонаҳо ҳаҷман калон набуданд, онҳо ҳамагӣ аз 24 то 40 мураббаъметрро дар бар мегирифтанд. Дар ҳар хона танӯр барои нонпазӣ, ханба барои нигоҳ доштани хӯрокворӣ ва дар назди хона ҳавлии хурдак доштанд. Деҳаҳои замони Ҷайтун аз 20 то 40 хона иборат буда, як авлодро ташкил мекарданд.

Афзорҳои рӯзгори ҷайтуниён аз чаҳмоқсанг сохта шуда, асосан аз корд, табар, дарафш ва дос иборат буданд. Яке аз ихтироъҳои бузурги давраи неолит сохтани зарфҳо буд. Дар зарфҳо пухтани хӯрокҳои обдор умри инсонро дарозтар кард. Одамон дар зарфҳо шир, равған ва дигар хӯрокҳои зиёдатино нигоҳ медоштанд ва барои зарфсозӣ чуқурӣ меканданд, деворҳои онро андова намуда, баъд онро хушк мекарданд. Баъди аз чуқурӣ гирифтани зарф онро боз бо гил андова намуда, болои онро сайкал медоданд. Ё дар чарм рег ё хок пур карда, атрофи онро бо лой андова менамуданд ва баъди хушк шудан хокро аз даруни он мегирифтанд ва атрофи онро боз ба тартиб медароварданд ва дар гулхан мепухтанд. Таги аввалин зарфҳо тухмшакл буд. Баъдҳо дар болои миз ё замин сохтани зарфро аз пора-пора гил ёд гирифтанд. Умуман, зарфсозӣ таърихи дуру дароз дорад. Инсон аз рӯзе, ки зарфсозиро ёд гирифт, намуди зохирии онро низ оро медод, дар он нақшҳо мекашид, то зеботар шаванд. Бинобар ин, зарфҳо бо ранги сурх мунаққаш шуданд, нақшҳои гуногун ба шакли мавҷҳои амудӣ, камонӣ, тӯморча ва ғайра кашиданд.

Дар ҳаёти бошандагони Ҷайтун дигаргуниҳои маънавӣ, ба монанди сохтани ҳайкалчаҳои модарон ва ҳайвонҳои найло менамуданд.



Расми 12. Маданияти
Калтаманори Хоразм.



Расми 13. Хонаи калтаманориҳо.

ки аз бузургдошти модар ва модаршоҳӣ, эътиқод ба ҳайвонҳои манфиатовар, аз қабиле гову асп мушоҳида мешавад.

Худуди зисти чайтуниён аз шимолу ғарби Эрони кунунӣ шурӯъ мешавад. Олимон чунин меҳисобанд, ки чайтуниён аз соҳилҳои ҷанубии баҳри Каспий ва ҳатто аз бошишгоҳҳои Сиёлка омадаанд.

Маданияти Калтаманори Хоразм. Бошишгоҳи дар Хоразм ёфтшуда бо номи Калтаманор машҳур аст. Лангари калтаманориҳо дар ёдгориёе бо номи Ҷамбосқалъаи 4 хуб омӯхта шудааст. Мардуми ин ҷо, ки дар поёноби рӯди Ому мезистанд, ба моҳигирӣ ва шикор машғул буда, бо шакли авлодӣ умр ба сар мебарданд. Хонаҳои калтаманориҳо аз най ба монанди хайма сохта шуда буданд ва дар онҳо 100–120 нафар одамон мезистанд. Бошишгоҳҳои навъи калтаманорӣ дар атрофи Баҳри Хоразм (Арал) ва Гургон (Каспий) вомехӯранд.

Таги зарфҳои одамони калтаманорӣ тухмшакл буда, нақши мавҷӣ доранд. Маданияти Калтаманор ба ҳазораҳои 4–3 пеш аз милод нисбат дорад. Калтаманориҳои назди Урганҷ мурдаҳоро дар қабр рост ба тахтапушт хобондаанд ва баъзан аз болояшон ранг низ пошидаанд.

САВОЛ ВА СУЊОРИШҲО



1. Ёдгори Чайтун дар кадом ноҳия ҷойгир аст?
2. Чайтуниён кадом зивратҳоро кишт мекарданд?
3. Касбу кори калтаманориҳо чӣ буд?
4. Дар бораи манзилгоҳҳои калтаманориҳо нақд намоед.
5. Бунёдгузори тамаддуни шаҳрсозӣ ва кишоварзӣ кӣҳо буданд?

§8. МАДАНИЯТИ ҲИСОР

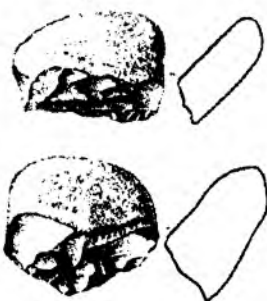
Дар ҳазораҳои 6–3 пеш аз милод дар ноҳияҳои кӯхистони Тоҷикистон, махсусан водии Ҳисор, одамоне мезистанд, ки осори боқимондаи онҳо ба номи маданияти Ҳисор машҳур аст. Бошишгоҳҳои ин маданият дар доманакӯҳҳои рӯдхонаи Кумиҷиён (Кофарниҳон), Бахшу (Яхсу) Сурхоб, Вахш ва Ёвон вучуд доштанд. Бошишгоҳҳои номи маданияти Ҳисорро барои он гирифтаанд, ки бори аввал лангар (ҷойи зист) ва афзорҳои ба худ хос дар ноҳияи Ҳисор пайдо шудаанд.

Олоти маданияти Ҳисор дар баландҳои аз 500 то 1500 м аз сатҳи баҳр дар қабатҳои ҳокӣ ҷойгиранд. Осори одамони ҳисорӣ дар атрофи Искандаркӯл, водии Чуст ва Кӯкчаи Афғонистон низ пайдо шудаанд, аммо бошишгоҳҳои ҳисорӣ ҳамагир танҳо дар Тоҷикистон дар Тутқавул, Сайёд ва Дараи Шӯри ноҳияи Данғара омӯхта шудаанд. Маданияти Ҳисор давоми маданияти одамони мезолит мебошад ва аз ҳазораи 6-уми пеш аз милод сар мешавад ва дар баъзе ҷойҳо то ҳазораҳои 3–2-юм давом мекунад.

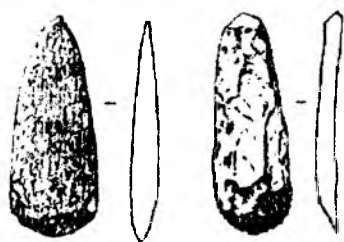
Таҳқиқоти бостонӣ дар бошишгоҳи Тутқавул нишон доданд, ки одамон дар хонаҳои каппагини аз ҷӯб ва шохҳо сохташуда мезистанд. Дар хонаҳо оташдонҳои сангин мавҷуданд. Хонаҳо 40 метри мураббаъро ташкил дода, ба монанди хонаҳои калтаманориҳо буданд.

Дар Тутқавул қабри як одами калонсол ва ду кӯдакро пайдо

намуданд, ки онҳо дар қабр ҳалқавор, тавре ки кӯдак дар батни модар меҳобад, гузошта шуда буданд. Одамон ҳамин ҳел тасаввурот доштаанд, ки замин модари дуҷум аст ва инсон баъди мурдан бояд дар қабр ҳамон тавр хоб равад, ки дар батни модар будааст. Симои ҳисорӣ аврупоӣ буд. Ҳисорӣ аслан ба



Расми 14. Афзорҳои сангӣ.



Расми 15. Табарҳои сайқалёфта аз кӯҳи Булғиши Данғара.

чорводорӣ ва шикор машгул буданд. Афзорҳои ҳисориён хеле гуногунанд; онҳо аз обсангҳо, сангҳои омехта бо чахмоқсанг, омехтаи чахмоқсанг бо оҳаксанг, вараксанг ва чахмоқсанги тоза сохта шудаанд. Афзорҳои аз чахмоқсанг сохташуда болға, пӯсткан ва табар мебошанд, аз обсангҳо бештар чопер (сангҳои нӯгтез та-рошидашуда) ва чопингҳои (сангҳои дар мушт мувофиқи турбмонанд) сайқалдодашуда, табар, пӯсткан ва ҳатто кордҳои хуб сохтаанд. Дар бошишгоҳи дараи Сайёд, ба ғайр аз афзорҳои чахмоқи обсангӣ, боз олоти устухонӣ низ вомерӯанд. Тутқаулиён аз рӯди Вахш моҳӣ мегирифтанд.

Дар байни бозёфтаҳои устухонӣ дарафш, маршон, дастпонаи аз шохи гавазн сохташуда вомерӯанд. Соҳибони маданияти Ҳисор зарфсозиро низ медонистаанд, аммо онҳо онро ба монанди чайтуниён ривоч надодаанд.

Иқтисодиёти бошандагони маданияти Ҳисор. Маданияти Ҳисорро осори зироаткорон ва чорводорон ташкил медиҳад. Азбаски Тоҷикистони Чанубӣ ба минтақаи субтропикии пайдоиши зироатҳои худрӯй – гандуму чав дохил мешавад, аз эҳтимол дур нест, ки офарандагони маданияти Ҳисор зироаткории лалмиро медонистанд ва яке аз касбҳои онҳо кишоварзии лалмӣ будааст, аммо дар бозёфтҳои бостонӣ далелҳои ба кишоварзӣ шугл варзидани ҳисориён кам мебошад. Бо вучуди ин, ҳисориён ҳаёти бумӣ, яъне муқимӣ доштанд ва ба чорводории девлоҳӣ (айлоқӣ) ва зироаткорӣ машгул будаанд. Дар миёни бозёфтҳо досҳои сангӣ, сипори сангӣ ва чармасанг вомерӯанд, ки шохиди кишоварзии ҳисориён мебошанд. Дар ҳаёти ҳисориён чорводорӣ, чамъоварии мева ва донаи зироатҳои худрӯй мавқеи калон дошт. Ҳисориён тобистон чорворо ба чарогоҳҳои баландкӯҳ мебурданд ва зимистон ба макони аслии худ бармегаштанд.

Ҳамин тавр, одамони маданияти Ҳисор зироаткорӣ, чорводорӣ мекарданд ва ба шикору чамъоварии меваҳои худрӯй низ машгул буданд, вале аз ҷиҳати фарҳанг аз чайтуниҳо қафо буданд.

Аз маълумоти овардашуда чунин хулоса мешавад, ки дар сарзамини тоҷикон дар асри неолит се навъи бошишгоҳҳо: кишоварзон (маданияти Чайтун, вай яке аз ноҳияҳои аввалини пайдоиши кишоварзони ориёӣ мебошад), шикорчиёну моҳидорон (маданияти Хоразм – Калтаманор) ва чороводорон (маданияти Ҳисор) ёфт шуданд, ки мувофиқи табиати рустоҳои (деха, кишлоқ) истикоматии худ зиндагонӣ кардаанд. Яке аз кашфкунандагон ва таҳқиқгарони асосии маданияти Ҳисор В.А. Ранов соҳибони

тамаддуни Ҳисорро як қисми гузаштагони тоҷикон – ориёиҳо меҳисобад.



САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

- 1. Таърихи ром шудани ҳайвоноти ваҳшӣ ва ба ҳайвоноти хонагӣ табдил ёфтани онҳоро медонед?*
- 2. Сабабҳои пайдоиши боздорию зироаткориро дар бошишгоҳҳои одамон номбар кунед.*
- 3. Ба пайдошавии деҳаҳо кадом омилҳо мусоидат намуданд?*

§9. ПЕШДОДИЁН–ШОҲОНИ РИВОЯТӢ

Таърихи офариниш. Мувофиқи ривоятҳои авестой, Худованд Ахурамаздо дунёро дар муддати як сол дар шаш бахш офарид. Ҷ осмонро дар 45 рӯз, обро дар 60 рӯз, Замиро дар 70 рӯз, олами набототро дар 30 рӯз, чонварро дар 75 рӯз ва инсон – Каёмард-ро дар 75 рӯз офарид ва баъди 93 сол аз тухмаи Каёмард падару модари инсонҳо Мошиён ва Мошиёнаро ба вучуд овард.

Ривояти дигаре ҳам ҳафт, ки мувофиқи он Худованд дар давоми 3 ҳазор сол аввал осмонро бо 12 бурҷаш ва олами рӯхониро меофарад. Дар 3 ҳазор соли навбати дуюм он намуди ҷисмонӣ, яъне дунёи имрӯза – кураи Замиро бо тамоми мавҷудоташ мегирад. Дар аввали ҳазораи 7-уми инсон Каёмард (Каюмарс) ва нахустин гов – Говмардро дар Арианаваеяча – дар соҳили рӯди муқаддаси Ванагуҳ чон бахшид.

Мувофиқи ривоятҳои авестой Аҳриман – худованди бадӣ аз ин офариниш оғаҳӣ ёфт ва ба Говмард ва Каёмард қувваҳои бадиро вогузошт ва онҳо баъди чиҳил сол аввалин инсон ва ҳайвонро ҳалок намуданд. Ахурамаздо тухмҳои Каёмардро ба осмон мебарад, бо нури илоҳӣ пок мекунад ва ба Зами бар мебаронад ва баъди чиҳил сол аввалин марду зан – Мошиён ва Мошиёна аз рустанӣ пайдо шуданд, аммо рӯҳ надоштанд. Худованд ба онҳо рӯҳ бахшиду гуфт: – «Ман шуморо офаридам ва Одам ном додам, шумо соҳибқалед ва қодири суҳан гуфтан ҳастед, дунёи худро соҳибӣ намоед». Минбаъд аз онҳо инсонҳо пайдо шудаанд.

Кишварҳои офаридаи Ахурамаздо барои инсонҳо. Аз адабиёти авестой ба хубӣ бармеояд, ки дар замони қадим дар бораи офа-

риниши дунё, аз чумла кишварҳо, кӯҳҳо, баҳрҳо, рӯдҳо, укёнусҳо ва ғайра китобе мавҷуд буд, ки то ба рӯзгори мо нарасидааст. Пораҳо ё гуфторҳои аз он китобҳо дар бахшҳои китоби авестой: Бундаҳишн, Вандидод ва Яштҳо боқӣ мондаанд. Дар боби дуҷуми Вандидод сухан аз 17 кишвари офаридаи Ахурамаздо меравад, ки бештари онҳо дар сарзамини тоҷикон мебошанд. Аввалин замин, ки Худованд офаридааст, Арианаваеяча буд бо дашту заминҳои паҳновараш. Дуюмин – Гава Сугда (гӯё худованд Говмардро дар ин ҷо офарида буд), сеюмин – Марғуш (Марв), чорумин – Баҳадӣ – Бохтар, панҷумин – Ҳира – Хирот, шашумин – Вайкарита, ҳафтумин – Урва, ҳаштумин – Хнента бо марказаш Виркана, нуҳумин – Ҳаравайто, даҳумин – Ҳайтуманг, ёздаҳумин – Рога, дувоздаҳумин – Чарха, сездҳум – Варна, чордаҳум – Ҳафтҳинд, понздаҳум – Ранха. Дар дигар бахшҳо Хоразм, Даҳӣ ва дигар ҷойҳо ёд мешаванд. Таҳқиқот дар боби ҷуғрофияи «Авесто» нишон медиҳад, ки ҳамаи кишварҳои офаридаи Худованд дар Осиёи Марказӣ дар ватани аслии ориёӣ – тоҷикон ҷойгир мебошанд.

Ба ривояти авестой Пешдодиён дар Арианаваеяча ҳукумат кардаанд. Арианаваеяча яке аз кишварҳои офаридаи Худованд буд ва мувофиқи навиштаҳои «Авесто» ҳар ду соҳили миёнаҷойи рӯди Дойтиё (Ому)-ро дар бардошт, яъне ба Арианаваеяча Тирмиз, водиҳои Вахшу Кӯлоб, Дарвоз, вилояти Қундуз, Таҳор ва Бадахшон дохил буданд.

Мувофиқи маълумоти Бундаҳишн, аввалин инсон дар ин ҷо ба дунё омадааст ва Ҳушанг нахустин подшоҳи Пешдодиён буд, ки чиҳил сол салтанат кард. Ӯ ба одамон пайдо намудани оташ ва истифодаи онро омӯзонд. Ба муносибати ихтироъ ва истифодаи оташ Ҳушанг чашне ба номи Сада таъсис дод. Ин чашн то асрҳои 11–12 милодӣ маъмул буд. Ин ид ба муносибати фаро расидани зимистон 21–23 декабр баргузор мегардид. Одамон гулханҳои бузург афрӯхта, бо ин амал сарморо дар пеши гармо беқудрат нишон медоданд.

Замони ҳукмронии Ҳушанг маълум нест, аммо мувофиқи тахмини олимони инсон 400 ҳазор сол пеш оташро ба кор мебардааст.

Подшоҳии Чам – Чамшед. Мувофиқи ривояти авестой яке аз подшоҳони қадимтарини ориёӣ Чам будааст. Вай гӯё ҳазор сол умр дида, зиёда аз 900 сол сарварӣ кардааст. Дар боби дуҷуми китоби Вандидод Зардушт – пайгамбари ориёӣ аз Худованди бузург Ахурамаздо мелурсад, ки: – «Ӯй офаридаи чаҳони

бемаргӣ, дар байни навъи башар ба гайр аз ман дигар бо кӣ нахустин бор муколама намудӣ? Дини ахуроиро ба кӣ сунурдӣ?». Он гоҳ Ахурамаздо гуфт: «Эй Зардушти пок, ман... гайри ту нахуст ба Чам – дорандаи рамаи хуб, нахустин касе, ки аз мардумон буд, дини Ахуро ва Зардуштро додам». Аммо Чам гуфт, ки ман аз ухдаи динсолорӣ намебароям ва ман ба ӯ дунёдориро додам. Пас Чам гуфт: «Пазируфтам, ки чаҳони туро бипарварам ва пуштибонӣ намоям, лекин дар мудати шаҳриёрии ман на боди сард бошад, на гарм, на беморӣ, на марг». Чам ҳар 300 зимистон се бор заминро фарох намудааст. Дар давраи 300-уми охир дар Арианаваейча офаридгор Ахурамаздо анҷумани эзидонро баргузор менамояд ва Чамро ба он даъват мекунад ва ба ӯ дар бораи хунукиҳои тӯлонӣ хабар медиҳад. Дар ин бора мо дар дарсҳои гузашта гуфта будем. Хонасозӣ ва мубориза бо хунукиҳо ба замони яхбандиҳо нисбат дорад. Ривояти он ки Чам 1000 сол умр дида ва 900 сол подшоҳӣ кардааст, дуруст нест, зеро дар давраҳои қадим одамон умри зиёд намедиданд. Ҳақиқат он аст, ки авлоди Чам 1000 сол дар давраҳои ҷамоаи ибтидоӣ ҳукмронӣ кардаанд.

Подшоҳии Заҳҳокӣ Морон. Мувофиқи ривояти авестой Чамшед дар охири умри худ даъвои худӣ намуд ва назди Худованд гунаҳкор гардид, фарри шоҳӣ аз ӯ рӯй гардонид ва Заҳҳок ба муқобили вай лашкар кашид. Чамшед, ки ҳама аз ӯ дур шуда буданд, тахту тоҷро монда, гурехта пинҳон шуд ва Заҳҳок соҳиби мулки Ориёно гашт.

Номи асосии Заҳҳок Биварасп ёд мешавад. Дар «Авесто» номи Заҳҳок Аждаҳақа (Аждаҳо) омадааст, маънояш мори бузурги газанда мебошад. Заҳҳок яке аз образҳои манфитарин дар таърих аст, ки ӯро худованди бадӣ – Аҳриман барои нобуд соختани хушиҳои рӯйи Замин сафарбар кардааст. Вай аждаҳои бузурги сесара, седахона, шашчаиша аст ва меҳоҳад дунёро аз одамон ва хушиҳои ӯ пок намояд.

Дар адабиёти авестой Заҳҳок рамзи бадӣ, дурӯғгӯӣ, табоққунанда ва харобиоваранда мебошад, аммо номи аслии ӯ Биварасп – дорандаи аспони зиёд, яъне галаи аспон аст. Аз рӯйи номаш вай марди давлатманд ва аз авлоди Чамшед будааст. Вакте ба сари тахти мардуми ориёӣ меояд, дар ибтидои шоҳи одил будааст, баъд фирефтаи Аҳриман мешавад ва дар ду китфаш морҳо мебароянд, ки мағзи сари одамонро меҳӯрдаанд. Азбаски ба мардум зулми бисёр раво медид, чунин аъмодро ба ӯ муносиб дони-

стаанд. Заҳҳок дар давраи ниҳоят мушқил, дар давраи яхбандиҳо ба мамлакати ориёиҳо сарварӣ карда, барои беҳбудии рӯзгори мардум кӯшиш накардааст, балки даст ба куштору ғорат ва хароб намудани мамлакати худ задааст. Дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ Заҳҳок марди араби хунхор, ғоратгар ва харобиоваранда дар Ориёншаҳр мебошад. Албатта, образи Заҳҳокро ба арабон нисбат додани Ҳаким Фирдавсӣ ҳикмат дорад, зеро арабҳо ба монанди Заҳҳок ба Ориёншаҳр ва мардуми он харобиҳо ва кушторҳои зиёд оварданд. Миллионҳо одамон куштаю ғорат ва шаҳру деҳҳо сӯзонда шуданд ва мамлакат аз тарақиёти илму фарҳанг ба садсолаҳо қафо партофта шуд.

Китобҳои бисёре дар бораи нучум, тиб, адаб, мусиқӣ, санъат ва ғайра сӯзонда шуданд. Дар маъбадҳо осорҳои хазорсолаҳо чамъомадаи таъриху фарҳанг несту нобуд карда шуданд. Одамони илму фарҳангдорро мекуштанд, то ки онҳо ба мардум чизе ёд надиханд. Осорҳои хатти форсӣ, паҳлавӣ, бохтарӣ, суғдӣ ва хоразмӣ сӯзонда шуданд. Аз ин лиҳоз образи Заҳҳок ба араб нисбат дода шудааст, вале дар асл ӯ ориёинаҷод буд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. Мувофиқи ривоятҳои авестой Худованд дунёро дар чанд вақт офаридааст?
2. Мошиён ва Мошиёнаро Худованд чӣ гуна офарида буд?
3. Чам барои одамон чӣ корнамоиҳо кардааст?
4. Заҳҳок кӣ буд ва чаро аз китфони ӯ морҳо баромаданд?

§10. ТАҚСИМОТИ РИВОЯТИИ ҶАҲОН

Подшоҳии Фаридун. Яке аз шохони машҳури Пешдодиён баъди Ҷамшед Фаридун аст, ки ба муқобили Заҳҳок мубориза бурда, ӯро сарнагун сохт ва дар сарзамини Ориёно адолатро барқарор намуд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ вай 700–600 сол дар мамлакати ориёниҳо ҳукмронӣ кардааст.

Ривоят мекунад, ки гӯё Заҳҳок баъди Ҷамшед ҳазор сол подшоҳӣ кард ва дар охири умри худ дар хоб лид, ки се паҳлавон меоянд ва яке аз онҳо ӯро баста дар чоҳи бетаге мепартояд ва бо-лои онро бо кӯҳи азиме пӯшонида, қиррезӣ мекунад. Баъди бедор шудан аз надимон таъбири хобро мепурсад ва онҳо ба ӯ мегӯянд,

ки аз насли Ҷамшед марде бо номи Фаридун ба дунё меояд ва баъди бузург шудан, тахту тоҷро аз ту меситонад.

Заҳҳок фармон медиҳад, ки падару модари Фаридунро ёбанду нобуд созанд. Одамони Заҳҳок падари Фаридунро мекушанд, аммо модараш Фаронак гурехта пинҳон мешавад ва баъди таваллуд писари худро ба ҷўпоне медиҳад ва аз ӯ илтимос менамояд, ки ӯро тарбия намояд. Худованд барои Фаридун модагове бо номи Бармоя ато мекунад, то ки аз шири он вай бузург шавад. Фаридун то синни 18-солагӣ дар ҷойҳои гуногун – дар кўҳҳои Албурз пинҳон мешавад ва сипас пеши модар омада, аҷдоди худро ме-пурсад. Модар аз авлоди Ҷамшед будани ӯро ошкор месозад ва дар бораи ситамҳои Заҳҳок ба мардум нақл мекунад. Фаридун баъди ин ба ҷанги Заҳҳок тайёри мебинад. Фаридун паҳлавони бузургҷусса буд. ӯ пеши Кован оҳангар омада, барои худ гурзи говсар месозад ва дар барзагове савор шуда, ҳамроҳи дастаҳои Кова ба ҷанги Заҳҳок меравад. Дар ин ҷанг ба Фаридун бародаронаш Каёнӯш ва Пурмон ёри медоданд. Лашкари Фаридун ҳама барзаговсавор ва филсавор буданд. Дар ин задухўрд Фаридун ғолиб меояд ва Заҳҳокро дар ҷоҳи беохире мебартояд ва болояшро ба санги бузург пўшонида, киррезӣ менамояд. Мардумон Фаридунро шоҳи ҳафт кишвар интиҳоб мекунанд. ӯ баъди ба тахт нишастан мамлакатро аз бадӣ пок мекунад ва адолатро дар саросари ҷаҳон ҷорӣ менамояд.

Фаридун ба хоҳарони Ҷамшед, ки дар асорати Заҳҳок буданд, хонадор мешавад ва аз Шаҳрноз ду писар: Салму Тур ва аз Арнавоз Эрач ба дунё меоянд. Ба муносибати галаба бар Заҳҳок ҷашне меороянд, ки имрӯз бо номи Меҳргон машҳур аст.

Тақсим қардани ҷаҳон. Дар таърихномаҳо гуфта мешавад, ки Фаридун пеш аз марг ҷаҳонро ба фарзандонаш тақсим қард. Ин тақсимот дар китоби «Таърихи Табарӣ» мазмунан чунин оварда шудааст: Турк, Хазар, Чин ва Машриқро ба Тўр дод ва ӯро Фағфур лақаб ниҳод. Заминҳои Рус, Рум ва Фарбро ба Салм дода, ӯро Қайсар гуфт. Иқлими миёнаро аз баҳри Миёназамин то марзи Тўрон ба Эрач дод ва ӯро Шоханшоҳ лақаб ниҳод, вале илм исбот қардаст, ки дар таърих чунин тақсимот набуд. Эҳтимолан дар замони хеле қадим – ҳазораҳои 9–8 пеш аз милод ориёӣҳо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: гурӯҳи якум дар соҳилҳои баҳри Охшиён – Сиёҳ бо номи кимерӣҳо, скифӣҳо аввалин ободкунандаи Украин ва ҷанубӣҳои Русия мебошанд ва дар адабиёти таърихӣ авлодони Салм меҳисобанд. Гурӯҳи дувум ба сўйи Сибир ва

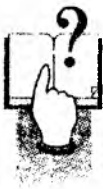
заминҳои Қазокистони кунунӣ омада, бо номи савроматҳо ва дар адабиёти авестой бо номи тӯрҳо машхур мешавнд. Гурӯҳи севум ба воситаи Осиёи Хурд, Қарқоз ва тахтакӯҳи Эрон вориди Осиёи Миёна мешаванд ва номи наҷодии худ ориёиро нигоҳ медоранд ва дар адабиёти таърихӣ бо номи авлодони Эрач маълуманд, вожаи «Эрач»-ро забоншиносон Ориёнвеч донистаанд. Вайдж аввалин кишвари офаридаи Худованд нисбат мебошад. Дар адабиёти авестой ориёҳо ба кишоварзони бумӣ ва кӯчиёни чорводор тақсим мешаванд. Кишоварзон ба худ номи этникии ориёиро нигоҳ медоранд ва чорводорон ба номи *тотемии* авлодияшон, яъне тӯр машхур мешаванд. Тадқиқоти илмӣ ба он далолат мекунад, ки тӯр лақаби чорводорони ҳамаи ориёҳо буд. Вожаи «тӯр» аз номи «гови тӯр» гирифта шудааст. Ориёҳо ромкунандаи гови тӯр мебошанд. «Гави тӯр» маънои баҳодурро дорад ва тотемаи ҳамаи ориёҳо аст.

Дар «Авесто» дар Фарвардиняшт, ки шояд ба замони Фаридун наздик бошад, дар бораи панҷ мамлақати ориёҳо: – Ориёно, Тӯроно, Сайрам, Даҳӣ ва Сайнӣ сухан меравад. Аз мағн ба хубӣ бармеояд, ки дар вақти навиштани дoston зиддияте байни бошандағони сарзаминҳои мазкур вучуд надоштааст. Сарзамини Сайрам ба савроматҳо – сақоҳо тааллуқ дошт, ки аз Урал то соҳилҳои Дунай истиқомат доштанд.

Сайнӣҳо дар Олғой, Сибири Ғарбӣ – ҳавзаи болооби рӯдҳои Об, Енисей, кӯли Байкал аз неолит то асрҳои III–IV милод мезистанд. Даҳӣҳо дар соҳилҳои ҷануби баҳри Хазар (Каспий) зиндаги мекарданд ва Ашкониён аз онҳо баромадаанд. Ҳамаи ин халқҳо худро тӯр – чорводор ва ориёӣ меномиданд ва дар адабиёти таърихӣ авлодони писари Фаридун Тӯр маълум мбошанд.

Дар бораи ривояти Ориёно ва Тӯрон муфассалтар нақл менамоем, зеро дар таърихномаҳои давраҳои баъдина ин ду халқ ба муқобили якдигар ҷангҳои ғулонӣ кардаанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШҲО



1. Фаридун чӣ таърих ҳукуматро аз Заҳҳок гирифт?
2. Дар ҷанг бо Заҳҳок ба Фаридун ки ёри медод?
3. Фаридун дар бораи ҷаҳонро чӣ гуна бахш намуд, нақл намоед.
4. Таърих дар бораи ҳақиқат доштани ин тақсимоҷи чӣ мегӯяд?

§11. ОРИЁНО

Ориёно номи ватани мардуми ориёӣ буд, ки масоҳати хеле бузургро дар бар мегирифт. Мувофиқи бозёфтҳои археологӣ марзи шарқии он бо рӯди Хуанхей Чин, ғарбияш то Балкан ва ҷанубиаш то Ҳиндустон мерасид. «Ориёно» маънои мамлақати ориёӣхоро дорад. Дар он давраҳои гузаштаи дур мардумони ориёӣ давлати ягона надоштанд ва онҳо авлод-авлод ва қабила-қабила дар ҳудуди гуногуни географӣ мезистанд. Ҳамаи онҳо чорводор буданд ва зиндагии кӯчӣ доштанд.

Дар ҳазораи 6–5 пеш аз милод як қисми калони онҳо ба кишоварзӣ машғул шуда, ба зиндагии муқимӣ гузаштанд. Бумӣҳо ба сохтани шаҳру деҳаҳо ва қорам қардани водихои Осиёи Марказӣ шурӯъ намуданд. Ориёӣҳои кишоварз худро ориёӣ ва сарзаминашонро Ориёно мегуфтанд. Ба ориёӣҳои кишоварз ҳамаи заминҳои Осиёи Миёна, Афғонистон, Шимоли Ҳиндустон ва Хуросони кунунӣ Эрон дохил мешуданд.

Дар ҳазораи 3–2 пеш аз милод дар бисёр ноҳияҳои ориёинишини шаҳрҳо, давлатҳо ва деҳаҳои наздишаҳрӣ пайдо мешаванд.

Тӯроно. Дар дарсҳои гузашта ёдовар шуда будем, ки дар ҳазораи 6–5 пеш аз милод ориёӣҳо ба ду бахш тақсим шуданд: бахши якум ба кишоварзӣ ва бахши дуюм ба касби аҷдодияшон – чорвопарварӣ машғул буданд.

Замоне ки ҳамаи ориёӣҳо ба чорводорӣ машғул баданд, тӯр лақаб доштанд. Аммо вақте ки онҳо ба бумӣ ва кӯчӣ¹ тақсим шуданд, ба чорводорони кӯчӣи ориёӣ лақаби тӯр дода шуд. Заминокое, ки чорводорони тӯр ишғол менамуданд, аз заминокоеи ориёӣҳои бумӣ бештар буд. Онҳо тамоми саҳроҳои ҷанубии Русияи кунунӣ (аз кӯли Байкал то рӯди Ра (Волга) ва заминокоеи атрофи Баҳри Хоразм (Арал), Қазоқистон, Қирғизистон, Шинҷони Чин, шимоли Ҳиндустон ва водии Зобул то Систон (Афғонистон)-ро ишғол намудаанд. Дар баъзе ноҳияҳои кишоварзбоби Тӯрон шаҳру деҳаҳо вучуд доштанд, бахше аз аҳолии онҳо ба ҳунармандӣ, мистарӣ, кулолгарӣ машғул шуда буданд, аммо аксари аҳолии Тӯрон дар ҳазораи 6–3 пеш аз милод чорводор буданд.

Азбаски тӯрҳо дар марзи ориёӣҳои бумӣ мезистанд, баъзан ба вилояти онҳо тохтутоз карда, харобӣҳо меоварданд ва аз ҳамин

1. **Кӯчӣ** – қабилаҳои чорводоре, ки дар замонҳои қадим ҷойи муқимии зист надоштанд ва аз пайи ёфтани алафзорҳо аз манзили ба манзили мекуҷиданд.

чихат зиддият байни ориёихо ва тӯрониён ба вучуд меояд. Ин зиддият баъди зуҳури паёмбар Зардушт авч мегирад, зеро то он вақт дар миёни ориёихо бисёрхудой ҳукмрон буд. Ҳар маҳал ва авлод худой худро дошт. Вақте ки Зардушт ба шинохтани Худованди ягона даъват мекунад, тӯрҳо аз даъват рӯй мегардонанд ва ба муқобили пайгамбар ҷанг эълон мекунанд. Ориёӣҳои бумӣ онҳоро душмани ғайридин ва ҳатто ғайримиллат эълон менамоянд.

Шоҳони баъдии Ориёно. Подшоҳии Манучеҳр. Манучеҳр подшоҳи сулолаи Пешдодиён буд. Қиссаву дostonҳо дар бораи Манучеҳр аз давраҳои қадим вучуд доштанд. Дар китоби «Авесто» ҳам аз Манучеҳр ёд мешавад. Аз рӯи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Манучеҳр писари яке аз қанзакони Фаридун – Моҳофарид ва бародарзодааш Пашанг мебошад, вале мувофиқи маълумоти «Равзат-ус-сафо»¹ Манучеҳр набераи даҳум аз пушти Фаридун аз духтари Эрач – Кузак буд.

Баъди қалон шудан Фаридун Манучеҳрро ба муқобили Салму Тӯр қотилони писари хурдиаш – Эрач мефиристонанд. Манучеҳр Салму Тӯрро кушта, интиқоми Эрачро мегирад. Фаридун Манучеҳрро ба ҷойи худ ба тахти шоҳӣ мешинонад ва ӯ дар Ориёнамин 120 сол ҳукмронӣ кардааст. Дар «Шоҳнома» Манучеҳр ҳамчун подшоҳи одилу ботадбир, халқпарвар ва паҳлавони номдор тасвир ёфтааст. Манучеҳр охири подшоҳи бузург аз сулолаи Пешдодиён буд.

Афросиёб. Мувофиқи асотиру ривоятҳои авестоӣ Афросиёб писари Тӯр, набераи Фаридун – шоҳи Тӯрон ва душмани эрониён буд. Вай меҳост ба тахту тоҷи Эрон соҳиб шавад. Афросиёб бо Манучеҳр ҷанг карда, ӯро асир мегирад ва дар муддати 12 сол подшоҳи Ориёно мешавад. Дар ин муддат шаҳру дехот хароб шуда гуруснагӣ авч мегирад.

Агрирас – бародари Афросиёб Манучеҳр ва қисме аз асиронро аз зиндон озод мекунад, ки дар назди Афросиёб хиёнаткор мешавад. Баъди ин ҳодиса Афросиёб бо Манучеҳр вохӯрда, ӯ ва лашқарашро озодӣ мебахшад ва аз Манучеҳр мепурсад, ки чӣ хоҳиш дорад. Манучеҳр ба Афросиёб мегӯяд, ки баҳши замини Ориёноро ба масофаи тири Ораш баргардонад. Афросиёб розӣ мешавад. Манучеҳр тирандози номии ориёӣ – Орашро даъват менамояд, ки ба баландии кӯҳи Патешхоргар (ҷояш маълум нест) барояд ва ба сӯи шарқ тир парронад. Худованд ба фариштаи замин Исфандаромӯз ва Бод фармуд то тирро ҳарчи дуртар баранд. Тир сешабонарӯз парвоз карда, дар Паракана (Фаргона) дар беҳи

1. «Равзатуссафо» – китоби таърихии Муҳаммади Мирҳонд.

дарахти чормағз, ба замин меафтад. Паракана сарҳади Ориёно ва Тӯрон муайян мешавад. Аз ривояти сарчашмаҳои дигар бармеояд, ки сарҳади Ориёно ва Тӯрон рӯди Силас (Сир) муайян шуда буд. Калимаи Паркана (Фарғона) гӯшаи (канора) Ориёноро ифода мекунад.

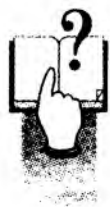
Аввал бадани Ораш сиҳат буд, вале баъди паррондани тир пора-пора мешавад. Ӯ мегӯяд, ки маи худамро барои халқам қурбон сохтам. Пора шудани Ораши қамонкаш ин маънои пора шудани мамлакат ба Ориёно ва Тӯрон ва саршавии ҷангҳо байни ду халқи ориёинаҷод ва ҳамхун мебошад.

Ҷангҳо бештар ба асри биринҷ, ба замони ҷудо шудани ҷорводорон аз зироаткорон, яъне аввалин тақсимоти меҳнат рост меояд. Дар адабиёти таърихӣ дар бораи ҷанги Афросиёб бо Манучеҳр ривоятҳои гуногун вучуд доранд ва мо яке аз онҳоро, ки ба ҳақиқат наздиктар аст, овардем. Мувофиқи таҳлили сарчашмаҳо задухӯрд байни Афросиёб ва Манучеҳр дар соҳили рӯди Ому ба амал омада буд.

Афросиёб дар даврони Каёнӣ низ бо ориёноҳо ҷанг кардааст. Сиёвуш ба хотири сулҳу оромӣ ба духтари Афросиёб – Фарангис хонадор мешавад, вале Гарсеваз – бародари Афросиёб Сиёвушро тухмат карда, ба қатл мерасонад. Гӯё Сиёвуш барои соҳиб шудан ба тоҷу тахт ба Фарангис хонадор шуда бошад. Кушта шудани Сиёвуш сабаби ҷанги Қайхусрав – писари Сиёвуш бо Афросиёб мегардад.

Дар ин ҷанг лашқари Тӯрон шикаст хӯрда, Афросиёб меғузарад. Қайхусрав ӯро таъқиб карда, дастгир мекунад ва ба қатл мерасонад.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



- 1. Дар бораи подшоҳии Фаридун ва ҷаҳонро байни писаронаш тақсим намудани ӯ ҷиҳе медонед?*
- 2. Тӯрҳо аз кадом наҷод буданд ва ҷаро ин лақабро ба худ гирифтанд?*
- 3. Дар хусуси муҳолифати байни тӯрҳо ва ориёноҳо ҷиҳе медонед?*
- 4. Дар бораи Афросиёбу Қайхусрав маълумот диҳед.*

§12. АЗ БАЙН РАФТАНИ СОХТИ ЧОМЕАИ ИБТИДОӢ

Асри мису санг – энеолит. Инсон аввалин бор бо миси табиӣ дар асри санг шинос мешавад. Дар аҳди неолит одамон кӯшиш кардаанд, ки сифати олоти истехсоли бехтар шавад. Бинобар ин, дар давоми сустҷӯйи сангҳои хуби буранда ба мис дучор мешаванд, аммо вақте ки аз он афзор сохтани шуданд, аз нармии он огоҳӣ пайдо намуданд. Диданд, ки вай барои олоти буранда ба кор намеравад, барои сохтани сӯзан, зебу зинати занона – гӯшвор, дастпона ва муҳра истифода карданд. Мис дар табиат ба шакли санги сабз вомерӯрад ва одам онро ба осонӣ аз санги одӣ фарқ мекунад, аммо дар кураи Замин ба миқдори зиёд мис мавҷуд нест ва он талаботи инсонро қаноатманд карда наметавонад. Шояд одамон тасодуфан аз об шудани мис дар оташ огоҳӣ пайдо карда бошанд. Онҳо вақте диданд, ки миссанг дар оташ об мешавад ва аз он миси тоза ҳосил мегардад, ба гудохтани он сар намуданд ва аз он сохтани ашӯи ороиширо раванқ доданд. Барои истехсоли мис дар болои конҳои мис оташ меафрӯхтанд ва миси обшударо қанда мегирифтанд. Аз сабаби нармии мис афзори бурандаи аз он сохташуда нисбат ба чаҳмоқсанг сифатан хеле паст буд. Инсон дар фикри афзорҳои мисинро саҳту бурандатар намудан афтод, зеро бо вучуди нармии мис ихтирои маъдан дар таърихи инсонҳо аҳамияти ғавқулода дошт ва минбаъд нақши бузург бозид.

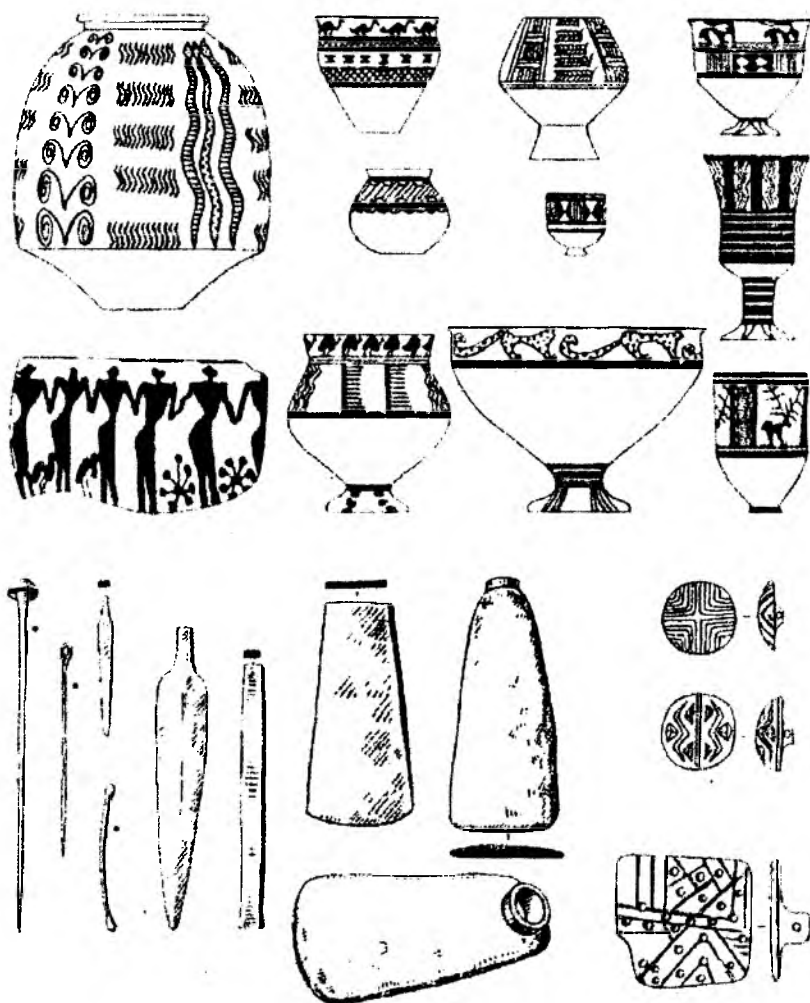
Асри мису санг дар Ориёнои Ғарбӣ. Дар Ориёнои Ғарбӣ давраи мису санг нисбат ба Ориёнои Шарқӣ барвақтар аз ҳазораҳои 6–4 оғоз мегардад. Дар ин ҷо якчанд гурӯҳҳои чорводорону зироаткорон пайдо мешаванд, ки ҳар гурӯҳ хусусиятҳои маҳаллии худро доштанд. Яке аз ёдгориҳои қадимтарини давраҳои неолит ва энеолит Шуш мебошад, ки дар он дар давоми ҳазорсолаҳо гурӯҳҳои зироаткорон ва чорводорон зиндагӣ кардаанд. Онҳо ба парвариши буз, гӯсфанд ва чаву гандум машғул буданд. Аз ҳазораи 5-ум то нимаи ҳазораи 4-ум 30 адад маҳали истиқоматӣ пайдо шудаанд. Аксари ин деҳаҳо хурд буда, ҳаҷми онҳо аз як то 2 гектарро ташкил менамуд. Бошандагони Шуш аз оби рӯдҳо барои обёрии киштзор истифода мебарданд. Хонаҳо бештар аз гил сохта шудаанд. Афзорҳои истехсоли аксаран аз чаҳмоқсанг буданд. Дар ҳазораи 4 дар байни деҳаҳои Шуш шаҳрчаи марказӣ пайдо мешавад, ки масоҳати 4–5 гектарро ишғол мекард. Дар ин давра, дар Хузистон шаҳрҳо пайдо мешаванд, ки атрофшон бора (девори

мудофиавӣ) доштанд.

Дар ҳазораи сеюм Шуш ба яке аз марказҳои сиёсӣ, маъмури, хунармандӣ, тичоратӣ тақдир меёбад. Чунин бошишгоҳҳо Сиёлка дар Эрони Марказӣ, Теппаи Хисор дар Домгон, Ҳасанлу дар Озарбойҷон, Яхё ва Шаҳри Сӯхта дар Систон кашф шуданд. Ёдгориҳои археологӣи Ориёноӣ Ғарбӣ ба давраҳо тақсим мешаванд. Гурӯҳҳои қорводорон ва зироаткорон бо маданияти устувори худ, ки дар масоҳати васеъ паҳн мешаванд, хусусиятҳои худро доштанд.



Расми 16. Бозёфтҳои Деҳи Лурон.



Расми 17. Осори Сиёлки III.

Маданияти аввалин зироаткорони ҳазораи 6-и чанубу ғарбии Ориёнои Ғарбии мамлакатро бошишгоҳҳои Деҳи Лурон ташкил медиҳанд. Бошандагони деҳа дар хонаҳои гили мезистанд, деворҳои даруни хонаҳо ба ранги сурх оро дода шудаанд. Ранги сурхро ба болои мурдагон низ пошидаанд. Зарфҳои гилин бо рангҳои зарду сурх оро ёфтаанд. Деҳаҳо чандон бузург набудаанд, лекин шумораи онҳо хеле зиёд будааст. Зироаткорон чав, гандум, наск, мошро истифода бурдаанд ва эҳтимол баъзе за-

мини зироатҳо обӣ будаанд. Дар бораи тарзи зиндагонии онҳо кофтуковҳои бошишгоҳҳо шаҳодат медиҳанд (расми 15).

Чи тавре дар боло гуфтем, дар Эрони Марказӣ яке аз бошишгоҳҳои калон, ки дар он одамон асрҳои зиёд зиндагонӣ кардаанд, Сиёлка мебошад. Сиёлкагийн дар хонаҳои гилин зиндагонӣ мекардаанд. Зарфҳои онҳо дар замини сурх бо ранги сиёҳтоб мунаққаш шудаанд. Нақшо гуногунанд, нуқта-нуқта, тӯморчаҳои пайваст, нақши ғалберӣ ва ғайра. Афзорҳо: – табару корд аз чаҳмоқсанг, сӯзанҳои мисин, ҳайкалчаҳои устухонӣ ва ғайра иборатанд. Замо-ни Сиёлкаи 1 ҳазораи 6–5 ва Сиёлкаи 5 ҳазораи 4-умро фаро ме-гирад. Дар қабатҳои Сиёлкаи 1 афзорҳои мисин зиёд мешаванд. Дар миёни онҳо сӯзан, сӯзанақ, сари найза ва ғайра воҷеҳуранд. Ҳамаи ашё ба воситаи кӯфтани маъдани гармкарда сохта шудаанд. Сифати зарфсозихо хубтар шудааст. Дар болои зарфҳо тасвири бузҳои кӯҳӣ пайдо мешавад, ки аз бузурғдошти он гувоҳӣ медиҳад. Қабатҳои замони Сиёлкаи III ба асри биринҷӣ тааллуқ доранд.

Дар истехсоли мис одамони зиёд машғул буданд. Маҳсули онҳо байни қабिलाҳо тақсим мегардид. Бошандагони Сиёлкаи II, Шуш дар хонаҳои бисёррошона мезистанд. Дар ҳучраҳо ҷойи нигоҳ доштани хӯрокворӣ ва оташдон мавҷуд буд. Бисёр хонаҳо ҳавлӣ доштанд. Аввалин бозёфтҳои мисин аз Осиёи Сағир пайдо шуданд, ки ба ҳазораи 7–6 пеш аз милод нисбат доранд. Асри мису санг то пайдо шудани маъдани биринҷӣ то ҳазораи 4 пеш аз милод давом мекунад. Ороишоти аз мис сохташуда хеле гарон буданд. Устоҳои мисгар онро бо нархи хеле баланд мефурӯхтанд. Сӯзанҳои мисӣ нисбат ба сӯзанҳои ҷӯбӣ ва устухонӣ бадост-тар ва зеботар буданд. Онҳо кам мешикастанд ва барои дӯхтан мувофиқтар буданд. Дар ҷомеаи қадим мисгарӣ касби авлодӣ буд ва онҳо таҷрибаи худро аз насл ба насл меоданд ва техноло-гияи онро аз дигарон ҷинҳон меоданд.

Мис дар он замон аз ҷама қиз қиматтар буд. Онро ҳамчун че-наки пулӣ истифода мебуданд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Бошишгоҳҳои давраи мису санги Ориёнои Ғарбӣ кадомҳоянд?*
2. *Моҳияти кашфи мис барои инсон аз чӣ иборат буд?*
3. *Дар ин давраҳо одамон дар чӣ ҳел хонаҳо зиндагонӣ мекарданд?*
4. *Кадам навъи зироатҳо кишт мешуданд?*



§13. АСРИ МИСУ САНГ ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ

Асри мису санг дар Ориёнои Шарқӣ. Конҳои истехсоли мису биринҷӣ дар Ориёнои Шарқӣ – дар Маргуш, Бохтари Шимолӣ, кӯхҳои Сугд, Фарғона хеле бисёр буда, одамон истехсоли онҳоро аз ҳазораи 6 шуруъ кардаанд.

Олимони бостоншинос мувофиқи тамаддунҳои ёфтшуда сарзамини ориёниширо ба ноҳияҳо тақсим намудаанд ва мо вобаста ба он дар бораашон нақл менамоем.

Пажӯҳишгарон чунин ақида доранд, ки аврупоиён, аз ҷумла ҳиндуориёниҳо аз Ховари Наздик ба Осиёи Марказӣ омадаанд.

Маданияти мису санги Ориёнои Шарқӣ давоми маданияти Ҷайтун мебошад, ки дар ноҳияҳои гуногун бо хусусиятҳои хоси худ таракқӣ кардааст, махсусан, санъати хоси ин ёдгори дар зарфҳои гилини он мушоҳида мегардад.

Мардумон мунтазам водихоро азхуд менамуданд. Дар ҳамин давра дар водии Тачан деҳае пайдо мешавад, ки ҳоло харобаи он ба номи Намозгоҳтеппа машҳур буда, алҳол дар қаламрави Туркменистон воқеъ гардидааст. Яке аз хусусиятҳои санъати зарфсозони бошандагони Намозгоҳ он аст, ки ба гили зарфсозӣ коҳмайда ҳамроҳ мекарданд. Зарфҳо якранг буда, бо нақшҳои сеқунча оро ёфтаанд. Дар ин давра ҳуку гуфсандпарварӣ таракқӣ карда буд. Деҳаҳо хурд-хурд буданд. Намозгоҳ бузургтарини онҳо буда, 10 га заминро ишғол мекард. Ҳамаи хонаҳо оташдон доранд. Дар маркази деҳа ибодатгоҳ ҷой дошт, ки ба бузургдошти оташ бахшида шудааст.

Аз зироатҳо бештар гандум ва чав буд. Дар замони Намозгоҳи II хонаҳои бисёрхучра пайдо мешаванд. Зарфсозии нақшунигордошта раванқ меёбад. Афзори мисӣ зиёд мешаванд. Ашёи зинатии тилло ва нуқра низ пайдо мешаванд. Ороишоти занон – марҷонҳои гардан аз лочвард, ақик, оҳаксанг ва гайра сохта шудаанд. Замони зиндагонӣ дар Намозгоҳ ба ҳазораи 4 пеш аз милод рост меояд. Зироаткорон техникаи обёриро медонистанд ва ҳосили хуб мегирифтанд.

Мувофиқи бозёфтҳои археологӣ истехсоли мисро ба се давра метавон тақсим кард. Дар давраи якуми ҳазораи 5 пеш аз милод устоҳо аз маъданҳо истифода карда, дар охири ин давра об кардани онро ёд гирифтаанд. Дар давраи дуюм технологияи истехсоли онро ёд мегиранд ва истифодаи он зиёд мегардад. Дар

давраи сеюм устоҳо мисро дар кӯраҳо гудохта, дар колабҳо рехта, чизҳои зинатӣ ва афзорҳои лозимаро истехсол мекарданд, ки аз хунари баланди маъдангудозии гузаштагони мо гувоҳӣ медиҳад. Истехсоли мис дар ҳазораи 4 пеш аз милод дар Марв, Бохтар, Сугд ва Фарғонаю Ҳафтрӯд густариш меёбад. Мис аз сабаби он ки маъдани нарм буд, афзорҳои сангӣ, махсусан, аз шишасанг ва чахмоқсанг сохтаро аз истехсолот танг карда бароварда на-тавонист. Одамон дар чустучӯйи роҳҳои сахту мустаҳкам наму-дани афзорҳои мисин афтода, оқибат ба ин кор ноил гардиданд. Устоҳо ба мис маъдани қалъагиро ҳамроҳ намуда, онро гудохта маъдани тамоман нав – биринҷиро ба даст оварданд.

Яке аз хусусиятҳои маданияти энеолити ҷанубу ғарбии Ориёнои Шарқӣ он буд, ки вай ба зироаткорони Ҳиндустон таъсири муайяне расонидааст. Инро мо дар бозёфтҳои ёдгориҳои Мунди-гак ва Шўртўгаи Афғонистон мушоҳида мекунем.

Дар Саразми Сугд низ ҳамин ҳолат ба назар мерасад. Хонаҳои Саразм аз хишти ҳом сохта шудаанд, дар онҳо оташдонҳои мудав-вар бо бузургдошти оташ мушоҳида мешавад. Хулоса, одамони дав-раи мису санги Ориёнои Шарқӣ ба оташ эҳтироми махсус доштанд.

САРАЗМ

Яке аз марказҳои муҳими истехсоли мис кӯҳҳои Зарафшон буданд. Бостоншиносон дар ин ҷо даҳҳо конро кашфу таҳқиқ на-муданд. Дар кӯҳҳои Мушистон кони мису қалъагӣ вучуд дошт, ки аз он бевосита маъдани биринҷ истехсол мекарданд. Шояд яке аз сабабҳои пайдо шудани шаҳраки Саразм дар ҳазораи 4-ум ҳамин маъдани мису қалъагии кӯҳҳои Мушистон бошад. Саразм дар масофаи 15 км, дар баҳши ғарбии шаҳри Панҷакент, дар роҳи мошингарди Панҷакенту Самарқанд ҷой дошта, беш аз 100 га за-минро фаро гирифтааст. Дар Саразм одамон тақрибан нимҳазор сол зиндагонӣ кардаанд ва бештар ба истехсоли маъдан машғул буданд ва ба бисёр мамлакатҳои он давра, аз ҷумла ҷанубу шарқии Туркманистон, Балучистон, Систон, Хуросон ва атрофи баҳри Хоразм муносибатҳои тиҷоратӣ доштанд. Ин додугирифт бештар бо хариди маъдани мис алоқаманд буд. Саразмиён на танҳо дар истехсоли маъдан, балки коркарди сангҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо устодони моҳир буданд.

Гӯри “Маликаи Саразм” нишон дод, ки дар ҷомеаи мазкур зан мақоми баланд доштааст. Дар гардани “Маликаи Саразм” марҷонҳои тилло, санғҳои қиматбаҳо, дуру ҷавохир, сару либосашро ҷавохирот оро модод.

Хонаҳои Саразм аз хишти хом сохта шудаанд, ки дар онҳо оташдонҳои мудаввар бо бузургдошти оташ мушоҳида мешавад. Хулоса, одамони давраи мису санғи Ориёнои Шарқӣ ба оташ эҳтироми махсус доштанд. Саразмиён ба кишоварзӣ ва ҷорводорӣ низ машғул буданд. Саразмро метавон шаҳри қадимтарини асри мису бириҷ дар сарзамини Суғд номид.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



- 1. Асри мису санғ ҷист ва дар давраи он дар зиндагии одамон чӣ гуна тағйирот ба вуҷуд омадаанд?*
- 2. Асри мису санғи Ориёнои Ғарбӣ аз асри мису санғи Ориёнои Шарқӣ чӣ фарқияту чӣ умумият дошт?*
- 3. Саразм дар кадом ноҳия ҷой дорад ва чӣ гуна ёдгориסט?*
- 4. Истеҳсоли мис чанд давраро аз сар гузаронидааст?*
- 5. Саразмиён асосан чӣ истеҳсол мекарданд?*

БОБИ II

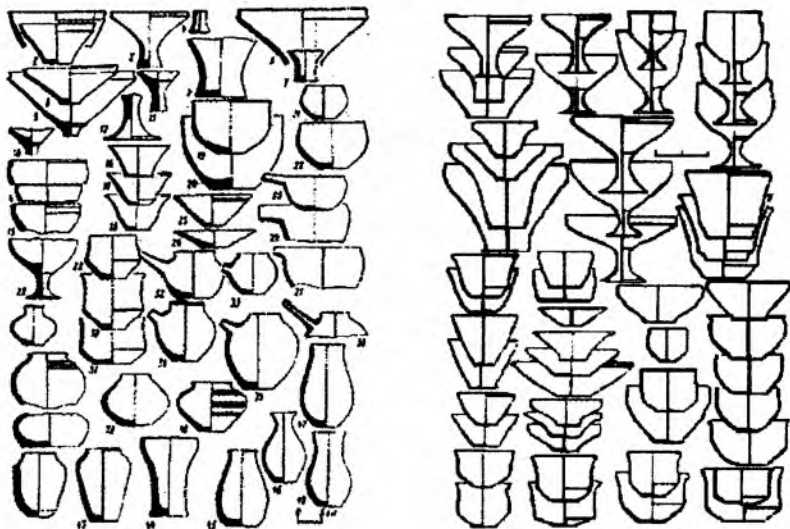
АСРИ БИРИНЧ – ЗАМОНИ КАЁНИЁН

§14. ГУЗАРИШ АЗ МОДАРШОҲӢ БА ПАДАРШОҲӢ

Асри биринч дар таърихи башарият бо дигаргуниҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, эстетикӣ ва забонӣ машхур аст. Пайдо шудани маъдани биринч бо афзори олатҳояш дар таърихи инсонҳои қадим дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд овард. Афзорҳои биринҷӣ асбобҳои сангиро, ки ҳазорсолаҳо дар истифода буданд, аз истехсолот танг карда баровард. Олатҳои истехсолии дос, табар, корд, оҳани сипори аз маъдани биринҷӣ сохташуда нисбат ба афзорҳои сангӣ маҳсулнокии меҳнатро даҳчанд афзуданд. Дар ҳазинаи деҳқон гандум, ҷав ва дигар зироатҳо ба миқдори зиёд боқӣ мемонданд ва онҳоро ба бозор бароварда мефурӯхтанд. Кишоварзӣ тараққӣ ёфт ва мардумони зиёд ба сукунати муқимӣ ва сохтани хонаю бошишгоҳҳои доимӣ шурӯъ намуданд. Ин ба пайдо шудани деҳаҳо ва шаҳрҳо – марказҳои маъмури оварда расонд.

То пайдоиши кишоварзӣ хӯрду хӯрок ва дороии асосии одамони қадим чорводорӣ буд. Баъди пайдоиши кишоварзӣ низ рамаву галлаҳои зиёд дар дасти авлодҳо вучуд доштанд ва чорводорӣ дар ибтидо нисбат ба зироаткорӣ сердаромадтар ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, авлод ба ду қисм: кишоварзон ва чорводорон ҷудо шуданд. Ин порашавӣ бо номи «таксимои якуми меҳнат» дар таърихи ҳамаи халқҳои ҷаҳон дар як даври замон ба вучуд наомада буд. Вай дар ибтидо дар байни халқҳои пешрафтаи Аврупо ва Осиё ба вуқӯъ мепайвандад. Дар Африқо, Австралия ва бисёр ноҳияҳои дигари ҷаҳон чорводорӣ, шикорчигӣ ва моҳигирӣ то охири асри XIX давом мекунад. Дар мамлакатҳое, ки табиати ҳамешабахор ва донаю меваҳои табиӣ зиёд доранд, баъзе қабилҳо то имрӯз дар сохти ҷомеаи ибтидоӣ зиндагонӣ карда истодаанд.

Дар баъзе ноҳияҳо зироаткорон аз шикорчиён, дар баъзе ҷойҳо зироаткорон аз моҳигирон ҷудо мешаванд, яъне тақсимои вобаста ба муҳит ва сарвати табиӣ ин ё он ҷойи дунё гуногун буд. Дар асри биринч инсон, махсусан, гузаштагони мо ҷархи



Расми 18 – 19. Зарфҳои асри биринҷ аз хонаҳои ёдгории Тоголок-21.

кулолгариро ихтироъ карданд, ки ба чойи зарфҳои дастисохти пастсифат зарфҳои нафис ва миқдоран зиёдро пешкаши харидорон карданд. Ихтирои чархи кулолгарӣ ба пайдоиши соҳаи нави хунармандӣ – кулолгарӣ ибтидо гузошт. Кӯзагарон акнун ба мардум зарфҳои гуногун ва хушсифатро пешниҳод менамуданд, ки аз зарфҳои дастисохт арзонтар ва зеботар буданд.

Дар асри биринҷ инсон дигар маъданҳо, аз ҷумла тиллою нукраро кашф намуд, акнун чизҳои зебу зинат аз тилло ва нукра сохта мешуданд, ки сабаби пайдо шудани соҳаи дигари хунармандӣ – заргарӣ гардид.

Дар ин аср гузаштагони мо чорвои калон – аспу шутур ва говро ром намуда, соҳибони галлаю рамаҳои зиёд шуданд, ки дар сахроҳои Сибир ва ҷануби Русия ва Қазоқистон ҳаёти кӯчӣ доштанд. Онҳо дар асри мису биринҷӣ аробаи дучархаро ихтироъ намуданд ва бар он аспонро баста, дастаҳои ҷанговаронро ташкил намуданд. Одамон дар болои аробаи дучархаю чорчарха на танҳо бор, балки хонаю чой сохта, аз як ҷо ба чойи дигар ҳаракат менамуданд.

Асри биринҷ боз як хусусияти дигар ҳам дошт. Ин давраи ҳаракати халқҳо буд. Чорводорон барои нигоҳдории галлаю рамаҳоиашон, ки дар ҳудуди аҷлодии он намегунҷиданд, ба тасарру-

фи ҷойҳои нав даромаданд. Пайдо шудани аспи саворӣ ва фойтун ба мардум имконият дод, ки ба масофаҳои дур ҳаракат намоянд.

Асри биринҷ асри пайдо шудани синфҳо, нобаробарихоии иҷтимоӣ ва давлатҳои бузург ба шумор меравад. Аз тарафи давлатҳои бузург забт намудани давлатҳои хурд ва гулом кардани аҳолии онҳо ба қори маъмулӣ табдил меёбад. Дар асри биринҷи номи этникии гузаштагони мо «ориёӣ» пайдо мешавад. Ҳамин тавр, асри биринҷӣ асри дигаргуниҳои бузург дар ҳаёти одамони қадим буд.

Асри биринҷ дар Ориёно давраҳои гуногунро дар бар мегирад. Дар Ориёноӣ Ғарбӣ барвақттар ва дар Ориёноӣ Шарқӣ дертар ба вучуд омадааст. Асри биринҷ дар Ориёноӣ Шарқӣ то ҳазораи дуюм ва дар баъзе мавзӯҳои он то ҳазораи якум давом мекунад.

Асри биринҷ дар Ориёноӣ Ғарбӣ ҳазораҳои 4 – 2-умро фаро мегирад ва ба 3 давра тақсим мешавад. Давраи якум аз ҳазораи 4 то 3-юм ва давраи дуюм ҳазораи дуюмро ташкил менамояд. Давраи сеюм аз ҳазораи якум то ташаққули давлати Ҳахоманишён давом мекунад.

Дар Тӯронтеппа биноҳои истиқоматӣ, динӣ, қабристон ёфт шуданд, ки аз онҳо ашёи тилло, нуқра ва сангҳои гаронбаҳо ба даст омаданд ва аз пайдоиши аввалин шахрҳо, давлатмандон, тараққиёти ҳунармандӣ ва робитаҳои тижоратӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Ҷомеа ба табақаҳо ҷудо шуда буд. Занҳои давлатманд бо сарулибоси гаронбаҳо гӯронда мешуданд.

Дар Систон аввалин маданияти шахрӣ дар водии Ҳилманд, дар Шаҳри Сӯхта пайдо мешавад. Шаҳри Сӯхта масоҳати 80 га дошт. Хонаҳо аз 6–10 хучра иборатанд, қасаба ба кӯчаҳо тақсим мешавад. Маданияти Шаҳри Сӯхта ба монанди маданияти Ҳисори Хуросон мебошад. Дар ин давра истехсоли афзорҳои биринҷӣ меафзояд, зарфҳо дар чарх сохта мешаванд.

Дар охири ҳазораи 3 ва 2-юм давлатҳои синфӣ пайдо мешаванд. Бостоншиносон дар ноҳияҳои гуногун қабристонҳои одамони давлатмандро таҳқиқ кардаанд.



САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ихтирои маъдани биринҷ чӣ аҳамият дошт?*
2. *Чаро модаршӯхӣ ба падаршӯхӣ иваз шуд?*
3. *Дар бори аввалин тақсими меҳнат маълумот диҳед.*
4. *Тақсими меҳнат чаро ба вучуд омад, сабаб чӣ буд?*

§15. АСРИ БИРИНЧ ДАР ОРИЁНОИ ҒАРБӢ. МАДАНИЯТИ СИЁЛКА

Ба давраи биринч қабатҳои Сиёлкаи III дохил мешавад. Маданияти бошандагони Сиёлкаи III ба ҳазораи 4 нисбат дошта, давоми зиндагии Сиёлкаи I–II мебошад, аммо хусусиятҳои хоси худро дорад. Якум, зарфҳои дар ҷарҳи кулолӣ сохта шуда, бо акси ҳайвонҳо, аз ҷумла паланги холдор, гавазн, бузи кӯҳӣ, мор, одамон, шутурмурғҳо, ҷарҳи оббарорӣ, нақшҳои мавҷӣ, тӯморча ва ғайра ҳунармандона оро ёфтаанд. Ханҷарҳои дар қолаб рехта, ранда, каланд, муҳрҳои сангин ва ғайра низ пайдо шудаанд.

Хонаҳои Сиёлка бисёрхучра буда, аз хишти хом сохта шудаанд. Хонаҳоро аз якдигар кӯчаҳои танг ҷудо месозанд. Деворҳои даруни баъзе хонаҳо бо ранги сурх ранг карда шудаанд. Дар баъзе хонаҳо занон бо кӯдакону мардони аз ҷарҳи девори афтада мурда ёфт шуданд, ки шояд дар натиҷаи заминҷунбӣ ҳалок шуда бошанд (расми 16).

Сиёлкагӣ зарфҳои гуногун, аз ҷумла ҷом, коса ва қадаҳои баландпояро бо санъати баланд сохтаанд. Дар соҳаи мисгарӣ низ ҳунари косибон мушоҳида мешавад. Агар дар давраи мису санг афзорҳо дар натиҷаи кӯфтани усто сохта мешуданд, дар ин давра онҳо дар қолабҳо рехта шудаанд. Ҳунармандӣ ба пешаи асосӣ табдил меёбад.

Пайдо шудани муҳрҳо нишонаи истеҳсоли зиёди галла ва ба бозор баровардани он ва дигар маҳсулот мебошад. Яке аз чунин муҳрҳо дар қабри одаме ёфт шуд, ки нишони моликияти шахсӣ ва дорандагии ӯ мебошад.

Кишоварзии обӣ дар водии рӯдҳои Корун ва Карх тараққӣ карда буд ва ба ин бозёфтҳои Шуш шаҳодат медиҳанд. Дар ин ҷо зиёда аз 100 деҳа кашф шудаанд. Бузурттаринашон Аподон ва Акропол мебошанд, ки масоҳати онҳо якҷанд га заминро ташкил менамуд. Як қисми деҳа дар болои таҳкурсии 9 метр баландидошта сохта шудааст. Маркази таҳкурсии теппаи табиӣ буда, атрофи онро девор намуда, майдон сохта, дар болои он биноро барафрохтаанд, ки шояд иқоматгоҳи пешво будааст.

Қабристон дар ғӯшаи деҳа ҷой дошт. Мурдаи одамони сарватмандро бо зарфҳо ва ашёи маъданӣ ғӯронидаанд, ки аз мавҷудияти нобаробарии иҷтимоӣ гувоҳӣ медиҳад. Таҳқиқи ёдгориҳои Ҳузистон нишон медиҳад, ки бошандагони онҳо бо

хамсоягони худ шумериҳо ва урукҳо робитаи фарҳангӣ доштаанд ва баъзе чизҳоро аз онҳо қабул кардаанд. Умуман, тамаддуни кишоварзӣ дар ҳазораи 4 дар бисёр ноҳияҳои Эрони кунунӣ тараққӣ карда буд.

Дар баъзе муҳрҳо акси сохтмони биноҳои боҳашамати секабата, задухӯрд дар назди қаср қашида шудаанд, ки аз ҳунари баланди меъморӣ ва пайдо шудани нобаробариҳои иҷтимоӣ ва саравлодҳо, аввалин шохон ва давлатҳо шаҳодат медиҳанд. Дар аксҳо баъзе одамон луч, баъзеҳо бо либос ва бо ҳаҷми калон тасвир шудани коҳин бо найза ва аргамчин аз ба вучуд омадани гуломон гувоҳӣ медиҳад.



Расми 20. Осори асри мису санги Ориёнои Фарбӣ аз Тали Бакун.

Баъзе мухрҳо аз пайдо шудани аломатҳои ҳисоб ва пайдоиши хат хабар медиҳанд.

Дар шимолу шарқи Эрон ёдгориҳои Теппаи Ҳисор таҳқиқ шудааст, ки бо зарфҳои хокистарангаш оҳишта-оҳишта зарфҳои пурнақши намуди Сиёлкаро танг карда мебароранд.

Дар давраи зарфҳои хокистаранг осори биринҷӣ, аз қабилӣ зебу зинати занона: шаддаҳо, марҷон бо садафҳои нуқрагин пайдо мешаванд, ки он аз пайдо шудани сармоядорон гувоҳӣ медиҳанд.

Дар осори Ҳисори III, дар ҳазори дувум дар зарфҳои хокистаранг нақшу нигори хос пайдо мешавад. Зарфҳои гуногуншакли чумакдор, гӯшаи лабаш новашакл ва амсоли инҳо ба вучуд меоянд ва ин бешубҳа, аз тараққиёти кулолӣ ва пайдо шудани чархи кулолӣ ва кулолгарӣ ҳамчун касб шаҳодат медиҳад.

Маданияти Ҳисори III оҳишта-оҳишта дар ноҳияҳои Хуросон паҳн шуда, то ба кӯҳистони Туркменистон мерасад.

САВОЛУ СУПОРИШҶО



1. *Биноҳои болои курсиҳои баланд сохта чӣ маъне доранд?*
2. *Мухрҳо нишонҳои пайдо шудани кадом сохтор мебошанд?*
3. *Қадам ҳайвонҳоро дар болои зарфҳо тасвир менамуданд?*
4. *Дар бораи зарфҳои хокистаранг суҳбат кунед.*
5. *Аввалин созандагони шахру деҳот кӣҳо буданд?*

§16. АСРИ БИРИНҶ ДАР ОРИЁНОИ ШАРҚӢ

Аз боби неолит – асри санги нав огоҳӣ доред, ки аввалин деҳаҳо дар Ориёнои Шарқӣ дар ҳазораи 6-уми пеш аз милод пайдо шуда буданд. Онҳо дар ин муддат чойҳои зиндагибоби водии рӯдҳои Ому, Зарафшон, Сир, Марғоб, Тачан ва Ҳилмандро азхуд намуда, деҳа ва шахрчаҳо бунёд карда буданд. Бинобар ин, асри мису биринҷ давоми зиндагӣ ва ободони асри неолит, аммо дар сатҳи баландтар мебошад. Ориёнои Шарқӣ ба вилоятҳои Марғиён, Суғд, Хоразм, Бохтар, Систон, Зобул, Кобул, Фарғона ва Тӯрон тақсим гардида буд.

Марғиён, Марғуш поёноби рӯдҳои Марғоб ва Тачанро фаро мегирифт. Ҳоло бахше аз ин вилояти қадим ба Афғонистон ва бахше ба Туркменистон дохил мешавад. Дар ин ҷо дар асри мису биринҷ дар доманаи кӯҳҳои Копетдоғ деҳаҳои кишоварзон пайдо мешаванд ва раванқ меёбанд. Тамаддуни ин давра дар ёдгори Ол-тинтеппа хуб омӯхта шудааст.



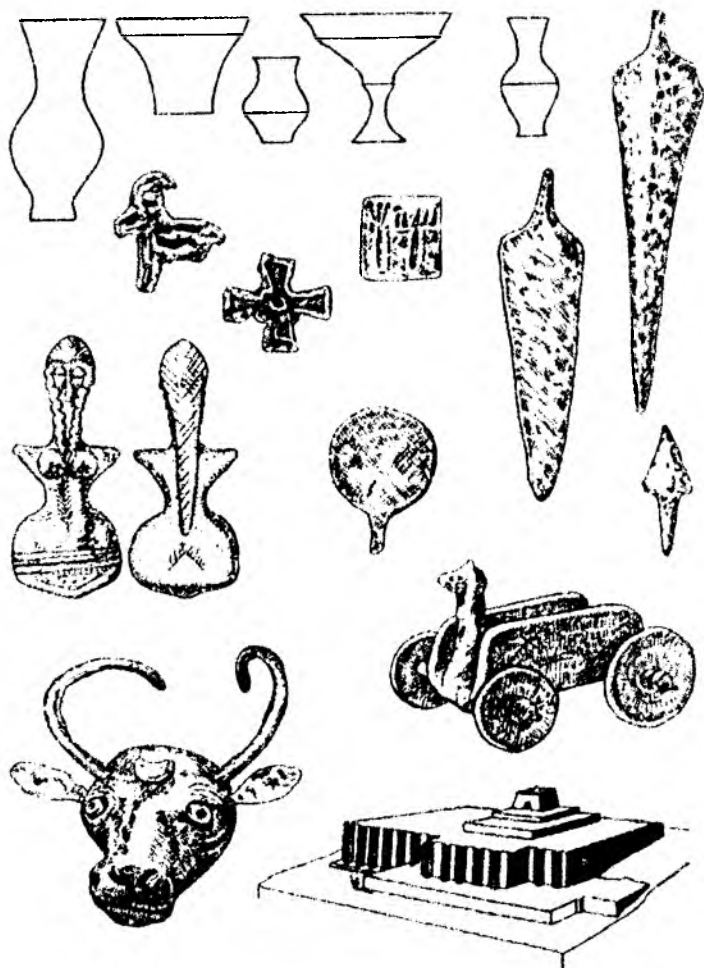
Расми 21. Осори ибтидои асри биринчи Олтинтеппа.

Дар аввали асри биринч чархи кулолӣ ихтироъ мешавад, ки зарфҳои дар он сохташуда нисбат ба зарфҳои дастӣ зеботар, нафистар ва арзонтар буданд. Накшоҳо ва рангубори зарфҳо беҳтар шуда, шакл ва сохти онҳо такмил меёбад.

Дар ин давра коса, табак, чом, хурма, пиёлаҳои гуногуншакл ва гуногуншакл пайдо мешаванд. Ба ҷойи кӯраҳои якҷабата баъзе зарфпазӣ хумдонҳои дуҷабата пайдо шудаанд, ки аз зиёд шудани зарфсозӣ гувоҳӣ медиҳанд. Маҳаллаҳои алоҳидаи куллон ба вучуд меоянд ва куллогарӣ касби доимии як гурӯҳи мардон мешавад.

Зироаткорӣ дар асоси заминҳои оби раванк ёфта, азхуд намудани заминҳои оби зиёд мегардад. Заминҳои оби ҳосили дучанд ва сечанд меоданд. Дар ин давра чорводории чарогоҳӣ хеле раванк ёфта, чорводорон аз зироаткорон ҷудо мешаванд. Махсусан, чорвои шохдори калон ва аспарварӣ меафзояд.

Яке аз ихтироъҳои асри биринҷ аробаи чорчарха ва дучарха буд. Одамон дар ароба гов, хар ва баъдҳо аспонро баста, аз як ҷо ба ҷойи дигар ҳаракат менамуданд. Баъдҳо аробаи дучархаи дар аспон баста дар ҷангҳо истифода мешуд ва онро яке аз қувваҳои



Расми 22. Ёдгориҳои қабатҳои мидании Намозгоҳ I-VI.

мағлубнашаванда меҳисобиданд. Хучуми фойтунсаворон ба-
рои бисёр одамони қадим даҳшатовар буд.

Дигар хусусияти асри биринч он буд, ки муҳрҳои бо
тамғаҳои чиликгул, чорчилик, салибӣ ва бо акси ҳайвонҳои
асотирий пайдо мешаванд. Ин муҳрҳо аз гил ва санг ва баъдан
мису нуқра сохта шудаанд.

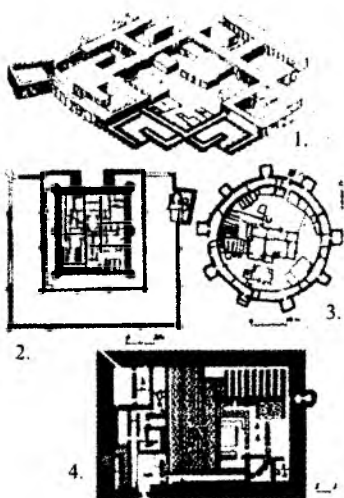
Пайдо шудани муҳрҳо ба он далолат мекунад, ки мардум
доратар шудаанд, моли зиёдатӣ ба даст овардаанд ва онро
фурухта ва ё қарз дода метавонистанд. Дар ин бора ва умуман
дар бораи дахлу харчи рӯзгори худ хуччатҳо тартиб меводаанд.

Дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод дар Ориёнзамин давлатҳо
пайдо шуданд.

Яке аз ёдгориҳои ҳазораи дуҷум Гонур дар водии Марғоб
мебошад. Гонур шаҳри ташаккулёфта буда, масоҳати 20 гектар-
ро ташкил намуда, маркази давлати Марғуш буд. Дар атрофи
марказ боз 30 деҳаи дигар вучуд доштанд.



Расми 23. Муҳрҳо аз Марғиён.



Расми 24. Меъмори Бохтар ва Маргиён.

аст. Сағонаҳо аз як то чор хучра доранд. Баъзе сағонаҳо ба монанди хонаи истиқоматӣ рангубор карда шудаанд. Дар хучраҳои алоҳида тобутҳо ва чизу чора, фойтун ва аспону канизонашон гӯр карда шудаанд. Бозёфтҳои Гонур аз он шаходат медиҳанд, ки Ориёзамин ба монанди Миср, Байнаннаҳрайн ва Ҳиндустон яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ будааст (расми 24,2). Марғуш дар ин давра бахши давлати Каёниён ба шумор мерафт.

Дигар ёдгории ҳазораи дуҷуми пеш аз милод дар Бохтари Шимолӣ бо номи Ҷарқутан маълум аст. Ин ёдгори дар наздики Шерободи вилояти Сурхонрӯд воқеъ аст. Шаҳр аз қалъае, ки дар он шоҳ мезист, хонаҳои истиқоматӣ, маркази динӣ – ибодатгоҳи зардуштӣ ва қабристон иборат мебошад. Бостоншиносон хоҳи шоҳ, маъбад ва якчанд маҳалларо кофта пайдо карданд. Шаҳр нақшаи чоркунҷа дошт ва атрофашро девори Ҳимоявӣ ихота менамуд. Масоҳати шаҳр 100 га заминро ишғол мекард.

Дар Ҷарқутан маъбади оташе ёфт шуд, ки дар меҳробаш доиман оташи муқаддас фурузон будааст. Ин аввалин маъбади оташ мебошад, ки дар асоси қоида ва қонунҳои оини Маздаясно сохта шудааст ва қадимтарин маъбад дар ҷаҳони Ориёно мебошад (расми 24,4). Ин ҷо бахши Ориёнами авестой буд.

Сугд яке аз марказҳои қадими ориёинишин буд ва дар «Авесто» кишвари сеюмест, ки Ахурамаздо барои ориёиҳо офарида-

Берун аз қасри шоҳро шахристон ташкил менамуд ва дар он маъбадҳои оташ, об ва қурбонихо сохта шудаанд. Тамоми биноҳои шаҳр бо нақшаи пешаки ва бо санъати баланд сохта шудаанд. Маъбад, бешубҳа, ба оини зардуштӣ тааллуқ дорад ва дар Марғуш ибодатгоҳи бузург ба ҳисоб мерафт.

Гонур шаҳри қалон буда, бо маъбадҳои оини зардуштӣ ва сағонаҳои зеризаминӣ шоҳон таҳқиқ шудааст. Ин шаҳр ба аввали ҳазораи сеюм ва дуҷуми пеш аз милод мансуб аст. Урфияти дар сағона, яъне хонаи зеризаминӣ бо чизу чораи зиёд гӯронидани шоҳон дар Ориёзамин бори аввал пайдо шуда-

аст. Аммо дар бахшҳои поён ва марказии водии Суғд ёдгориҳои кишоварзӣ ва чорводории давраҳои неолит ва энеолиту биринҷӣ кашф нашудаанд. Шояд барои он бошад, ки ёдгориҳои он давраҳо дар марҳалаҳои баъдина дар натиҷаи шаҳрсозӣ ва ё кишти майдонҳо аз байн рафтаанд.

Ёдгории замони энеолит ва биринҷӣ, ки дар қисмати болооби рӯди Суғд, дар ноҳияи Панҷакат кашф шуд, бо номи Саразм маъруф аст. Маънои калимаи «Саразм» – сари замин аст, зеро дар ин ҷо рӯди Зарафшон аз тангии кӯҳҳо баромада, сӯйи водии васеи Суғд раво мешавад.

Деҳаи Саразм дар замони мису санг дар ҳазораи 4-и пеш аз милод пайдо мешавад ва давоми маданиятҳои мезолит ва неолити ин диёр мебошад. Маданияти Саразм дар натиҷаи аз вилоятҳои Марғуш омадани одамон ба вучуд омадааст. Аз алоқаҳои маданияти бошандагони Саразм бо Марғуш сохтмони манзилгоҳҳо ва ибодатгоҳҳо шаҳодат медиҳанд. Замони Саразм I ба ҳазораи чоруми мису санг мансуб буда, бошандагони он аслан ба истехсоли мис аз кӯҳи машғул буданд, кишоварзӣ ва чорводорӣ барои онҳо дуюмдараҷа ҳисоб меёфт ва бо кишоварзони ҳамзамони худ дар ҷануби Афғонистон, Балучистон, Систон, Хузистон, Техрон (Силка) ва Хуросон робита доштанд.

Саразмиён дар хонаҳои хишти мезистанд. Дар Саразм бинои ибодатӣ – маъбад бо оташгоҳаш вучуд дошт.

Саразмиён усули хуби мисгариро медонистанд. Дар байни бозёфтҳои табар, дӯс, найза, корд, дарафш, сӯзан, ҷангак, мех,



табарҳои сангӣ, табарзоғнӯл хеле бисёр мебошанд. Дар Саразм коркарди маъданҳои тилло, нуқра, сангҳои киматбаҳо, хунарҳои кулолӣ ва бофандагӣ низ тараққӣ карда буд. Саразм аз ҷониби бостоншиносии тоҷик, доктори илми таърих Абдуллоҷон Исҳоқов кашфу таҳқиқ шудааст. (расми 26)

Дар Фарғона, дар Ҷуст ёдгориҳо бо номи Далварзинтеппа кашф шудааст. Хонаҳо аз хишт сохта шудаанд, дар онҳо оташдон ва ханбаҳои нигоҳдории ғалла вучуд доранд.

Расми 25. Бозёфтҳои аз Саразм.



Расми 26. 1). Зарфи биринҷӣ аз деҳаи Фатмев. 2). Табари биринҷӣ аз Саразм (водии Зарафшон).

Зарфҳо бо ранги сурх сайқал дода шуда, бештар дастисохт мебошанд. Тачҳизоти бофандагӣ хеле бисёранд. Чустӣён технологиҳои истехсоли афзорҳои биринҷиро хуб азхуд карда буданд. Касби асосӣ кишоварзӣ буд. Дар бошишгоҳ дос, дастос, хован ва ховандаста мавҷуданд. Аз чорвои хонагӣ гов, гӯсфанду буз, хар, асп ва хуқро мепарвариданд (расми 27).

Дар водии Синд (Қандаҳор) бошишгоҳҳои кишоварзон дар ёдгории Мундигак пайдо шудааст. Қабатҳои қадимтарини он ба замони мису санг ва минбаъд ба биринҷӣ тааллуқ доранд. Дар ҳазораи сеюм ва аввали дуум дар ин ҷо шаҳр пайдо шудааст.

Дар марказ қасри шохнишини хеле боҳашамат ёфт шудааст. Дар яке аз биноҳо боқимондаи маъбад кашф шуд. Зарфҳо дар чархи қулолӣ сохта шудаанд. Бозёфти муҳрҳои биринҷӣ ва сангӣ аз давлатмандӣ ва вусъати муомилот огоҳӣ медиҳанд.

Ҳайкалчаҳои занон бо мӯйҳои ба занчир монанд бофташуда ва қулоҳҳои боҳашамат нишони мақоми баланди зан дар ҷомеаи мундигакиён мебошанд.

Сарулибоси мундигакиён ба бошандагони Ҳараппии Ҳинд шабоҳат доранд. Ҳамин тавр, дар ҳазораи 3–2 пеш аз милод дар ҳамаи ҷойҳои зиндагонии Ориёнои Ғарбӣ ва Ориёнои Шарқӣ деҳаҳо ва дар маркази вилоятҳо шаҳрҳо пайдо шуда буданд.



САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. *Асри биринҷ дар зиндагии мардуми он давра кадом дигаргуниҳоро ба вуҷуд овард?*
2. *Тақсимоти меҳнат чист ва чаро ба он зарурат пайдо шуд?*
3. *Хусусиятҳои асри биринҷи Ориёноӣ Ғарбӣ ва Ориёноӣ Шарқиро номбар карда метавонед? Умумияту фарқҳояшонро шарҳ диҳед.*

ОРИЁИҲОИ САҲРОНАВАРД (ТҶҶҶҶҶ)

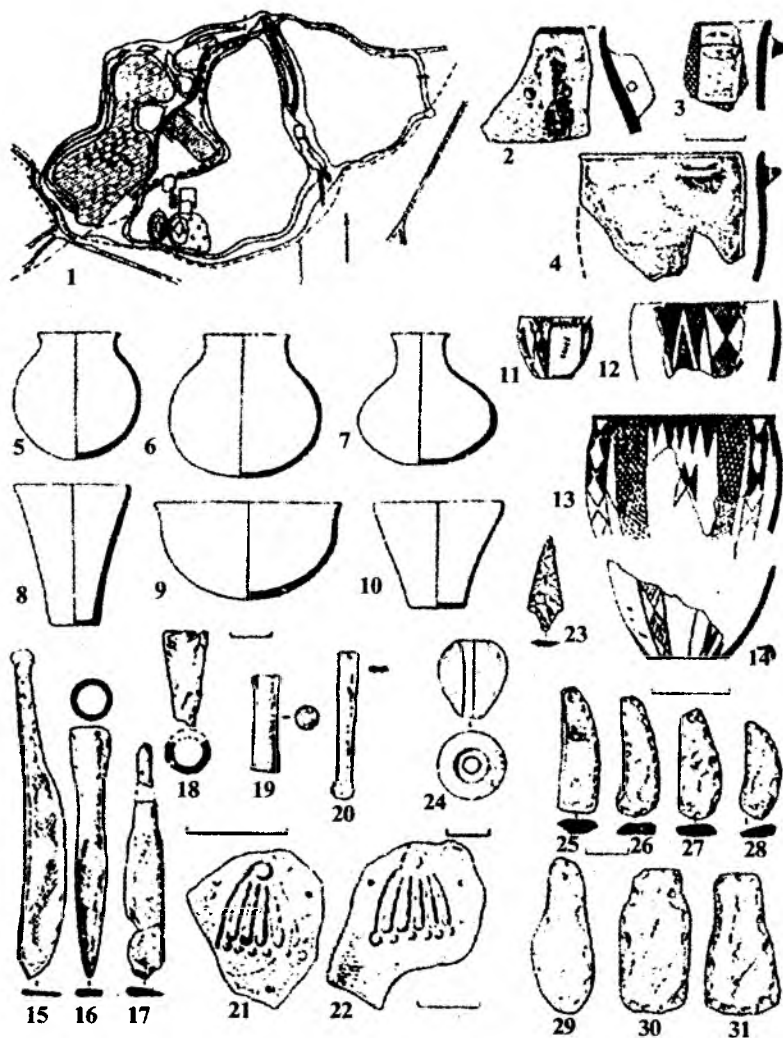
Дар адабиёти таърихӣ ақидае ҳаст, ки ориёиҳо дар асл саҳронавард буданд ва дар Олтой, Сибири Ғарбӣ ва ҳавзаҳои рӯди Урал мезистанд ва дар ҳазораи II пеш аз милод ба Осиёи Миёна: Бохтар, Сугд, Фарғона ва Эронун Ҳиндустон меоянд ва мардуми маҳаллиро тобеи худ мекунанд ва расму оини худро қорӣ менамоянд. Ин қабилҳои қорводор дар адабиёти таърихӣ бо ду ном – андроновоиҳо ва срубҳои маъруф мебошанд.

§17. МАДАНИЯТИ МАРДУМИ СРУБ

Ин мардум дар қисми саҳроҳои шимоли баҳри Охшиён (Сибир), шимоли Қарқоз ва поёноби рӯдҳои Ра (Волга), Дану (Дон) ва Данука (Днепр) зиндагонӣ мекарданд. Дар ин қойҳои қабристонҳои бисёр бокӣ мондаанд, ки онҳо ба ҳазораи 3–2 пеш аз милод нисбат доранд. Қисми қабристонҳо бо номи «Яма»-и қадим, катакомбаҳо ва срубҳои машҳуранд. Қабрҳои чандон чуқур нестанд, мурдаҳои бо пушт ё бо паҳлу, зониҳои ба сари дил, як дастро дар таги сар ва дасти дигарро дар рӯ монда, дар қабрҳои гӯрондаанд. Бошандагони қабрҳои Яма заминро модари дуҷум меҳисобиданд ва мурдаро тавре ки тифл дар батни модар меҳобад, ба ҳамон тартиб дар гӯр мегузоштанд.

Ба фарши қабр оҳак ва ё ранг мепошиданд. Болои мурдаро низ ранг мепошиданд. Дар қабрҳои ҳамроҳи мурда зарфҳои тухмшакл, пайқонҳои чаҳмоқӣ, қорд ва табар мегузоштанд. Маданияти Яма давоми маданияти неолит мебошад. Қасби мардум моҳигирӣ ва шикор буд. Онҳо қорвои шохдори қалон, бӯз, гӯсфанд ва ҳуқро ҳонагӣ қарда буданд.

Дар аввали ҳазораи 2-и пеш аз милод қабрҳои Ямаро қабрҳои лаҳаддор (катакомба) иваз мекунад. Ёдгорию қабрҳои лаҳаддор аз рӯди Данука то Ра ва дар шимол то Курск ва дар ҷануб то Киме-рия (Қрим) паҳн шудаанд. Дар фарши қабр ранг мепошиданд ё най меандохтанд. Мурда якпахлу ба монанди қабрҳои ямағи меҳобад.



Расми 27. Осори асри биринчи Фаргона (Чуст). 1. Нақшаи Дилварзин. 2-14. Зарфҳо. 15-20. Олоти биринҷӣ. 21-22. Қолаби гӯшвор. 23. Паймонаи сангин. 24. Гурзи сангӣ. 25-31. Табарҳои сангӣ.

Ҳамроҳи мурда афзори зарфҳо мегузоштаанд. Қисми поёни зарфҳо ҳамвор буда, деворҳояшон нақшин аст. Бошишгоҳҳои он мардум аз хонаҳои нимзеризаминии бо бӯрӣ бофта девор гирифта иборат буда, аз берун бо гил андова шудаанд. Онҳо аз биринҷӣ тоба, корд, сӯзан ва дигар афзорҳо сохтаанд ва ба зироаткорӣ ва чорводорӣ машғул буданд.

Гуруҳи дигари қабрҳо ба срубиҳо тааллуқ доранд. Барои он онҳоро чунин ном ниҳодаанд, ки мурдаҳои худро дар қабрҳои аз ғулаҷӯб («сруб»-и русӣ) сохташуда ғур мекарданд. Онҳо аз рӯди Данук то Урал ва аз рӯди Охшиён то сохилҳои рӯди Кама паҳн мешаванд. Срубиҳо баъзан қабрро бо ҷӯб мепошонданд. Срубиҳо ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғул буданд. Деҳаҳои онҳо дар соҳили рӯдҳои начандон бузургу хурд ҷой доштанд.

Хонаҳои срубиҳо ҳам нимзеризаминӣ буданд. Баъзе хонаҳо 15–20 м дарозӣ ва 3 м паҳно доштанд. Дар маркази хона оташдон вучуд дошт. Давродаври деворҳо сутунҳо устувор буданд. Хонаҳои одамон аксаран аз ғулаҷӯбҳо сохта шуда, пӯшиши махрутӣ ва ҳамвори ҷӯбу тахтагин доштанд.

Срубиҳо ду навъи зарф месохтанд: яке ба шакли банка ва дигаре пасттару шикамбадор буд.

Аз маъдани биринҷ ханҷар, корд, дос, табар ва охани сипор месохтанд. Зироаткорӣ, чорводорӣ ва хунармандӣ, кулолгарӣ, мисгарӣ, бофандагӣ ва чармгарӣ низ тараққӣ карда буд.

Дар охири замони срубиҳо нобаробарии иҷтимоӣ ба вучуд омаданд, ки ба ин яке аз қабрҳои бузург дар назди шаҳри Стено шаҳодат медиҳад. Қабр 15 метр баландӣ дорад, ки дар сохтани он меҳнати зиёд сарф шудааст. Бошандагони деҳаҳои срубӣ мардуми ориёӣ буданд ва баъдан дар адабиёти таърихӣ бо номҳои «скифҳо» машҳур гардиданд.

Маданияти Андроново. Маданияти бостоншиносии давраи биринҷ. Ин маданият тақрибан нимаи дуҷуми ҳазораи 2-и то миллод вучуд дошт. Номаш аз деҳаи Андроновои назди Ачинск гирифта шудааст. Маданияти Андроново дар ҳудуди Қазоқистон, Сибири Ғарбӣ ва Ҷанубӣ, назди Урал паҳн шуда буд. Аввалин қабрҳои ин маданиятро дар Сибири Ғарбӣ дар назди деҳаи Андроново кашф кардаанд. Баъдан ҳамаи ёдгориҳои, ки осори модии онҳо ба бозёфтҳои андроновоиҳо менамояд ҳастанд, ба номи ин маданият нисбат дода шудаанд. Аз андроновоиҳо бошишгоҳ ва қабристонҳои бисёр боқӣ мондаанд.



Расми 28. Осори тамаддуни срубӣ ва гӯрхонаҳои лаҳаддор (катакомбагӣ). 1. Табарӣ сангӣ. 2. Табарӣ биринҷӣ, 3. Зарф аз қабри лаҳаддор. 4-7. Осори маданияти срубӣ.

Дар Осиеи Миёна бошишгоҳ ва қабристонҳои андроновой дар Қайроққум, водии Зарафшон, Хоразм, Фарғона, водии Ҳисор, Кӯлоб, Вахш ва Бадахшон ёфт шудаанд. Андроновойҳо бо кишоварзони водихо ҳама вақт робитаҳои фарҳангӣ доштанд.

Дар баъзе маҳалҳо онҳо зиндагии бумӣ доштанд ва зимистон молу говро дар оғил нигоҳ медоштаанд ва тобистон ба девлох (айлок) мебурданд. Мурдаҳои худро якпаҳлу ба монанди срубиҳо ва дар қабрҳои лаҳаддор мегӯронданд. Умуман, таҳқиқоти замони энеолит ва асри биринҷ гувоҳӣ медиҳанд, ки аз кӯли Байкал сар карда то рӯди Дунай ва хавзаи рӯди Ранха то Осиеи Марказӣ қабилҳои ҳамнажоду ҳамтамаддун зиндагонӣ доштанд.

Осори онҳоро бостоншиносон бо номҳо ва маданиятҳои гуногун нешниҳод кардаанд, аммо дар амал як халқу як наҷод бо урфиятҳои ба ҳам наздик мезистанд. Онҳо мардумони ориёинаҷод буданд. Ба ин осори боқимондаи онҳо, мусаввараҳои болои харсангҳо ва махсусан, расми гӯронидани якхела шаҳодат медиҳанд.

Қабрҳо бештар гунбазшакл буда, атрофи баъзеи онҳо бо тавораи сангӣ ихота шудаанд.

Андроновойҳо ба кишоварзӣ, чорводорӣ ва коркарди маъдан машғул буданд. Дар бошишгоҳ ва қабрҳои онҳо тири пайкони биринҷӣ, найза, табар, зогнӯл, теша, охани сипор, дос ва гайра пайдо шудаанд. Кулолгарии дастӣ раванқ доштааст ва зарфҳои гуногуни нақшин ва бенакшро месохтаанд.

Онҳо чорвои шохдори калон ва майда нигоҳ дошта, аз зироатҳо чаву гандум мепарвариданд.

Андроновойҳо махсусан, ба асп-



САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Чаро маданият ва мардумони онро срубиҳо номидаанд?*
2. *Андровҳо ба кадом нажод нисбат доштанд?*
3. *Урфияти гӯронидани мардумони андроновҳо чӣ гуна буд?*
4. *Дар бораи сохти гӯрҳои лаҳаддор ҳикоя кунед.*

§18. МАРОСИМИ ДАФН ДАР АСРИ БИРИНЧ

Марг дар замони қадим барои одамон як ҳодисаи муаммоӣ номаълум буд. Дафнкунии мурдаҳо ҳанӯз аз давраи палеолит (тақрибан 40-50 ҳазор сол пеш) сар шудааст. Аввалҳо мурдахоро дар худи бошишгоҳҳо мегӯронданд. Минбаъд дахма¹ новусхоро² барои дафни мурдаҳо дар Сугд, Истравшан, Фаргона, Чоч ва Бохтар васеъ истифода мекардаанд.

Дар даврони қадим мурдахоро дар қабристонҳои авлодӣ, оилавӣ ва шахрӣ дафн мекардаанд. Дар шахрҳои Тахористон мурдахоро бе устадон³ ва дар деҳот бошад, дар устадонҳо ва хумҳо мегӯронидаанд. Баъди дар Осиёи Марказӣ қорӣ шудани дини ислом ду навъи қабр (гӯр) маълум гардид: лаҳаддор ва шомӣ.

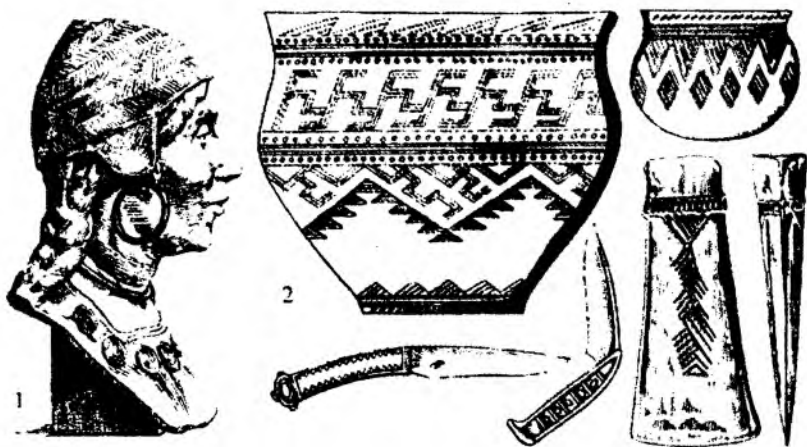
Қадимтарин қабрҳои ёфтшуда ба замони неолит (7-6 ҳазор сол пеш) тааллуқ доранд, вале на ҳамаи қабрҳои замони неолит, энеолит ва асри биринч то замони мо расидаанд. Аз қабрҳои. ки дар минтақаҳои намнок қорӣ доштан, осоре боқӣ намондааст. Танҳо қабрҳои дар қӯйҳои хушк ва камборишбуда то замони мо расидаанд.

Маросими дафн дар Ориёнон Ғарбӣ. Дар водии Дехи Лурони Хузистон одамон дар тӯли 4 ҳазор сол зистаанд ва мурдаҳои худро дар дохили деҳа гӯрондаанд. Дар ёдгории Алиқӯша мурдаҳо якҷоя дар зери фарши хона гӯронида шудаанд, ки ба ҳазораҳои 8-7 пеш аз милод мансубанд. Тахмин аст, ки устухонҳои мурдаро аз гӯшташон ҷудо карда гӯронидаанд. Дар ҳазораҳои 7-6 баъзе қасадҳоро дар бӯрӯ печонда, зери фарш гӯрондаанд.

1. *Дахма* – бинои дар баландӣ дур аз шахрсохта, ё дар қӯҳ кинда барои қасади мурдаро гузоштан аст. Зардуштиён қасадро дар дахмаҳои сангин мегузоштан, то ки замин касиф нашавад.

2. *Новус* – бино барои қасадро гузоштан.

3. *Устадон* – навъи тобути сандуқмонанд барои нигоҳдошти мурда. Ҳамчунин зарфе барои устухонгузорӣ.



Расми 29. Маданияти андроновии сахроҳои Осӣё.
 1. Симои тахминии зани андроновӣ; 2. Зарф ва афзорҳои андроновӣҳо.

Дар қабристони Ҳисори Хуросон одамон бо паҳлуи рост, як даст дар зери сар ва дасти дигар дар болои рӯй, пойҳо катшуда хобиданд. Ҳамроҳи мурдаҳо косаву табак ва дар қабрҳои занон, марҷон ва чизҳои ороишӣ вуҷуд доранд. Ҳисориҳо кӯшидаанд, ки рӯяшон ба сӯйи баромадгоҳи Офтоб бошад, зеро сачда ба Офтоб яке аз урфиятҳои қадими ориёӣ аст.

Маросими гӯронидан дар Ориёнон Шарқӣ. Маросими гӯронидан дар вилоятҳои Ориёнон Шарқӣ хуб омӯхта шудааст. Дар ин давра одатан одамон бо сарулибос, косаю табак ва афзорҳои шахсии онҳо: – корд, табар, камон, найза, занҳо бо сарулибос ва ашӣи зебу зинаташон гӯронида шудаанд. Дар он давра одамон гумон доштанд, ки сарулибос, зарфҳо ва дигар афзори анҷоми индунёӣ дар охираат низ лозим мешаванд. Аз ҳамин сабаб, вақте давлатманде вафот мекард, аспони саворӣ, канизон ва гуломони ўро кушта, ҳамроҳаш мегӯронданд.

Маросими гӯронидан дар замони неолит, энеолит ва ҳатто асри биринҷӣ дар тамоми Ориён ба ҳамдигар монанд аст. Масалан, дар Марғуш (деҳаҳои замони Ҷайтун, ҳазораи 6-ум) қабрҳо дар ҳавлию дар назди девори хона ҷой дошта, мурдаҳо якпаҳлу хобонда шудаанд. Сари мурдагон ба шимол, шарқ ва ғарб гардонда шудааст, яъне то он вақт ба тарафи муайян гузоштани мурдаҳо ҳанӯз ба ҳукми одат надаромада буд.

Дар Анов (маданияти давраи неолит, биринчи ва оҳан, ки дар наздикии Ашқободи Туркманистон кашф шудааст), мурдаҳои кӯдаконро дар зери фарш ва калонсолонро дар деҳаҳои харобшуда дар сағонаҳои хишти гӯронда, баъзан часади мурдахоро бо бӯрӯ печондаанд. Аз рӯйи чизҳои дохили қабр камбағалӣ, миёнаҳолӣ ё давлатмандии мурдари муайян қардан мумкин аст.

Дар баъзе қабрҳо афзори анҷом ҳаст, аммо қолаби устухон (скелет) нест. Чунин қабрҳо қабрҳои ёдбуди ном доранд, яъне соҳибони онҳо шояд дар қанг ё ягон ҳодисае дур аз ватан мурдаанд ё ғарқ шуда бошанд, ки имкони қасдро ёфтани ӯ овардан нашоудааст. Барои ҳамин нави одамон қабри ёдбуд меканданд ва дар он ашёи шахсии ўро мегузоштанд, то ки рӯҳаш аз он ашё истифода намояд. Қабрҳои ёдбуд одатан, дар қабристонҳои қадим вохӯранд. Дар қабристони Кангурти ноҳияи Данғара қабрҳои бечасад хеле бисёр пайдо шуданд. Дар қабрҳои зарфҳои гузошта шудаанд, лекин устухони одамон вучуд надорад. Шояд ҳангоми дар даҳма гузоштани қасад устухонҳояшро уқубон рабула бошанд. Ин расму одат ба ориёӣҳо нисбат дорад. Дар баъзе қабрҳо ба ҷойи одамон ҳайкалчаҳо гузоштаанд. Ҳайкалҳои симони фариштаи ҳамин одами фавтида аст, ки дар зинда буданаш мепарастид. Ин фаришта бояд ўро ба биҳишт рафтани ёрӣ меод.

Дар баъзе қабрҳо гӯсфанд ё сағи гӯрондаанд. Тавре ки маълум аст, ориёӣҳо сағ ва гӯсфандро бузург меҳонистанд. Баъдҳои гӯронидан дар ҷойи алоҳидани маҳалла расм мешавад. Баъди зуҳури дини зардуштии мурдахоро дар даҳма ва ё харобаҳои шаҳру деҳот дур аз обу оташ меҳониданд. Азбаски дар қабрҳои одамони давлатманд чизҳои қиматбаҳо мегузоштанд, бисёр қабрҳоро дуздон ғорат қардаанд.

Дар асри биринҷи ва давраҳои минбаъд ҳам қабристонҳои дар дохили деҳа ва шаҳр вучуд доштанд. Дар ҷойҳои сердарахт болон қабрҳоро бо гулаҷуб меҳониданд. Дар сари қабрҳои калон меканданд. Дар атрофи қабрҳо ба ёдбуди мурда оташ меафрӯханд.

Дар яке аз қабристонҳои ноҳияи Бешқанд, ки бо номи Тӯлҳор машҳур аст, мурдахоро сӯзонидани боқимондаи устухонҳоро дар як чуқури гӯшани қабр ҷой додаанд. Чунин одат ба як гурӯҳи бошандагони андроновой хос будааст. Дар баъзе қабрҳо зану марди якҷоя рӯ ба рӯ хобиданд. Дар қабрҳои оташдон вучуд дорад, ки пеш аз мурдахоро ба қабр гузоштан оташ афрӯхтаанд. Ҳоло дар урфияти тоҷикон қанд нави қабрҳо вучуд доранд. Дар ҷойҳои, ки

замин хокӣ аст, қабри лаҳаддор, дар баъзе чойҳо қабри росткунча, яъне шомӣ бо пӯшиши чӯбу санг маъмул аст. Дар чойҳои безамин сағонаҳои оилавӣ мавҷуданд. Аз ҳамин лиҳоз хелҳои гуногуни қабрҳо на ҳамеша хусусияти этники доранд, балки ба шароити маҳал низ вобаста мебошанд.

САВОЛҲО



1. Дар бораи маданияти срубихо ва андроновихо чиҳо медонед?
2. Бозёфтҳои қабрҳо барои барқарор кардани таърихи куҳан чӣ мадад мерасонанд?
3. Оё тарзи ғӯрондан барои наҷодшinosӣ ёрӣ дода метавонад?

ОҒОЗИ ТАМАДДУНИ ШАҲРСОЗӢ

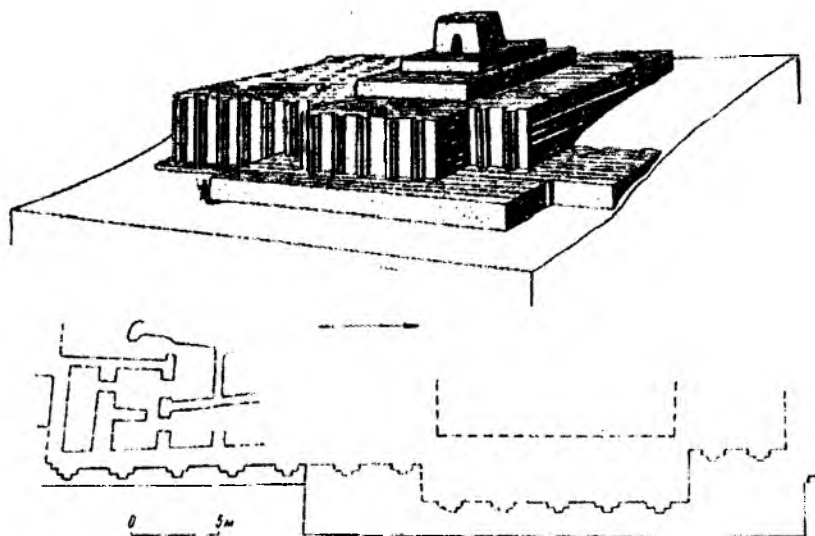
§19. НАХУСТШАҲРҲО

Пайдо шудани шаҳр зарурати таърихӣ ва маҳсули фаъолияти дурударози инсоният дар роҳи тараққиёти ҷомеа ва фарҳанг мебошад. Шаҳро раванқи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ба миён меоварад. Шаҳр давоми тараққиёти деҳаҳои кишоварзон бошад ҳам, шарту шароити худро дорад. Пайдо шудани шаҳрҳо дар ҳазораҳои сеюм ва дуум яке аз воқеаҳои муҳими фарҳангӣ дар ҳаёти одамон ба шумор меравад. Тамаддуни инсоният аз пайдо шудани шаҳрҳо оғоз меёбад. Он деҳаҳое, ки дар чойҳои муҳими кишоварзӣ, тичоратӣ, хунармандӣ ва маъмурӣ воқеъ гашта буданд, вусъат гирифта, ба шаҳр табдил ёфтанд.

Аҳолии шаҳр урфу одат, қоидаву қонунҳо, хулқу атвори ба худ хос дорад. Дар шаҳр ҳар кас ба касбу кори худ устод аст. Шаҳрӣ бо дониш, ҷаҳонбинӣ, ақлу хирад ва русуму одоб аз бошандагони деҳот фарқ мекунад. Шаҳр маркази хунармандон, савдогарон ва донишмандон мебошад. Шаҳр маркази муомилоти молӣ ва пулӣ буда, дар он ҳама аз ҳисоби музди кори худ рӯз мегузаронанд. Шаҳр биноҳои маъмурӣ, давлатӣ, фарҳангӣ, динӣ, таълимӣ ва истиқоматгоҳҳо дорад. Файр аз ин, дар шаҳр бозорҳо ҳам вучуд доштанд.

Шаҳр маркази ихтироҳои илмӣ, аз ҷумла хат мебошад. Шаҳр маркази раванқу ривочи хунарҳои гуногун гардид. Мо дар дарсҳои гузашта борҳо дар бораи расми ҳайвонҳои шикоркардаи одамони қадим ва нақшунигори болои зарфҳо сухан гуфта будем.

Шаҳр маркази тичорат низ буд. Савдогарон моли шаҳри худ-



Расми 30. Ибодатгоҳи Олтинтеппа.

ро ба шаҳрхову мамлакатҳои ҳамсоя ва дур мебурданд ва аз он ҷойҳо чизҳои талаботи мардумони маҳалро меоварданд. Ханӯз дар асри биринҷ тиҷорати байналмилалӣ пайдо мешавад. Мо лочварди Бадахшонро дар ороиши қасрҳои Байнаннаҳрайн ва фиръавнҳои Миср мебинем.

Ҳамин тавр, рохҳои бузурги тиҷорати байни шаҳрҳо ва мамлакатҳо дар замонҳои қадим ба вучуд омада буданд ва шаҳрҳои, ки дар роҳи савдои байналмилалӣ ҷой доштанд, умри дароз дида, равнақу ривож ёфтанд.

Дар шаҳрҳои қадим биноҳои боҳашаматтаринро маъбадҳо ташкил медоданд, зеро аввалин шоҳҳо-қайҳо сарварони дин буданд. Аз ин лиҳоз биноҳои динӣ бузургтару зеботар сохта мешуданд. Масалан, маъбади динии бошандагони Олтинтеппа дар ноҳияи Марғуш бузургтарин бино дар шаҳр буд. Он ба сабки биноҳои динии Байнаннаҳрайн сохта шуда, шакли сезинадор дошт. Дар маъбад ҳар гуна маросимҳои динӣ ва давлатӣ баргузор мегардиданд. Ибодатхонаи мазкур ба бузургдошти оташ бахшида шудааст. Меҳроби оташ дар болои курсии махсус сохта шудааст. Дар назди меҳроб зарфҳои барои маросим, сутунчаҳои аз санги сиёҳ ва сари гургу сари гови аз тилло сохташуда пайдо шудаанд (ниг. расми 22).

Ибодатгоҳ ба бузургдошти оташ нисбат дорад ва ба эътиқоди зардуштиён гов рамзи зӯрӣ, тавоноӣ ва яке аз унсурҳои қувваи некӣ ба муқобили бадӣ мебошад. Ориёноҳо говро муқаддас медонистанд ва гурзи говсар имрӯз ҳам дар ибодатгоҳҳои онҳо нигоҳ дошта мешавад. Аз ҳамин ҷиҳат ибодатгоҳи Олтинтеппа макони муқаддаси ориёноҳо буд.

Яке аз омилҳои шинохтаи шаҳр девори атрофи он ба ҳисоб меравад. Шаҳрҳои он давра ҳама дарвозаҳои устувори ҳимоявӣ бо бурҷҳои тирандозӣ доранд. Ғайр аз ин, давродаври девор роҳрави тирандозӣ ва дар деворҳо якҷанд қабат тиркашҳо сохта мешуданд, ки дар вақтҳои муҳосира шаҳрвандон дар болои девор истода, ба воситаи ин тиркашҳо ба душман тир мепарронданд.

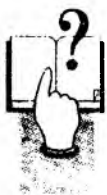
Шаҳрҳои марказӣ аз ду қисм – диҷ (ҷойи шохнишин) ва шаҳристон (ҷойи зисти шаҳрвандон) иборат буданд.

Дар шаҳрҳои қадим масоҳат аҳамият надошт. Шаҳрҳои ҳастанд, ки масоҳати онҳо аз 5 гектар зиёд нест. Нишонаи асосин шаҳр қасбу қори шаҳрвандон, яъне маркази истеҳсоли, фарҳангӣ, таълимӣ, ҳунармандӣ, маъмури, тичоратӣ қувваҳои низомии динӣ ҳисоб мешавад. Миқдори аҳоли низ ба эътибор гирифта мешавад. Шаҳр бояд аз 5–10 ҳазор беш аҳоли дошта бошад.

Дар ҳазораҳои сеюм ва дуум дар Ориёнои Шарқӣ даҳҳо шаҳрҳо, ба монанди Гонур, Олтинтеппа, Тоғолок дар Марғуш, Ҷарқутан, Сапалитеппа, Дашӣ дар Бохтар, Дилварзин дар Фарғона (Параканаи авестой), Саразм дар Сугд ва Шаҳри Сӯхта дар Систон, Теппаи Ҳисор дар Гургони Хуросон пайдо мешаванд.

Шаҳри Сӯхта дар ҳазораи сеюм бино ёфта, дар муддати 500 сол ба маркази бузурги маъмури, тичоратӣ ва динии ноҳияи Систон табдил меёбад. Шаҳр ва музофоти атрофи он давлатро ташкил менамуд. Агар мо шаҳр давлат гӯем, хато намекунем. Дар Ориёнои Ғарбӣ гурӯҳи шаҳрҳо дар манотиқи Зағрос бо шаҳри марказини Шуш, дар бахши марказӣ Сиёлка, дар ҷануб дар Хузистон, Кирмон ва Мозандарон ва дигар ҷойҳои шаҳрҳо ба вучуд меоянд ва ба маркази аввалин давлатҳои маҳаллӣ табдил меёбанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. Хусусиятҳои пайдо шудани шаҳрро номбар намоед.
2. Шаҳрро кадом омилҳо ба вучуд оварданд?
3. Шаҳр аз деҳот чӣ фарқ дорад?
4. Шаҳр дар ибтидо аз чанд бахш иборат буд?
5. Чаро мафҳуми тамаддуно ба шаҳр мепайванданд?

§20. МЕЪМОРИ ВА СОХТОРИ ШАҲРҲО

Биноҳои шаҳрҳои он давра аз гил ва хишт сохта мешуданд. Яке аз шаҳрҳои қадим Олтинтеппа дар водии Марғоби Туркменистон мебошад. Номи аслии шаҳр Олтинтеппа нест. Мардум аз харобаҳои он ашӯи тиллоӣ ёфта, онро Олтинтеппа (олтин-тилло) ном ниҳодаанд. Дар қадим номи шаҳр дигар будааст. Вақте ки шаҳр рӯ ба харобӣ мениҳад ва мардум онро тарк мекунад, ба мурури замон номи аслиаш фаромӯш мешавад. Шаҳр аз биноҳои истиқоматӣ таркиб ёфта, атрофи баъзе маҳаллаҳо девор дорад. Ин нишонаи он аст, ки дар ибтидо он маҳаллаҳо аз якдигар дур ва ҳатто деҳаи алоҳида будаанд. Вақте ки шаҳр қалон мешавад, деҳаҳо бо ҳам мепайванданд ва баъзе аз шаҳро ташкил медиҳанд. Чунин ҳодисаҳо дар таърихи шаҳрҳои тоҷик хеле бисёранд. Вақте ки Олтинтеппа ба маркази бузурги маъмури давлат табдил меёбад, дар он маҳаллаҳои давлатмандон, рӯхониён (дар атрофи маъбад), ҳунармандон, заргарон, кулолон, мисгарон, чармгарон, савдогарон, миёнаҳолон ва камбағалон пайдо мешаванд, ки аз тақсими иҷтимоии ҷомеа маълумот медиҳанд. Маҳаллаҳои ҳунармандон ва камбағалон бо ҳуҷраҳои ганг, кӯчаҳои қачу қилеб ва бозёфтҳои ночиз аз маҳаллаи давлатмандон фарқ мекунанд. Давлатмандон дар биноҳои боҳашамат ва дуқабата мезистанд, ки меҳмонхонаи алоҳида, ошхона, анбор ва даҳҳо хонаҳои хочагӣ ва зиндагиро ташкил медиҳанд. Аз хона ва гӯрхонаи одамони давлатманд чизҳои гаронбаҳои тиллоӣ, нуқрагӣ ва мисӣ ёфт шудаанд, ки дараҷаи зиндагии онҳо аз дигар табақаҳои ҷамъиятӣ фарқ дошт.

Чунончи, дар Олтинтеппа бинои аз ҳама боҳашаматтар маъбади оташи сеқабата буд, ки 55 метр паҳно ва 12 метр баландӣ дошт. Вай даҳҳо хонаҳои алоҳида барои маросимҳои динӣ, ҳазина ва хонаҳои истиқоматӣ дошт. Дар як баҳши маъбад рӯхониёни бузург ва шояд сарварони олимақоми шаҳро гӯрониданд. Каполи (устухони сар) онҳо дар тоқчаҳои маҳсули девори ибодатгоҳ нигоҳ дошта мешуд. Гӯронидани чунин одамон дар девори маъбад бо маросими хеле мураккаб сурат мегирифт.

Шаҳрҳои ин давра дар асоси нақшаи қаблӣ сохта шудаанд. Баъзеи онҳо аз рӯи нақшаи чоркунҷаи баробарпаҳлу ба чарх самт шимолу ҷануб ва шарқу ғарб паҳн шудаанд. Атрофи шаҳро

бо девори Ҳимоявӣ тиркашдор ихота шудаанд. Баъзе шаҳрҳо ду девори Ҳимоявӣ доранд. Микдори ками шаҳрҳо бо нақшаи чоркунҷаи дарозрӯя бино ёфтаанд.

Шаҳри Даштлӣро дар Бохтари Шимолӣ мувофиқи нақша гирд сохтаанд. Дар маркази шаҳр маъбади оташ сохта шудааст, ки бари он 40 метрро ташкил медиҳад. Маъбад даҳҳо хонаҳои маросимӣ, хоҷагӣ, ҳазина ва истиқоматӣ дорад. Вайро ду девори Ҳимоявӣ ихота мекунанд. Масофаи байни деворҳои Ҳимоявӣ чандон дур нест. Дар девори берунӣ 9 бурҷи тирандозӣ бо тиркашҳо сохта шудаанд. Маъбад ду дарвоза дошт, ки яке аз онҳо барои фиреби бегонагон одамро ба роҳи печ дар печ мебард. Агар шахс бо нияти бад воридаи ибодатгоҳ шуда бошад, аз ҷониби нигоҳбонҳо ба қатл мерасид (расми 24).

Маҳаллаҳои шаҳрро низ ду девори гирд ихота мекунанд. Гирдогирди шаҳрро боз як девори чоркунҷаи бузург печондааст. Деворҳои зиёди муҳофизатӣ нишон медиҳанд, ки хатарҳои беруна зиёд будаанд ва одамон онҳоро барои амнияти худ сохтаанд ва кӯшидаанд, ки душманро бо ҳар восита дар роҳравҳои деворҳои Ҳимоявӣ роҳгум занонанд. Деворҳои муҳофизатии шаҳрҳои қадим бо дониши баланди ҳарбӣ сохта шудаанд.

Дар шаҳри Даштлӣ-3 қасрест, ки дар пахлуи маъбади оташ ҷой гирифта, 88 метр дарозӣ ва 84 метр паҳно дорад. Қаср зиёда аз 70 хонаи гуногунҳаҷм дорад. Баъзе толорҳо бо гулҳои барҷаста, расми говҳо ва ғайра ороиш ёфтаанд. Баъзе ҳуҷраҳо бо рангҳо оро ёфтаанд. Қасрро ду девори Ҳимоявӣ ихота менамояд ва байни девори берунӣ ва дарунӣ роҳрав сохтаанд. Аз роҳрав дар ҷаҳор тарафи девори Ҳимоявӣ хонаҳои гуногун бунёд намудаанд. Дар ин хонаҳо посбонҳо мезистанд (расми 24,1).

Ҳамин тавр, ибодатгоҳ ва диги шохӣ дар доҳили шаҳристон бо девори Ҳимоявӣ алоҳида-алоҳида сохта шуда буданд ва ҳар кадом ҷойи зисту зиндагонӣ, хӯрду хӯрок, дабистон ва дигар шароити зиндагиро дошт.

Масолаҳои сохтмонӣ асосан хишти хом буд. Ҳамаи деворҳо аз хишт бо лой девор шудаанд. Берун ва даруни деворҳо, фарш бо коҳил андова шудаанд. Хонаҳои истиқоматӣ оташдони дар деворҳо сохташуда (камин) доранд. Дуд ба воситаи дудбарои дар доҳили деворбуда ба болои бом мебаромад. Дар ошхона танӯру дегдони алоҳида вучуд дошт ва дар онҳо нон ва хӯрок мепухтанд. Бештари шаҳриён дар биноҳои духонаву сеҳона ме-

зистанд. Хонахо аксаран ҳавлӣ доранд. Хонаҳои якхучраи калон низ бисёранд. Пӯшиши хонахо аз чӯб ва бомашон ҳамвор буд.

Хунармандӣ. Зарфҳо дар шаҳрҳо дар чархи кулолӣ бо санъати баланди хунармандӣ сохта, дар кӯраҳои дукабата моҳирона пухта шудаанд. Сохти зарфҳои ин давра нафису нозук буда хелҳои гуногуни коса, нимкоса, косача, аз чумла шоҳкоса, чомҳои баландпошнаи гуногунҳачм, кӯза, кӯзаҷаҳои гуногунҳачм, хурма, нимхурма ва хурмаҷаҳои чумақдору бечумақ, хум, нимхум, хумча пайдо шудаанд. Зарфҳои асри биринҷ даста надоштанд. Бештари зарфҳо ранги сафеду хокистарӣ доранд. Кулолӣ пешаи асосии мардон буд ва аз насл ба насл мегузашт. Дар ин давра танҳо зарфҳои хӯрокпазӣ, аз қабилӣ дег, дастӣ сохта мешуданд.

Мисгарӣ. Дар ин давра одамон аз мис ва сурб (қӯрғошим) маъдани биринҷиро ихтироъ мекунанд ва аксари асбобу анҷоми рӯзгор: – корд, сӯзан, дарафш, табар, теша, зоғнӯл, силоҳо – найза, пайкон, ханҷар, табарҳои гуногуншакли ҷангӣ, гурз; муҳрҳо, ашёи зинатӣ: – марҷон, садаф, тугма, сурмадон, гӯшвор, дастпона, поймона, оинаҳо, чароғдонҳо ва ҳайкалчаҳои ҳар гуна ҳайвонҳои муқаддасро аз ин маъдани биринҷ месозанд.

Истифода бурдани маъданҳои тилло, нуқра ва сангҳои қиматбахш заргариро раванқ медиҳад. Дар асри биринҷ одамони давлатманд чизҳои зинатӣ, аз қабилӣ гӯшвор, дастпона, бозубанд, гарданбанд, пешонибанд ва амсоли инҳоро аз тилло ва нуқра месохтанд ва бо сангҳои фирӯза, лочвард, ақиқ оро медоданд. Заргарӣ хеле раванқ меёбад.



САВОЛҲО

1. *Сабабҳои пайдо шудани шаҳрҳоро номбар карда метавонед?*
2. *Аҳамияти пайдошавии шаҳрҳоро медонед?*
3. *Тиҷорат ва хунармандӣ дар тараққии шаҳрҳо чӣ аҳамият доранд?*
4. *Қадам хусусияти шаҳрро медонед?*
5. *Одами шаҳр аз деҳа фарқ мекунад?*

БОБИ Ш КАЁНИЁН. СУЛОЛАИ ТАЪРИХӢ

§21. ДАВЛАТИ КАЁНИЁН

Кайкубод. Мо дар дарсҳои гузашта дар бораи пайдо шудани аввалин давлат – шаҳрҳо маълумот дода будем. Ривоятҳои авестой дар бораи қовӣҳо тахминан ба замони шаҳр – давлатҳо рост меоянд. Ривояти Эраҷро қуштани бародаронаш Тӯр ва Салм садое аз қангҳои ориёӣҳои қорводору кишоварз мебошад. Аз қониби Манучеҳр лашкар қашидан ва Салму Тӯрро қуштан, ҳуҷуми қавобии кишоварзон ба муқобили саҳронавардон буд. Ҳуҷумҳои саҳронавардони тӯр ориёӣҳои кишоварзро маҷбур сохт, ки муттаҳид шаванд ва сарвари умумӣ ориёӣҳои бумиро интиҳоб намоянд. Манучеҳр аввалин подшоҳи ориёӣҳои бумӣ ва Афросиёб нахустин сарвари тӯрониёни қорводор буданд. Баъди вафоти охириин подшоҳи сулолаи Пешдодиён–Гаршосп Ориёно бе подшоҳ менамуд. Шӯҳони вилоятҳо байни худ меҷангиданд ва мамлақатро хароб менамуданд. Аз нооромӣҳо ва набудани сарвари умумӣ дар Ориёншаҳр Афросиёб боз ба тохтутоз ва ғорати шаҳро деҳаҳои ориёӣҳои бумӣ мепардозад. Бинобар ин, шӯҳон (даҳюпатҳои вилоятҳо) бо сарвари даҳюпати Зобулистон – Зол баъди маслиҳат ба ҳулоса омаданд, ки шӯҳи Бохтар (Балх) Кубодро ба сарвари умумии Ориёно даъват намоянд. Кубод аз авлоди Манучеҳр ва қайн¹ Бохтар буд. Мувофиқи ривояти авестой, ӯ аз қайҳои Ориёно лашкаре қамъ мекунад, ки ба дастаи Зобулистон Зол, ба дастаи Кобул Меҳроб, ба дастаҳои дигар Густахам, Қашвод, Қоран ва ғайра сарварӣ менамуданд. Лашкари Кубод ба муқобили Афросиёб меҷангид ва ғолиб меояд. Дар ин қанг бори аввал Рустам бо Рахшаш далерӣ нишон медиҳад ва дар дили тӯрониён ва подшоҳашон Афросиёб ларза меафканад. Муҳориба бо галабаи лашкари Кубод ба анҷом мерасад ва тӯрониён сулҳ меҷанганд. Дар сулҳнома гуфта мешуд, ки

1. **Қай** – маънои дугавии қай подшоҳ аст. Қай ба маънои сулола (Қай-ниён) низ омадааст. Дар имлои забони тоҷикӣ бо қуҷӣ ном пайваста навиштаву гуфтави шӯҳони қайӣ расм шудааст: Қайкубод, Қайқовус, Қайхусрав ва амсоли инҳо. Қуҷӣ қай асосан пеш аз ном меояд, аммо дар гузашта гоҳе онро баъди ном низ менамуданд. ҷун Қовуси Қай.

мо, тӯрониён ва ориёиҳо ҳама аз як нажоду авлод ҳастем ва дубора ба ҷангҳои бародаркушӣ даст наметанем. Баъди ин Кайқубод ва авлоди ӯ дар тӯли сад соли подшоҳияшон ҷанг намекунад, дар Ориёнои Шарқӣ оромиву амонӣ ҳукм меронад ва шаҳру деҳот рӯ ба тараққӣ мениҳанд.

Кайковус. Яке аз подшоҳони машҳури силсилаи Каёниён аст, ки гӯё 150 сол ҳукмронӣ кардааст. Номаш дар осори Ҷинди Қадим – «Ведаҳо», «Маҳабхарата» ва китоби муқаддаси динию адабии ниёгони халқи тоҷик – «Авесто» ба назар мерасад. Воқеият ин аст, ки авлоди ӯ 150 сол ҳукм рондаанд ва дар таърих ҳамаи давраи подшоҳии онҳо бо номи саравлодашон Кайковус мансуб шудааст. Падар ба Ковус ҳазина ва моли фаровон мерос гузошта буд. Ковус ба айшу ишрат дода шуд ва дар вилоятҳои Ориёно нооромӣ ба вучуд омаданд. Ковус ба Мозандарон ба муқобили душманҳои ҷудоандоз лашкар кашид ва дар ҷанг асир афтод. Ӯро Рустам озод кард.

Ковус ба водии Синду Мукрон лашкар мекашад ва кайҳои он чоро адаб дода, аз он ҷо ба Балх бармегардад. Баъд ба сӯйи Ҳомоварон, водии Ҷисори кунунӣ меояд ва ба духтари шоҳи ин ҷо Судоба ошиқ мешавад. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-аш чунин навиштааст:

*Бичунбонд Ковусро дил зи ҷой,
Чунин дод посух, ки нек аст рой.
Ман ӯро кунам аз падар хостгор,
Ки зебад ба мушкӯйи¹ мо он нигор.*

Ковус Судобаро ба расму оини замон ба занӣ мегирад. Дар замони подшоҳии Ковус Афросиёб боз ба Ориёишаҳр ҳучум мекунад ва харобиҳо меоварад. Дар ин ҷангҳо ҳама вақт Рустам ориёиҳоро ба пируӣ мерасонад.

Дар бораи Ковус дар адабиёти авестой нақлу ривоятҳои афсонавӣ бисёранд. Мувофиқи маълумоти «Авесто» ва осори паҳлавӣ Кайковус шоҳи пуриктидор ва фармонфармои девҳо аст. Ӯ дар болои кӯҳи Албурз ҳафт қаср дорад, ки пири фартут ба онҳо даромада, ба сурати ҷавони понздаҳсола мебаромад.

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Кайковус шоҳи зӯру тавоно мебошад. Рустам ӯро борҳо аз марг наҷот медиҳад, вале Кайковус дар мавриди зарурӣ ба ӯ некӣ намекунад; нӯшдору намедиҳад ва

1. Мушкӯ – кӯшк, қаср.

писари Рустам – Сухроб ҳалок мешавад. Ҳамчунин Кайковус нисбат ба писари худ Сиёвуш, ки аз духтари Гарсеваз – бародари Афросиёб буд, номехрубониҳои бисёре карда, ўро мачбур мекунад, дар гарибӣ умр ба сар барад.

Замони аввалин Каёниён ба аввали ҳазораи II пеш аз милод рост меояд.

Кайхусрав. Кайхусрав яке аз подшоҳони машҳури сулолаи Каёниён мебошад, ки дар дostonҳову ривоятҳои қадима ва ҳамосаҳои қаҳрамонӣ подшоҳии ӯ зикру таъриф шудааст.

Дар қисмҳои китоби «Авесто», махсусан, «Яштҳо» номи ӯ ба шакли Кавӣ Ҳаусраваҳ ба сифати пайвандкунандаи кишварҳо ва падидоварандаи шаҳриёрӣ вомахӯрад.

Мувофиқи ривоятҳои «Авесто», Кайхусрав шахси муқаддасе аст, ки аз бемориву марг озод аст, марди пурзӯру пурқувват, таъвоно ва шикастнопазир мебошад.

Аз рӯйи нақли Фирдавсӣ дар «Шоҳнома», Кайхусрав писари Сиёвуш аз духтари Афросиёб – Фарангис мебошад. Баъди кушта шудани падараш Сиёвуш Кайхусрав ҳанӯз дар батни модараш дар Тӯронзамин буд. Пас аз таваллуд шуданаш Афросиёб аз Кайхусрав хавф бурд ва ба Пирон фармон дод ўро бикӯшанд, вале паҳлавон Пирон ўро накушт ва вақте ки Афросиёб аз зинда монданаш огоҳ шуд, фармуд тифлро ба чарогоҳи дурдаст назди чӯпонон баранд. Бо онҳо зиндагӣ кунад, хулқу атвори чӯпонӣ гирад ва гӯлу нодон қалон шавад, то ба сиёсату давлатдорӣ сарфаҳм наравад. Ҳамин тавр, Кайхусрав шабу рӯз дар назди чӯпонон буд ва қалон мешуд. Пас аз ҳафт сол Афросиёб Пиронро даъват карда барои овардани Кайхусрав фиристод, то ўро имтиҳон кунад ба бефаҳмию нодониву қамақлии вай бовар ҳосил кунад. Пирон дар роҳ ба Кайхусрав омӯхт, ки бобоят Афросиёб қасди ҷони тӯро мекунад, агар худро нодону аблаҳ вонамуд нақунӣ. Кайхусрав вақти имтиҳони бобояш Афросиёб худро нодон нишон дод ва бобояш ҳам ба аблаҳии ӯ бовар ҳосил карда фармуд вайро ба модараш диҳанд ва ҳар дуру ба Сиёвушгирд (ё Гангдижи Сиёвуш) баранд.

Чун Ковус мурд ва вориси ӯ Сиёвуш низ кушта шуда буд, Рустам дар ҷустуҷӯӣ Кайхусрав ба Тӯрон лашкар кашид, вале ўро пайдо карда натавонист. Ориёно бе шоҳ монд. Сипас Кайхусравро паҳлавони Ориён–Гев аз Тӯрон оварда, ба тахти Ориён нишонд. Кайхусрав шоҳи одил, хирадманд ва ботағбир буд.

Вай кишварро саросар гашта, аз холу аҳволи зиндагии мардум огоҳ шуд ва барои беҳбудии зиндагонии мардум кӯшишҳо кард. Яке аз сабабҳои харобии кишвар ва камбағалии мардуми он хучумхову гонатгарихои Афросиёб буданд. Кайхусрав ҳамроҳи паҳлавонон чандин маротиба ба муқобили Афросиёб ҷанг кард. Оқибат дар дашти Омул Кайхусрав бар Афросиёб ғалаба мекунад. Афросиёб мегурезад ва охирон ҳамроҳи бародараш Гарсеваз асир афтада, ба қатл расонида мешавад.

Ба ҳамин тарик, душмани асосии ориёҳои бумӣ – Афросиёб нест карда шуд ва дар Ориёну Тӯрон сулҳу оромӣ пойдор гардид.

Мувофиқи ривояти авестой, Кайхусрав шахси ҷовидонӣ ва намиранда аст. Ҳамин ривоят дар «Шохнома» ҳам оварда шудааст. Кайхусрав дар охири салтанаташ бо ҳамроҳии гурӯҳи паҳлавонон ба кӯҳе равона шудаанд ва дар он ҷо дар тӯфони барф нопадид мешавад. Кайхусрав подшоҳе буд, ки хислатҳои мардонагӣ, адолатхоҳӣ ва халқпарвариро дошт. Чунин подшоҳ орзуи тамоми халқиятҳои дунё мебошад.

СУПОРИШ ВА САВОЛҲО



1. *Асосгузори давлати Каёнӣён кӣ ва аз кучо буд?*
2. *Кайковус кӣ буд? Агар кинофилми «Сиевуш»-ро тамошо карда бошед, ӯро чӣ таърифи назирӯфтед?*
3. *Мувофиқи маълумоти «Авесто» Кайхусрав чӣ гуна подшоҳ буд?*
4. *Дар хусуси ҳешовандони ориёӣҳо ва тӯронӣён чӣҳо медонед?*

§22. ДАВЛАТИ МАРКАЗОНИДАИ ОРИЁИҲО ДАР ЗАМОНИ ГУШТОСП

Гуштосп ва зухури Зардушт. Дар замони подшоҳии Лухросп падари Гуштосп Ориёшаҳри Шарқӣ ором буд ва ҷангҳои берун набуданд. Лухроспро Кайхусрав ҷонишини худ интиҳоб карда буд, аммо дарбориёну бузургони Ориёно ба шох шудани ӯ розӣ набуданд. Аммо Кайхусрав гуфт, ки Лухросп аз насли Кайкубод аст ва аз тухмаи шохони Ориёно. Пас ҳама розӣ шуданд. Лухросп пас аз Кайхусрав ба тахти шохӣ нишаст. Подшоҳи одил ва халқпарвар

буд. Дар маркази Ориёно – Балх барои бузургдошти оташ маъбаде бунёд намуд бо номи Озарбарзин. Ориёншаҳр равнақ гирифт: шаҳрҳо васеъ ва деҳаҳо обод мешуданд, кишоварзӣ ва хунармандӣ рӯ ба тараққӣ мениҳанд. Муносибатҳои тичоратӣ бо мамлакатҳои Ҳинду Чин ва Ғарб вусъат меёбанд. Луҳросп хангоми зинда буданаш Гуштоспро ба ҷойи худ ба тахт нишонд ва худ ба ибодат машғул гардид. Гуштосп яке аз шоҳони машхури ориёист, ки номаш дар «Авесто», осори паҳлавӣ – «Ёдгори Зарирон», «Гуштоспнома» ва дигар адабиёти қадима бисёр вохӯрда, аксаран ба шакли Виштосп омадааст. Ӯ шоҳи Ориён, ҳомӣ ва паҳнкунандаи дину таълимоти Зардушт буд.

Дар сиюмин соли салтанат ва панҷохумин соли умри Гуштосп пайгамбаре бо номи Зардушт омад ва дини худро ба ӯ ошкор сохт:

*Ба Гуштосп гуфт: Эй ҷаҳонқадхудой,
Расулам ба наздики ту аз Худой.*

Мувофиқи маълумоти «Авесто», зани Гуштосп – Хутосп ва худи ӯ аз хонадони шоҳ Нузаранд. Дар «Авесто» Гуштоспро Виштосп навиштаанд, ки маънояш дорандаи аспӣ ромнашуда мебошад. Зардушт аз Худованди бузург Ахурамаздо илтиҷо менамояд, ки Гуштоспро дар ин дунё нигоҳбон бошад ва дар он дунё дар биҳишт ҷой диҳад. Гуштосп дар «Авесто» чун дӯсти пайгамбар ва ҳомии ӯ тасвир ёфтааст. Дар бораи ҷаҳонқадхуи Гуштосп ва ҷангҳои ӯ бо қайҳои замони худ дар «Готҳо» ва «Яштҳо» маълумоти зиёде ҳаст, ки Гуштосп барои ғариштаи чорпоён Дарвасп – дорандаи аспӣ дуруст ва ғариштаи об Ардвисура қурбонӣ намуда, аз онҳо металабад, то ӯро бар душманонаш Тасриёвант, Пишна, Ашт, Аюрвант, Даршиника ва дигарон ғолиб гардонанд.

Вақте Зардушт ба дарбори Гуштосп меояд ва дини худро пешниҳод мекунад, аввал хонадони шоҳ ва вазири ӯ Ҷомосп ба ин дин мегараванд, аммо мубадон – рӯҳониён ва дигарон муқобил мебароянд. Шоҳ дар дарбор мувоҳида ташкил менамояд ва Зардушт дар ин имтиҳон ғолиб меояд ва ҳама пайгамбарии ӯро эътироф мекунанд. Бисёр вилоятҳои Ориёншаҳр аз қабули дини зардуштӣ сар печиданд ва бо Гуштосп ҷанг эълон карданд. Дар ин вақт Ориён ба Турон хироч меод ва шоҳи он Арҷосп ба Гуштосп нома навишта, ӯро даъват мекунад, ки дини Зардуштро қабул накунад ва вайро аз дарбор биразад. Ба ивази ин Арҷосп

ваъда дод, ки боци Ориёншаҳро ба ӯ мебахшад, агар Гуштосп ин суханро напазирад, Арҷосп бо лашкари бисёр ба Ориёншаҳр ҳучум оварда, онро хароб ва мардумашро куштаву гулом мекунад. Зардушт муқобили боҷ додани Ориёно ба Тӯрон мебарояд ва ба Гуштосп мегӯяд, ки мо набояд ба сахронавардон хироч диҳем. Агар онҳо ба ҷанг оянд, мо голиб мешавем:

*Ба шоҳи ҷаҳон гуфт Зардушти пир,
Ки дар дини мо ин набошад ҳаҷир.
Ки ту боҷ бидҳӣ ба солори Чин (Тӯрон),
На андархӯр ояд ба оину дин.
Набошам бар ин низ ҳамдостон,
Ки шоҳони мо дар гаҳи бостон.
Ба туркон надодаст кас боҷу сов,
Ба Эрон набудшон ҳама туту тов!*

Гуфтаҳои пайгамбар Гуштоспро водор месозанд, ки аз Арҷосп талаб кунад, ки ӯ дини беҳиро, яъне оини зардуштиро бипазирад, вагарна нобуд хоҳад шуд. Арҷосп баъди номаи ҷавобӣ гирифтанд ба бародаронаш Кӯҳрам ва Андирамон фармон дод, ки лашкарро омода созанд ва Гургсорро сарфармондеҳ таъйин кард ва сад ҳазор пиёда ва савораро ба сӯи Ориёно фиристод. Хабарӣ омадани лашкари Тӯрон ба гӯши Гуштосп расид ва ӯ ба гӯшаву канори Ориёно нома навишт ва сарбозонро ба муқобили лашкари Арҷосп даъват кард. Сарлашқари ориёӣ Гуразм писари Гуштосп буд. Дар ҷанг писарони Гуштосп: Ардашер, Шерӯ, Шедасп ва писарони Ҷомосп: Гиromӣ ва Невзор сарвари дастаҳои лашкарро ба уҳда доштанд.

Ҳар ду сипоҳ ба ҷангидан сар карданд ва аз гурӯҳи ориёӣ писарони Гуштосп: Ардашер, Шерӯ ва Шедасп кушта шуданд. Сарлашқари тӯронӣ Кӯҳрам низ кушта шуд.

Рӯзи дигар писари вазир Гиromӣ ба майдон омад ва ҳариф талабид, аммо ҷанги умумӣ шурӯъ шуд ва дар қатори дигарон аз сарварони ориёӣ Гиromӣ писари Ҷомосп ва Невзор низ ҳалок шуданд. Ҷанг ҷандин рӯз давом дошт ва Тӯрониён бештар талафот доданд.

1. Азбаски Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро дар замони мавҷудият ва ҷуғзузи туркон навиштааст, онҳо ба монанди тӯрониён зиндагии кӯчӣ доштаанд ва ба сарзамини ориёӣ тохтутоз менамуданд, аз ҳамин сабаб шоир образи тӯрониёро ба туркон иваз намудааст. Дар асл дар он замонҳои дуродур дар Осии Марказӣ туркон набуданд, дар он вақт таиҳо тӯрҳои ориёинажод зиндагӣ мекарданд.

Дар рӯзи якуми ҳафтаи сеюм сипаҳбад паҳлавон Зарир писари Лухросп бародари Гуштосп ба майдон баромад, вале оқибат ба дасти паҳлавон Бедирафш ҳалок гардид. Бедирафш сарулибоси шоҳзода Зарирро бо дирафши Ковиён гирифта, назди Арҷосп бурд ва тӯрониён аз ин голибият шодмонӣ карданд, вале ориёиҳо ба мо-тами сипаҳбади худ нишастанд.

Гуштосп писари худ Исфандиёрро даъват намуд ва ба ҷанги Арҷосп фиристод. Гӯё Худованд Исфандиёрро чунин офарида буд, ки дар вақти ҷанг танаш ба пӯлод табдил меёфт ва ҳеҷ силоҳе ба ӯ қора намекард. Аз ин сабаб, ӯро рӯйинтан (яъне оҳанинган) мегуфтанд. Ӯ ҳамроҳи писари Зарир — Настур ба лашкари Тӯрон ҳуҷум оварда, одами бисёр кушт. Бедирафшро дастгир намуда ҳалок карданд ва аспи Зарирро, ки Накуранг ном дошт, бо дирафши Ковиён бозпас гирифтанд. Арҷосп аз ҷанги Исфандиёр ҳаросида, пинҳонӣ роҳи гурезро пеш мегирад. Исфандиёр аскарӣ худро ба се бахш тақсим карда, аз се тараф ба тӯрониён ҳамла овард ва ба душман талафогӣ қалон расонид. Сипоҳиёни тӯронӣ аз гурехтани шоҳи худ огоҳӣ ёфта, наслим шуданд.

Исфандиёр дар ин ҷанг хеле машҳур мешавад. Ӯ асирони тӯрониро озод менамояд. Дар ин ҷанг пайгамбари ориёиҳо ба сифаги габиб ширкат дошт. Шоханшоҳ Гуштосп ғалабаи лашкари худро қайд менамояд. Ӯ ба Настур фармон медиҳад, ки бабли шодӣ зананд ва ба пойтахт баргаранд.

Гуштосп вақте ки ба Балх омада бар тахт нишаст, Настурро сарлашкар таъин намуда, ба ӯ лашкар дода ва барои хунбаҳои надарашро гирифтанд ба сӯи Тӯрон равона мекунад.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. Қайлуҳросп то подшоҳ шуданаш чӣ вазифа дошт?
2. Чаро лашкарқашон аз шоҳ шудани Лухросп норозигӣ карданд?
3. Ҳомии пайгамбар кадом шоҳ буд?
4. Дар бораи лашкарқашон Арҷосп нақл намоед.
5. Ташиқил шудани давлати марказонида чӣ аҳамият дошт?

§23. ПАҲН НАМУДАНИ ИСФАНДИЁР ДИНИ ЗАРДУШТРО

То замони Гуштосп Ориёно дар байни кайҳои алохида тақсим буд. Онҳо бо якдигар чангида, мамлакатро хароб мекарданд. Мамлакат баъди вафоти Кайхусрав шоҳи умумиориёӣ надошт, шоҳони вилоятҳо мустақил буданд.

Чахмро Кайхусрав подшоҳи Тӯрон таъйин карда буд, вале Арҷосп бародарзодани Афросиёб ўро қатл карда, худаш подшоҳи Тӯрон мешавад ва ба Ориёно ҳучум оварда, онро ба бочу хироч додан маҷбур месозад. Вакте ки Зардушт ба назди Гуштосп омад, Ориёно ба Тӯрон хироч меод.

Мамлакат дар ҳолати парокандагӣ буд ва баъди омадани Зардушт баъзе кайҳои марказгурез бо баҳонаи он ки мо аз дину оини аҷдодиамон даст намекашем, ба муқобили ҳукумати марказӣ чанг эълон намуданд. Гуштосп баъди ба ақидаҳои динии Зардушт шинос шудан, фаҳмид, ки барои давлати бузургро сохтан ғояи бузург ва дини умумиориёӣ лозим аст, ки мардумро муттаҳид созад. Ин корро танҳо дини зардуштӣ карда метавонист.

Аз «Готҳо» маълум мешавад, ки дар оғоз Зардушт худаш танҳо ба ташвиқу тарғиби ғояҳои умумиориёӣ машғул будааст, вале ба мушкилиҳо дучор мешавад. Ба ӯ монёв мешаванду ўро таъкиб мекунанд. Пас ба хулоса меояд, ки ин корро бе қувваи бузург иҷро кардан мумкин нест. Пеши шоҳ Гуштосп меояд ва зарурати дини умумиориёӣ ва ташаккули давлати бузургро мефаҳмонад. Танҳо ғояи умумиориёӣ метавонад мардумро муттаҳид намояд ва давлати бузургро ба вучуд орад. Давлати бузург гарави амонӣ ва тараққиёти миллат мебошад.

Гуштосп ва вазираш Ҷомосп инро хуб фаҳмиданд ва Исфандиёрро ба кишварҳои Ориёно фиристоданд. Исфандиёр буткадаҳоро месўзонд ва ба ҷойи онҳо оташкадаҳо месозонд ва дини зардуштиро тарғиб мекард:

*Ҳама нома карданд зӣ шаҳриёр,
Ки мо дин гирифтём аз Исфандиёр.
Ки мо рост гахтёму ҳам динпараст,
Кунун Занду Зардушт зӣ мо фир аст.
(Фирдавсӣ)*

Ориёшаҳр ҳама пайравони оини яктопарастӣ шуданд ва ба пайгамбар Зардушт ва Худованди яккаю ягона имон оварданд. Дар мамлакат сулҳу ва амонӣ ҳукмфармо шуд ва давлат рӯ ба тараққӣ ниҳод.

*Касеро ба чиз аз касе бим не,
Ба гетӣ касе бе зару сим не.
Фурӯзанда гетӣ ба сони биҳишт,
Ҷаҳон гашта ободу ҳар чой кишт.
Саворон ҷаҳонро ҳамедоштанд.
Ва варзигарон варз мекоштанд.*

(Фирдавсӣ)

Аз ғалабаҳои Исфандиёр бародараш – Гуразм ва падараш – Гуштосп ҳасад мебурданд ва ўро вақти бозгашт дар Балх ба дижи Гунбадон маҳбус намуда, занчирпеч карданд. Гуштосп барои дидан ба Систон рафт ва Балх бесипоҳу сарвар монд.

Ҳучуми Арҷосп ба Ориёно. Арҷосп аз ин ҳодиса огоҳ шуда, ба Ориёно лашкар кашид ва Балхро ба муҳосира гирифт. Луҳроспи пир, ки дар маъбад ба тоат машгул буд, берун омад, мусаллаҳ шуд ва ҷанг кард, аммо ўро ихота карда куштанду вориди маъбад шуданд. Чандин нафар мубад¹ ва ҳирбадро² сар заданд. «Авесто» ва «Занд»-ро сӯзонда оташи муқаддасро хомӯш сохтанд. Мувофиқи ривояте Зардушт дар байни мубадон буд ва ўро низ ба қатл расонданд. Кушандаи Зардушт яке аз лашкариёни тўронӣ бо номи Турбаротур будааст. Ин ҳодиса дар рӯзи хурдод ва моҳи урдибиҳишт рух медиҳад. Дар ин вақт Зардушт 77 - сола будааст.

*В-аз он ҷо ба Нушозар андар шуданд,
Раду³ ҳирбадонро ҳама сар заданд.*

Пас дастаи Арҷосп ба қасри шоҳ омад ва онро низ оташ зад ва авлоди шоҳро кушт. Хутасп дар либоси ношинос бо роҳи линҳонӣ аз шаҳр берун рафт ва роҳи Систонро пеш гирифт ва ба назди Гуштосп расид ва ҳодисаро нақл кард. Вай бо лашкараш ба сӯйи Балх омад ва сипаҳсолориро ба писараш Фаршедвар ва писари Зарир – Настур дод ва худ дар қалъа чой гирифт. Ҷанг се шабонарӯз давом кард. Фаршедвар бо бародарони худ

1. Мубад – рӯҳони зардуштиён; донишманди дини зардуштӣ.

2. Ҳирбад – рӯҳони зардуштиён, ки ба мартаба аз мубад поинтар бувад.

3. Рад – доно, олим, хирадманд, раҳбар, сардор.

ҳалок шуд. Гуштосп дар қалъаи кӯҳӣ пинҳон мешавад. Арҷосп роҳи қалъаро меёбад ва онро муҳосира мекунад. Гуштосп аз вазир Ҷомосп чора мепурсад ва Ҷомосп халосиро дар омадани Исфандиёр мебинад. Ҷомосп бо либоси тӯронӣ ба назди Исфандиёр мерасад ва ӯро аз банд озод намуда, ба майдони ҷанг меорад. Исфандиёр бо тӯрониён меҷангад ва онҳоро шикаст медиҳад ва ба рои озод намудани хоҳарони худ ба Рӯйиндижи Арҷосп раҳсипор мешавад. Ӯ дар либоси тоҷирӣ ба Рӯйиндиж ворид мегардад. Дар он ҷо маросими ҷашни оташро ташкил мекунад, ки ин мувофиқи маслиҳати пешакӣ бо лашқараш нишони дари Рӯйиндижро кушодан буд. Лашқари Исфандиёр вориди шаҳр шуд. Арҷосп бо сарлашқаронаш кушта шуданд. Исфандиёр хоҳаронаш Ҳумой ва Офаридро аз асирӣ озод намуда, ба ватан бармегардад.

САВОЛҶО



1. *Аҳамияти дини яктопарастӣ дар чӣ буд?*
2. *То дини овардаи Зардушт дар байни ориёӣҳо кадом боварҳо буданд?*
3. *Чаро Арҷосп ба муқобили ориёӣҳои бумӣ лашқар кашид?*
4. *Чаро Исфандиёрро рӯинтан меноманд ва ин ҳақиқат дорад?*

§24. ЗАРДУШТ ВА ДИНИ Ӯ

Ба вучуд омадани шахсиятҳои бузурги маънавӣ дар таърихи инсоният зарурати замон аст. Онҳо дар замоне пайдо мешаванд, ки дар ҷомеа беадолатӣ, ҷангу хунрезӣҳои тӯлонӣ ва ҷаҳолат ҳукмфармо бошад. Дар китоби «Авесто», баҳши «Ясно – 29» гуфта мешавад, ки «Равони ҷаҳони зинда ба фариштаи пиндори нек Вахумана шикоят намуда, барои халосӣ аз бедодгарӣҳои дунё мадад мепурсад. Вахумана мегӯяд, ки мададро аз Худованди холиқ талаб намоед. «Равони офариниш» ба Арш, ба даргоҳи Худованд меравад ва аз ӯ ёрӣ мепурсад. Аҳурамаздо ба рӯи Зардушт ишора карда мегӯяд: вай ба дунё меравад ва пуштибони шумо хоҳад шуд».

Зардушт дар «Авесто» ба шакли Заратуштра ёд шуда, пайгамбар, ислоҳгари дини қадимии халқҳои ориёинажод, асосгузори дини зардуштӣ мебошад. Маънои номи Зардушт «дорандаи шути зард» аст.

Номи қабила, авлоди Зардушт Спитама – Испитамон буд. Мувофиқи гуфтаи китоби авестой – «Вандидод» падари Зардушт – Прушасп аз деҳаи Дуроч ва модараш Дугдуга аз Роғи Бадахшон буданд ва дар асрҳои XV–XIV пеш аз милод зиставу фаъолият намудаанд.

Зардушт хоҳари Фрашаоштра – вазири Гуштосп Ҳвовиро ба занӣ гирифта соҳиби се писар – Исатвастр, Урватнар ва Хваречитра – Хуршедчехр ва се духтар – Фарени, Трити, Поуручиста мешавад. Ҳангоми яке аз ҷангҳои байни ориёниҳову тӯрониён Зардушт ба дасти яке аз лашкариёни тӯронӣ Турбаротур ҳалок мешавад.

Таълимоти Зардушт дар ибтидо ҳамранги тамоми динҳои машхури дунё ба мушкиливу монеаҳо дучор шуда буд, вале дар замони ҳукмронии Гуштост, Баҳман ва Ҳуман дини давлати Каёниён ва пасон дини давлатии Ҳахоманишиён гардид.

«Готҳо» – паёмҳои Ҳудовандро ҳуди Зардушт тартиб додааст, дар ибтидо таълимоти ӯро аксари мардум ва ҳатто ҳамқабилаҳояш қабул накарданд, ӯ маҷбур шуд барояш парасгоре, хомие ҷустуҷӯ намояд. Ҳомии Зардушт барои ташвиқ ва таблиғ намудани дини нави ӯ Гуштосп гардид, ки дар ин бора шумо аз дарсҳои гузашта маълумот доред. Зардушт ба пайравони худ бо суханони хуш, мавзуну манзум ва равону фаҳмо мурочиат кардааст, то ки таъсири таълимоташ бештару муассиртар бошад.

Ҳамчунин Зардушт дар таълимоташ ба динҳои дигари мавҷуда ва боварҳову кешҳои маҳаллӣ (фолбинӣ, парастии қувваҳо ва ҷизҳои табиӣ ба мисли сангҳои суфта – остонҳо, дарахтони қадимаи азимҷусса, чашмаҳо ва амсоли инҳо, ки дар Эрон, Осиёи Марказӣ ва дар Тоҷикистони мо ҳам ҳанӯз ба онҳо эъгиқоду эътимод доранд) муборизаи беамон мебард.

Ислоҳоти аввалинаш ин буд, ки Зардушт парастии девҳоро ҳамчун худоёни дурӯғин инкор кард, ҳарчанд парастии ҳайвонот, аз ҷумла гов дар боварҳои ориёиён ва ҳам ҳиндуён боқӣ монд. Зардушт дини дорои маънавиёти баландро эҷод кард, некиро ситоиш ва бадиро сарзаниш мекард, вале таълимоти ӯ аз ҳаёти воқеӣ ва иҷтимоии давраш ҷанда набуд.

Дар даврони зиндагии Зардушт қабилаҳои кӯчманчӣ ба киштзору ҷароғоҳҳои деҳқонон тохтугоз карда, киштзорро харобу поймол ва ҷорворо ба ғорат мебарданд. Зардушт ба муқобили

ин гонатгарони кӯчманҷӣ бархост ва аҳамияти муқимнишҷинӣ, чорвопарварӣ ва деҳқониро ташвиқ мекард. Ӯ ҳамчунин ба муқобили ҳукмронони бадкирдору золим баромада, гоյи шоҳи одилу накукорро таблиғ кардааст. Таълимоти ахлоқии Зардушт дар замонаш аҳамияти бузург дошт ва ҳатто баъзе нуқтаҳои таълимоти ӯ имрӯз ҳам арзиши худро гум накардаанд. Таълимоги Зардушт бар се нуқтаи муҳим: – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек асос ёфта буд.

Гуноҳи бадтарин барои мардум дурӯғ гуфтан буд. Ҳамчунин Зардушт мардумро даъват мекард, ки аз ҳасудӣ, бахилӣ, рашиқ, хашм, бадгӯйӣ, гайбат, фиребу найранг ва дигар ҳислатҳои бад, ки дар шакли дев ё ягон офариниши бадкирдори дигар мардумро гумроҳ мекунанд, барканор бошанд ва аз онҳо дурӣ ҷӯянд. Тамоми некиҳоро барои мардум Худои бузург – Аҳурамаздо арзонӣ медорад. Ба ин нисбат дар «Готҳо»-и «Авесто» омада, ки «Аҳурамаздо Худованди ҷону хирад, Худои донишу биниш аст. Ӯ донотарин аст, неку аст, тавоно аст, огоҳтарин аст, беҳамто аст, ягона аст, сароғоз аст, саранҷом аст, бахшоёнда аст, афзоёнда аст, меҳрубон аст, пушту паноҳ аст. Ӯ сазовори ситоиш аст. Ӯ парастиданист».

Ба эътибори ҷунин ақидаи пураарзиш ва аҳамияти умумибашарӣ доштани таълимоти Зардушт дар байни мардум интишор ёфт ва пас аз марғаш шахси муқалдас ва муъҷизаофарин доништа шуд. Ин буд, ки аз таълимоти Зардушт файласуфони Юнони Қадим ҳам баҳра бардоштаанд.

Пайравони Зардушт ҳоло ҳам дар бисёр мамлакатҳои Аврупо зиндагӣ мекунанд. Таълимоти Зардушт дар мамлакатҳои Шарқ бештар дар Ҳиндустон машҳур аст. Бисёр назарияҳои динӣ ӯ, ба монанди панҷ вақт намоз, дӯзах, биҳишт, пули чинвод (сирот), рӯзи растохез, рӯҳ, ҷон, фариштагонии ҳафтогона, Накиру Мункар, олами рӯҳӣ, иблис (Аҳриман), тӯфони ҷаҳонӣ ва гайра бо динҳои яҳудӣ, насронӣ ва ислом низ ворид шудаанд. Зардушт динашро Маздаясно – ситоиши Худованди якҷава ягона номидааст.

САВОЛҶО ВА СУПОРИШ



1. Зардушт дар кадом аср зиндагонӣ кардааст?
2. Мадари Зидушт чӣ ном дошт ва аз кадом ҷойи Ориён буд?
3. Дини овардаи Зардушт аз динҳои пешин чӣ фарқ дошт?
4. Дар бораи ҳоҷии дини Зардушт – Виштасп чӣ медонед, нақл намоед.

𐎵𐎠𐎺𐎣𐎧𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠𐎢𐎽𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠
 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠 𐎠𐎣𐎧𐎢𐎡𐎴𐎢𐎺𐎠

Расми 31. Матни авестой аз ривояти Чамшед.

§25. «АВЕСТО»

Китоби «Авесто» яке аз қадимтарин осори адабӣ ва динии халқҳои ориёнаҷод мебошад. Он боқимондаи сурудҳо, достонҳо, ривоятҳо ва гуфтаҳои фармудаҳои Худои бузург мебошад, ки таърихи бисёрҳазорсолаи ориёихоро таҷассум менамояд. Ин китоб маҷмуаи маълумоти динӣ, фолклорӣ, географӣ, астрономӣ, биологӣ, ботаникӣ, табиатшиносӣ, тиббӣ, фалсафӣ, адабӣ ва таърихист. Маъноии калимаи «Авесто» чандон равшан нест. Дар адабиёти таърихӣ номи ин асар «Авесто», «Авасто» «Абисто», «Асто», «Усто», «Апастак», «Вистак» ва ғайра навишта шуда, авестошиносон онро китоб, илм, дониш маънидод кардаанд.

Китоби «Авесто» барои мо, тоҷикону эронинӣ муқаддас аст, на барои он ки китоби динист, балки барои он ки осори қадимтарини хаттии гузаштагони мо ба ҳисоб меравад. Агар мураттабкунандаи наски (китоби) аввали он Зардушт бошад, пас муаллифони китобҳои дигар шогирдони ӯ, халқ ва дигар бузургони мо будаанд.

Мазмуну мундариҷаи «Авесто» ҳеле ғанӣ ва ғуногун аст. «Авесто» донишномаест, ки дар он зиндагӣ ва орому кирдор, тарзи ҳолати мардуми қадими ориёнаҷод, донишҳои андӯхтаи онҳо

дар соҳаҳои гуногуни илм инъикос ёфтааст. Дар «Авесто» маълумоти ниҳоят ғоидоаваре оид ба таърих, фарҳанг ва маънавиёти ниёгони мо – ориёӣҳо мавҷуд аст.

Ҳеч миллате дар ҷаҳон чунин асари гаронбаҳои таърихӣ надорад. Мо аз ин мефаҳрем ва бояд ҳамеша аз панду андарзҳои он баҳравар бошем, зеро маънавиёти миллати мо аз он ибтидо гирифтааст. Матни пурраи «Авесто» дар замони забткориҳои Искандари Мақдунӣ сӯхта шуд. «Авесто» дар ду нусха дар 12 ҳазор пусти гов бо оби тилло навишта шуда буд ва яке дар ҳазинаи шохӣ дар Таҳти Ҷамшед (Персеполис) ва дигаре дар маъбаде нигоҳ дошта мешудааст. Мақдунӣҳо қасри шохро гораҷ карда, оташ заданд ва «Авесто»-ро ҳам сӯзондаанд. Нусхаи дуҷумро ба Юнон бурданд ва он ҷо набуд гашт. Мувофиқи навиштаи таърихнигори юнонӣ Плиний, «Авесто»-и Зардушт китоби бузургтарин дар ҷаҳон ва аз 2 миллион байт иборат буд. Плиний ин маълумотро аз Гермипп, ки дар асри 3 то милод умр ба сар бурдааст, гирифтааст. Шояд Гермипп ин маълумотро аз рӯйи нусхаи ба Юнон бурдашуда гирифта бошад. Баъди юнониҳоро аз Ориёншаҳр пеш намудани Ашкониён ба гирд овардани «Авесто» пардохтанд. Ба ҳар ҳол «Авесто» дар замони Сосониён аз нав мураттаб мешавад, аммо Сосониён аз 1200 боб танҳо 347 бобро барқарор намудаанд. Матни пурраи «Авесто»-ро дигар барқарор кардан муяссар нагардид. Азбаски «Авесто» бо лаҳҷаи мардуми Бохтари Шарқӣ навишта шуда буд, барои фаҳмидани вай луғати тафсирие тартиб дода шуд, ки он «Занд» ном дошт. Дар замони Сосониён мубадон «Авесто»-ро мувофиқи шарҳи «Занд» мефаҳмиданд. Тафсири паҳлави «Занд» аз 2094200 калима иборат буд.

«Авесто»-ро бори дуҷум арабҳо сӯзониданд. Ривояте ҳаст, ки дар замони халифа Маъмун, ки модараш аз тоҷикони Балх буд, мувоҳисае дар бораи қадом дин ҳақ аст, байни диндорони мусалмон, зардуштиён, насрониён ва калимиён (яхудиён) ташкил карда шуд, ки дар он мубади зардуштӣ бо номи Озарфаранбағ ширкат дошт. Дар ин мувоҳиса Озарфаранбағ нисбат ба ҳамаи намоёндагони динҳои дигар дастболо шуд ва халифа ба ӯ иҷозат дод, ки дар бораи «Авесто» ва оини Зардушт китобе мураттаб кунад. Озарфаранбағ ба навиштани китобе бо номи «Динкард» сар мекунад, лекин онро тамом карда наметавонад, зеро ӯро мутаассибон ба қатл мерасонанд. Навиштани «Динкард»-ро мубад Озар-

бод давом дода, ба охир мерасонад. «Динкард» мухтасаран дар бораи бахшҳои «Авесто», аз ҷумла 21 китоби (наск) замони Сосониён маълумот медиҳад. Дар хамин давра якчанд китобҳои дигар, ба монанди «Ардавирофнома», «Минӯи хирад», «Бундаҳишн» ва дигар адабиёти паҳлавӣ навишта шудаанд.

Қарнҳои VIII–X давраи бедории халқҳои ориёинажод буд. Мубадон, донишмандони тоҷик ҳанӯз забони паҳлавиро медонистанд ва кӯшиши зиёд намуданд, ки асарҳои хаттии гузаштагонро аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кунанд ва бартарии фарҳанги Аҷамро бар Араб исбот намоянд. Аммо ин кӯшишҳо баъди аз байн рафтани давлати Сомониён боз хомӯш шуданд ва таассуб дастболо шуда, китобҳои оини зардуштӣ набуд ва соҳибонашон таъкиб шуданд. Ҳатто Низомулмулк барин донишманд ва сиёсатмадори машҳури тоҷик, вазири Салҷуқӣ мутаассиб буд, зардуштиёро таъкиб кард ва баъзеи онҳо маҷбур шуданд дар асри X–XI ба Ҳиндустон кӯчида раванд. Хамин тавр, зардуштиён ва китоби муқаддаси онҳо «Авесто» лақаби таҳқиромези «Китоби маҷусӣ»-ро мегирад ва охишта-охишта аз истифода дур мешавад.

Соли 1500–1700 дар Париж, Берлин ва Лондон якчанд асар дар бораи оини ориёӣҳои қадим ҷоп мешаванд. Соли 1754 як савдогари аврупоӣ аз Ҳиндустон якчанд саҳифаи хаттии «Авесто»-ро меорад. Олими фаронсавӣ ин дастхатҳоро дида, соли 1759 ба Ҳиндустон ба назди зардуштиёне, ки дар замони истилои араб ба он ҷо фирорӣ шуда буданд, меравад. Ин олим Анкетил Дю Перон ном дошт ва забони форсии дариро медонист. Вай дар муддати ду сол дар байни зардуштиёни Ҳиндустон зиста, бо урфу одатҳои онҳо шинос мешавад. Зардуштиёни Ҳиндустонро порсҳо меноманд, зеро дар вақте ки онҳо ба Ҳиндустон гурехтанд, сарзамини Эрони кунунӣ Порс ном дошт ва онҳо худро бошандаи сарзамини Порс номидаанд.

Соли 1761 Анкетил Дю Перон ба Париж меояд ва китобе бо номи «Занд Авесто» (дар ду ҷилд) нашр менамояд. Дар муддати сад сол «Занд Авесто»-и Дю Перон дар Аврупо ягона китоб дар бораи «Авесто» буд, аммо китоби мазкур ба «Авесто»-и асли муносибате надошт, зеро устои Дю Перон мубад Дороб ба ӯ дарс аз «Занд Авесто» дода буд. Бинобар ин, гузоришҳои Дю Перон аз «Занд Авесто» буданд. Бо вучуди ин, асари Дю Перон тавачҷуҳи олимонро ба «Авесто» ҷалб намуд ва аз асри XIX авестошиносии ҳақиқӣ шурӯъ мешавад. Соли 1852 авестошинос Н.Вестергорд

дар Копенгаген «Авесто»-ро тарҷума намуда, ба табъ мерасонад. Солҳои 1859–1863 Ф.Шпигел дар Вена «Авесто»-ро дар се ҷилд тарҷума карда, ҷоп менамояд. Солҳои 1885–1889 авестошинос К.Гелднер «Авесто»-ро ба забони олмонӣ тарҷума ва ҷоп мекунад. Хамин тавр, дар охири асри XIX «Авесто» ба забонҳои асосии аврупоӣ:–олмонӣ, фаронсавӣ ва англисӣ ҷоп шуд.

Дар Эрони кунунӣ як зумра авестошиносон ба вучуд омаданд, ки онҳо «Авесто»-ро ба хатти арабӣ ва забони форсӣ тарҷума намуданд. Машхургарини онҳо Пури Довуд, Меҳрдоди Меҳрин, Ҳошими Розӣ, Муҳаммад Муин, М.Навбодӣ, Қ.Ҷомосп, Ф.Ҷунайдӣ, Ҷ.Дӯстхоҳ, А.Чаъфарӣ мебошанд. Соли 2001 «Авесто»-и ба хатти арабии забони форсӣ тарҷуманамудаи Ҷ.Дӯстхоҳ ба хатти кириллӣ ва забони тоҷикӣ аз ҷониби авестошинос М. Диловаров баргардонда шуд.

Бори аввал донишманди тоҷик Б.Бобохонов «Хурд Авесто» ва як фарғарди «Видеват»-ро ба забони тоҷикӣ аз забони авестой тарҷума кард. «Авесто» бо хатти диндабира, ки дорои 44 ҳарф мебошад, навишта шудааст. Олимон чунин ақида доранд, ки алифбои авестой комилтарин алифбо дар ҷаҳон мебошад ва дар вай ифодаи ҳамаи овозҳои забонҳо мавҷуданд.

Мо қаблан ишора кардем, ки «Авесто» аз 21 наск (боб) иборат буд. Наскҳо мувофиқи мазмун ва мундариҷа ба се бахш тақсим мешуданд. Ҳар бахш 7 китобро дар бар дошт. Номҳои китобҳо ва бахшҳо дар китоби «Динкард» оварда шудаанд, аммо аз «Авесто» то ба замони мо ҳамагӣ 5 китоб боқӣ мондааст. Аз ин 5 китоб танҳо яктои он «Вандидод» комил аст, боқимондаи онҳо «Ясно», «Яштҳо», «Хурд Авесто» ва «Виспарад» нурра ба дасти мо нарасидаанд. «Авесто» дар замони истилои арабҳо сӯзонда мешавад. Арабҳои биебонгард мехостанд аз осори хаттӣ ва динии тоҷикон–эронӣ чизе боқӣ намонанд. Масалан, дар хонаи писари шоҳи Истаравшан Афшин Ҳайдар соли 841 китобе ёфтанд, ки муқоваи он бо матои киматбахо ва ҷавоҳироту тилло ороиш дошт. Китоб, бешубҳа, «Авесто» буд. Арабҳо Ҳайдарро кофир эълон намуда, ӯро куштанд ва китобро нобуд сохтанд. Дар ибодатгоҳи Самарқанд китобҳои динӣ мавҷуд буданд ва онҳоро низ сӯзонданд. Бинобар ин, он чизе, ки боқӣ мондааст, дастраси мо нашудааст. Ба шарофати дар Ҳиндустон зистани як бахши ками зардуштиён баъзе қисматҳои ин осор то ба замони мо расидаанд.



САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. "Авесто" дар ибтидо аз чанд дафтар иборат буд?
2. "Авесто" дар чанд ҳазор пӯсти гов навишта шуда буд?
3. Хатти авестой чи ном дорад ва аз чанд ҳарф иборат аст?
4. Дар бораи аввали тарҷумонҳои Авесто нақл кунед.

§26. «ЯСНО – ГОТҲО»

Яке аз бахшҳои «Авесто» буда, маънояш ситоиш, парастииш мебошад. Аз 72 боб (онҳоро дар забони авестой «хот» мегӯянд) иборат аст. Дар бобҳои 1–8-и «Ясно» дуоҳо, ниёишҳо, пораҳои ситоишӣ дар бораи Ахурамаздо ва дигар фариштагони зардуштия оварда шудаанд. Дар бобҳои 9–11 рустани муқаддас – ҳаома ситоиш шудааст. Ин бобҳо аз ҷиҳати мазмун ба «Яштҳо» қаробату наздикӣ доранд. Дар боби 12-ум қонуну қоидаҳои зардуштия таъйин гардида, се меъёри асосии он – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек ситоиш шудаанд. Бобҳои баъдина (13–27) низ дуову ниёишҳои гуногунро, ки зардуштияи хангоми адои намоз ба ҷо меоварданд, дар бар мегиранд. Аз ҳоти 28 «Гот»-ҳо шуруъ мешаванд.

«Готҳо» қадимтарин қисмати «Авесто» мебошанд, ки тахминан асрҳои XV–XIV то милод аз тарафи худи Зардушт эҷод шудаанд ва як қисми таркибии Яснои «Авесто» (16 боби онро ташкил мекунанд) мебошанд. Азбаски «Готҳо» қисми қадимтарини «Авесто» мебошанд, бинобар ин, забони онҳо ҳарчанд авестой бошад ҳам, бо вучуди ин, аз дигар қисмҳо бо калимаву ибораҳои худ ба кулӣ фарқ мекунад. Забони онҳо ба забони осори санскрит¹ – Ведаҳо (Ригведа, Самаведа ва ғ.) наздикӣ дорад.

«Готҳо» аз калимаи авестой буда, маънояш суруд, суруди ганганавӣ аст. Рафта-рафта калимаи «Гот» дар забони тоҷикӣ-форсӣ бо каме тағйири шакл ҳамчун «гоҳ» дар номгузорию сурудҳои «Шашмақом» (Дугоҳ, Сегоҳ) боқӣ мондааст.

«Готҳо» сурудҳо ва манзумаҳои мебошанд, ки ба вазни хичой навишта шудаанд. Дар баъзе пораҳои «Готҳо» шаклҳои қофия ба назар мерасанд.

«Готҳо» аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа аз дигар қисматҳои «Авесто» фарқ мекунанд.

1. Санскрит – забони қадимии ҳиндӣ.

Тавре ки дар дарсҳои гузашта зикр карда будем, дар даврае, ки «Готҳо» эҷод шуда буданд, баъзе қабилаҳои мардуми ориёинаҷод муқимнишин ва баъзеҳо бодиянишин буданд. Муқимнишинон ба киштуқору деҳқонӣ ва чорводорӣ машғул буданд. Бодиянишинҳо ба онҳо ҳуҷум мекарданд, деҳаҳову хонаҳои онҳоро хароб ме-сохтанд молу мулкашонро гонат менамуданд, ҳайвоноташонро кашида гирифта, бо худ мебурданд. Дар «Готҳо» ба муқобили ҳамин гуна гонату одамозориву куштор эътироз карда шудааст.

Дар яке аз бандҳои «Готҳо» Зардушт Йимаро (Ҷамшед) барои ба мардум омӯхтани куштани чорпоён ва ҳӯрдани ғӯшти онон ма-заммат мекунад.

Зардушт дар «Готҳо» тарғибкунандаи ободонии кишвар, ривоч додани кишту қор мебошад. Ӯ тарафдори он буд, ки мар-дум ҳамеша ба қоре машғул бошанд, гову ғӯсфанд парвариш ку-нанд, муқимнишин бошанд ва зиндагии худро рӯз ба рӯз беҳтар намоянд.

Ҳамчунин дар «Готҳо» ғояи шоҳи одил, шаҳриёри хуб, ҳукмроне, ки барои ободии кишвар ҳамеша кӯшиш мекунад ва мардуми худро аз роҳзанону гонатгарон муҳофизат менамояд, хеле равшан ифода ёфтааст.

Намунаи ҳамин гуна подшоҳ Гуштосп аст, ки номаш чан-дин маротиба дар «Готҳо» зикр мешавад. Ба ёд оваред ин ҳамон подшоҳ Гуштосп аст, ки дар аввали пайғамбарии Зардушт ҳомии ӯ буд. Ҳукмрони қабилаҳои гонатгар – душман, қодугар буда, насихатгарон ва роҳнишондихандагони онҳо девҳои бадқирдо-ранд, ки мардумро ба роҳи бад меандозанд.

Зардушт дини худро дини ростин номида, мардумро ба худ-шиносии оқилонаву хирадмандона ва интиҳоби озодона даъват менамояд. Дар готи 45 мегӯяд: «Ҳама аз рӯйи андеша ва хирад роҳи худро интиҳоб намоед ва нагузored, ки омӯзандагони бад зиндагиатонро вайрон намоянд. Дар ҷаҳон ду гавҳар вучуд до-ранд, яке Нек (Худо) ва дигаре Бад (Аҳриман), ки ҳеч гоҳ бо ҳамдигар сулҳу созиш намекунанд. Онҳое, ки роҳи бадро интиҳоб кардаанд, бисёр зарар хоҳанд дид, ба инсонҳо зиёнҳо меоранд ва бо онҳо мубориза бояд бурд».

Зардушт аз тарафи олимони машҳури ҷаҳон баҳои баланд ги-рифтааст. Зардушт таблиғгари фаъоли ҷомеаи ягонаи ориёӣҳои кишоварз, шаҳриён, яъне давлати ягонаи пурзӯр ва муборизи зидди ҳама гуна харобиҳо ва беадолатиҳо буд. Танҳо давлати

пуриктидор метавонад оромиро дар Ориёно чорӣ, рушду камолӣ чомеа ва сатҳи баланди зиндагиро таъмин намояд. Аз ҳамин рӯ, Зардушт на танҳо асосгузори аввалин дини яктопарастӣ дар ҷаҳон, балки асосгузори ғояҳои давлати бузурги ориёӣ низ будааст. Дар асоси ғояҳои ӯ давлати бузурги Ориёно дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омад, ки сарвари он Гуштосп шуд. Зардушт дар ташкил намудани давлати бузурги ориёӣ бевоҳида иштирок кардааст. Дар асоси қоидаҳои давлатдорӣ Зардушт дар Ориёнаш як силсила давлатҳои бузург, ба монанди Каёниён, Модҳо, аввалин империяи ҷаҳонӣ Ҳахоманишиён, баъд Ашкониён, Кӯшониён ва Сосониён арзи вучуд кардаанд. То он даме, ки мардуми тоҷик аз маънавияти давлатдорӣ Зардушт баҳраманда буданд, бар душманон голиб меомаданд. Ҳамин ки дар ин қавм таассуби динӣ ва кайфу сафои бепарвой ҷойгир шуд, шаъну шарафи ориёӣ худро гум карда, сари итоат ба саҳронавардони бадавӣ додаанд ва мамлакат аз тахти каёнӣ худ бенасиб гардид.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. *"Готҳо" аз ҷониби кӣ фиристода шудаанд?*
2. *"Готҳо" аз ҷониби кадом авестошинос тарҷума шуданд?*
3. *"Готҳо" дар бораи чӣ суҳбат мекунанд?*
4. *Дар бораи ақидаҳои давлати тавоно бо шоҳи одил нақл намоед*

§27. «ЯШТҲО»

Ин китоби дуҷуми «Авесто» мебошад, ки боқӣ мондааст. Он боқимондаи дostonҳо дар бораи Худованд ва фариштагон, подшоҳон, паҳлавонон, порсоён ва дигар унсурони муқаддаси гузаштагонӣ мо – ориёӣ мебошад, ки ба ҳазораҳои IV–II пеш аз милод мансуб аст. Суруду дostonҳои «Яштҳо» ёдгори таърихи гузаштагонӣ бо оро номуҷиб ва ватанпарвару поксирини мо мебошанд. Калимаи «Яшт» бо «Ясно» ҳаммаъност ва мазмунӣ ситоиш ва ниёширо дорад. Агар дар «Ясно» ситоиш ба тарзи умумӣ сурат гирад, дар «Яшт» ба тарзи мушаххас фариштае ё Худованди бузург ситуда мешавад.

«Яштҳо» аз 21 яшт фароҳам омадаанд, ки номашон бо номи эзидони 30 рӯзи солшуморӣ зардуштӣ мутобиқанд. 1) «Хурмузд-яшт»; 2) «Ҳафт амшаспанд-яшт»; 3) «Урдибиҳишт-яшт»; 4)

«Хурдод-яшт»; 5) «Обон-яшт»; 6) «Хуршед-яшт»; 7) «Моҳ-яшт»; 8) «Тир-яшт»; 9) «Дрвасп-яшт»; 10) «Меҳр-яшт»; 11) «Сурӯш-яшт»; 12) «Раши-яшт»; 13) «Фарвардин-яшт»; 14) «Баҳром-яшт»; 15) «Ром-яшт»; 16) «Дин-яшт»; 17) «Ард-яшт»; 18) «Аштод-яшт»; 19) «Зомиед-яшт»; 20) «Ҳаома-яшт»; 21) «Вананд-яшт». «Яштҳо» дар қадим ба яке аз китобҳои азбайнрафтаи «Авесто», ки «Багон-яшт» (Ситоиши худоҳо) ном дошт, дохил мешуданд. «Яштҳо» аз «Гогҳо» баъдтар навишта шудаанд, вале аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва мавзӯ қадимтаранд.

«Яштҳо» бештар сурудҳои фольклории халқӣ мебошанд, ки дар давраҳои хеле қадим дар ҳаққи бузургон сароида шуда, давр ба давр ва замон ба замон аз даҳон ба даҳон гузашта, сайқал ёфтаанд. Ин сурудхоро Зардушт медонист ва фариштагони ин сурудҳо бузургони оини Маздаясно ҳастанд.

«Яштҳо» дар қадим хеле зиёд буданд, аммо онҳо то ба замони мо омада нарасидаанд. Ҳоло 21 достон аз «Яштҳо» ба мо мерос мондааст. Аммо на ҳамаи онҳо пурраанд.

«Яштҳо» бори аввал аз ҷониби авестошиноси олмонӣ И.Гелднер дар охири асри XIX тарҷума шуда буданд. Мо дарси худро аз рӯи тарҷумаи устод Пури Довуд тартиб додаем. «Яштҳо» ба бузург ва хурд тақсим мешаванд.

«Яштҳо» маибаҳои тақвимианд, чунки дар солшумории тоҷикӣ-эронӣ ҳар рӯзи ҳафта ва моҳ ба як фаришта муваққал будааст. Бинобар ин, номи рӯз ё ҳафта номи фариштаи муваққали¹ он мебошад. Масалан, дар «Яштҳо» номҳои рӯзҳои ҳафта ин тавр буданд.

1. Маҳзамон – душанбе
2. Баҳромзамон – сешанбе
3. Тирзамон – чоршанбе
4. Хурмуззамон – панҷшанбе
5. Кайвонзамон – шанбе
6. Меҳрзамон – якшанбе

Рӯзи истироҳат ба фариштаи бузургтарини оини Маздаясно Митра (Меҳр) бахшида шудааст. Митра – Худованди сулҳу салоҳ ва аҳду паймонҳо ба шумор мерафт. Дар ин рӯз ҳамаи шартиномаҳои расмӣ, аз ҷумла аҳдномаи занушавҳарӣ баста мешуданд.

Дар тақвими зардуштиён на танҳо рӯзҳои ҳафта, балки

1. Муваққал – гумошта, таъйинкардашуда, қассе, ки иҷрои қорё ба вай сунурда шудааст.

рӯзҳои моҳ низ номи фариштагонро доштанд, ки иборатанд аз: 1. Хурмузрӯз. 2. Баҳманрӯз. 3. Урдибиҳиштрӯз. 4. Шаҳриваррӯз. 5. Спандармузрӯз. 6. Хурдодрӯз. 7. Мурдодрӯз. 8. Дин ба оташрӯз. 9. Оташрӯз. 10. Обонрӯз. 11. Хуршедрӯз. 12. Моҳрӯз. 13. Тиррӯз. 14. Гӯштрӯз. 15. Дай ба Меҳррӯз. 16. Меҳррӯз. 17. Сурушрӯз. 18. Рашанрӯз. 19. Фарвардинрӯз. 20. Баҳромрӯз. 21. Ромрӯз. 22. Вою (Бод) рӯз. 23. Дай ба Динрӯз. 24. Динрӯз. 25. Артрӯз. 26. Аштодрӯз. 27. Осмонрӯз. 28. Зомиедрӯз. 29. Меҳроспандрӯз. 30. Аниронрӯз. Дар охири сол ориёҳои панҷ рӯзи иловагӣ ҳамроҳ намуда, солро ба 365 рӯз мерасониданд.

Мундариҷаи «Яштҳо» гуногун аст. Масалан, «Яштҳои хурд» ҳар кадом як баҳши намозҳои берун аз «Авесто»-ро дар бар гирифтаанд. «Яштҳои бузург» ҳар кадом алоҳида ва ба тарзи мушаххас суруда шудаанд ва маънояшон ба худ хос мебошад. Дар гузашта ҳар як «Яшт» барои худ тафсир дошт. Танҳо тафсири баъзе «Яштҳо» то ба замони мо омада расидаанд. Тафсири аз ҳама бузург Хурмузьяшт аст, ки 2 ҳазор калима дорад. Хурмуз ё Ахурамаздо номи парвардигори бузург мебошад. Юнониён, вақте ки Ориёншаҳро гирифтанд, Хурмузро Зевс ва римӣён ӯро Юпитер номидаанд. Мартабаи Хурмуз нисбат ба ҳамаи худоёни бузурги дигари динҳо Яҳвои яҳудиён, Зевси юнониён, Юпитери румӣён, Буддои ҳиндувон болотар аст. Хурмуз ба монанди Аллоҳ дар дини Ислом ҳолиқ ва офаридгори ҳамаи мавҷудот мебошад. Ӯ ҳамеша буд ва мебошад, аз ҳама чиз огоҳӣ дорад.

«Яштҳо» манбаи таърихӣ низ мебошанд. Масалан, дар Обояшт дар бораи подшоҳони силсилаи Пешдодиён:–Хушанг, Чамшед, Заҳҳок, Фаридун, Гаршосп ва Афросиёб сухан меравад. Дар ҳамин Яшт дар бораи Каёниён – Кайковус, Тӯс, Чомосп ва Кайхусраву рӯди Оранг маълумот пайдо кардан мумкин аст. Дар бахшҳои чудогонаи «Яштҳо» мо дар бораи Тӯрон ва тӯрониён, шоҳони Тӯрон, чангҳои онҳо бо ориёҳои, Каюмарс, Гуштосп ва писарони ӯ, аз ҷумла корномаҳои Исфандиёр, Баҳман, Манучеҳр ва дигар подшоҳони ориёӣ маълумот пайдо карда метавонем.

Яке аз яштҳои муҳим барои таърихи географияи тоҷикону эронӣён ин Зомиедьяшт мебошад. Яшт агарчи номи фариштаи Замин–Замро дошта бошад ҳам, аммо дар дохил аз фарри Каёниён суҳбат мекунад. Тавре ки медонед, дар урфияти тоҷикону эронӣён қадим чор унсурҳои табиат ҳок, об, оташ ва ҳаворо муқаддас меҳисобиданд ва дар «Авесто» ҳар чаҳор фариштаи муътабар бо

ин номҳо ситоиш мешаванд.

Дар ҳафт банди аввали Зомӣёд-яшт аз 53 кӯҳ ёд мешавад ва баъди ин дар бораи фарри Каёниён сухан меравад. Бинобар ин, шинохтан ва муайян кардани кӯҳҳо, рӯдҳо, кӯлҳои дар «Авесто» зикршуда аҳамияти бузурге барои таърихи мо дорад. Барои макони кӯҳҳо, рӯдҳо ва дигар ҷойҳои географии дар «Авесто» зикршударо пайдо кардан, шумо бояд географияи Ватани худ – Тоҷикистонро хуб омӯzed ва донед. Шояд баъзе номҳо дар маҳалҳо айнан ба ҳамон шаклу мазмуни дар «Авесто» овардашуда вучуд дошта бошанд.

"Вандидод". Яке аз қисмҳои «Авесто» мебошад, ки шакли тахриршудаи «Видеват» аст. Маънои ин калима «қонун зидди девҳо» аст. Вандидод 22 фарғард (боб)-и гуногунмавзӯро дар бар гирифта, гуфтугӯи (саволу ҷавоб) байни Зардушт ва Аҳурамаздо аст. Боби 1 гӯё достони географӣ буда дар он сухан дар бораи 16 кишвари офаридаи Аҳурамаздо меравад. Нахустин кишвар Арианаваеяча аст, ки дар он қабилҳои ориёӣ – ниёгони халқҳои ориёинажод, аз ҷумла аҷлоди халки тоҷик мезистанд. Инчунин дигар кишварҳои ориёӣ: Суғд, Марв, Бохтар, Кобул, Тӯс, Хирот, Нисо низ номбар шудаанд. Аҳурамаздо дар ин кишварҳо тухми некӣ мекошт ва Аҳриман бошад, хунукӣ, боду боронҳои харобиовар, мору хашароти газанда, хушксоливу гуруснагӣ паҳн мекард.

Боби 2-юм дар бораи Ёима (Ҷамшед) аст. Аҳурамаздо Зардуштро огоҳ менамояд, ки дар замони подшоҳии Ҷамшед хунукиву гармӣ ва беморию марг вучуд надошт. Одамону чорпоён рӯз ба рӯз зиёд мешуданд. Замин барояшон тангӣ мекард. Бинобар ин, Ҷамшед ба Аҳурамаздо мурочиат мекунад ва ӯ ба Ёима асои тиллоӣ – аштаро ва суваро – нигин мебахшад.

Ёима бо ёри ин асову нигин (суваро) Заминро пас аз ҳар 300 сол себаробарӣ васеъ кард, то тамоми инсонҳо, ҳайвоноту парандаҳо ва дигар маҳлуқот зиндагии хушу хуррам дошта бошанд. Дар қисматҳои дигари ин боб дар бораи варҳо–сохтани биноҳои наҷотӣ ва мардумону тамоми мавҷудоти зиндаро аз боду борону обхезиву хунукӣ наҷот додани Ёима сухан меравад. Ин ҳодисаи табиӣ ба тӯфони Нӯҳи қиссаи калимӣ, насронӣ ва исломӣ монанд аст.

Дар фарғарди 3-юм Замин, деҳқонӣ ва ғоида гирифтани аз кор кардан дар Замин ситоиш шудааст. Ҷое, ки кишоварзӣ ва чорводорӣ мавҷуд аст, мардуми он ҷой орому осуда ва серу

пур зиндагӣ ба сар мебаранд. Касе, ки ба киштукор машгул аст, беҳтарин корро иҷро мекунад. Дар фарғардҳои баъдина доир ба масъалаҳои ҳуқуқ ва тарзи ғӯрондани мурдаҳо сухан меравад. Ҳамчунин доир ба масъалаҳои беҳдошти (гигиена), тоза нигоҳ доштани бадан, нигоҳубини мӯйи сар, гирифтани нохун, пешгирии бемориҳо, таботати бемориҳо ва амсоли инҳо маълумоти фаровони Ҷаидовар дорад. "Вандилод" ҳамчунин масъалаҳои таърихӣ, этнографӣ ва ахлоқиро низ дар бар мегирад.

"Виспарад". Китоби чоруми боқимондаи «Авесто» мебошад. Маҷмуаи дуоҳо дар ситоиши эзидони зардуштия аст. Ин баҳши кӯтоҳ дар шеваи ниғориш ба «Ясно» монандии бисёре дорад ва шомили сурудҳои кӯтоҳ дар ситоиши покӣ ва порсоён ва ҳамаи падидаҳои нек аст. Калимаи «Виспарад» аз ду вожаи авестӣ – «вист» ва «рату» сохта шуда, маънояш ҳама родон – далерон, роҳбарон, боҳирадон аст. Дар «Виспарад» бештар сухан дар бораи ситоиш ва офариниши некии Ахурамаздост.

Дар «Виспарад» шаш ҷашни «Ғоҳонбор», ки ба шаш бори офариниш баҳшида шудаанд, тараннум мешаванд. Ҳар ҷашн панҷ рӯз аст, ки ҳар рӯз бояд яке аз баҳшҳои панҷгонаи ғоҳон хонда шавад. «Виспарад» аз 24 ё 23, 27 пора ё боб иборат буда, онҳо «фарғард» ном доранд.

«Хурд-Авесто». Маҷмуи порчаҳои интиҳобшуда аз «Авесто», матни дуо ва ниёишҳо, ки пайравони зардуштия онҳоро дар адои намоз, иҷрои қонуну қоидаҳои динӣ, ҳангоми тӯй (сур) ва маросимҳои мотам мехонданд.

Тартибдиҳандаву муаллифи он Озарбоди Меҳроспандон мебошад. Аксари қисмҳои ин асар бо қисматҳои дигари «Авесто» якҷоя омадаанд, ки барои ҳамин онро ҷузъи панҷуми «Авесто» донистаанд. Номгӯии қисмҳои «Хурд-Авесто» чунин аст: 1. Сарсухан; 2. Дуоҳои муқаддаси зардуштия (ин дуоҳоро пеш аз оғози қорашон мехонданд); 3. Ниранги (қоида) қуштӣ бастан (пораест, ки дар он қонуну қоидаҳои бастании миёнбанди муқаддаси зардуштия – қуштӣ шарҳ ёфтааст). Ин миёнбандро писарони зардуштия баъди ба балоғат расидан (яъне дар синни 15 - солагӣ) мебастанд; 4. Сурӯш ё Ниранги (қоида) дастшӯӣ; 5. Хушбӯм (порае дар бораи бӯмдод); 6. Ниёишҳо; 7. Ғоҳон (панҷ суруд ва тавсифи вақти шабонарӯз). Шабонарӯзро зардуштия ба 5 вақт тақсим карда намоз мехонданд: а) Ховангоҳ – аз тулӯи Хуршед то нимрӯз; б) Рапитвингоҳ – аз нимарӯз то аср; в) Узайарингоҳ – аз аср то фуру

нишастани Офтоб; г) Ависрутримгоҳ – аз шом то ними шаб; д) Ушангоҳ – аз ними шаб то тулӯи Офтоб. Номи ҳар як ҳангоми шаборӯз инчунин фариштаи ниғаҳбони ҳамон вақт буд (масалан, Ҳован фариштаи бомдод). 8. Яштҳо; 9. Сируза (қитъаҳо дар ситоиши рӯзҳои моҳ); 10. Офарингон (ситоишҳо барои маросимҳои динӣ).

Намозҳои зардуштиён ба ҳамин гоҳон иртибот дошта панҷвақта буданд ва намози якум ушаҳингоҳ ном дошта, субҳдам баргузор мегардид ва он ба фаровонӣ, баракату фуруғи хона, намози дуюм – ҳовангоҳ пеш аз ними рӯз ба суду ободии русто, намози сеюм – рапитвингоҳ дар ними рӯз барои суду ободии кишвар, намози чаҳорум – азинрингоҳ баъди нисфи рӯз хонда мешуд ва онро барои фаровонии мардумони неку далер мебахшиданд. Намози панҷумро шаб (шом) мехонанд ва он барои фаровонии ҳамаи чизҳои хуб, зиндагонии хуб ва пешрафти корҳои роҳбари динии ҷаҳон бахшида мешуд.

"Занд". Занд – калимаи авестой буда, маънояш дониш, доништан мебошад ва он тарҷума ва тафсири «Авесто» ба забони форсии миёна (пахлавӣ) аст. Тарҷума ва шарҳи «Авесто» ба забони пахлавӣ замоне сурат гирифта буд, ки забони «Авесто» забони фаромушт (аз истифода монда) буд ва донишмандон дар шарҳу эзоҳи аксари калимаву ибораҳо душворӣ мекашиданд. Забони «Готҳо», ки забони Зардушт аст, ба лаҳҷаи бохтариёни шарқӣ буд ва на ҳамаи ориёӣҳои вилоятҳои дигар онро мефаҳмиданд. Аз ин рӯ, ба тарҷума ва тафсири матнҳои авестой зарурат ба вучуд омад. Аз дастнависҳое, ки то замони мо боқӣ мондаанд, бармеояд, ки тарҷумаи матнҳои авестой таҳтуллафзӣ ва тафсираш чунин буд: аввал дар як сатр матни авестой, сипас дар поёни он тафсиру тарҷума ба забони форсии миёна омадааст. Шарҳи калимаҳои алоҳида пас аз тарҷумаву тафсири ҷумла меояд. Дар даврони Ҳахоманишиён «Авесто» «Занд» дошт ва дар замони Искандари Макдунӣ «Занд» ҳам сӯзонда шуд. Дар аҳди Ашкониён (давраи шоҳ Билош) «Занд»-ро ба забони портӣ (пахлавӣ) тартиб доданд ва дар замони Сосониён ба лаҳҷаи порсиён навишта шуд.

«Позанд». Ин асар тафсири "Занд" буда, овонавишти (транскрипсия) матнҳои пахлавӣ (форсии миёна) бо хатти авестой (бо истифода аз ҳарфҳои иловагӣ) ва алифбои арабиасоси тоҷикӣ мебошад. «Позанд» дар асрҳои 8–9 бар ивази хатти душвори забони пахлавӣ омада, дар ибтидои ба вучуд омаданаш забо-

ни форсии нав (форсии дарӣ) арзи ҳастӣ кардааст. Ҳангоми ба «Позанд» баргардонидани матнҳои паҳлавӣ бо нусхаи форсиашон иваз карда мешуданд.

Дар он забони форсии дарӣ ва лаҳҷаҳои зардуштиёни эронӣ мушоҳида мешавад. Умуман, «Позанд» ганҷинаест аз вожаҳои забони миллии мо.

Хулоса, «Авесто» яке аз бузургтарину баландтарин қуллаҳои афкори инсонист ва барои рушду башарият нигаронида шудаанд. Ин аст, ки машҳуртарин олимони дунё ба ин манбаи хулқу атвори неки инсонӣ баҳои сазовору баланд додаанд.

Як олими машҳур ба номи Чексон навиштааст: «Камтар китоби муқаддасе чунин тасаввури ахлоқӣ ва вазифа дорад, ки дар китоби муқаддаси зардуштӣ зикр гардида, камтар кеш вучуд дорад, ки ба ин қувват лузуми покӣ барои ҷисм ва рӯҳ талкин бинмояд».

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. «Авесто» чӣ гуна китоб аст? Чаро сӯзонда шуд?
2. Чанд китоби «Авесто» то замони мо расидаанд?
3. «Готҳо»-ро кӣ эҷод кардааст? Ба кадом давра тааллуқ доранд ва дар бораи чӣ маълумот медиҳанд?
4. «Яштҳо» чӣ гуна китоб аст ва аҳамияти таърихиву географии он дар чист?
5. «Занд»-у «Позанд» аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?

ДИНИ ЗАРДУШТӢ ВА РУСУМИ ОРИЁӢ

§28. ОИНИ ЗАРДУШТӢ

Зардушт аввалин пайғамбари ҷаҳон дини худро парастандаи Худои яққаю ягона Аҳурамаздо ба қалам додааст. Вожаи «Аҳурамаздо» низ аз ду бахш: «Аҳура» ба маънои ҳастӣ ва «Маздо» ба маънои маниши нек, ростӣ, хирад, доно, дониш, Худо, яъне Худои ҳастибахш, сарвари доно ва довари ҳастӣ таркиб ёфтааст. Аҳурамаздо дар сарчашмаҳои форсӣ-тоҷикӣ Ҳурмуз номида мешавад. Дар оини зардуштӣ Ҳурмуз ё Аҳурамаздо Худованди офарандаи Замину замон ва тамоми ҳаёти рӯйи Замин мебошад. Дар оини зардуштӣ ду гавҳари азали ҳастанд, ки яке аз онҳо Аҳурамаздо-Худованди офаридгори замину замон, некиҳо,

судмандиҳо, ҳаёт, рӯшноӣ ва он чи барои инсон судманд аст, дигаре Аҳриман, ки ба офаридаҳои Аҳурамаздо олулагихои зарароварро ҳамроҳ менамояд.

Мувофиқи ривояти китоби муқаддаси дини зардуштӣ, Аҳурамаздо дар давоми як сол, вале дар шаш бор Замину Осмон ва он чи дар болои ӯст: кӯҳ, об, инсон, ҳайвонот, наботот ва гайраро меофарад. Аҳриман аз ин кори Аҳурамаздо беҳабар буд, зеро пешомадро намедонист. Вақте ки ӯ офаридаҳои Аҳурамаздоро мебинад, ба ғазаб омада, ҳамаи қувваҳои бади ро равна месозад, ки офаридаҳои судмандро биолоянд, то ки нест шаванд. Масалан, Аҳриман ба муқобили ҳаёт маргро, ба муқобили некӣ бади ро, ба муқобили рӯз шабро, хулоса, ба муқобили ҳамаи чизҳои судманд чизҳои зарарнокро ташиқ мекунад. Аммо қувваи Аҳриман абадӣ нест, вай то рӯзи растохез аст. Рӯзи растохез Аҳриман нест мешавад ва Аҳурамаздо ҷаҳони бемаргӣ ва покиро аз нав фароҳам меорад. То рӯзи растохез бояд инсонҳои покдоман ба муқобили бадӣ мубориза баранд.

Аҳурамаздо шаш фариштаи бузургро ёвар буд, ки ҳар кадом як хислати ӯро ифодагаранд: – Ваҳумон, Баҳром – фариштаи пиндори нек, Ашавахишта – Урдибиҳишт – ростӣ, Хушатравайра Шаҳривар – давлату дорой, Спентаормат, Спандормиз – замини афзоишгар, Хурват, Хурдод – покӣ ва Амрдат, Амрдод – бемаргӣ. Дар оини зардуштӣ эзидҳо (фариштагон) бисёранд, ки ҳар кадоме дар дунёи минӯӣ ва ҳақиқат ба қор муваққал мебошанд. Масалан, рӯзҳои ҳафта ва моҳ номи Худованди бузург ва фариштагонро дошта, пуштибони он рӯзҳо ва одамони дар он рӯзҳо таваллудшуда ба ҳисоб мераванд. Ҳамаи фариштагон барои беҳтариӣ рӯзҳо, инсонҳо ва табиат бо унсурҳои аҳриманӣ мубориза мебаранд.

Мувофиқи оини зардуштӣ Худованди некӣ (Аҳурамаздо) ва фариштагонаш бо худованди бадӣ (Аҳриман) ва девонаш, ки рамзи дурӯғ ва ҷоду мебошанд, ҳама вақт дар муборизаанд. Ба муқобили девон, ҷодувон ва қувваҳои бадӣ ҳамаи офаринишҳои Аҳурамаздо, аз ҷумла одамони мубориза мебаранд. Мубориза бо роҳи покӣ, ростӣ, намоз, корҳои нек ва судманд; девҳо аз қори хуб, гапи рост, поккорӣ, ғоидарасонӣ мегурезанд ва нест мешаванд.

Инсон дар давоми зиндагӣ бо фариштаҳои некӣ ва бадӣ ҳамнафас мебошад. Деви бадӣ (Шайтон) кӯшиш мекунад, ки одамро ба қорҳои бад шарик созад. Фариштаи некӣ инсон-

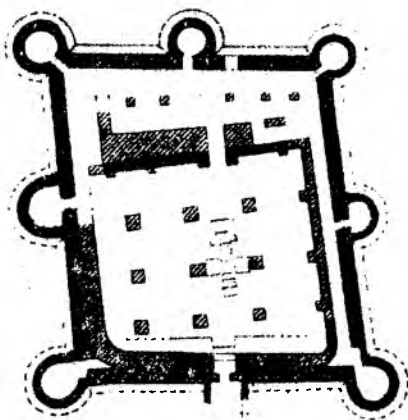
ро ба корҳои рост, судманд, меҳнати ҳалол, худошиносӣ ва поквичдонӣ ҳидоят менамояд. Фариштаи некӣ корҳои некро ва фариштаи бадӣ корҳои бадро менависанд ва баъди марг дар сари Пули Чинвод (Сирот) онҳоро дар тарозуи аъмол мегузоранд. Агар бегуноҳ бошад, ба бихишт ва агар гунаҳгор бошад, ба дӯзах мебаранд.

Дар оини зардуштӣ намози панҷвақта вучуд дорад, ки хондани он ба ҳамаи пайравони дин шарт аст. Тарики гузоридани намоз дар китоби «Хурд-Авесто», ки баргузидае аз «Авестои бузург» барои намоз ва ниёиш мебошад, нигошта шудааст.

Пайравони зардуштия пеш аз намоз худро мешӯянд ва либос мепӯшанд, ки номаш садра аст ва аз болои он камарбанде мебанданд, ки куштӣ ном дорад. Калимаи «куштӣ» решаи ҳиндуориёӣ дошта, маънояш камарбанд аст, ки дар дарсҳои гузашта дар бораи он маълумот дода будем. Вайро аз 72 нахи пашми сафеди гӯсфанд ё ушгур, ё бузи ангорӣ мубаде мересаду мебофад. Шумораи 72 ифодаи 72 бахши китоби «Ясно» буда, ба 6 бахш, ки маънои шаш бори офаринишро дорад ва ба 12 қисм чудо мешавад. Рақами 12 таҷассуми 12 моҳи сол аст. Куштиро се давра гирди миён мебанданд ва ҳар давр маънои маниши нек ва гуфтори некро дорад. Дар ду давр ду гирех дар пеш ва дар давраи охир ду гирех аз пушт меоянд. Вақти гиреҳи аввалро бастан мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам ба ҳастии Худованди яккаву ягона», дар гиреҳи дуюм мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам, ки дини зардуштӣ барҳақ аст ва Зардушт фиристодаи Худованд аст». Дар гиреҳи сеюм гуфта мешавад: «Гувоҳӣ медиҳам ба пайғамбар Зардушти Испитамон», дар гиреҳи чаҳорум мегӯянд: «Гувоҳӣ медиҳам ба паёми Зардушт – гуфтори нек, кирдори нек ва рафтори нек».

Куштӣ бастан яке аз одатҳои кӯҳан аст ва гӯё онро Чамшед қорӣ карда бошад. Дар гузашта куштӣ бастан дар синни 15-солагӣ баргузор мегардид. Куштӣ бастан ва садра пӯшиданро яке аз ҷашнҳои бошукӯҳ меҳисобиданд ва то имрӯз зардуштиён онро қайд мекунанд. Ин ҷашни камолот ҳисоб мешуд ва баъд аз он духтар ба шавҳар мебаромад ва писар зан мегирифт ва ҳамчун узви комилхукуки чома ба шумор мерафт. Баъди ҷашни садрапӯшон ҷавонон бояд намоз хонанд ва русуми диниро ба ҷо биёранд.

Қаблан зикр карда будем, ки зардуштиён панҷ вақт намоз мегузоранд. Намози яқум ушаҳингоҳ ном дорад ва он субҳидам баргузор мешавад. Дар он аз ҷумла омадааст: «Ба ҳангоми ушаҳин,



Расми 32. Маъбади оташ дар ёдгории Тиллотеппа ба ҳазораи II-1 п.м. нисбат дорад (Бохтар).

Гуноҳон дар оини зардуштии инҳоянд: хасисӣ, худхоӣ – тамаъ, рибохорӣ (судхӯрӣ), ҳасад, ноҳақшиносӣ, гурур, худбинӣ, дурӯғгӯӣ (шоҳи гуноҳон), ҷодугарӣ, паймоншиканӣ, савганди дурӯғ, бадхоӣ, тухмат, бутпарастӣ, бевафой, хиёнат, худкушӣ, нопокизагӣ, беҳаёӣ, суханчинӣ ва коҳилӣ.

*Мапиндор, қ-оташпарастон буданд,
Парастандаи поки Яздон буданд.*

Гуноҳон дар оини зардуштии инҳоянд: хасисӣ, худхоӣ – тамаъ, рибохорӣ (судхӯрӣ), ҳасад, ноҳақшиносӣ, гурур, худбинӣ, дурӯғгӯӣ (шоҳи гуноҳон), ҷодугарӣ, паймоншиканӣ, савганди дурӯғ, бадхоӣ, тухмат, бутпарастӣ, бевафой, хиёнат, худкушӣ, нопокизагӣ, беҳаёӣ, суханчинӣ ва коҳилӣ.

§29. ИБОДАТГОҲҶО

Тавре ки аз дарсҳои гузашта медонед, дини тоҷикон пеш аз ислом зардуштия буд ва маъбадҳои (ибодатгоҳ) худро дошт, ки мардум дар он ҷо намоз меҳонданд. Аммо зардуштиён ба монанди мусалмонон ҳар рӯз дар масҷидҳо гирд омада, намоз на-

намози поки сапедадам, намози ростӣ ва дурустӣ, ман худро барои арҷгузорӣ, дӯстӣ, хушнудӣ ва ситоиши офаридагору офарандагонаш омода месозам. Ин намозро, ки барои фаровонӣ ва баракату фуруғи хона аст, мебахшам».

Дар ҳамаи намозҳо дар оғоз ва анҷом сураҳои «Ба хушнудии Худо, ростӣ беҳтарин некист, хурсандист. Хурсандӣ барои касе, ки ростиро барои беҳтарин ростӣ бихоҳад», ҳонда мешавад. Қиблаи зардуштиён оташ аст. Дар намози нисфирӯзӣ ба офтоб ва агар оф-

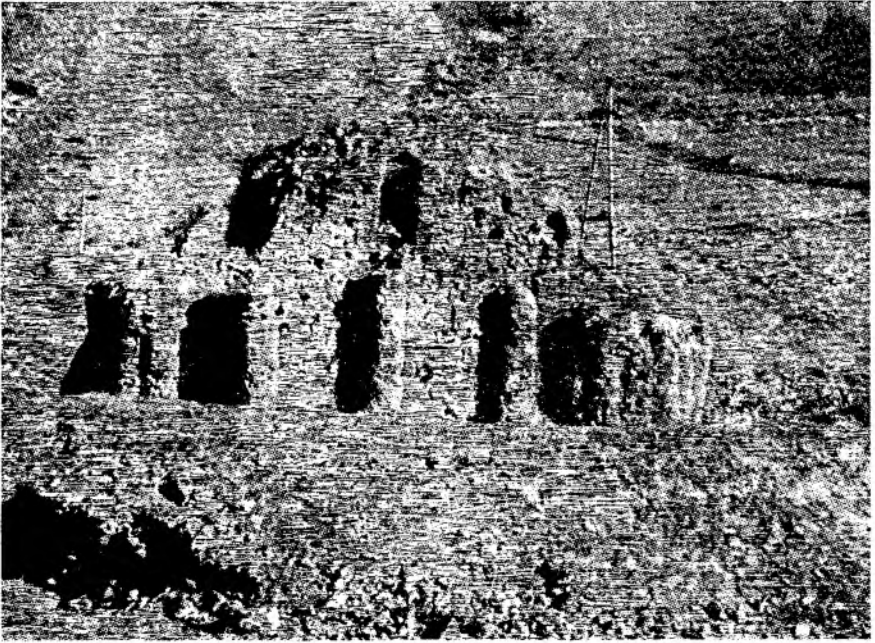
мегузоштанд. Онҳо ҳафтае як бор чихати бузургдошти оташи муқаддас ба маъбад мерафтанд ва дигар ҳама вақт намозро дар хона мехонданд.

Маъбадҳо дар маҳаллаҳо ҷойгир буданд. Маъбади бузург дар маркази шаҳр, дар ҷойи намоён сохта мешуд. Мувофиқи ода-ти ин оин се навъ оташи муқаддас буд, ки онҳо вобаста ба мавқеи иҷтимоии мардумон дар маҳаллаҳо ва шаҳрҳо сохта мешуданд. Маъбади оташи ҳамагон Мехрбарзин ном дошт ва дар деҳаву маҳаллаҳои кишоварзон, ҳунармандон, савдогарон амал мекард ва гурӯҳҳои номбурда ба он ҷо ба намозу зиёрат мерафтанд. Барои мубадон (рӯхониён) маъбади оташи Фаранбағ хизмат менамуд. Шохон маъбади худро доштанд, ки вай Вараҳран – Баҳром ном дошт. Оташи Баҳром аз дигар оташҳо мақоми баландтар дошт ва ҳамаи оташҳои дигар аз он баҳра мегирифтанд, яъне онҳоро дар муддати як сол як бор дар он оварда, тоза менамуданд.

Дар оини зардуштӣ ду навъи маъбадҳо вучуд доштанд: 1. Бурҷҳои оташ дар баландиҳо, дар ҳавои кушод. Ин бурҷҳоро қадимтарин ибодатгоҳ меҳисобиданд. Оташ дар ин бурҷҳо дар ҳавои кушод, дар баландиҳо месӯхт. Чунин бурҷҳо дар Самангон ва Карон – пойтахти шоҳони Дарвоз кашфу таҳқиқ шудаанд. Бурҷи оташи Карон мураббаъ (квадратӣ) буда, аз сангу гил сохта шуда 12,5 м ба 12,5 м ва 15–20 м баландӣ дошт (расми 33). Бурҷи Самангон аз кӯҳпора яклухт тарошида шуда, 12 м баландиаш ва қутраш 22 м мебошад. Намуди маъмули маъбадҳои оташ бинои болопӯш мебошанд ва оташ дар онҳо дар дохили бино месӯзад. Нақшаи ҳамаи ин навъи маъбадҳои оташ якхела буда, дар марказ хонаи аз ҳама бузург, бо тарҳи салибӣ ҷойгир аст ва дар миёнаи он мичмари оташи доимо фурузон меистад. Дар атрофи ин хона роҳрав ва панҷараҳо ҳастанд, ки ба воситаи онҳо намозхонон ба оташи муқаддас аз дур намоз мегузоранд ва дуруд меғӯянд. Маъбадҳои оташ дар асоси нақшаи суннатии оинӣ сохта мешуданд. Одамони давлатманд дар хонаҳои худ ҳучраи махсус бо меҳроби оташ доштанд ва он ҷо намоз мехонданд. Қиблаи зардуштиён оташ буд ва онҳо ба вай ниёиш менамуданд.

Оташ дар оини Маздаясно рамзи нури илоҳӣ, покӣ, рӯшноӣ, Офтоб, зиндагӣ ва ҳаёт ҳисоб меёбад.

Дар Ориёншаҳри Шаркӣ – Бохтар, Сугд, Ҳирот, Зобулу Кобул, Систон, Марв, Хоразм, Фарғона, Ҷоч ва ғайра ғайри ибодатгоҳҳои оташ боз хонаи худоён вучуд доштанд, ки дар



Расми 33. *Бурчи оташи муқаддас.*

онҳо хайкалони худоён ва фариштагон меистоданд. Хайкалон аз тилло, нукра, мис, чӯб, санг ва гил сохта шуда, ба монапди одамон бо сарулибоси гаронбаҳо ва зеварҳо оро дода мешуданд. Ин хайкалҳо хайкалони фаришта ва эзидҳои гуногуни авестой буданд, ки ба дини зардуштиёни Осиёи Марказӣ нисбат доштанд. Ибодатгоҳи хонаи худоёни Бохтар дар шаҳри қадими Бағлон (Афғонистон) ёфт шудааст. Ибодатгоҳҳои оташ ва хонаи худоён, ки дайвадан ё бағонгоҳ ном доштанд, аз тарафи бостоншиносон ёфт шудаанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. *Чанд навъи мағбади оташ вуҷуд дошт?*
2. *Оташи Баҳром нисбат ба дигар оташҳо чӣ бартарӣ дошт?*
3. *Лухросп ба қадом оташ асос гузоштааст?*
4. *Шеърӣ дар бораи оташ бударо қироат кунед.*

§ 30. ИДҲО

Оини зардуштия то андозае оини дунёшиносӣ ва кайҳоншиносӣ, яъне дини астрономӣ мебошад. Замин, об, оташ ва ҳаво, ки асоси ҳастиро ташкил медиҳанд, бузургу муқаддас дониста мешаванд ва ҳар кадоми онҳо фариштае доранд. Бар хилофи динҳои дигар, Маздаясно зиндагонии хуб ва пуршукӯхро талқин мекунад. Ҷаҳон ва он чӣ дар он аст, муқаддас аст. Хушӣ ва хуррамӣ аз барои бани башар мебошад ва аз онҳо набояд каноргирӣ кард.

Наврӯз. Наврӯз яке аз идҳои қадимтарини мардуми ориёист. Баъдтар дар байни дигар халқҳои ғайриориёӣ низ расм шуда, ҷаҳонӣ мешавад. Он ба рӯзи аввали солшумории шамсӣ 1-уми фарвардин (аввали моҳи ҳамал) ё 21-уми моҳи мартӣ солшумории милодӣ рост меояд. Ривоят аст, ки ин ҷашнро Ҷамшед асос гузоштааст. Ин ҷашн дар моҳи аввали баҳор, ки фарвардин ном дорад, баргузор мешавад. Дар ин рӯз Офтоб ба ҳатти истиво (экватор) меояд ва шабу рӯз баробар мешаванд. Рӯзи якуми фарвардинро рӯзи якуми баҳор, саршавии киштукор, бедоршавии табиат, олами наботот, такмили дунёи нав медонистанд. Аз ин лиҳоз, Наврӯз иди даромадани баҳор, саршавии киштукор мебошад. Тоҷикон дар ин рӯз хонаҳои худро сафед мекунанд; ҳамаи касифҳои соли гузаштаро берун месозанд; сарулибоси нав мепӯшанд ва орзуи беҳбудии зиндагиро менамоянд.

Дар қадим олимон аз донаҳои зироат сабзаҳо тайёр мекарданд ва ба воситаи онҳо ҳосилнокии зироатҳои соли навро пешгӯӣ менамуданд. Дастархони наврӯзӣ ғанитарин дастархони идҳо буд. Рақами 7 дар урфияти гузаштагон соҳибшаън буд ва ба ин хотир дастархоне меоростанд, ки номи неъматҳои он бо 7 шин ё 7 мим ва 7 син оғоз меёфт, аз қабиле себ, санҷид, суманак, сирко, сир, сабза, сабзӣ ишора ба ҳафт амшосипандон-фариштагони бузург аст.

Панҷ рӯзи аввали Наврӯз ба арвоҳи фуруҳарҳо¹ бахшида мешавад. Дар ин рӯзҳо қабристонҳоро пок мекарданд, дар онҳо қурбониҳо менамуданд. Ривоят аст, ки дар ин рӯзҳо арвоҳи гузаштагон аз осмон ба Замин меоянд, аз қору бори авлоди худ оғох мешаванд ва барои он, ки онҳоро фаромӯш накардаанд, изҳори қаноат менамоянд ва ба онҳо кумак мекунанд.

1. **Фуруҳар** – қалмаи авестоист, рӯҳи гузаштагон (фавтидагон), ки дар рӯзи Наврӯз зуҳур мекунад.

Панҷ рӯзи дигари Наврӯзро мардуми шаҳру деҳот бо тӯю тамошо ва мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ мегузаронданд. Панҷ рӯзи сеюмро мардум дар дарбори шоҳҳо бо тантанаи чашн мегирифтанд ва боқимонда 15 рӯзи дар саҳро ба сайри наврӯзӣ мегузаштанд. Аз соли 2010 бо қарори Созмони Миллали Муттаҳид Наврӯз иди ҷаҳонӣ эълон шуда, дар мамлакатҳои зиёд онро чашн мегиранд.

Меҳргон. Баъди Наврӯз ин дуҷумин иди бузурги миллии ориёӣ буд, ки ба бозгашти Офтоб ва дуҷуминбора ба хатти истиқомат омандани он ва боз баробар шудани шабу рӯз бахшида шуда аст. Мувофиқи солшумории қадим рӯзи аввали Наврӯзро 1 моҳи фарвардин чашн мегирифтанд, ки ба 16 март рост меомад. Баъди санҷидани тарозуи Офтоб идро ба 21 март оварданд ва рӯзи аввали фарвардин низ пеш бурда шуд. Аммо дар чашни Меҳргон ин ҳисоб бетағйир монд, зеро рӯзи 16 моҳи меҳргон рӯзи фариштаи Меҳр аст ва мутобиқ ба 16 сентябр мебошад. Дар гузашта ориёӣҳо даромади Наврӯзро ба тобистон нисбат меоданд ва тобистон аз 6 моҳ иборат буд. Аз 16-уми меҳрмоҳ саршавии зимистонро ҳисоб мекарданд ва он низ 6 моҳ буд, яъне сол ба ду бахш – тобистон ва зимистон тақсим шуда буд.

Баъд фаслҳои солро ба ҷаҳор бахш – ҷаҳор, тобистон, тирамоҳ ва зимистон ҷудо намуданд ва оғози солро ҷаҳор номиданд. Таҳлили маъхазҳо ва манбаҳои таърихӣ ба он далелат мекунад, ки Наврӯз саршавии ҷаҳор ва оғози кишукор буда, Меҳргон оғози тирамоҳ ва ҷамъоварии ҳосил аст. Чашни Меҳргон 6 рӯз – аз 16-уми шурӯб мешавад ва то рӯзи 21, ки Ром ном дорад, давом мекунад. Рӯзи оғозро Меҳргони омма ва рӯзи анҷомро Меҳргони хосса меноманд.

Чашни Меҳргон дар дарбори империяи Ҳахоманишиён хеле пушукӯҳ ва бо хурсандӣ мегузашт. Шоҳони ҳахоманишӣ, ки аз мастӣ худдорӣ менамуданд, дар иди Меҳргон либоси арғувонӣ пӯшида, сархуш мешуданд.

Дар рӯзи чашни Меҳргон дастархони ҳама аз неъматҳои мавҷуда: – нахҳои ҳархела, себ, нок, ангури сафед, анҷир, асал, лимӯ, шакар, гули нилуфар пур мешуд ва мардум базм меорост.

Подшоҳон дар ин рӯз тоҷе ба шакли хуршеди шуълаафган бар сар мениҳоданд. Худованд гӯё дар рӯзи Наврӯз ёқут ва дар Меҳргон забарҷадро барои зинат офарид. Меҳргон то истилои муғул дар саросари Ориёно чашн гирифта мешуд.

Сада. Сада яке аз чашнҳои бостонии мардуми ориёинажод аст, ки рӯзи даҳуми моҳи ёздаҳуми солшумории шамсӣ – баҳман барпо мегардид. Азбаски аз даҳуми баҳман то чашни Наврӯз панҷоҳ шабонарӯз аст, ин рӯзро Сада ном ниҳодаанд, зеро ниёгони мо шабу рӯзро алоҳида ҳисоб мекарданд.

Мувофиқи ривояти «Шоҳнома» Ҳушанг ин чашнро асос гузоштааст. Гӯё ӯ ҳамроҳи дарбориёнаш дар саҳро ба море дучор меояд. Ҳушанг сӯйи мор санг меандозад. Санг бар санги дигаре бархӯрда аз он оташак мечаҳад ва ба ҳамин васила оташ кашф мегардад. Минбаъд одамон ба ҳамин муносибат оташ афрӯхта, ба он сачда мекарданд.

Сада чашни мулуки номдор аст,

Зи Афридуну аз Чам ёдгор аст.

Унсурӣ

Пешгузаштагони мо дар ин рӯз чашн ораста, тамоми шаб гулхан меафрӯхтанд ва дар гирди он рақс мекарданду суруд мехонданд. Сада то асрҳои XII чашн гирифта мешуд ва баъдҳо аз байн рафт, вале нишонаҳои он – гулхан афрӯхтан, дар гирди он базм оростан ханӯз ҳам дар байни мардуми мо ба назар мерасад.

Тиргон. Ин чашн низ яке аз чашнҳои хеле қадим мебошад. Чашни Тиргон яке аз чашнҳои фасли сол буда, ба фарорасии тобистон – ба 21–22 моҳи июн рост меояд. Дар ин рӯз Офтоб ба қуллаи баландтарини худ мерасад ва рӯзҳои 21–24 рӯзҳои дарозтарини сол ҳисоб мешаванд. Олами сабзи баҳор тира мешавад, гармиҳои тобистон сар мешаванд. Дар ин рӯзҳо чав, гандум ва ангури пешпазак ҳосил медиҳанд. Тут, гелос, зардолу мепазад ва мардум ҳосили соли навро мехӯранд ва шукронаи Худовандро ба ҷо меоранд. Чашни Тиргон низ дар замонҳои қадим бо шукӯху шаҳомат таҷлил карда мешуд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. *Чашни Наврӯз чӣ гуна чашни сол аст?*
2. *Чашни Мехргон ба кадом фасл бахшида шудааст?*
3. *Кадам подшоҳ ба ин чашн асос гузошт?*
4. *Чор чашни солро шарҳу эзоҳ диҳед.*

БОБИ IV ҚАБИЛАҲОИ ОРИЁИ ДАР АСРИ ОҲАН

§31. КИМЕРИҲО

Ковишҳои археологӣ дар қисми Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ нишон медиҳанд, ки дар ин минтақаҳо ориёӣҳо аз кӯли Байкал то рӯди Дунай, аз хавзаҳои Дону Волга то Осиёи Сағир аз замони хеле қадим – ҳазораи IV–III пеш аз милод то асрҳои миёнаи милод зистаанд ва баъдҳо бо дигар халқҳо омезиш ёфтаанд.

Дар адабиёти авестой, аз ҷумла дар «Фарвардин-яшт», ки яке аз бахшҳои қадимтарини «Авесто» мебошад, аз панҷ маҳаллаи ориёӣҳо: Арианаваеяча, Тӯрон, Дехӣ, Сайрам ва Сайинӣ ёд шуда, ба мардон ва занони покдони ин кишварҳо дуруди худовандӣ фиристода мешавад.

Насли имрӯзаи тоҷикон бояд донанд, ки дар гузаштаҳои дур аҷлоди мо мамлақати пахноварро дар ихтиёр доштанд ва халқи сершумори бузурге дар он зиндагӣ мекард.

Дар бораи баъзе қabilaҳои ориёӣ мо аз манбаъҳои юнонӣ маълумот гирифтаем. Масалан, дар адабиёти авестой дар бораи кимериҳо, сарматҳо ва скифҳо маълумот нест. Дар манбаъҳои авестой аслан дар бораи ориёӣҳо ва рақиби онҳо тӯрҳои ҳаюнӣ сухан меравад.

Дар катибаҳои ҳахоманишинӣ ҳамаи чорводорони ориёиро сақой гуфтаанд ва олимони тахмин менамоянд, ки сақоӣҳо ҳамон тӯрҳои авестой ҳастанд.

Номи кимериҳо танҳо дар манбаъҳои юнонӣ воমেҳӯрад ва онҳо қавми ориёизабон будаанд ва дар ҳазораи якуми пеш аз милод дар саҳроҳои байни рӯдҳои Дунай, Дану (Дон) ва соҳилҳои баҳри Охшиён (Сиёх) мезистаанд.

Кимериҳо аввалин ободкунандагони шаҳру деҳаҳо дар худуди Украин ва саҳроҳои ҷанубии Русияи кунунӣ буданд. Кимериҳо давомдиҳандаи тамаддуни асри биринҷии ин диёр буда, аз асрҳои XV то VIII пеш аз милод дар ин замин зиндагонӣ кардаанд.

Аз ривоятҳои юнонӣ ва ошурӣ бармеояд, ки кимерихо халқи бузург ва ҷанговарони далеру фотех доштаанд.

Географи юнонӣ Страбон навиштааст, ки кимерихо ба Эллада ва Ионий пеш аз рафтани Гомер дар бораи саёхати Одиссей нақл карда мегӯянд, ки онҳо ба соҳилҳои баҳри Охшиён (Понт) омаданд ва шаҳру деҳаҳои дар уфук ҷойгирифтаи кимерихоро дидаанд. Херодот, ки ба соҳилҳои баҳри Охшиён омада буд, мегӯяд, ки то асрҳои VIII-VII пеш аз милод дар шимолии баҳри Охшиён кимерихо мезистанд. Дар асри VII пеш аз милод як қисми онҳо дар зери фишори скифҳо ба Осиёи Сағир рафтанд ва бахши дигар бо скифҳои омада омезиш ёфтанд. Дар он замон ватани кимерихо Кимерия ном дошт ва аз он ном танҳо Қрим боқӣ мондааст.

Ба Кимерияи он давра хавзаҳои рӯдҳои Дунай, Днестр, Днепр, Қрим, Кубан ва Дон дохил мешуданд. Кимерихо баъд аз 1000 соли мавҷудияти худ осори зиёде аз худ боқӣ мондаанд.

Қабристонҳои кимерихо аз скифҳо фарқ мекунад: дар қабрҳои кимерихо чизҳои оҳанӣ нест, зеро онҳо дар ибтидо оҳанро намедонистанд. Кимерихо дар қабр ҳамроҳи мурдагон зарфҳо, чизҳои аз мис ва устухон сохташударо мемонданд. Онҳо дар тӯли ҳазор сол бо халқҳои Осиёи Хурду Наздик робитаҳои фарҳангӣ доштанд ва паҳнкунандаи фарҳанги пешқадами осийӣ дар Аврупо буданд. Кимерихо аввал қабрро чоркунча чуқур кофта, баъд чор тарафи онро бо ғулаҷӯбҳо девор менамуданд ва фаршро низ тахтагӣ мекарданд ва болаяшро бо ғулаҷӯбҳо мепӯшониданд (расми 34).

Баъзан қабрҳои гирд воমেҳӯранд. Болои турбатро бо санг мепӯшониданд. Гоҳе дар атрофи турбат санг мечиданд. Одамон бо либос ғӯронида мешуданд. Аз қабри одамони давлатманд пешонибанди тилло, бозубандҳо, нигинҳои тилло ва нукра ёфт шудаанд. Кимерихо аспбоз буданд ва ҳамроҳи онҳо афзори асп, тиру камон, чизҳои зинатӣ мондаанд. Кимерихо ҳамроҳи давлатмандони фавтида аспхояшонро кушта, бо афзорхояшон ғӯр мекарданд. Дар сари қабр сангҳои ёдбуд мегузоштанд. Баъзе сангҳо одамони мурдаро ифода мекунанд. Кимерихо ба зироаткорӣ ва бахше аз онҳо ба чорводорӣ машғул буданд. Онҳо шаҳру деҳаҳо доштанд. Маданияти кимерихоӣ бумӣ нисбат ба чорводорони кӯчӣ баланд буд.

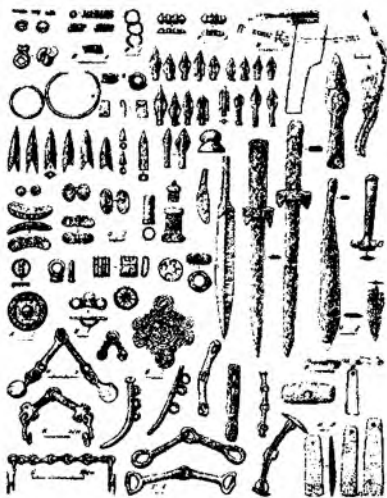
Силоҳои кимерихо аз шамшери дудаманӣ нӯгтез, ханҷар ва найза иборат буд. Бештари пайконҳо аз биринҷ сохта шудаанд. Зарфҳои кимерихо аксар дастӣ сохта шудаанд ва дар китфашон



Расми 34. Гурхонаҳои кимериҳо.

нақшҳои тӯморӣ, яъне секунҷа доранд. Зарфҳо аз хурма, коса, кӯза ва ғайра иборатанд. Аз афзори асп, чизҳои зинатии биринҷӣ, тӯло ва нуқра маълум мешавад, ки кимериҳо дорои санъати баланди ҳунармандӣ буданд.

Кувваҳои якҷояи кимериҳо борҳо ба Осиёи Сағир ҳуҷум оварда, бо ғанимат баргаштаанд, аммо якдилона ба муқобили скифҳо баромада натавонистанд ва мағлӯб шуданд.



Расми 34 а. Силоҳ ва даҳонаю зинат-ҳои лачом аз гурҳонаҳои кимерихо.



Расми 35. Зарфҳои замони кимерихо.

Мувофиқи маълумоти Херодот, вақте скифҳо ба сарзамини кимерихо ҳучум оварданд, онҳо ба шоҳони худ итоат накарда гурехтанд. Байни шоҳон низ якдилӣ пайдо нашуд ва ба ҷойи он ки муташаккилона ба муқобили скифҳо чанганд, худ ба худ чангиданд. Қабри шоҳони ба муқобили скифҳо чангида ва ҳалокшударо дар соҳили рӯди Тирас Херодот дидааст.

Кимерихо дар асрҳои IX–VII дар Осиёи Сағир давлати ҳудро доштанд. Лашкари онҳо се бор ба давлати Ошур ҳучум овардааст. Шоҳи аввалини кимерихо Туғдам, дуҷумаш Теушпа ва сеҷуминаш Шандокшатр буд. Давлати онҳо дар ҷанубии баҳри Охшиён, дар ноҳияи Гомирра ҷой дошт. Херодот маълумот медиҳад, ки ба Осиёи Хурд як қисми хеле ками кимерихо омада буданд, аммо аз сабаби он ки онҳо мардуми далери чангпеша буданду ғойатунҳо доштанд, аҳволи давлатҳои пуриқтидори Осиёи Хурд ва Наздикро хеле танг намуда буданд. Кимерихо бо ҳучумҳои худ қувваи давлати Ошурро суст карда, ниҳоят онро аз байн бурданд. Номҳои кимерихо то асри XII пеш аз милод дар таърихномаҳо воমেҳуранд, аммо баъди асри VII дигар зикр намешавад. Олимон тахмин менамоянд, ки азбаски кимерихо бо скифҳо аз як наҷод буданд ва урфу одати онҳо як хел буд, осори онҳо бо скифҳо маҳлут мешавад.

Кимерихо аввалин қорводорон ва ободкунандагонии деҳоту шаҳрҳо дар ҷануби Аврупои Шарқӣ буданд ва асосгузори та-

маддуни шаҳрӣ дар Аврупо мебошанд. Кимерихо бо скифҳо оме-зиш ёфта, баъдҳо ҳамчун скиф ёд мешаванд.

САВОЛҲО



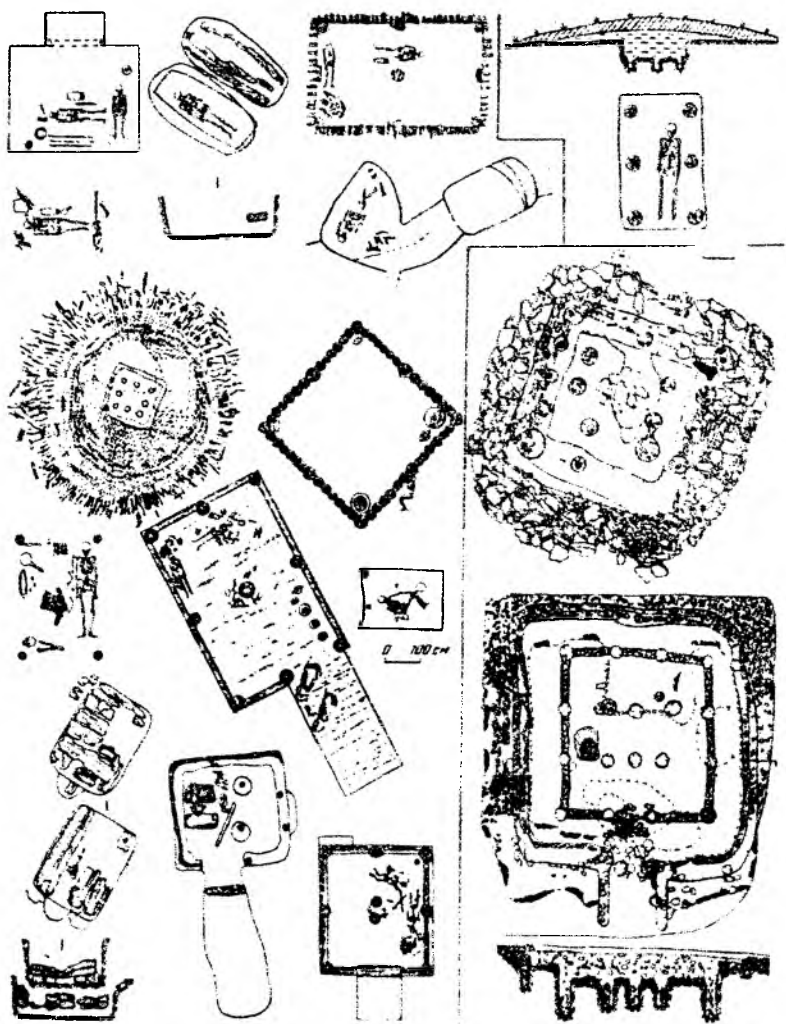
1. Кимерихо дар кадом ҳазорсолаҳо дар ҷанубу шарқи Аврупо зистаанд?
2. Касбу кори онҳо чӣ буд?
3. Номи онҳо дар кадом ноҳияҳо боқӣ мондааст?
4. Ҳисси онҳо дар бунёди фарҳанги Аврупои Шарқӣ аз чӣ иборат аст?

§32. СКИФҲО – САКОИҲО

Маълумоти умумӣ. Номи скифҳо ба воситаи ашён тиллоӣ ва нуқрагини аз гӯрхонаҳои шохӣ бадастомада машҳури ҷаҳон гардидааст. Онҳо бо санъати баланди тасвирӣ, заргарӣ ва мазмуну мундариҷаи гании худ ифтихори таърих мебошанд. Имрӯз дар тамоми музейҳои бузурги дунё осори скифҳо мавҷуд аст. Бозёфтҳои скифӣ – сакоӣ асос ва фаҳри осорхонаҳои Украин, Молдова, Қазқоз ва Русия мебошанд.

Скифҳо – сакоӣҳои ориёинаҷод ҳамзабон ва ҳамфарҳанги гузаштагонӣ мо – тӯрҳо буданд. Онҳо дар Аврупои Шарқӣ аз рӯди Дунай то Дану (Дон), соҳилҳои баҳри Оқшиён, Кимерия зиёда аз ҳазор сол баъди кимерихо зиндагонӣ карда, аз худ осори гаронбаҳо боқӣ гузоштаанд, ки ба ганҷинаи таърихи ҷаҳонӣ дохил мешаванд. Скифҳо бо мурури замону амри таърих ба халқҳои Қазқоз, Молдова, Украин, Русия ва ҳамчунин турку муғулнаҷодҳо маҳлут шудаанд. Скифҳо баъди кимерихо паҳнқунандаи фарҳанги Шарқ, Осиёи Наздик ва Миср дар Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ буданд. Азбаски скифҳо гузаштагонӣ дури мо мебошанд, таърихи онҳо қисми таърихи қадими халқи тоҷик – ориёӣ буда, донишмандон он шарт ва зарур аст. Дар боран скифҳо садҳо китоб ва ҳазорҳо мақола навишта шудааст. Ҳоло дар Русия ва Украин олимони ба омӯзиши осору фарҳанги скифҳо ҷиддан машғуланд.

Таърихдонҳо ва бостоншиносон (археологҳо) таърихи найдо шудани скифҳоро дар ноҳияҳои ҷануби Русия ва Украин ба асрҳои VII–III пеш аз милод нисбат медиҳанд.



Расми 36. Намудҳои гӯрхонаҳои скифҳо.

Скифҳо дар Қафқоз. Олимон чунин ақида доранд, ки скифҳо ба Кимерия аз Осиёи Сағир ба воситаи Қафқоз омадаанд. Кимериҳо баъди шикасти худ ба ҷойи скифҳо ба Осиёи Сағир меоянд. Осиёи Сағир – ноҳияи Копетдоғ аз қадим макони ориёноҳо будааст, зеро дар ин ҷо ҳайкалони Митро, Индра ва дигар худоёни ҳиндуориёни асрҳои XVI–XIV пеш аз милодро ёфтаанд. Ҳоло олимон чунин

ақида доранд, ки дар ҳайати давлати Хетҳо ориёиҳо будаанд. Скифҳо баъди омаданашон ба мамлакати кимериҳо робитаи хурдо бо ориёиҳои ин сарзамин нақанда, дар торумор қардани давлати Урарту ва Ошур мададгори модҳо будаанд.

Нависандаи асрҳои VI–V пеш аз милоди юнонӣ Эсхилл Қафқозро роҳи скифҳо номида буд. Баъди 2500 сол исбот шуд, ки скифҳо ва осори тамаддуни онҳо дар бештари ноҳияҳои Қафқоз волеҳӯрад ва таърихи дунёи скифиро бе пайвандҳои мадании мардуми Қафқоз комил шуморидан мумкин нест.

Ҳамин тавр, қабрҳо ва осори тамаддуни скифӣ дар ноҳияҳои Черкас, Чечену Ингуш, Доғистон, Гурҷистон, Арманистону Озарбойҷон, Батумиву Сухуми ва ғайра кашф шудаанд ва таъсири осори скифҳо ба тамаддуни мардумони ин вилоятҳо назаррас мебошад.

Тирҳои скифҳои асри VII пеш аз милод дар Ошур, Бобул ва ҷойҳои гуногуни Эрон, аз ҷумла Луристон ёфт шуданд, ки аз иштироки қамонқашони скифӣ дар муҳорибаҳои Осиёи Наздик ё аз истифодаи пайқонҳои онҳо дар ин ҷангҳо шаҳодат медиҳанд. Тирҳои қамони скифҳо хеле машҳур буд ва шояд дигар ҳалқҳо аз онҳо истифода қардаанд. Қолабҳои тиррезии скифӣ имкон медоданд, ки дар як ҳафта то 10 ҳазор тир тайёр қунанд.

Дар деҳаи Зиви Курдистони Эрон қабри шоҳи скифҳо пайдо шудааст, ки ба асри VIII пеш аз милод нисбат дорад. Қабрро одамон тасодуфан ёфта, қизҳои тиллоии онро тақсим қардаанд. Баъзе аз онҳо ба музейи Техрон оварда шудаанд. Ориёнаҷодҳо ба сарзамини Осиёи Наздик дар ҳазораҳои III–II пеш аз милод омада, бумӣ шуда буданд. Бинобар ин, скифҳо бахше аз ориёиҳои дар давраҳои минбаъд омада мебошанд.

Гӯрхонаҳои давраи аввали скиф-шоҳӣ (асри VII пеш аз милод) дар ҳавзаҳои рӯди Кубан, Ставропол, Краснодар кашф шудаанд. Аз бештари онҳо ашё, силоҳ, қизҳои зинатии тиллою нуқра пайдо шудаанд. Масалан, аз гӯристони назди Кубан акси барҷастаи аз тилло сохтаи паланг, ки болои сипарро оро медод, ханҷари бо дастаю ғилофи тиллоӣ, пешонабанди тиллоӣ, ду косаи тиллоӣ ва даҳҳо қизҳои қиматбаҳо, аз ҷумла пешонабанди тиллоӣ бо ороиши уқоб, гулҳо ва шеру гӯсфанд, оинаи бо тилло рӯқашқардашуда ба даст омадаанд.

Дар стансияи Кострома қабри таҳқиқ шуд, ки он ба монанди

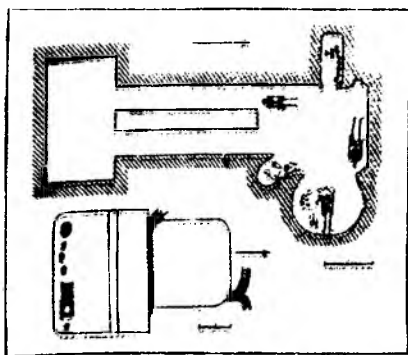
хайма аз гӯлачӯбҳо сохта шуда буд ва дар атрофи қабр 22 аспро бо зину афзорашон гӯронида буданд. Дар бисёр қабрҳои ин давра ҳайкалҳои сангин гузошта шудаанд, ки шояд симои соҳиби қабро ифода намоянд.

Ёдгориҳои скифҳои асри IV пеш аз милод. Асрҳои V–IV пеш аз милод давраи бузургӣ ва пурзӯрии скифҳо ба ҳисоб меравад. Гӯрхонаҳои маъруфи шохони скифҳо – Солоха, Чертомлик, Кӯлоба ва ғайра ба ҳамин давра мутааллиқанд. Аз рӯйи гӯрхонаҳо сохти иҷтимоии скифҳо ба хубӣ барқарор мешавад. Қабрҳо хеле бузург буданд. Дар асрҳои IV–III пеш аз милод гӯрхонаҳои шохон ба макбараи оилавӣ табдил меёбанд ва дар онҳо мурдаҳои аҳли оила, ки дар вақтҳои гуногун аз дунё даргузаштаанд, дафн шудаанд.

Барои доништану навиштани таърихи дунёи қадим, баҳусус таърихи ориёӣҳо, мавод лозим аст, вале, мутаассифона, аз он давраҳои қадим дар дасти мо китобҳои хеле кам боқӣ мондаанд ва онҳо ҳам пурра таърихи қabilaҳои ориёӣҳоро дар бар намегирад, ки замоне дар сарзамини ниҳоят васеъ мезистанд, як халқ буданду як забон доштанд. Бинобар ин, ягона далелу мавод кофтуковҳои археологӣ (хафриёти бостоншиносӣ) мебошанд.

Дар кофтукови археологӣ барои муайян кардани давра, тарзи зиндагӣ ва дараҷаи маданият гӯрҳои одамоне, ки дар он замон дафн шудаанд, ёрии калон мерасонанд. Бинобар ин, барои он ки шумо дар бораи тарзу тариқаи ҳаёту касбу кори скифҳо маълумот дошта бошед, чанд гӯрхонаи подшохони скифиро мушоҳида карда, хулоса мебарорем.

Гӯрхонаи Солоха. Ин гӯрхона дар саҳрои назди Днепри



Расми 37. Нақшаи қабри Солоха.

Украин ҷой дорад. Дар роҳрав хизматгори шохро бо либоси низомӣ ва найзаву тирдонаш гӯрондаанд.

Қабрҳои асосӣ дар самти шарқӣ ҷой доштанд. Қабри аввалро дуздон ғорат кардаанд ва аз он ҳатто устухонҳо низ боқӣ намондаанд. Чизе, ки боқӣ мондааст, якчанд оронши тиллоӣ, либос ва зарфҳои ҷӯбӣ, майдас- та бо кафлес ва ғайра мебошанд. Дар



Расми 38. Шюнаи тилло бо сахнаи муборизаи скифҳо.

Дар яке аз тоқҳо се деги пур аз гӯшти аспу гов, ташти бузурги биринҷӣ, кафлес, чом (ритон), 10 кӯза майу об ва дигар ашёю анчом ба даст омаданд. Дар сáмти шарқии берун аз гӯри шоҳ скелети муҳофизи шоҳ мехобид. Дар яке аз гӯшаҳо колбади 5 аспӣ саворӣ низ ёфт шуд. Хамин тавр, аз гӯри шоҳи скифҳо дар Солоха сарвати бебаҳо ба даст омадааст, ки ҳоло дар музейи Эрмитажи Санкт-Петербург нигоҳдорӣ мешаванд.



САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Скифҳо дар кадом бахшҳои Украин, Русия ва Аврупои Шарқӣ зиндагонӣ доштанд?
2. Скифҳо баъдан бо кадом халқҳо омезиш ёфтанд?
3. Кадом бозёфти гӯрхонаи Солоха сахнаи муборизаи скифҳо ро бо юнониҳо инъикос мекунад?

§33. ГҶРХОНАИ ЧЕРТОМЛИК

Қабри дуюм, ки мо дар бораи он нақл менамоем, Чертомлик ном дорад ва дар деҳаи Чкалови соҳили рости Днепр воқеъ буд. Хоки болои қабр 20 м баландӣ дошт ва дар 4 давра онро баланду пур кардаанд. Дар ҳар давра дар болои қабр қурбонӣ, ашё, лачоми 250 асп, пайкон ва ғайра мондаанд. Дар зери турбат ду гӯри марказӣ ва яке паҳлӯӣ, се қабр барои 11 асп бо афзорашон

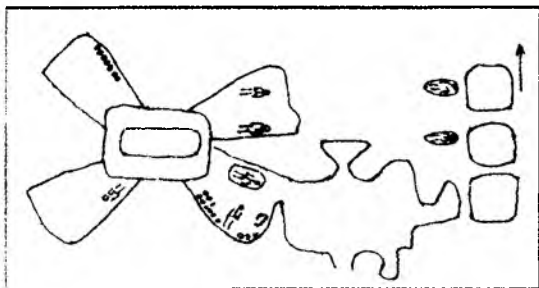
ва ду посбон чой дошганд.

Гӯри марказӣ дар чуқурии 11 метр канда шуда, шакли чоркунча дорад. Аз кунҷҳо ба қабри зеризаминии андозааш 5x4 метр каду бар ва роҳрави 12,5 метр дарозидошта ворид мешуданд. Дар қабри марказӣ малика дар болои кати чӯбин меҳобид. Кат бо рангҳои кабуд, нилобӣ, сабз ва зард оро ёфта буд. Дар пешонабандаш 49 гулбарги тиллоӣ дӯхта шуда буд. Қаллапӯшаш нӯгборик буд. Дар гӯшҳо гӯшвори зирадор ва дар гардан гарданбанди яклухт, дар дастҳо дастпона ва дар ангушгон ангуштарҳои тиллоӣ дошт. Дар назди девори ғарбӣ кӯзаи дудасти машҳури нуқра бо расми скифҳо, ки яке аспро кишан ва дигаре наъл мекунад ва боз 14 кӯза (амфор) ёфт шуданд. Дар назди онҳо писари хизматгор меҳобид. Дар ду гӯрхона молу ашёи малика бо зеварҳо, пешонабанд, афзорҳои тиллоӣ ва чой дошганд. Яъне панҷ пешонабанд, аз ҷумла дуто бо силсилаҳо, дуто бе силсила, дуто бо зирехи майдабӯӣ ва силсила, ду марҷони тиллоӣ, панҷ тор ҷавохир ва гайра ёфт шуданд. Танҳо тиллобаргҳои гуногун 2500 донаро ташкил мекунанд.

Дар қабри ҷаҳорум ду марди давлатманд бо лавозимоти ҳарбӣ ва ашёи гарданбандҳои тиллоӣ меҳобиданд. Ин мардҳо шояд ҳешовандони малика бошанд.

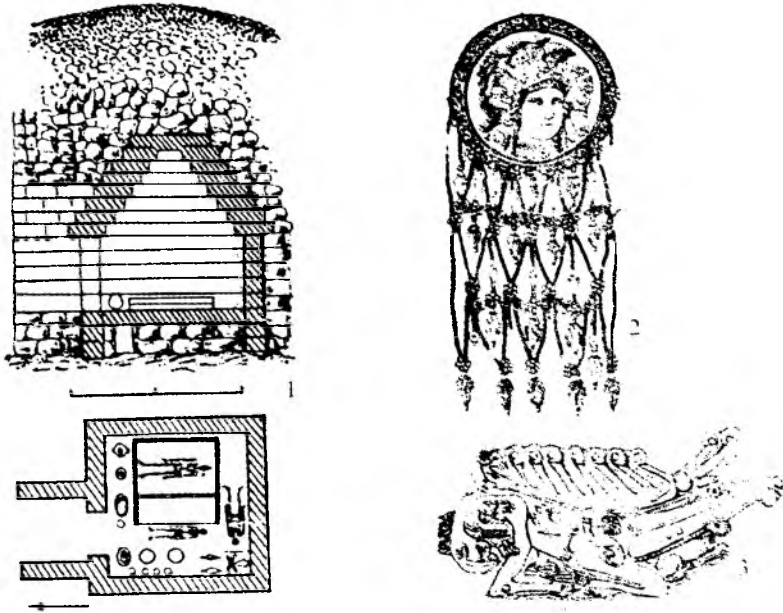
Дар гӯрхона ганҷурҳои пинҳонӣ (ҳазинаҳо) ва фиребгоҳҳо барои дуздон сохта шуда буданд.

Гӯрхонаи Кӯлоба. Ин қабр низ гӯри як давлатманди скиф мебошад ва бо номи Кӯлоба машҳур аст. Дар ноҳияи Босфор асрҳо давлати скифҳо вуҷуд дошт ва мардуми Босфор ва Кимерия бумии кишоварз, соҳиби деҳаю шаҳрҳо буданд. Гӯрхонаи



Расми 39. 1. Нақшаи қабри Чертомлик.

2. Кӯзаи машҳури нуқрагӣ тиллоӣ, ки аз гӯрхона ёфт шудааст.



Расми 40. 1.Нақшаи гӯрхонаи Кӯлоба, 2.Садафи тиллоӣ, 3.Гавазни тиллоӣ

Кӯлоба аз оҳаксангҳои чортарош сохта шуда, 4,3x4 м каду бар ва 10 м баландӣ дорад. пӯшиши гӯрхона равоки зинадор аст. Болои қабр теппае аз сангҳо мебошад. Соҳиби асосии гӯр дар тобути ҷӯбин ба пушт, сар сӯйи ҷануб меҳобад. Аз рӯйи устухонҳо ва косахонаи сар ҷасад 35–50 сола будааст. Каллапӯши намадини нӯгтези бо тиллобаргҳо ороёфта дошт. Дар гардан гарданбанди аз симҳои тиллоӣ бо ҳам тофта дошт, ки ду сари он аз лочвард бо мучассамаи тиллоии ду аспсавори скифӣ оро ёфтааст. Дар дасту по халқаҳои тиллоӣ дошта, либосаш бо тиллобаргҳо зинат ёфта буд. Дар камарбанди вай ханҷар ва шамшер бо дастаи тилло ва ғилофҳои заррин овезон буданд.

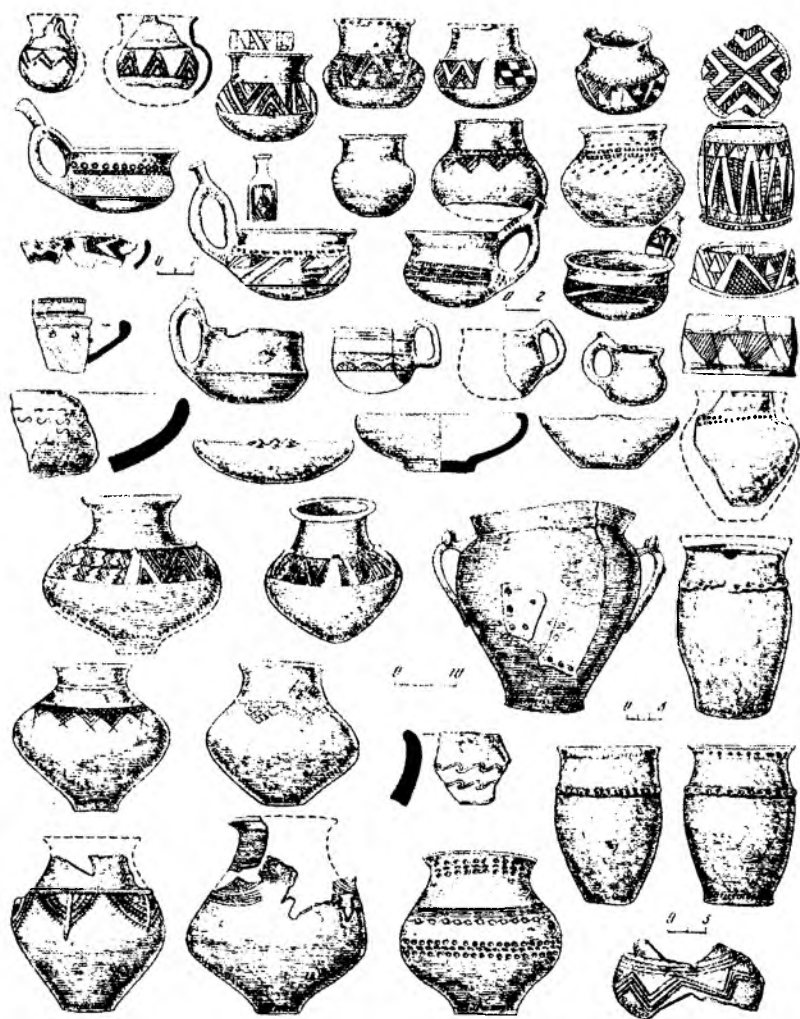
Дар паҳлуяш занаш дар тобути ҷӯбин меҳобид. Тобут бо устухонҳои акси ҳайвонҳои афсонавӣ хотамкорӣ шуда буд. Вай тоҷи тилло ва либоси бо гулбаргҳои тилло дӯхташуда дошт. Сари синаи ӯро садафи тиллокорӣ бо расми худозани юнонӣ Афина оро дода, дастҳо бо дастпонаҳои тиллоӣ зинат ёфта буданд.

Дар болои сари зан 6 қорд, оннаи биринҷӣ бо дастаи тиллоӣ, ҷархи аз устухони фил сохташуда, қадаҳои заррин бо расмҳои аз

хаёти скифҳо ва дигар чизҳо ёфт шуданд.

Дар яке аз шохбаргҳои тиллоӣ зане тасвир шудааст, ки аз ду китфи ӯ ду мори шохдор баромада, ба худи вай таҳдид менамоянд. Ин образи Аҳриманзан мебошад, ки дар асоси ривоятҳои асирии миллии мо сохта шудааст.

Ҳамин тавр, аз гӯрхонаҳои скифҳои давлатманд ҳазорҳо ашёи зебу зинат пайдо шудаанд, ки баъзеи онҳоро заргарони юнонӣ ва



Расми 41. Зарфҳои скифӣ.

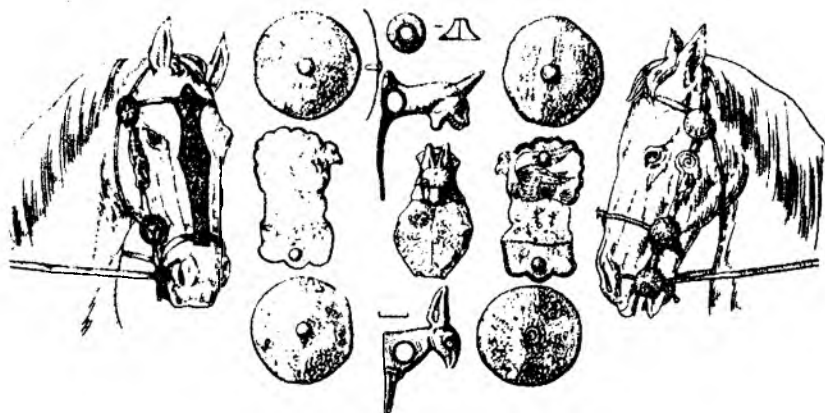


Расми 42. Сарулибоси занҳои скифҳо, ки аз рӯйи бозёфтҳои гӯрхонаҳо барқарор карда шуданд.

ду қабати гӯлачӯб сохта шуда, байнашон бо хок пур карда мешавад. Чунин хонаҳо дар зимистон хеле гарм мебошанд. Намуди дуҷоми хонаи скифҳо аз гӯлачӯбҳои рост ва бо ҳам зич ба шакли чоркунҷа сохта шудаанд. Деворҳо бо лой андова шуда, фаршҳо хокӣ ва дар

баъзеро худи скифҳо сохтаанд. Бештари ёдгориҳо аз рӯйи мазмун ба ҳаёти ҳаррӯзаи скифҳо бахшида шудаанд. Онҳо сарчашмаи бебаҳо барои омӯхтани симои скифҳо, сарулибос, хулку атвор ва касбу кори онҳо мебошанд. Албатта, на ҳамаи скифҳо давлатманд буданд. Хонаҳои скифҳо ва умуман деҳаҳо боқӣ намондаанд, барои он ки онҳо ҷӯбӣ будаанд. Ба ҳар ҳол, ба археологҳо муяссар шудааст, ки намуди хонаҳои скифҳои бумиро барқарор наоянд.

Як намуди хонаҳо аз гулачӯбҳои бо ҳам пайваस्त сохта шудаанд. Чунин хонаҳо имрӯз ҳам дар рӯзгори русҳо бисёранд. Сохтори хонаи русҳо, ки аз гӯлачӯбҳо сохта шудаанд, ин тавр аст: деворҳо аз



Расми 43. Ороиши лаҷом ва афзори аспони скифҳо ва сарматҳо.

хонаи зист отандон мавчуд аст. Пӯшиши чунин хонаҳо гунбазӣ ва харпушт буд. Намуди сеюми хонаҳои скифҳо хаймашакли мудаввар буда, фарш хокӣ ва деворҳо бо лой андова шуда буданд.

Скифҳо аз Осиёи Хурд ба соҳилҳои баҳри Оқшиён омадаанд. Аммо Херодот, ки дар замини скифҳо буд, менависад, ки онҳо пеш дар соҳилҳои Аракс буданд ва бо массагетҳо ҷанг карда, ба Кимерия меоянд. Ҳамин тавр, Херодот ватани скифҳоро дар соҳили шарқии баҳри Гургон медонад. Массагетҳо бошанд, дар он тарафи Аракс зиндагонӣ мекарданд, вале скифҳо мардумони бумии диёр буданд. Онҳо дар замони мезолит ва неолиту биринҷ дар ҳамин ҷо зиндагонӣ доштанд. Дар бораи скифҳо Херодот нақл мекунад, ки дар атрофи онҳо халқҳои дигар ҳам ҳастанд, аммо бо маданияти хеле кафомонда. Скифҳо дар назди баҳри Оқшиён иттиҳоди сиёсии бузургро ташкил карда буданд ва бисёр қабилаҳои дигарро ба тасарруф дароварда, аз онҳо андоз мегиританд.

Скифҳо ба юнониҳо галла, пӯст ва дигар ашёи рӯзгор мефурӯхтанд. Хунармандӣ, махсусан мисгарӣ раванқ дошт. Мисгарон ва заргарони скифӣ аз биринҷӣ чизҳои қорӣ, зинатӣ ва хоҷагӣ месохтанд. Оҳангарӣ низ раванқ дошт. Соҳти давлати онҳо гуломдорӣ буд. Давлати скифҳо дар асри IV аз ҷониби сарматҳо забт карда мешавад ва минбаъд ба ҷойи онҳо сарматҳо машхур мегарданд.

Умумияти скифҳо бо дигар ориёиҳо. Скифҳо чун Ҳамаи



Расми 44. Мардони скиф бо либоси миллий.

ориёиҳо дар ибтидо офтобпараст буданд ва оташ, замину обро бузург медоштанд. Ҳеродот менависад, ки скифҳо ва массагетҳо, яъне сакоиҳо офтобро Худованди бузургу офаранда медонанд ва ба ӯ қурбониҳо мекунанд ва ибодатгоҳҳо доранд.

Қаблан зикр карда будем, ки ориёиҳои зардуштӣ часади одамнро дар замин намегӯронанд, зеро ба ақидаи онҳо он заминро мурдор мекард. Скифҳо низ ин одатро доштанд ва мурдагонро дар тобутҳои ҷӯбин ва сангин гузошта гӯр мекарданд, яъне дину оини онҳо бо ориёиҳо наздик буд.

Скифҳо ба монанди дигар ориёиҳо сағ, гов, асп ва гӯсфандро эҳтиром мекарданд ва арҷ мегузоштанд. Сарулибоси скифҳо ба монанди ҳамаи ориёиҳо аз курта, шалвор, калтача, кандиз, камзул ва як навъи пойафзор ба шакли чорук ё чамус иборат буд. Олимон забони кимериҳо ва скифҳоро ориёӣ донистаанд.

Ҳамаи ориёиҳо, аз ҷумла скифҳо ороиши тиллоию нуқрагии либосро дӯст медоштанд, зеро ин маъданҳо рамзи покии наҷоди ориёиҳо ҳисобида мешуданд.



САВОЛҲО

1. Скифҳо кӣҳо буданд?
2. Скифҳо дар кадом ноҳияҳо зиндагӣ доштанд?
3. Тирҳои скифӣ дар куҷоҳо ёфт шуданд?
4. Аз гӯрҳои скифҳо кадом бозёфтҳо ба даст омадаанд?

§34. САЙРИМИҲО (САВРОМАТ, САРМАТҲО)

Маълумоти умумӣ. Дар адабиёти авестой номи сайримихо зикр мешавад. Ин ақида дуруст аст, ки номи «Сайрима» ба шакли «Сайрам» дар Қазоқистони имрӯза боқӣ мондаст. Сайрима ё Сайрам номи ҷуғрофӣ буда, бошандагони онҳо дар адабиёти юнонӣ бо номи савромат ё сармат зикр ёфтаанд. Вожаи «сармат» – сармад маънои мардуми бумӣ, таҳҷойиро дорад ва ба маънои саҳту баланд низ меояд. Худуди Сайрима дар Фарб соҳили чапи Дану ва дар Шарк кӯҳҳои Данук (Урал)-ро дарбар мегирифт.

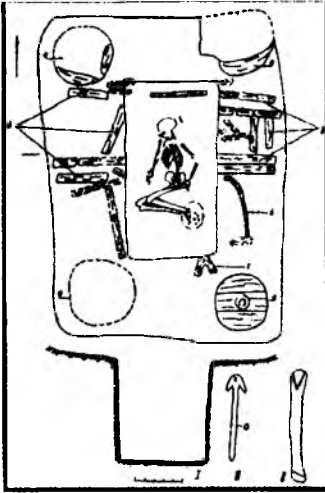
Дар баҳши Фарвардин-яшти «Авесто» як бор аз сайримихо ёд мешавад, ки макон ва замони онҳо маълум нест. Ҳеродот дар бораи скифҳо менависад, ки скифҳо аз соҳили чапи Дану то баҳри Меоти (Азов) ва савроматҳо ба шакли гурӯҳҳои бисёри хурд -

хурд зиндагонӣ мекунанд. Дар сарчашмаҳои юнонӣ якчанд номи қабилаҳои сарматӣ: сай, фисамат, савдорат, сирматӣ зикр ёфтаанд. Дар ғарбии баҳри Гургон исседонҳо, дар шимолӣ он аргипҳо мезистанд. Ин қабилаҳо ба ғуруҳҳои ориёизабон дохил мешуданд. Урфу одати онҳо бо сарматҳо як буд.

Сарзамини сарматҳо хеле паҳновар буд. Онҳо мардумони чорводори кӯчӣ буданд. Таърихшиноси дигари юнонӣ – Диодор (асри I пеш аз милод) хабар медиҳад, ки сарматҳо оҳиста-оҳиста ба сарзамини скифҳо дохил шуда, давлати онҳоро гирифтанд, мардумро қатл ва сарзаминро хароб карданд. Таҳлили адабиёти таърихӣ нишон дод, ки сарматҳо дар асри II пеш аз милод аз рӯди Дану гузашта, ба соҳили баҳри Охшиён меоянд ва дар мамлақати скифҳо давлати худро барқарор менамоянд. Кофтуковҳои археологӣ аз рӯди Дану то ғирду атрофи баҳри Азов нишон доданд, ки дар ҳамин заминҳо дар қадим сарматҳо зиндагонӣ доштанд ва онҳо ворисони маданияти срубӣ ва андроновии асри



Расми 45. Занҳои сармат.



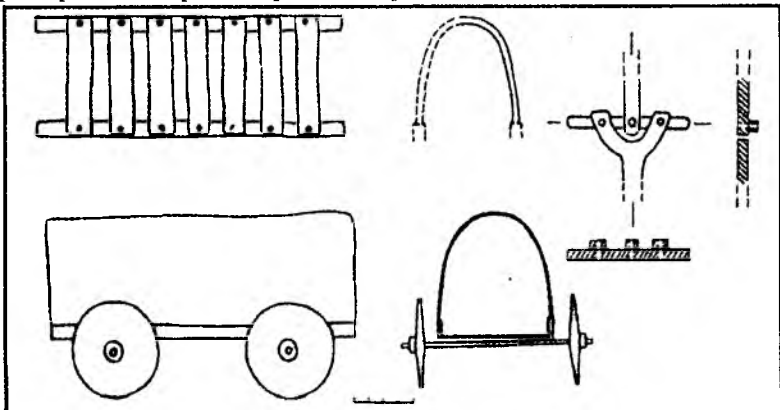
Расми 46. Гӯри сарматии давлатманд, ки дар болои аробаи нӯшишдор гӯронида шудааст.

биринчи ин диёр мебошанд. Маданият ва урфияти скифҳо ва сарматҳо якхела буд. Дар қадим скифҳо ва сарматҳо дӯст буданд ва дар ҷанг ба муқобили душманони умумӣ якҷоя мубориза мекурданд. Онҳо якҷоя ба Осиёи Сағир омада буданд ва модҳо худро сармат меномиданд. Тавре ки дар ибтидо гуфтем, сарматҳо ҳамон сайримихои авестоианд, ки дар "Фарвардин-яшт" ба фуруҳарҳои занону мардони поки онҳо дуруд гуфтанд. Дар он давра сарматзанҳо баробари мардон дар ҷанг иштирок мекарданд ва сарчашмаҳои ҷунонӣ аз ҷасорату диловарии онҳо ёдовар шудаанд.

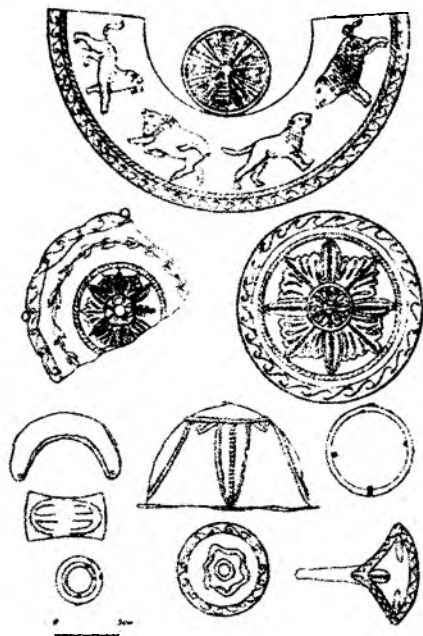
Ҳеродот навиштааст, ки сарматзанҳо ба монанди мардон саворони хуб, камонкаши моҳир ва найзазанаандагонӣ чобук мебошанд. Онҳо ҳамроҳи мардон дар шикор ва ҷангҳо ширкат мекунанд ва ба монанди шавҳарони худ либос мепӯшанд. Онҳо ба қорҳои занона шиносӣ надоранд.

Бозёфтҳои бостоншиносӣ нишон медиҳанд, ки дар ҳақиқат сарматҳо дар асрҳои VIII–VI пеш аз милод дар даштҳои байни рӯдҳои Дану, Кимерия, (Ставропол), Ра то кӯҳҳои Урал ва шояд шарқтар ҳам саҳронавардӣ мекарданд.

Ҳеродот навиштааст, ки сарматзанҳо ба монанди мардон саворони хуб, камонкаши моҳир ва найзазанаандагонӣ чобук мебошанд. Онҳо ҳамроҳи мардон дар шикор ва ҷангҳо ширкат мекунанд ва ба монанди шавҳарони худ либос мепӯшанд. Онҳо ба қорҳои занона шиносӣ надоранд.



Расми 46 а. Сохти аробаи нӯшишдор.



Расми 47. Осори санъати сарматҳо.

силоҳ, зарфҳои тиллоӣ, нуқрагин, мисӣ ва ҷўбину гилин ба даст омадаанд. Дар байни сарматҳо анъанаи болопӯшро (камзӯлу яктаҳоро) бо тиллоғулҳо оро додан, ривоч дошт. Ороиши занҳо аз гӯшвор, дастпона, пешонабанд ва гарданбанд иборат буд.

Мардони давлатманд гарданбандҳои тиллоӣ ва нуқрагӣ доштанд, ки баъди мурдан ҳамроҳашон гӯронда мешуданд. Дар ин давра сарматҳо ба давлатмандон ва камбизоатҳо тақсим шуда буданд. Саравлодҳо – сарлашкарон моликияти бисёр доштанд. Занҳо дар ҷомеаи сарматҳо баробари мардон ҳуқуқ доштанд.

Сарматҳо дар асрҳои IV–II пеш аз милод. Сарматҳои ин давра дар асоси ёдгориҳои вилояти Оренбург ва ҷануби Дану омӯхта шуда, бо номи маданияти Прохоров машҳур шудаанд, яъне аввалин кабристоне, ки бостоншиносон онро омӯхтаанд, дар назди маҳаллаи Прохоров ҷой дошт ва аз ҳамин сабаб онро «маданияти прохоровӣ» ном гузоштаанд. Қабрҳои сарматҳо чоркунҷаи дарозпахлу, ҷойи ҷасад нимкалп буда, мебошад. Ҳамроҳи мурда хӯрок мегузоштаанд. Мувофиқи анъанаи он давра бештар ду пойи неши чорвои хурд – гӯсфандро пухта, дар кӯзаҳо мемонданд, ки «тӯшаи қиёмат» ном дошт. Гайр аз ин, ҳамроҳи ҷасад зарфҳои нақшینی тағашон ҳамвор ва ханҷару шамшер низ мегузоштанд.

Тариқи гӯронидан. Тарзи гӯронидан дар сарматҳои асрҳои VIII–VI пеш аз милод якхела аст. Онҳо барои мурдаҳои худ гӯри чоркунҷаи канда, баъд дар як тарафи он лаҳад ё калпе мекофтанд ва ҷасадро дар он мегузоштанд. Ҳамроҳи мурда тирӯ камон, тирдон, найза, ҷавшан, тоскулоҳ мегузоштанд. Тирҳои пайкон бештар аз маъдани биринҷ сохта шудаанд. Болон қабрхоро бо ҷўб ва аз болон ҷўб хок пӯшониданд.

Дар қабрҳои сарматҳо гузоштани лаҷом ва дигар афзори аспхелемаъмул буд. Дар қабрҳои сарлашкарон боқимондаи ҷасади якчанд асп ва гуломон пайдо шудаанд.

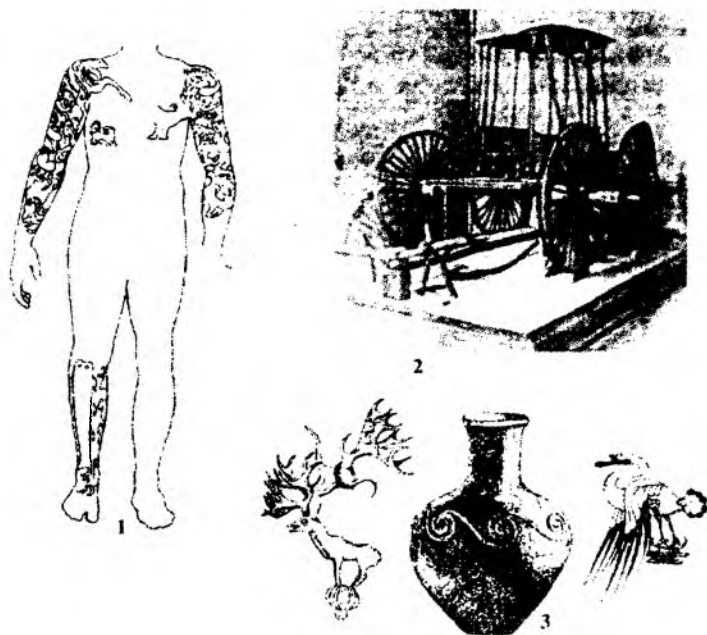
Аз қабрҳо дар баробари

Ҳамчунин, қабрҳои навъи лаҳаддор, калпӣ ва ҳатто сағонаҳои оилавӣ низ вомехӯранд. Дар фарши гӯр тахта мегузоштанд. Пушиши қабрҳо аз гӯлаҷӯбҳои боляшон хокрехта иборат буд. Дар болои қабр оташ меафрӯхтанд. Дар қабрҳо пораҳои санги сурх мегузоштанд, ки рамзи оташ ба ҳисоб мерафт.

Бозёфтҳо аз қабристонҳои сарматҳо нишон медиҳанд, ки онҳо бо халқҳои ориёии Осиёи Марказӣ, соҳилҳои баҳри Охшиён, Осиёи Сағир, Ориёнои Ғарбӣ робитаи маданӣ доштанд.

Ҷорӣ шудани ҳукумати сиёсии сарматҳо дар замини скифҳо. Тавре ки зикр карда будем, сарматҳо дар он тарафи рӯди Дану (Дон) мезистанд. Дар асрҳои IV–III пеш аз милод як иттиҳоди пурзӯри қабिलाҳои сармат, исседон, даҳию массагетии чанубиҳои Данк (Урал) ба вучуд меояд, ки он ба сӯйи Осиёи Миёна, Қафқози Шимолӣ ва баҳри Охшиён паҳн мешавад.

Тариқи гӯронидани сарматҳо тағйир меёбад, ки ба пайдоиши иттиҳод вобаста аст. Аксари гӯрҳо дар сабки нимкалпӣ қанда шуда, сари мурда ба сӯйи шарқ нигаронида мешавад.



Расми 48. 1. Ҷасади шоҳи сиконҳои сайнӣ аз гӯрхонаи Пазирики Олтой. Сарашро бо тоҷи тиллоӣ дуздон бурдаи бурдаанд. 2. Аробаи аз гӯр ёфтшуда. 3. Гавазҳои заррин, зарф ва қуи намадин аз гӯрхонаи Пазирик.

Скифҳо дар натиҷаи ҷангҳо бо мақдуниҳо, фракийҳо ва келтҳо рӯ ба сустӣ ниҳоданд. Аз ин сустӣ ҳамсоия ҳамзабону ҳамхуни онҳо – сарматҳо истифода бурда, ба заминҳояшон ногаҳон ҳучум оварда, онро забт мекунанд. Ин ҳодиса дар охири асри III ва аввали асри II пеш аз милод ба амал омадааст.

Дар ин ҳучум сарматҳои савдаратак (мардуми сиёхпӯш) ва фисамат иштирок кардаанд. Сарвари сарматҳо маликае бо номи Амога буд, ки бо ёрии херсонҳо ба пойтахти скифҳо дохил шуда, ҳукмрони заминашон гардид. Ҳукмронии сарматҳо то Днепр ва Қафқози Шимолӣ мерасид. Дар замони подшоҳии Сайтафарн дастаҳои ӯ аз давлатҳои юнонии соҳилҳои баҳри Охшиён боч меситонданд.

Аз ривоятҳои таърихӣ маълум мешавад, ки сарматҳо бо скифҳо ва кимериҳо омезиш ёфта, дар асри II пеш аз милод давлати пурзӯре ташкил додаанд. Бахше аз сарматҳо кишоварз буданд ва дар деҳаву шаҳрҳо зиста ба савдою хунармандӣ машғул буданд, бахши дигар қорводорони кучӣ буданд.

Сарматҳо ба монанди скифҳо барои пешвоёни худ қабри калон кофта, дар он ҳамроҳи шоҳ афзори анҷоми бисёр мегузоштанд. Бисёр бозёфтҳои тасодуфии замони сарматҳо ба даст омадаанд, ки аз сохти иҷтимоӣ, дараҷаи зисту зиндагонӣ, урфу одат ва доду гирифтӣ онҳо бо ҳамсояҳо шаҳодат медиҳанд. Дар байни онҳо дегҳои скифӣ, оинаҳои биринҷӣ, садафҳои тиллоию нуқрагӣ, ханҷар, афзори асп, зарфҳо ва ғайра дучор меоянд.

Сарматҳо то омадани туркон ва славянҳо дар ин ҷо зиндагонӣ кардаанд. Аланҳо – осетинҳо бахше аз онҳо мебошанд. Дигар сарматҳо бо славянҳо (украинҳо, русҳо) ва туркҳо омезиш ёфтанд.

САВОЛҲО



1. Сарматҳо дар кадом ноҳияҳо зиндагонӣ мекарданд?
2. Машғулияти онҳо аз чӣ иборат буд?
3. Занон дар ҷомеаи сарматҳо чӣ нақш мебозиданд?
4. Чаро сарматҳо дар болои қабрҳо оташ меафрӯхтанд? Ин одат дар байни тоҷикони кунунӣ вуҷуд дорад ё не?
5. Кадом халқҳои Қафқозро боқимондаи сарматҳо меҳисобанд?

§35. САЙНИҲОИ ОРИЁИ ДАР СИБИРИ ҒАРБӢ ВА БАЙКАЛУ ОЛТОЙ ВА ТУВА ДАР ЗАМОНИ СКИФУ САРМАТҲО

Маълумоти умумӣ. Ноҳияҳои Сибири Ғарбӣ ва Ҷанубӣ барои чорводорӣ шароити хуб доранд. Дар ин ҷо кӯҳҳо чандон баланд нестанд ва доманаҳои онҳо серобу алаф буда дар фаслҳои баҳор, тобистон ва тирамоҳ чорворо бо хӯрок хуб таъмин менамоянд. Аз сабаби он, ки дар баҳор боришот кам аст, зироат дуруст амал намекунад.

Дар Олтой ва ноҳияҳои он аз қадим чорводорони сақоӣ зиндагонӣ доштанд. Онҳо тобистон дар дараҳои кӯҳӣ ва баҳору тирамоҳ дар сахроҳо ва доманачангалҳо чорвои худро мечаронданд. Чорводорони Олтой зиндагонии нимкӯчӣ доштанд, яъне зимистон чорвои худро дар қӯтанҳои болопӯшида нигоҳ медоштанд. Дар Олтой ёдгориҳои сақоӣҳои асрҳои VII–VI пеш аз милод бисёр боқӣ мондаанд. Қабристонҳои ин давра дар ноҳияи Санги гавазнҳо омӯхта шудаанд.



Расми 49. Либоси шохони сақоӣ аз гӯрхонаи Исиқи Ҳафтрӯди асрҳои III пеш аз милод.

Одамонро дар гӯр дар тобутҳои ҷубин бо сарулибос мегӯрониданд. Ҳамроҳи мурдагон ханҷар тиру камон ва дар қабрҳои занон оинаву чизҳои зинатӣ ва зарфҳо гузоштаанд. Гӯрҳои одамони бой хеле калон буда, аз гӯлаҷӯбҳо сохта шуда, 6–7 метр дарозӣ ва аз 4 то 7 метр чуқурӣ доранд.

Қабристони Пазирик дар Тува. Дар ин қабристон як қабри одами бой пайдо шуд, ки зану марди мумиёшуда дар тобути тахтагини пурнакш хобидаанд. Қабр аз гӯлаҷӯбҳо сохта шуда, деворҳои он бо гилем ва намади гулдор ороиш ёфта буд. Дар як гӯша асне бо афзораш мехобид. Ҳамаи чизу чораи қабр хуб боқӣ мондаанд. Сабаби хуб боқӣ мондани ҷасадҳо ва ашё он аст, ки дар болои қабр девори сангине сохтаанд, ки паҳноии он 25 метр ва дарозияш 50 метр мебошад. Вақте ки девор вайрон мешавад, болои қабр ба сангтӯдаи бузург табдил меёбад. Азбаски та-

биати ин чо сард аст, мурдагон бо ашѐи дар қабр яхкарда вайрон нашудаанд.

Яке аз қабрҳои давлатмандони асрҳои V–III пеш аз милод дар ноҳияи Пазирик таҳқиқ шудааст, ки он ба кайкняз нисбат дошт. Мутаассифона, қабри асосӣ, ки дар он зану мард хобида буданд, гораг шудааст. Дуздон ҳамаи либосҳои, ки тиллорӣ ва ашѐи қиматбаҳо доштанд, аз бадани мурдагон қанда гирифтаанд, аммо ба хонае, ки 10 асп бо афзорашон гӯронда шуда буданд, даромада натавонистаанд. Дар хонае 10 асп тиллоранг гӯронда шуда буданд, аз ҷумла яке аз онҳо аз зоти бехтарини аспҳои ориѐи буд ва 9 аспи дигар зотҳои гуногун аз ҷумла зотҳои олтойӣ ва майдаи мугӯлӣ буданд. Аспҳо бо афзор ораста шуда, ба мурдагон тухфа шудаанд. Зин, лачом ва дигар афзори онҳо хеле қиматбаҳоянд. Бояд зикр кард, ки ихтирои зин ба сақоихо мансуб аст. Юнониѐн ва дигар халқҳо чанд асп баъд аз мавҷудияти зин огоҳӣ ѐфтанд. Афзори ҳамаи аспон аз санъати баланди хунармандии сақоихо он замон ва меҳру муҳаббати онҳо нисбат ба аспони саворӣ гувоҳӣ медиҳанд. Қабри дуом низ гораг шудааст, аммо бисѐр чизҳо боқӣ мондаанд. Азбаски ҳасадҳо ва чизҳои дар қабр гузошташуда ях бафта буданд, дуздон онҳоро гирифта натавонистаанд. Дар сар, дастҳои мурдагон чизҳои қиматбаҳо, аз ҷумла ашѐи занатии тиллоӣ мавҷуд буданд ва дуздон онҳоро гирифта натавониста, сару дасту пойи мурдагонро бурида бурдаанд (расми 50).

Бадани кай халқубӣ шудааст. Сина ва тахтапушташ бо расмҳои афсонавӣ, аз ҷумла бабри уқобсар, гавазни уқобсар, нарғурм ва бабри болдор оро ѐфтааст.

Мувофиқи ривояти маъхазҳои чинӣ, сақоиѐни он диѐр бадани худро бо нақши хайвонҳои афсонавӣ оро медоданд. Чунин одамонро давлатманд меҳисобиданд. Девоҳҳои қабрро бо гилем, намадҳои нақшӣ ва палос оро додаанд. Дар қабр чизҳои рӯзгор, аз қабилӣ чойник, табақ, коса, ҷумча ва гайра гузоштаанд. Соҳибони қабр хеле сарвагманд будаанд. Мурдагон дар тобутҳои сарпӯшдорӣ аз гӯлачӯбҳои бузург сохташуда меҳобиданд. Бозѐфтҳои қабристонии Пазирик нишон медиҳанд, ки сақоихо ин диѐр бо тамоми ҳамнаҷодони худ дар Осиѐи Марказӣ, Аврупо ва Шарқ наздик буда, робитаи тичоратӣ ва фарҳангӣ доштанд.

Асоси ҷорводорин мардумони сайниии Олгойро галлаҳои аспон, подан говҳо ва рамаи гӯсфандон ташкил медоданд. Иморотҳои дехот аз гӯлачӯбҳо сохта шуда буданд. Ҳар оила

хонае болои ароба, яъне фойтун дошт, ки дар он аз қафои гала ва рама ҳаракат мекард.

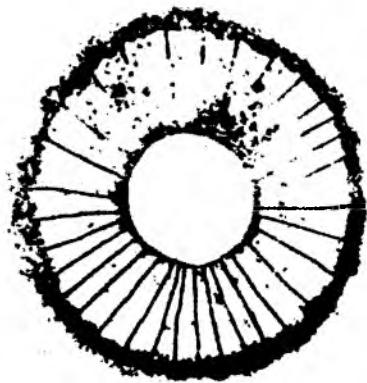
Либоси мардон аз шалвор, камзӯл, мӯза; либоси занҳо аз курта ва камзӯли дарозу рӯймол иборат буд. Либосҳо гулдор буда, бо маъданҳо ва сангҳои қиматбаҳо оро дода мешуданд. Силоҳи сақоиҳои Олтойро тиру камон, табарзин, ханҷар, тирдон ва ғайра ташкил меод.

Дар гӯрхонае гилеми қадимтарини пашмин пайдо шудааст, ки аз хунари баланди гилембофии онҳо шаҳодат медиҳад. Умуман, чорводорони ориёӣ соҳибфарҳанг буданд. Қайҳои чорводор дар ихтиёри худ на танҳо галаю рама, балки одамони хизматгор, дастаи ҳарбӣ, хунармандон доштанд. Нақшу нигорҳои болои гилему намад нишон медиҳанд, ки онҳо дорони санъати баланди тасвирӣ, заргарӣ ва начорӣ (чӯбкорӣ) буданд. Ҷомеаи сайниҳои Олтой аз давлатмандон, миёнаҳолон, камбағалон ва гуломон иборат буд.

Манбаи асосии омӯзиши таърихи сайниҳо қабристонҳо мебошанд, ки дар бисёр ноҳияҳои Тува омӯхта шудаанд. Қабрҳо, одатан, дар баландии соҳили рӯдҳо ва баъзан дар ҷойи қабристонии асри биринҷӣ ҷойгиранд. Намуди зоҳирӣ ва дохилияшон гуногун аст. Муҳаққиқон зиёда аз 8 навъи онҳоро таҳқиқ кардаанд. Яке аз бузургтарини онҳо қабри Арчан дар водии Умко мебошад (расми 52).

Баъди таҳқиқ маълум шуд, ки дар марказ хонаи калоне аз ғӯлачӯбҳо вучуд дорад. Аз ин хона ба тариқи шуои Офтоб ба атроф 70 шоҳаи трапетсиямонанд паҳн мешаванд, ки болояшон аввал бо чӯбҳо ва баъд бо тахтасангҳо пӯшонида шудаанд. Дар марказ қабри саравлод – қай ҷой дошта, дар хонаҳои атроф 6 асп ғӯронда шудаанд. Дар хонаҳои дигар низ аспон ғӯр карда шудаанд. Ҷасадҳо, одатан, дар дохили тобути чӯбин якпахлу хобиданд. Ғӯрондан дар сандуқҳои сангин низ маълум буд.

Одамони вобаста ба мартабаи иҷтимоӣ ғӯронидида шудаанд. Дар қабрҳо ашё кам аст, аммо се қизи асосии ба скифҳо тааллуқдошта:



Расми 50. Маъбади ниёгон.
Улугхорум.

афзори аспҳо, ашӯи дар шакли ҳайвонот сохташуда ва силоҳ вучуд доранд. Аз аслиха ханчар, табарзину зогнӯлҳои дусара, ки нақши силоҳро мебозиданд, пайконҳо, ҳар гуна ороишҳо аз лаҷом, чизҳои зинатӣ, баргҳои тилло ва нуқра барои ороиши афзори асп, гӯшвор, ангуштарӣ, марҷонҳо пайдо шудаанд. Касби асосии тӯрҳои сайнӣ чорводорӣ буд. Онҳо тобистон чорворо ба доманкӯҳҳо ва зимистон дар огилҳои аз ғӯлачӯб сохташуда нигоҳ медоштанд. Худашон низ дар хонаҳои аз ғӯлачӯб сохташуда мезистанд. Девори хонаҳо аз ду қабат ғӯлачӯб бунёд шуда, байни ду девори ғӯлачӯбҳо бо хок пур карда шудааст. Ҷомеаи сайнӣ синфӣ буд. Кайҳо хеле давлатманд будаанд ва инро аз гӯрхонаҳои онҳо муайян кардан осон аст. Хунармандӣ, аз ҷумла заргарӣ ва савдо ривочу равнақ дошт. Рӯзгори сайниҳо бо рӯзгори ҳамнаҷодони ориёиашон монанд буд. Урфу одати онҳо низ ҷамоҳанги дигар ориёиҳо буд.

САВОЛҲО



1. Дар бораи зиндагии сайниҳои Тува ва Олтой чиҳо медонед?
2. Кайҳо кӣҳо буданд? Аз қабристони Пазирик чиҳо ёфт шуданд?
3. Чаро кайҳо бадаанашонро бо усули холкӯбӣ бо расми ҳайвонҳои афсонавӣ оро медоданд?

§36. ДАВЛАТИ ЭЛОМ

То омадани гурӯҳҳои ориёӣ ба сарзамини Ориёнои Ғарбӣ дар ин ҷо халқҳои дигар мезистанд ва дар ҳазораҳои IV–III пеш аз милод давлатҳояшон вучуд доштанд, ки дар онҳо деҳа ва шаҳрҳои бисёре ба вучуд меоянд. Шаҳре бо номи Шуш ба яке аз марказҳои иқтисодӣ табдил ёфта, деҳаҳои гирду атрофро ба худ тобеъ мекунад. Дар ҳазораи IV сохтмонҳои боҳашамат, хунармандӣ, кулолии ҷархӣ равнақ меёбад. Дар Шуш бар бунёди хиштин бинои боҳашамат барои ҳукумат сохта мешавад. Дар харобаҳои он муҳрҳои пайдо шудаанд, ки дар болои онҳо ҳар гуна рақамҳову ишораҳои хаттӣ вучуд доранд ва аз пайдо шудани хат ва идораи маъмури гувоҳӣ медиҳанд. Аммо ин хатҳо то ба ҳол ҳонда нашудаанд. Ғайр аз Шуш боз марказҳои дигари маъмури ва шаҳрҳои вучуд доштанд, ки дар кағибаҳои меҳии акқодӣ бо номҳои Овон,

Симаш, Барахша ва гайра ёд мешаванд. Давлати Элом ба гайр аз ноҳияи Шуш вилоятҳои кӯҳсори гирду атроф, ҳамвориҳои шимолу ғарбӣ, Хузистон, шаҳри Аншан (имрӯз бо номи Теппаи Мӯлиён дар масофаи 46 км дар шимолии Шероз воқеъ аст) дошт. Аз харобаи Аншан муҳрҳо ва ҳуччатҳои ба даст омадаанд, ки бо хатти пеш аз эломӣ навишта шудаанд. Дар ибтидои ҳазораи III пеш аз милод дар он ҷо қасрҳои шохӣ, биноҳои маъмурӣ ва маъбадҳо вучуд доштаанд, ки соҳибони онҳо дорои сарвати бузурге буданд. Дар дарбор ва ибодатгоҳ садҳо хаттотон, дабирон, кормандони маъмурӣ, динӣ, пешхизматгон ва ғуломон кор мекардаанд.

Шаҳрҳои марказӣ вусъат ёфта, сабаби тараққии навҳои гуногуни ҳунармандӣ мешаванд. Дар он вақт истифодаи замин. аз чумла заминҳои обӣ дар водии Порс хеле раванқ меёбад. Ҷӯйҳо ва каналҳо қанда мешаванд, миқдори заминҳои обӣ ва деҳаҳо меафзоянд.

Шаҳри Аншан дар охири ҳазораи III масоҳати 130 га заминро ишғол менамуд ва яке аз шаҳрҳои бузург ба ҳисоб мерафт.

Элом нисбат ба дигар ноҳияҳои Ориёнои Ғарбӣ ба монанди Байнанаҳрайн шароити хуби табиӣ дошт ва барои тараққии кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва тичорат мусоидат мекард.

Соҳти давлати Элом ғуломдорӣ буд. Дар ҳуччатҳо дар бо-раи ғуломоне сухан меравад, ки харида шудаанд ва дар заминҳои ғуломдорон кор мекунанд. Онҳо чандин хонадони ба ҳам хешро муттаҳид менамуданд. Ғуломдорон дар хочагиҳои подшоҳ ва ибодатгоҳҳо кор мекарданд. Дар заминҳои шохӣ ва ибодатгоҳҳо одамони озод зиёд буданд. Вазъи иҷтимоии онҳо қариб ба монанди ғуломон буд. Онҳо дар зери назорати одамони шох ё ибодатгоҳҳо кор мекарданд ва истисмор мешуданд. Сарлашқарон, кормандони давлатӣ ва шох аз замин қисми даромадашро мегирифтанд. Дар ин давра шумораи заминдорони бузург меафзояд.

Дар ёдгориҳои Шуш дар қабатҳои марбут ба асрҳои XVIII-XVII-и пеш аз милод бостоншиносон хонаеро ёфтанд, ки зиёда аз 50 ҳуҷра ва 10 ҳавлӣ дорад. Ин бино хонаи оилаи алоҳида будааст. Соҳиби он, одами давлатманд, оҳиста-оҳиста хонаҳои гирду атрофро ба тасарруф дароварда, онҳоро шаклан дигар карда, ба хонаи худ ҳамроҳ мекунад ва қадҳудои як маҳалла мешавад. Соҳибони хонаҳои гирду атроф ғулом ё хизматгори ин марди давлатманд мешаванд. Мувофиқи ҳуччатҳои бойгонӣ соҳибхона Темти Варташ аз наздикони подшоҳ буда, галлаву рама ва заминҳои кишту чарогоҳҳои бисёр доштааст.

Дар асри XVI Элом аз қабилаҳои шимол – кассетҳо ши-
кает хӯрда, мавқеи худро аз даст медиҳад. Кассетҳо дар кӯҳҳои
Загрос мезистанд. Онҳо аввал Бобулро гирифта, баъд ба Элом
сар медароранд ва муддате ҳукмронӣ мекунанд, аммо Элом
кассетҳоро ронда, давлати худро тақвият мебахшад. Дар асрҳои
XIV–XII пеш аз милод Элом бо сарвариҳои шоҳони Аншану Шуш
хеле пурзӯр мегардад. Маркази давлат шаҳри Шуш хеле пеш ме-
равад, дар он давра биноҳои маъмурӣ ва қасрҳои бисёре пайдо
мешаванд. Дар ин давра бинои ибодатгоҳи Зиккуратро сохта-
анд, ки бузургтарин иморати қалъамонанди бисёрқабатаи замон
худ ҳисобида мешуд. Шоҳи Элом Кутир Наххунт ва Бобулро
гирифта, сангеро, ки дар он қонунҳои шоҳ Хамураппӣ навишта
шуда буданд, ба Шуш меоварад. Ҳоло ин санг дар осорхонаи
Техрон мавҷуд аст. Бобул ба Элом товони калон медиҳад.

Элом дар замони шоҳ Иншушинак якҷанд бор ба мамлакатҳои
ҳамсоя ҳучум карда, ғанимати бисёре ба даст меорад, аммо дар за-
мони подшоҳии Навухудносорӣ I дар ҷанги назди шаҳри Бадра
Бобул эломӣҳоро торумор мекунад ва Элом ба таназзули дуру да-
роз гирифта мешавад.

САВОЛҲО



1. Давлати Элом дар кадом қисмати Эрони кунунӣ ҷой дошт?
2. Сохти давлати Элом чӣ гуна буд?
3. Бостоншиносон дар харобаи кадом шаҳр хонаи давлат-
мандро пайдо кардаанд?

§37. ДАВЛАТИ МИТАН

Бозёфтҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд, ки ориёӣҳо
ба сарзаминҳои Эрони кунунӣ дар охири ҳазораи IV ва аввал-
и ҳазораи III пеш аз милод омадаанд. Ба ҳар ҳол бозёфтҳои
Алҷахуюк (Туркия) ва Осиёи Марказӣ, махсусан, Олтинтеппа
(Туркманистон) монандиҳои бисёр доранд. Аз ин рӯ ориёӣҳо ба
кӯҳистони шимолу ғарбии Эрон дар охири ҳазораи IV ва ё аввал-
и ҳазораи III пеш аз милод омада будаанд. Дар ҳазораи II пеш
аз милод дар кӯҳистони Копетдоғ ҳайкали фариштагони ориёӣи
Митро, Варуна, Индира ёфт шудаанд, ки ба асрҳои XVI–XIV пеш
аз милод мансубанд. Ин ҳайкалҳо ва навиштаҷотро давлате ба

мо ёдгор гузоштааст, ки номаш маълум нест. Дар осори давлати Хетхо ному нишонаҳои ориёиён бисёр аст, аммо муаммои онҳо то ба ҳол қушода нашудааст.

Як чиз возеху равшан аст, ки дар садаи XVI дар қисми шимолу ғарбии Байнаннаҳрайн дар чойи шоҳигариҳои хурди Кумиҳо, Алшон ва Ямхад давлати пуриқтидоре бо номи Митан ташкил меёбад. Маркази он шаҳри Вашуканки буд ва то ҳол пайдо карда нашудааст. Аҳолии асосии давлати Митан ҳурриҳо буданд, ки бо сомӣҳо омезиш ёфтаанд. Ҳурриҳо ба нажоди ҳиндуаврупой нисбат доштанд ва дар асрҳои XVII–XVI пеш аз милод бо ориёӣҳо омехтаанд. Ин омезиш дар ноҳияҳои рӯди Урмияи Эрони кунунӣ ба амал омада буд. Аз ин рӯ: 1) забони ориёӣи Митан қадимтарин шоҳаи забони ҳиндуориёист; 2) он лаҳҷаи забони ояндаи ҳиндуориёӣҳост; 3) забони ориёӣи Митан ба шоҳаи забонҳои дардиву курдистонӣ мансуб аст. Дар байни номҳои ориёӣ аввал бо номи шоҳ Шуттари I писари Курт (асри XVI пеш аз милод), баъд Парратарн ва сеюм Соусадаттар дучор меоянд. Зоҳиран, ориёӣҳо дар ҷомеаи хурриҳо нуфузи зиёд доштаанд, ки ба сари кудрати сиёсӣ омаданд. Заминҳои Митан барои кишти лалмӣ ва чорводорӣ мувофиқ буданд. Дар кӯҳҳои он нукра, тилло, сурб, сангҳои сохтмонӣ ва нимқиматбаҳои ба лочвард монанд хеле бисёр буданд. Аз ин ҷост, ки митаниҳо дар сохтмони қасру хонаҳо, истихроҷи маъданҳо, тараққиёти ҳунармандӣ ва савдо нисбат ба ҳамсояҳои худ пеш рафта буданд.

Дар бораи сохти ҷомеаи Митан маълумот хеле кам аст. Аз катибаҳои хазинаи ошуриҳо, хетҳо ва фиръавнҳо пайдост, ки дар дижи шоҳони Митан даҳҳо толор, ибодатгоҳ ва дигар хонаҳои истиқоматӣ, маъмурӣ ва хочагӣ вучуд доштаанд. Хочагии шоҳӣ аз ғаллаи говон, рамаи чорвои хурд ва заминаҳои кишт иборат буд. Дар хочагии шоҳон ғулумон, муздурону ҳунармандон кор мекарданд. Дар давлати Митан ҷамоаҳои ноҳиявӣ, дехотӣ ва оилавӣ нақши муҳим доштанд. Ҳар яке ягон соҳаи хочагиро ривоч меод. Масалан, ҷамоаи савдогарон дар тичорати хоричиву дохилӣ, ҳунармандон дар қасбҳои гуногун, зироаткорон яке дар истеҳсоли гандум, дигаре ҷав, сеюм лубӣ, ҷаҳорум мошу биринҷ, панҷум сабзавот кор мекарданд. Албатта, зироату боғдорӣ ба иқлим ва ҳоку оби ноҳияҳо вобаста буд.

Ҷамоа дар сохтори давлати Митан мавқеи асосӣ дошт ва як сохти иҷтимоиро ташкил мекард. Ҷамоа аз табақаҳо иборат буд

ва табақаҳои поён аз чониби давлатмандон истифода карда мешуданд. Махсусан, судхӯрӣ, яъне қарзи имтиёзнок ва ичорадорӣ хеле раванқ ёфта буд. Бисёр қарздорон аз сабаби фонзи баланди қарз ва сари вақт барнагардонидани қарзи худ ба нимағулом ё ғулом табдил меёфтанд. Давлатмандҳо ҷавонони камбағалу бекасро писархонд карда, онҳоро оҳиста-оҳиста ба хизматгори хонагӣ, батрак ва ниҳоят ба ғулом табдил медоданд.

Писархонд намудан як навъ фиреби мардум шуда буд. Яке аз воситаҳои зиёд намудани ғуломон горат намудани ҳамсояҳо ва ноҳияҳои дигар буд. Баъзе одамон аз кашшоқӣ худро ба мухлати муайян мефурӯхтанд. Агар гаравмонда шарти имзошударо иҷро карда наметавонист, ба ғулом табдил меёфт. Бо вучуди ин, ғулом ҳуқуқи ба қанзони ё занони озод хонадор шуданро дошт. Ӯ метавонист писархонд гирад ва ўро вориси худ эълон намояд. Ғуломони босавод низ буданд, ки дар дарбор вазифаи мирзоиро анҷом медоданд ва аз шох барои қори хуб тухфаҳо мегирифтанд. Ғуломдор ғуломро мезад ва агар ў аз соҳибаш гурезад, ғуломдор ҳақ дошт як чашмасро кӯр кунад.

Асрҳои XVI–XIV пеш аз милод давраи авҷи тарақиёти давлати Митан мешавад. Дар ин давра шохони Митан Осиеи Хурд, Сурия, Финикия ва Ошуру Фаластинро тобеи худ мегардонанд. Фиръавн Тутмоси III борҳо ба муқобили Митан лашкар кашид, аммо ғолиб нашуд. Фиръавн Аменхотеби II бар Митан ғолиб меояд, аммо пирӯзии он кӯтоҳмудат буд. Митан чун пештара роҳҳои тичоратро дар даст дошт ва аз мисриён боч меситонд, бинобар ин, фиръавнҳо Тутмоси IV ва Аменхотеби II ба духтарони шоҳи Митан – Тушрат хонадор шуда, ўро иттифоқчии худ мегардонанд ва барояш тухфаҳо мефиристонанд. Аз Миср барои шохони Митан ашӯи тиллоӣ ва нуқрагин мефиристанд. Шохони Митан дар навбати худ барои фиръавнҳо ғойтуноҳи ҷангӣ ва аспони саворӣ ҳадя мекарданд.

Дар охири садаи XV пеш аз милод Миср сушт мешавад ва Митан меҳонад заминҳои аздастдодаи Фаластинро баргардонад ва бо Бобул қарордод имзо мекунад. Миср бо Ошур иттифоқ мебандад, аммо дар ин давра аз шимол ҳетҳо ба сарзамини Митан ҳучум оварда, харобиҳо мекунанд. Дарбориён нисбат ба шох Тушрат норозигӣ намуда, ўро қатл мекунанд ва ба ҷойи ў писараш Шативасро ба сари тахт шинонда, духтари шоҳи ҳетҳо ба ў медиҳанд. Ин никоҳ мустақилият ва иқтидори пешини Митанро барнагар-

донд, баръакс, дар дарбор таъсири хетхо афзуд. Ошур аз сутии Митан истифода бурда, худро мустақил эълон кард. Митан бо ёрии хетхо ба Ошур лашкар мекашад ва шикаст меҳӯрад. Ошуриҳо пойтахти Митанро забт карда, онро горат мекунанд. Шативас ба сарзамини Хет мегурезад ва тахти шоҳӣ бо ёрии ошуриҳо ба Артадам мерасад, ки баъд дастнигари онҳо мешавад. Дар асрҳои XIII–XI пеш аз милод Митан ба шоҳигарии хурд тақсим шуда, ба зери таъсири ошуриҳо мемонад ва мустақилиятро аз даст медиҳад.



САВОЛҲО

1. Давлати Митан чӣ гуна давлат буд?
2. Олимон дар бораи ориёӣ будан ва набудани он чӣ фикрҳо доранд?
3. Ба давлати Митан кадом ноҳияҳо дохил мешуданд?
4. Забони митаниҳо ба кадом гурӯҳи забонҳо дохил мешавад?

§38. ДАВЛАТИ МОД

Дар бораи давлати Мод (мидия) маълумот хеле кам аст. Мо баъзе маълумотро аз маъхазҳои ошурӣ ва юнонӣ пайдо кардем. Дар асрҳои IX–VIII пеш аз милод сарзамини Мод дар итоати давлати Ошур қарор дошт. Модҳо ба ошуриҳо андоз медоданд ва барои аз дасти онҳо халос шудан мубориза мебарданд.



Расми 51. Акси модҳо дар девори қасри Дури Ошуриҳо.

Дар катибаҳои ошурӣ дар бораи шӯришҳои модҳо ба муқобили ошуриҳо сухан меравад ва зикр мешавад, ки онҳо аз халқҳои ориёӣ буданд ва асрҳои X–IX пеш аз милод дар деҳаҳои байни Дамованд ва Загрос мезистанд ва ба зираткориву чорводорӣ (онҳо бо парвариши аспони саворӣ хеле шуҳрат доштанд) машғул буданд. Модҳо ба ошуриҳо асп андоз медоданд ва ба бобулиёну мисриён асп тухфа мекарданд. Ҳанӯз қаблан ҳам зикр карда будем, ки ориёӣҳо ромкунандаи аспони гуногун буданд ва онҳо паҳнкунандагони аспони саворӣ ва фойтуни дучарха дар Осиё ва Аврупо ба шумор мераванд.

Давлати Мод чорумин давлати ориёӣҳо буд, ки дар Шарқи Наздик баъди Митан (асрҳои XVI–XIV), Кимер (асрҳои X–VIII) ва Мона (асрҳои XIII–VI) вучуд дошт. Катибаҳои ошурӣ шаҳодат медиҳанд, ки модҳо соли 760 пеш аз милод бо қабिलाҳои ҳамзабони худ скифҳо, кимериҳо ва монаҳо якҷоя ба муқобили давлати Ошур (Ассирия) шӯриш бардошта, худро мустақил эълон мекунанд. Шӯришро Паратуто сарварӣ мекард. Қувваи шӯришгарон неруманд буд ва ҳукумати ошуриҳо модҳоро элтироф менамояд. Баъди мустақил шудани модҳо дар байни скифҳо, кимериҳо ва монаҳо низоъ бармехезад ва нтиҳод пароканда мешавад. Ҳар қабила меҳоҳад мустақил гардида, давлати худро дошта бошад. Соли 722 сарвари модҳо Даҳёкур маҷбур мешавад, ки халқҳои ҳамзабони худ сақоӣҳо (скифҳо) ва кимериҳоро зӯран ба итоат дарорад. Даҳёкур вилояти Порсро низ ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва барои дигар ноҳияҳои дар дасти ошуриҳо буда мубориза мебарад. Манбаъҳои юнонӣ номӣ 9 нафар шоҳони Модро овардаанд, ки онҳо 300 сол ҳукмронӣ кардаанд. Мувофиқи ривояти Ҳеродот Даҳёкур (Диёкур) ё Девкас 53 сол (аз соли 726 то 673 пеш аз милод) подшоҳӣ карда, сарзаминҳои ориёинишину аз ошуриҳо озод карда, оҳиста-оҳиста мулки худро васеъ мекунад. Ӯ ба давлати Урарту ҳучум намуда, онро тобон худ мегардонад.

Дар замони шоҳ Фароатас (646–624 пеш аз милод) давлати Мод қувват мегирад ва яке аз рақибони давлати Ошур шуда, барои аз байн бурдани душмани деринаи худ бо ӯ ба ҷанг мебарояд. Ошурҳо дар Фарб роҳҳои баромад ба баҳр ва Мисру дигар минтақаҳоро дар ихтиёри худ нигоҳ медоштанд. Давлати Мод дар замони шоҳ Хувахуштур (Кавоксар) писари Фароатас (624–585 пеш аз милод) хеле пуриқтидор мешавад. Скифҳо, ки дар ҷануби баҳри Оҳиёён мезистанд, иттифоқии модҳо дар ҷангҳои зидди



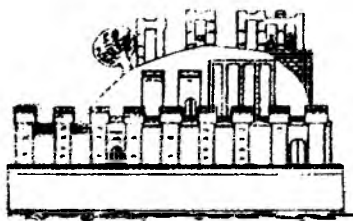
Расми 52. Давлати Мод дар асрҳои VIII-VI пеш аз милод.

Ошур буданд, аммо баъзан ошуриҳо ба воситаи игво онҳоро ба муқобили модҳо истифода мебуданд. Скифҳо мехостанд худашон ҳукмрон бошанд. Пеш модҳо ба скифҳо хироч медоданд ва онҳо аз ин даъво даст накашида буданд.

Хувауштур хост скифҳоро ба худ тобеъ наояд, вале шикаст меҳурод ва барои хироч додан ба скифҳо розӣ мешавад. Херодот ривоят мекунад, ки Хувауштур зиёфате ташкил мекунад ва ба он сарварони кимериҳоро даъват менаояд. Вақте ки онҳо ба дарбор меоянд, Хувауштур онҳоро ба қатл мерасонад ва скифҳоро кимериҳоро ба итоати худ медарорад.

Хувауштур барои иқтидори ҳарбии худро афзудан ислоҳот мегузаронад. Ӯ ба ҷойи дастаҳои кироя ва ихтиёри лашкари доими найздорон, тирандозон ва ғойтунсаворонро ташкил мекунад. Вай бо мисриён ва бобулиён иттифок баста, ба ҷанги муқобили Ошур тайёри мебинад. Ҷанг соли 616 пеш аз милод сар шуда, ошуриҳоро хеле заиф месозад. Модҳо сарзамини Монаро фатҳ ва онро ба давлати худ ҳамроҳ мекунанд. Хувауштур ба духтари шоҳи Бобул Набополосар хонадор шуда, иттифоқи худро бо Бобул таҳким мебахшад.

Модҳо бо фиръавнҳо ва бобулиён доир ба муқобили ошуриён ҷанг кардан иттифок мебуданд ва соли 612 пеш аз милод ба ҳучум



Расми 53. Сарбози найззани Мод.

Хувахуштур Ихтивайгу (Астиак) бо лидиягиҳо сулҳ баста, духтари Алиатта – шохи онҳоро ба занӣ мегирад.

Ҳарчанд модҳо дар кӯҳҳои Эрони кунунӣ аз асри X то асри VI пеш аз милод зиста, зиёда аз 200 сол давлати паҳноваре доштанд, аз онҳо осори ками хаттӣ боқӣ мондааст.

Дар Эрони имрӯза (дар наздикии Сарипул, мобайни қасри Ширин ва Кирмоншоҳ) даҳмаест, ки дар санг қанда шуда ва дар миёни халқ бо номи Дукони Довуд машҳур мебошад. Дар ин ҷо сурати марде ба шакли ҳаққокии барҷаста боқӣ мондааст ва олимон онро ба модҳо нисбат медиҳанд, ки дар даст барсам ва дар тан либоси модҳо ва дар ҳолати намоз акс шудааст.

Як даҳмаи дигар ҳам дар наздикии Кирмоншоҳ бо аломати Ахурамаздо боқӣ мондааст, ки олимон онро ба модҳо нисбат медиҳанд. Умуман, дар вилояти Кирмон дигар даҳмаҳои хурду қалон низ ҳастанд, ки ба модҳо мансуб доништа мешаванд. Аз ривояти Херодот маълум мешавад, ки модҳо дар сохтани шаҳрҳо ва маҳсусан, обод намудани пойтахти худ – шаҳри Эқбатан (Ҳамадони имрӯза) ба ошуриҳо ва дигар ҳамсоғон пайравӣ кардаанд, аммо меъморҳои модҳо хусусиятҳои миллии ориёӣ доштаанд.

Масалан, дар оини ориёиҳо рақами ҳафт муқаддас ҳисоб мешуд, бинобар ин, шаҳри Эқбатан (Ҳамадон) ҳафт қалъа ва ҳафт

мегузаранд. Ошурҳо муқобилият нишон дода натавонистанд. Модҳо ба маркази давлати Ошур шаҳри Нинув ворид шуда, онро гораду хароб намуда, аҳолиро гулом мекунанд. Заминаи давлати Ошур дар байни Бобул, Миср ва Мод тақсим мешавад. Бештари сарзаминҳои Ошур ба ихтиёри модҳо мегузарад. Давлати Мод дар шимолии Байнаннаҳрайн ба яке аз давлатҳои пурзӯр тақдир меёбад.

Модҳо соли 590 ба Лидия, ки яке аз давлатҳои пуриктидор дар шимоли Осиёи Хурд буд, ҳуҷум мекунанд, аммо онро фатҳ карда наметавонанд ва ҷанг то соли 585 давом мекунад. Соли 585 писари

девори ҳафт бурчи дарун ба дарун доштааст. Бо мурури ба даруни шаҳр даромадан деворҳо, бурҷҳо ва қасрҳо баландтар ва бузургу шукӯҳмандтар мешуданд. Кохи шоҳӣ, ки дар дохили девори ҳафтум ҷой дошт, аз ҳамаи қалъаҳои дигар баландтар ва бузургу зеботар буд. Аз он тамоми ҳафт девори дигар назорат мешуданд. Ҳамаи қасру бурҷҳо бо ҳафт ранг оро дода шуда буданд. Қасри шоҳон ва девору кунгураҳои он бо тилло ва қасру бурчи дуҷум бо нуқра, сеюму чаҳоруму панҷум ва ғайра бо рангҳои бунафш, аргувонӣ, сурх, кабуд, сафед оро ёфта буданд. Ҳар як ранг маънии ҳафт кишвар, ҳафт осмон, ҳафт сайёра, ҳафт ғаришта, ҳафт рӯзи ҳафтара ифода мекард. Оини модҳо оини Ориёи қадим буд. Онҳо оташ, замин, об ва хокро бузург медоштанд. Модҳо аз «Авесто» ва Зардушт огоҳӣ доштанд ва оташро чун нури илоҳӣ мебарастиданд. Мугон мурдаҳои худро дар дахмаҳо мегӯрониданд. Офтоб ва сайёраҳоро бузург медоштанд. Дар эътиқоди онҳо ростӣ нақши муҳим бозида, дурӯғ саҳт маҳкум карда мешуд.

Соҳти давлати Мод шоҳигарӣ буд. Дар қорҳои хоҷагӣ гуломон қор мекарданд, яъне давлат гуломдорӣ буд. Гурӯҳи давлатмандони бузург дар идораи давлат даҳолат менамуданд ва шоҳ бо онҳо мубориза мебуд. Мардуми заҳматкаш муборизаи шоҳро ба муқобили давлатмандон дастгирӣ мекард. Мардум ба табақаҳо тақсим мешуд. Нуфузи лашкариён – саворагон хеле баланд буд ва онҳо ба табақаи ашрофон дохил мешуданд. Мугон, кишоварзон ва гуломон табақаҳои дуҷум, сеюм ва чорумро ташкил меоданд.

Шоҳи охирини модҳо Ихтивайгу ё Астиаг тайи 35 соли ҳукмронии худ бо қувваҳои марказгурез мечангид, аммо онҳоро мағлуб карда натавонист. Соли 550-и пеш аз милод ашрофони маҳаллӣ ӯро сарнагун карда, ҳокимиятро ба намояндаи дудмони ҳахоманишӣ – Куруш доданд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

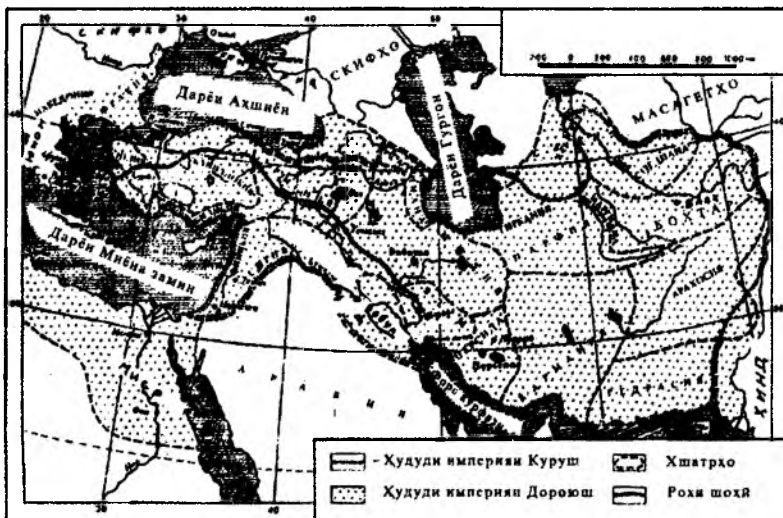


1. *Модҳо кӣ буданд ва дар кадом ноҳияҳо зиндагонӣ доштанд?*
2. *Давлати Мод чӣ гуна давлат буд?*
3. *Моҳияти ислоҳоти ҳарбии Хуваҳуштур аз чӣ иборат буд?*
4. *Сабаби сукути давлати Модро нақл кунед.*

§39. ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИЁН

Ташкили империяи Ҳахоманишиён. Давлати қадимаи порсҳо буда, аз соли 550 то 330-и то милод вучуд дошт ва дар давраи таъвоноияш ҳудуди бузургеро аз нимҷазираи Балкан то Ҳиндустони Ғарбӣ ва қисми қалони Осиёи Миёнаро дар бар мегирифт. Асосгузори ин давлат пешвои иттиҳоди қабилаҳои порс – Ҳахоманиш буд. Ҳанӯз аз асри 7 то милод дар ҷануби ғарбии Эрон давлати хурде, ки шоҳонаш аз сулолаи Ҳахоманишиён буданд, вучуд дошт. Он чанд муддат тобеи Мод буд. Миёнаҳои асри 6-и то милод шоҳи ҳахоманишӣ Куруши II ба муқобили шоҳи охирини Мод – Астиаг шӯриш бардошт. Ашрофони Мод ба тарафи Куруши II гузашта, соли 550-и то милод порсҳо бар модҳо дар ҷанги шадид ғалаба карда, пойтахти Мод – Эқбатан (Ҳамдон)-ро забт карданд. Куруши II ҳокимияти худро дар вилоятҳои давлати пештараи Мод, аз ҷумла дар Порт ва Тирания мустақкам карда, ба забтқориҳои нав шурӯъ кард.

Тасхири Лидия. Ба тахт омадани Куруш давлатҳои ҳамҷавору пуриқтидори он замон – Лидия, Миср ва Бобулро ба ташвиш андохт. Онҳо байни худ иттиҳоди сегона бастанд ва мувофиқи он агар ҳар кадоме аз онҳо ба ҳаффе гирифтור шавад ва ёрӣ талабад, диғарон бояд ба қумак бирасанд. Давлати Лидия дар Шимол дар



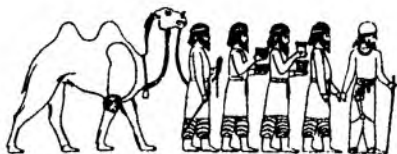
Расми 54. Давлати Ҳахоманишиён.

Осиёи Сағир яке аз пурзӯртарин давлатҳо буд. Вай скифҳо ро шикаст дода, бисёр шаҳрҳои юнонинишинро ба худуди худ ҳамроҳ намуд. Дар замони подшоҳии Карез (Карезус) ба авҷи тараққиёт мерасад. Пойтахти он Сард хеле обод буд, ки онро юнониён Сарди Заррин меномиданд. Махсусан, дар бораи хазинаи подшоҳони Лидия ва сарвати онҳо таърифҳо вучуд дошанд.

Карез аз муначчимон пурсид, ки агар ба Порс ҳучум намояд, кӣ галаба хоҳад кард? Мубадони як маъбади юнонӣ ҷавоб доданд, ки шумо бар порсҳо ғолиб меоед. Бинобар ин, вай барои забти мамлакати порсҳо лашкар кашид. Соли 549-и пеш аз милод лашкари Лидия мавзеи Бугозкӯйро гирифт ва дар Азмана байни лашкари Куруш ва Карез ҷанги шадид рух дод ва ҳеҷ кадоме аз тарафҳо ғолиб наомад. Азбаски зимистон фаро расида буд, лашкари Лидия пас гашт ва порсҳо онҳоро дунболагирӣ накарданд, аммо Куруш ба ҳучум гузашт ва Карез ба ин ҳучуми ногаҳонӣ муқобилият нишон дода натавонист. Куруш ба осонӣ пойтахти Лидия шаҳри Сардро муҳосира кард ва баъди чанде онро гирифт. Карез бо наздиконаш асир афтод.

Баъди гирифтани Лидия, Куруш тамоми Осиёи Сағирро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва ба Ориёнои Шаркӣ лашкар мекашад. Ӯ дар тӯли солҳои 546–539 пеш аз милод ба Хоразм меояд ва бо массагетҳо меҷангад. Ӯ ба Арахоз, Гедарос ва Гандҳара лашкар кашида, марзи шаркии давлати худро то шимоли Ҳиндустон ва рӯди Сир расонида буд. Июли соли 530 то милод Куруш кӯшуни худро бар зидди массагетҳои Осиёи Миёна раҳсипор кард, вале дар ҷанги шадид бо онҳо ҳалок шуд.

Фатҳи Бобул. Куруши Кабир баъди ташкили империяи бузург ният кард, ки Бобулро низ забт намояд. Бобул бо девори муҳофизатӣ ва бурҷҳои ғимоявӣ худ дар байни мардум ҳамчун қалъаи дастнорас машҳур буд. Куруш наметавонист, ки дар ҷанубии давлати худ душмани зӯре чун Бобул дошта бошад. Ӯ соли 539 пеш аз милод баъди омодагии хуб ба Бобул лашкар кашид. Моҳи августи соли 539 пеш аз милод лашкари ориёӣ дар назди шаҳри Опис (соҳили рӯди Дачла) бо сипоҳи Бобул, ки онро писари шох Набонид – Балгасар фармондеҳӣ мекард, ба ҷанг даромад. Баъди андаке муҳориба бобулиҳо ба дохили шаҳр панох бурданд. Девори қалъа на танҳо шаҳр, балки бахши деҳот, боғот, заминҳои қорамро ихота мекард ва рӯди Фурут аз дохили шаҳр мегузашт. Бобулиён метавонистанд мудати зиёд бо ҳуроку об таъ-



Бохтарихо



Портҳо



Сугдҳо



Сақонҳои тиграҳул

Расми 55. Аксҳо аз Тахти Чамшед.

мин бошанд. Бинобар ин, Куруш фармон дод, ки маҷрои рӯди Фу-ротро дигар кунанд ва лашкар бо роҳи оби хушкида вориди шаҳр шавад. Дар натиҷа шаҳр бе ҷанг таслим шуд. Дар шаҳр ғорат ва куштор рух надод. Мардум аз Куруш меҳрубонӣ диданд. Шоҳи Бобул Набонид асир афтод, аммо Куруш ӯро озод кард ва дар ҷояш боз монд, вале писарашро ба қатл расонд.

Омилҳои зерин кори Курушро дар фатҳи Бобул осон гардониданд. 1. Куруш ҳамаи роҳҳои тичоратии бобулиёноро баста, норозигии табақаи шаҳриёни машғули тичоратро бар зидди Набонид ба вучуд овард. 2. Дар Бобул асирони зиёде аз ҳар ғӯшаю канори Осиёи Наздик нигоҳ дошта мешудаанд. Онҳо тайёр буданд, ки ба қувваҳои зидди Набонид ёрӣ диҳанд. 3. Дар Бобул муносибатҳои иҷтимоии байни табақаҳои гуногуни ҷомеа хеле тезтунд гардида буд. Муборизаи гуломон ба муқобили гуломдорон, зироаткорону хунармандони бузург хеле авҷ гирифта буд. Ҳамин тавр, табақаҳои поёнии ҷамъият аз омадани лашкари ориёӣҳо хурсанд шуда, дигаргуниҳои иҷтимоиро умед доштанд. Барои ҳамин лашкари Куруш бе хунрезӣ вориди Бобул гардид, мардумро аз зулми Набонид наҷот дод ва мардум ӯро чун шоҳи нав пешвоз гирифт ва мувофиқи русуми онҳо дар ибодатгоҳ тоҷгузорӣ кард. Ҷалқҳои Шумер ва Аккадро, ки дар остонаи нобудӣ қарор доштанд, наҷот дод. Куруш ба тамоми мардум ваъда дод, ки амнияти онҳо ғамин карда мешавад. Маъбади ҳудои бобули – Мардук муҳофизат ва аз ғорат нигоҳ дошта шуд. Куруш дар он ҷо посбонҳо гузошт ва амнияти ҳамаи шаҳрвандонро таъмин кард. Ҳамаи маъбадҳои

Бобул, Элом ва Ошурро аз нав обод кард. Асирони Бобулро озод кард ва ичозат дод, ки ба ватанашон баргарданд. Дар Бобул махсусан, яхудиёни асир бисёр буданд. Куруш ба онҳо рухсат дод, ки ба Исроил раванд ва чун пештара зиндагонӣ ба сар баранд. Куруш озодии пайравӣ аз дину оинро эълон кард, яъне ҳар касе мутобики дини худ ибодат мекард.

Куруши Кабир шоҳигарии Бобулро нигоҳ дошт ва онро яке аз нишастгоҳҳои худ хонд. Ҳукумати Куруш дар Бобул на чун ҳукумати бегона, балки конунӣ ба ҳисоб мерафт, зеро ӯ давлатро аз дасти худои бобулиҳо – Мардук ва бо розигии ӯ гирифта буд. Куруш унвони «шоҳи Бобул ва мамлакат»-ро гирифт ва ҳуқуқи меросиро то Хашёршоҳ нигоҳ дошт. Бобул мустақилиятро аз даст дода, ба яке аз хушатрҳои давлати Ҳахоманишиён табдил ёфт. Вазифаҳои маъмурию ҳарбиро дар дохили мамлакат ашрофони порсӣ дар дасти худ нигоҳ медоштанд.

Баъди Байнаннаҳрайнро забт кардани Куруш тамоми шоҳигарии минтақа то марзи Миср ихтиёран худро тобеи давлати Куруш эълон намуданд. Точирони ҳамаи кишварҳои тобеи империя хурсанд буданд, ки барои тичорат майдони васеъ ба вучуд омад.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



- 1. Оид ба давлати қадими порсҳо Ҳахоманишҳо маълумот дода метавонед?*
- 2. Тасхири Лидия чӣ тавр сурат гирифт?*
- 3. Куруши Кабир чӣ тавр Бобулро гирифт?*
- 4. Дар бориш давлати Модро гирифтани Куруш нақл намоед.*

§40. ЭЪЛОМИЯИ КУРУШИ КАБИР

Манам Куруш – шоҳи шоҳон, бузург, неруманд, шоҳи Бобул, шоҳи Шумер ва Аккад, шоҳи чаҳор мамлакат, писари Камбучия, шоҳи бузурӣ, шоҳаи салтанати абадӣ, ки силсилааш мавриди меҳри Худованд ва ҳукуматаш ба дилҳо наздик аст. Ҳангоме ки бечангу чидол вориди Бобул шудам, ҳамаи мардум кудуми моро бо шодмонӣ назирuftанд ва дар қасри подшоҳони Бобул бар сари салтанат нишастам. Мардук (Худои Бобул) дилҳои начиби мардумро мутаваҷҷеҳи ман кард, зеро ман ӯро мухтарам ва гиромӣ дооштам. Пашкари бузурги ман бо оромӣ вориди Бобул шуд. На-

гузоштам садама ва озоре ба мардуми ин шаҳр ва ин сарзамин ворид ояд. Вазъи дохили Бобул ва ҷойҳои муқаддаси он қалби маро такон дод. Фармон додам, то ҳамаи мардум дар парастии Худои худ озод бошанд ва бад-ин сон ононро наёзоранд. Фармон додам, ки ҳеҷ кас аҳолии шаҳро аз ҳастӣ (зиндагӣ) соқит накунад. Худои бузург аз ман хурсанд шуд ва ба ман, ки Куруш ҳастам ва ба писари Камбучия ва тамоми лашкари ман аз роҳи иноят баракоти Худои нозил кард. Подшоҳоне, ки дар ҳамаи мамолики олам дар корҳои худ нишастаанд, аз дарёи боло то дарёи поин ва ба подшоҳони Ғарб тамоман хирочи бисёр овардаанд ва дар Бобул бар пойҳои ман бӯса заданд. Фармон додам, ки аз Бобул то Ошур ва Аккад... ва ҳамаи сарзаминҳои, ки дар он тарафи Дачла воқеанд ва аз айёми қадим бино шудаанд, ибодатгоҳро, ки баста шуда буд, бикӯшанд. Ҳамаи худоёни (бутҳои) ин ибодатгоҳро ба ҷойи худ баргардондам, то ҳамеша дар ҳамон ҷо муқимӣ бошанд. Аҳолии ин маҳалларо ҳамчун кардам ва манзили (хонаҳои) онҳоро хароб карда буданд, аз нав сохтам ва худоёни Шумеру Аккадро беосеб ба қасрҳои онҳо, ки “шодии дил” ном дорад, боз гардондам. Сулҳу оромӣ ба тамоми мардум ато кардам.

Андешаҳои муаррихон ва бузургони илм дар бораи Куруши Кабир. Худуди давлати ориёӣ дар замони Куруши Кабир дар ғарб гулӯгоҳи Дарданел, баҳри Мағриб, дар шарқ рӯдҳои Синду Сир, дар шимол баҳри Гургон, кӯҳҳои Қафқоз ва дар ҷануб халиҷи Порс ва нимҷазираи Арабистонро фаро мегирифт. Ин аввалин империяи ҷаҳонӣ буд, ки онро Куруш бунёд гузошта буд ва ҳеҷ ҳукуматдоре пеш аз вай бо хунрезии кам давлате бо чунин паҳноварӣ таъсис карда натавониста буд. Дар бораи Куруши Кабир муаррихони қадим фикрҳои ҷолибе гуфтаанд: Дар «Курушнома» омадааст: «Куруш нобигаи бузург буд, ки дар тамоми умр ба ҳадафе муқаддас ва олий пайравӣ мекард. Ӯ дӯсти инсонҳо ва толиби илму ҳикмат, ростӣ ва дурустӣ буд. Куруш ақда дошт, пирӯзӣ ба ҳеҷ кишваре, ба ҳеҷ миллате ҳуқуқ намедихад, ки халқи мағлубро асир кунад. Ҳангоми ҷанг бояд кӯшид, ки кишоварзон ва мардуми ғайрисипоҳӣ зарар набинанд. Шаҳри шикастхӯрдаро набояд гонат кард. Куруш муваффақ шуд, ки миллатҳои шикастхӯрдаро шефтаи худ созад. Тавре ки порсҳо ӯро падар хондаанд, миллатҳои мағлуб ӯро Худовандгор ҳисобиданд. Куруш бузургтарин, бахшандатарин, покизатарин, дарёдилтарин марди таърихи дунё буд. Куруш бузургтарин ҳаводори фарҳанг ба шу-

мор мерафт».

Дар "Таврот" (китоби мукаддаси яҳудиён) дар бораи Куруш гуфта мешавад: «Худованд дар бораи Куруш мегӯяд, ки шубони ман аст ва ҳар чӣ ӯ кунад, он аст, ки ман хостаам».

Афлотун мегӯяд: «Куруш сарвари бузург буд. Дар замони ӯ ориёиҳо аз озодӣ бархурдор буданд ва бар бисёр миллатҳои дунё фармонравой мекарданд. Ба илова ӯ ба ҳамаи миллатҳои, ки зери фармони ӯ буданд, ҳаққи ҳуқуқи озодӣ бахшид, аз ин рӯ, вайро ҳама дӯст медоштанду эҳтиром мекарданд». Ҳеродот дар бораи Куруш навиштааст: «Ӯ подшоҳи хоксор, баландҳиммат ва родмарди шуҷоъ буд. Ӯ порсҳоро аз хироч додан раҳонид ва соҳиби империяи ҷаҳонӣ ва миллати нерумандтарин гардонид».

Дар адабиёти таърихӣ се подшоҳро бузургтарин подшоҳони ҷаҳон номидаанд: Куруш, Искандар ва Сезарро, аммо дар амал на Искандар ва на Сезар ба пояи Куруш расида наметавонистанд. Аввалан, Искандар котил буд ва аз дасти ӯ ҳазорҳо мардумони бегуноҳ ҳалок шудаанд. Ӯ садҳо шаҳро хароб кард, сӯзонд. Сезар ҳамчунин. Куруш ободгари шаҳрҳои вайрону роҳҳо буд. Куруш дар давоми футуҳоти худ мардумозорӣ накардааст. Ӯ ғамхори ҳама буд. Ӯ барои эҷоди осоиши мардумони ғайриориёӣ низ кӯшишҳо ба ҳарч дод. Куруш ҳудро аз мардум ҷудо намекард. Хулоса, ӯ падари ҳамаи мардумони дохили империяи худ буд. Хислатҳои писандидаи инсондӯстӣ, ҷавонмардӣ, озодипарастӣ, додгустарӣ, ростқавлӣ, ободкории Куруши Кабир натиҷаи тарбияи ӯ дар рӯи анъанаҳои ориёӣ буданд.

Ёддошт: Барои хубтар бо қору пайкори Куруш ошноӣ пайдо кардан, мутолиаи романи «Куруши Кабир»-и Барот Абдурахмонро тавсия медиҳем.

Подшоҳии Камбуҷия. Куруши Кабир ду писар дошт, яке Камбуҷия валиаҳд дар Бобул буд ва дигареро юнониён Асмирдиз гуфтаанд ва Дориюш дар катибаи худ ӯро Барди навиштааст. Дар таърихномаҳо ҳамин номи Барди қабул шудааст. Баъди вафоти Куруш Камбуҷия ба тахти ориёӣ нишаст (солҳои 530–522 пеш аз милод). Куруши Кабир андеша дошт, ки Мисрро забт кунад, аммо дар ҷанги зидди массагетҳо дар соҳилҳои баҳри Хоразм ҳалок гардид. Камбуҷия ба тахт нишаста, ин нақшаи падарро амалӣ намуд.

Ӯ соли 525 пеш аз милод ба Миср лашкар кашид. Сарлашқарри кирояҳои юнонии дар Миср буда Фанат бе ҷанг бо лашқарани ба тарафи Камбуҷия гузашт. Боқимондаи дастаҳои Миср тору-

мор карда шуданд ва фиръавн Псамметих асир афтод. Камбуция шоҳи Миср шинохта шуд ва ба сулолаи 27-ум асос гузашт. Камбуция ин забтқории худро ба расмият дароварданӣ шуда, худро писари маликаи Миср аз зани мисрии Куруш эълон намуд ва бо тамоми қоида ва қонуни мисриён тоҷгузорӣ кард. Ӯ шоҳи Миср ва мамлакатҳо аз насли худоён Ра ва Осирис шинохта шуд. Камбуция бо либосу тоҷи фиръавнӣ ва мутобики расму одати фиръавнҳо дар ибодатгоҳҳо қурбонӣ ва намозгузорӣ мекунад.

Баъд ба сӯйи Ҳабашистон ва Нубия лашкар мекашад, аммо аз сабаби ба ин ҷанг тайёрии хуб надидан, муваффақ нашуда, боз мегардад. Ӯ соли 523 пеш аз милод дар Миср огоҳӣ меёбад, ки дар Порс Барди дурӯгин худро шоҳи Ориёно эълон кардааст. Камбуция шитобон ба сӯйи Порс меояд ва дар роҳ вафот мекунад.

Шӯриши Барди дурӯгин (сохта). Барди – бародари ҳамтани Камбуция даъвогари тахту тоҷ буд. Бо ривояти Камбучӣ барои он ки ӯ дар набуданаш табаддулот накунад ва шоҳ нашавад, пеш аз сафари Миср ӯро пинҳонӣ мекушад. Аз ин ҳодиса мубаде бо номи Гавмата огоҳӣ дошт. Гавмата ба Барди монанд будааст. Вақте ки Камбуция чанд сол дар Миср мемонад, Гавмата худро ба номи Барди шоҳи Ориёно эълон мекунад. Гавмата соли 522 пеш аз милод тахти Порс ва Модро ба даст меорад ва мардум ӯро ба шоҳӣ мепазираанд.

Дар муддати кӯтоҳе ҳамаи кишварҳои империя Бардиро ҳамчун шоҳи қонунӣ эътироф мекунанд. Ӯ мардумро аз андози сесола ва хизмати ҳарбӣ озод мекунад. Ислоҳоти Барди ба муқобили ҳукмронон ва давлатмандони Порс нигаронда шуда буд. Аз ҳамин сабаб баъди 7 моҳи ҳукмронии Барди давлатмандони Порс бо сарвари Дориюши I шӯриш бардошта, Бардиро ҳалок намуда, Дориюши I-ро шоҳаншоҳ эълон менамоянд. Дориюш, Дорони номи чанд подшоҳ (Дориюши I – писари Виштасп), Дориюши II (писари Ардашери I), Дориюши III (писари Арсам) аз сулолаи Ҳахоманишиён мебошад.

САВОЛҲО

- 1. Оид ба давлати қадимаи порсҳо – империя Ҳахоманишиён маълумот дода метавонед?*
- 2. Тасхири (забтшавии) Лидия чӣ тавр сурат гирифт?*
- 3. Аҳамияти империяи Куруши Кабир барои мардуми ориёӣ дар ҷист?*
- 4. Сабабҳои галабии Куруши Кабирро номбар кунед.*



5. Корҳои хайри Куруши Кабирро номбар карда метавонед?
6. Курушро таърихнависони қадим чӣ тавр сифат кардаанд?

§41. ДОРИЮШИ КАБИР

Маълумоти умумӣ. Сентябри соли 522-и пеш аз милод баъд аз ҳафт моҳи ҳукмронии Барди салтанати ориёиҳо ба дудмони (хонавода, авлод) Ҳахоманишиён, ба Дориюш бозгашт. Дориюш дар он вақт 28 сола буд. Баъди ба сари ҳокимият омадани Дориюш тамоми мамлакат ба муқобили ӯ шӯрид ва хушатрҳо (вилоятҳо) худро мустақил эълон карданд.

Аввал Бобул шӯрид ва як нафар худро писари шоҳ Набонид эълон кард ва тахтро соҳиб шуд. Дориюш моҳи декабри соли 522 пеш аз милод ба Бобул лашкар кашид ва шӯришгаронро торумор намуда, сарварони онро қатл кард. Вақте Дориюш дар Бобул буд, Порс, Мод, Элом, Марғиён, Порт ва сақоҳо шӯриш бардоштанд.

Дориюш ба муқобили Марғиён–ҳокими Бохтар, баро-дарашро фиристод ва ӯ ба шӯришгарон ғолиб омад ва одамони бисёреро кушт. Дар дохили Порс Ваҳяздод ном шахс худро писари Барди гуфта, ба мубориза бархост ва бисёр вилоятҳо то Арахоз ўро қонибдорӣ карданд. Ӯ соли 521 пеш аз милод ба лашкари Дориюш, ки сарвари он Ваймис буд, қангид, аммо касе ғолиб омада натавонист. Мубориза давом кард ва танҳо баъди нӯҳ моҳи қанг ба Дориюш муяссар гардид, ки Порсро аз шӯришгарон пок созад. Дориюш ба Элом лашкар кашид ва онро гирифт ва ба Мод бозгашт ва онро низ забт кард. Дориюш бештар аз як сол бо шӯришгарон қангид ва тамоми вилоятҳои империяро аз нав муттаҳид намуд. Солҳои 520–519 пеш аз милод Дориюш бо сақоҳои Осиёи Марказӣ мечангад ва бар онҳо ғолиб омада, сарвари онҳо Сқунҳаро асир мегирад.

Баъд Дориюш фармон медиҳад, ки ҳамаи музаффариятҳои ўро дар кӯҳи Бесутун бо хатти меҳӣ нависанд. Дар болои матнҳо ва аксшудагон аввал расми Ҳурмуз – Худованди бузурги ориёиҳо қандакорӣ шудааст. Дар поён дар навбати аввал Дориюш ва дар зери пояш Гавмата, дар пушташ ду нафар муҳофизаш ва дар пеши рӯйи ӯ нӯҳ нафар сарвари шӯришҳои империя ду даст ба пушт баста ва завлона (занҷир) дар гардан доранд, акс шудаанд. Шахсе аз ҳама охир марди қавиҷусса бо қулоҳи тирхурд доҳии сақоҳо–Сқунҳа мебошад.

Дар поёни аксшудагон қатибае бо хатти меҳӣ ба забонҳои

ориёӣ (порсии қадим), бобулӣ ва эломӣ ҳаққокӣ шудааст. Катиба яке аз маъбаъҳои нодиртарин дар бораи таърихи империя ва забони қадими ориёӣ мебошад. Катиба дар бораи қаҳрамонҳои Дориюш дар барқарор намудани империяи Ҳахоманишиён ҳикоят мекунад. Дар матнҳо номи мавзёҳои шӯрида, сарварони онҳо ва ҷӣ тавр аз ҷониби Дориюш пахш намудани шӯриши онҳо ҳикоят мешавад. Катиба бо хатти меҳӣ навишта шудааст ва яке аз хатҳои қадими мо ба ҳисоб меравад.

Дориюш солҳои 518–512 пеш аз милод ба муқобили Фракия ва Македония лашкар кашид ва онҳоро таслим кард, аммо ҳучум ба муқобили сақоиҳои назди баҳри Охшиён (Сиёх) бенатича анҷомид. Дориюш шимолӣ Ҳиндустонро низ забт кард. Ҳамин тавр, дар замони Дориюши Кабир ҳудуди давлати ориёӣҳо аз рӯди Ҳинд то баҳри Охшиён ва аз Қафқоз то остонаи якуми рӯди Нилро дар бар мегирифт. То ин вақт дар дунё чунин давлати бузург-ро касе таъсис надода буд. Ин аввалин давлати бузурги ҷаҳонӣ буд, ки онро подшоҳони ориёӣи дудмони Ҳахоманишиён–Куруш ва Дориюши Кабир бунёд ниҳоданд.

Ислоҳоти Дориюши Кабир. Давлати Ҳахоманишиён аввалин империяи ҷаҳонӣ буд, ки беш аз 70 халқи дорои забону дини гуногунро дар бар мегирифт. Баъзе халқҳо, ба монанди мисриёну бобулиён дар дараҷаи фарҳанги баландпояи он замон қарор



Расми 56. Ақсҳои барҷаста дар кӯҳи Бесутун. Дар самти аввал Доро ва дар зери пояш Гавматаи муг. Баъд сарварони асиришудаи шӯришгар: Ассин, Нидинт-Бел, Фчавартиш, Марта, Чисатахма, Ваҳяздод, Арах, Фчад ва доҳии сақоиҳо Сқунҷа.

доштанд, соҳиби шаҳрҳои бисёр ва алифбою китоб буданд. Баъзе халқҳои дигар кӯчӣ ва дар дараҷаи пасти маънавиёт алифбою хат ва давлат надоштанд.

Шӯришҳое, ки баъди ғавти Куруши Кабир дар империя ба вучуд омаданд, нишон доданд, ки халқҳои ҳайати империя мустақилият меҳоянд. Шӯришҳои солҳои 522–518 пеш аз милод Дориюшро водор карданд, ки барои мустақамии империя ислохоти ҷиддӣ гузаронад, то ки идораи он осон ва бардавом бошад.

Ислохот дар сохтори давлат. Дориюш тамоми мамлакатро ба хушатраҳо (сатрапҳо) тақсим кард. Тибқи катибаи Нақши Рустам, шумораи онҳо ба 30 ва бо навиштаи Ҳеродот ба 20 мерасад. Хушатраҳо аз ҷиҳати ҳудуд гуногун буданд, дар баъзе мавридҳо қаламрави хушатра ба ҳудуди давлати пеш мустақилбуда рост меомад. Масалан, Миср як хушатраро ташкил меод, ки ба он ҳудуди давлати пешинаи фиръавнҳо ворид мешуд. Вазифаи хушатрабон (ҳоким) асосан байни аъёну ашрофи Порс ва ҳешовандони дудмони шоҳ тақсим мегардид. Баъзе хушатраҳо хеле бузург буданд ва ба ҳайати онҳо чандин давлатҳои пеш мустақил дохил мешуданд.

То Дориюш хушатрабон вазифаҳои ҳарбӣ ва маъмуриро ба уҳда дошт. Дориюш вазифаи ҳарбиро аз маъмури ҷудо кард. Хушатрабон танҳо вазифаи маъмури, хоҷагӣ, додситонӣ ва гайраро ба зимма дошт. Вай ҳақ дошт дар ҳудуди хушатра тангаҳои нуқра ва мисӣ барорад. ба масъалаҳои андоздихӣ, андозситонӣ ва кори ҳокимони маҳаллӣ назорат кунад. Хушатрабон дар ихтиёри худ дастаи ҳарбӣ дошт, ки идора ва ҳифзи марзу буми хушатра бар зимаи ӯ буд.

Дар натиҷаи ислохот сохтори идоравии марказии калоне бо сарвариҳои шоҳаншоҳ ташкил ёфт. Маркази идораи давлат дар пойтахти империя шаҳри Шуш ҷой дошт, лекин дар Эқбатан (Ҳамадон), Бобул, Мемфис ва дигар шаҳрҳои марказӣ дафтари давлатӣ бо шумораи зиёди дабирон ғаъолият мекард, ки ба рӯйбардор ва интишор кардани қарору фармонҳои ҳукумати марказӣ дар музофот машғул буданд.

Забони давлатӣ дар Осиёи Ғарбӣ забони оромӣ буд, зеро дар он замон ба ин забон шумораи бисёри оромӣҳо ҳарф мезаданд. Забони оромӣ дар Ориёнои Шарқӣ низ забони расмӣ ба ҳисоб мерафт ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ ба он забон навишта мешуданд. Забонҳои маҳаллӣ дар қорҳои дохилӣ истифода мешуданд.

Дар хушатраҳо вазифаҳои дуҷум ва сеҷумдараҷаи давлатиро ба маҳаллиён низ меоданд. Дар заминҳои шохӣ ҳисоби китоб дар дасти эломиҳо буд ва назорати ҳарбиро порсҳо ба уҳда доштанд. Дар сохтори қорҳои додситонӣ ва додгоҳӣ аз қоида ва қонунҳои бобулиён истифода мебарданд.

САВОЛҲО



1. *Дориюш чӣ гуна тахти подшоҳиро соҳиб шуд?*
2. *Чӣ Дориюшро ба ислоҳот водор намуд?*
3. *Чаро дар сохтори давлат ислоҳот гузаронида шуд?*

§42. ИСЛОҲОТИ РОҲ, АЛОҚА, ҲАРБӢ ВА ПУЛӢ

Дориюши Кабир барои идораи мунтазами империяи бузург ба сохтани роҳҳои мамлакат пардохт. Машҳуртарини онҳо роҳи Сард – маркази Лидия аз Оснӣи Сағир то Шуш ва аз он ҷо то пойтахт – Посоргод буд, ки дарозии он 2400 километрро ташкил меод. Дуҷумин роҳи бузург аз пойтахти Миср – Мемфис то Қурушкадаи соҳили рӯди Сир тӯл мекашид. Дар фосилаҳои роҳи яқрӯза истигоҳҳо – лангарҳо сохта шуда буданд, ки дар он ҷо барои истироҳати мусофирон қорвонсароӣҳо вучуд доштанд. Дар ҳар қорвонсароӣ ҷопархонаҳо мавҷуд буданд, ки дар сурати таъҷилии қор ҷопар аспҳои худро иваз мекард ва роҳро шабонарӯз давом меод. Дориюш роҳҳои алоқаи байни мамлақатро обод меод, онҳоро таъмир ва беҳатариро низ таъмин мекард. Ин аввалин ҷорабиниҳои давлатӣ буд, ки барои раванқи идора, тичорат, ҳунармандӣ ва робитаи байни халқҳои мамлакат ва ҷаҳон аҳамияти бузург дошт. Ҷопархонаҳо шабонарӯз ва тамоми сол амал мекарданд.

Ислоҳоти ҳарбӣ. Идораи мамлақати бузург бе қувваи ҳарбӣ имқон надорад. Дориюш дар ин бахш низ тадбир ҷуст. Вай лашқари доимӣ ташкил дод. Ин қўшун бо шумораи муайяну қомил нигоҳ дошта мешуд ва ҳама вақт барои иҷрои вазифа омода буд. Дар қадом мамлақат норозигие рух меод, як қисми лашқари доиман амалқунанда ба он ҷо фиристода мешуд ва амнияти он ҷоро барқарор мекард.

Чаҳор ҳазор нафар сипохиёни зудамал ба посбонии пойтахт машгул буданд. Шоханшоҳ горди ҳазорнафара дошт, ки аз саворагони найзадор иборат буд ва ба он ҳазорпат роҳбарӣ мекард. Горди шохӣ бар дигар лашкариён назорат мекард. Сарбозону афсарони горд аз ашрофзодагони порс интиҳоб мегардиданд. Муҳофизони шоханшоҳ низ аз ҳамин дастаи ҳазорнафара интиҳоб мегардиданд. Лашкар ба дастаҳои 100-нафарӣ тақсим мешуд, ки онро садапат фармон меод. Баъзан дастаи садиро бо номи кумондонаш ном мегирифтанд.

Мамлакат ба топарҳои (мисли округ) ҳарбӣ тақсим шуда буд, ки шумораи онҳо аз чор то ба ҳафт мерасид. Хизмати ҳарбӣ аз синни 20-солагӣ шурӯъ мешуд. Бештари мардони порс дар лашкар хизмат мекарданд. Дар лашкари ориёӣҳои шарқӣ, аз ҷумла тирандозони сақӣ мавқеи калон доштанд. Вазифаҳои муҳим дар дасти порсҳо буданд. Лашкар аз пиёдаҳо ва саворагон иборат буд. Саворагонро аз ашрофзодагон ва пиёдаҳо аз кишоварзон мегирифтанд. Аз асри V пеш аз милод сар карда пиёдаҳои ориёиро ба кироиягони юнонӣ иваз намуданд. Мавқеи кироиягон дар лашкар хеле афзуд. Ин яке аз хатоҳои сарварони ҳахоманишӣ буд. Кироиягони юнонӣ дар мавриди зарурӣ хиёнат карда, боиси шикасти лашкари ориёӣҳо шуданд. Силоҳҳо асосан аз найза, жупин, сипар, тиру камон ва табарзин иборат буданд.

Дар вақти ҷанг савораҳо ва пиёдагон ба гурӯҳҳо тақсим шуда, якҷоя мечангиданд. Дар ҳамаи мамлакатҳои забтшуда лашкар нигоҳ дошта мешуд ва дар мавриди норозигӣ онро истифода мебарданд. Дар мамлакатҳои забтшуда лагерҳои калони ҳарбиён вучуд доштанд ва дар он ҷо низомӣ бо зану фарзандашон мезистанд. Онҳо дар замин кор карда, аз ҳосили он рӯз мегузарониданд.

Дар замони Дориюш дар халиҷи Порс ва баҳри Миёназамин қувваҳои ҳарбӣ Мисро ба тасарруф дароварда, лашкари хуби баҳрӣ ба вучуд оварданд, ки дар баҳри Миёназамин ва укёнуси Ҳинд ҳукм меронд. Дастаҳои доимӣ ва кироия ҳар моҳ маош мегирифтанд.

Ислоҳоти пулӣ. Пеш аз Дориюш дар соҳаи молиёт тартиби муайян вучуд надошт. Сарварони хуштраҳо ва деҳаҳо чи тавре мехостанд, ҳамон тавр аз мардум андози молӣ мегирифтанд. Дориюш барои ин кори муҳим тадбирҳо андешид. Аз гуфтаҳои таърихнависони юнонӣ бармеояд, ки андози молӣ ва пулӣ барои ҳар хуштра мувофиқи ҳосилнокии замин муайян мегардид. Масалан,

Осиёи Хурд ба чор бахш тақсим шуда, ҳар кадоми ин мувофиқ ба даромадаш ҳар сол ба хазинаи давлат аз 400 то 500 талант андоз месупорид. Талант андозаи вазни бобулӣ буда, ба 30 кг нукра баробар аст. Вазни пули Ориёно ду навъ буд: таланти тилло ва таланти нукра. Тилло 25 кг ва нукра 33 кг-ро ташкил меод. Дориюш барои ба тартиб овардани муомилот дар империяи худ сикка задани тангаҳои тилло, нукра ва мисиро бо вазни муайян таъйин кард.

Сиккаҳои тилло, ки онро "дорик" мегуфтанд, танҳо бо иҷозати шоханшоҳ дар зарробхонаи шоханшоҳӣ бароварда мешуданд ва 8,4 грамм вазн доштанд. Сиккаҳои нукраро хуштрабонҳо ва мисро дар маҳалҳо мебароварданд. Аз соли 515 пеш аз милод дар тамоми мамлакат вазни яхелаи пул қорӣ карда шуд. Тангаҳои тиллои дорик дар тӯли чандин аср арзиши умумичаҳонӣ доштанд ва дар муомилот мавриди истифода қарор гирифта буданд. Аммо муомилоти бештар бо тангаи нукра сурат мегирифт, ки ченаки вазни он 5,6 граммро ташкил меод. Дар Бобул бештар пули бобулӣ, ки аз хиштчаҳои нукра иборат буд, истифода мекарданд. Дар рӯйи хиштчаҳо муҳри вазни хоси нукраи тоза навишта шуда буд ва дар вақти хариду фурӯш бар қашида мешуд.

Муомилот бо хиштчаҳои муҳрзада хеле раванқ дошт, аммо бештари тангаҳои тилло дар хазинаи шох меҳобиданд ва рӯйи муомилотро намедиданд. Вақте ки юниён хазинаи шоҳии Шушро гирифтанд, дар он 40 ҳазор талант мавҷуд буд, ки бештари онро пули тилло ташкил мекард. Дар арафаи вожгунии империя дар хазинаи он 235 630 талант вучуд дошт. Шох метавонист аз ин ҳисоб чорабиниҳои ҳарбӣ гузаронад ва давлатро аз ҳучуми аҷнабиён наҷот диҳад. Сиккаҳо фақат барои маоши кироиягон ва дарбориён истифода мешуданд. Тангаҳои тилло аз муомилот бардошта шуда буданд, ки ба иқтисодиёти мамлакат зарари калон доштанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



1. *Чаро ислоҳоти роҳҳо гузаронида шуд?*
2. *Аҳамияти ислоҳоти ҳарбии Дориюш аз чӣ иборат буд?*
3. *Сабаби гузаронидани ислоҳоти пулиро шарҳ диҳед.*

§43. БОЗОРГОНИИ ДОХИЛӢ ВА ХОРИЧӢ

Дориюши Кабир барои тичорати дохилӣ ва хориҷӣ чораҳои бисёре ба сомон расонд, ки пеш аз он вучуд надоштанд.

а) Ӯ давлати бузурге ташкил дод, ки бисёр давлатҳои ҷудоғонаи қадим ба он ҳамроҳ гардиданд. Ин давлатҳо соҳиби муомилоти пешрафтаи дохилӣ ба ҳисоб мерафтанд, аммо бо давлатҳои дигар савдо карда наметавонистанд. Ин давлатҳо баъди тобеият ба як империя шароити хуби тичоратии дохилӣ ва хориҷиро ба даст оварданд. б) Дориюш пули яғонаро ба муомилот баровард, ки он на танҳо дар дохили империя, балки берун аз он равнақ дошт. в) Дориюш роҳҳои тичоратиро таъмир ва амнияти онҳоро таъмин кард. Ҳамаи ин чорабиниҳо майдони фаъолияти тоҷирони ҷаҳонро вусъат бахшид. Соли 218 пеш аз милод бо фармони Дориюш канали Суэс таъмир шуд ва киштиҳо ба ҳаракат даромада, ба воситаи баҳри Сурх бо халиҷи Порс ба баҳр роҳ ёфтанд. Дориюш ҳангоми лашкаркашиҳо ба Ҳиндид, ки роҳи хушкӣ барои рафтуомад хеле мушкил аст. Ӯ роҳи баҳрро бо воситаи укёнуси Ҳинд ва Мисру Порс омода сохт. Ба ин тариқ, тамоми роҳҳои хушкӣ ва баҳрӣ барои тоҷирон кушода шуданд ва онҳо барои хариду фурӯш ба сафарҳои дур мерафтанд. Дар роҳҳои қорвонгард қорвонсаройҳо сохта шуда буданд, ки дар онҳо барои одамон ва суғурон шароити зист муҳайё буд. Дар яке аз қабристонҳои Олтой матоъ ва ашёи замони Ҳахоманишиён ёфт шудаанд, ки онҳоро тоҷирони ориёӣ ба Сибир дар асри V пеш аз милод бурда буданд. Барои бозоргонӣ табиати пурфайзи мамлакатҳои дохили империя аҳамияти калон дошт. Масалан, дар Осиёи Сағир оҳан, сурб, мис, масолеҳи ҷўбин, дар Миср ва Сурия рангҳо, ғалла, матоъ, машрубот, рағгани зайтун, тилло, устухони фил, дар Либия ва Яман масолеҳи ҷўбу тахта, мрамор, руҳом, дар Кипр мис, дар Ҳиндустон тилло, устухони фил, ақиқ, дар Бохтар лочвард, дар Юнон зарф ва ғайра истехсол мекарданд ва ба минтақаҳои гуногуни мамлакат мебурданд. Дар замони Ҳахоманишиён Роҳи Бузурги Абрешим кушода мешавад, ки дар давраҳои минбаъда шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кард. Дар тичорати дохилӣ тангаҳои мисӣ, байни хушатраҳо нуқра ба қор мерафту тилло дар бозоргонии байналмилалӣ.

Вазъияти дохилӣ. Аз минтақаҳои хаттӣ бармеояд, ки дар замони Дориюши Кабир барои равнақу ривочи зироаткорӣ боғдорӣ,

чорводорӣ ва ҳунармандӣ шароити мусоид фароҳам омад. Шоҳони ориёӣ барои ободонии мамлакат каналҳо, пулҳо ва сохтмонҳои бисёреро анҷом доданд. Шаҳрҳо ободу деҳаҳо пурфайз буданд. Дар мамлакат тартибу низоми катъӣ чорӣ буд. Аз болои сарварони хушатраҳо ва шаҳру деҳот назорати давлатӣ бурда мешуд, то ки бедодгарӣҳо руҳ надиханд.

Дориюш дар катибаҳои Накши Рустам ва Бесутун номи мамлакатҳоеро овардааст, ки ба империяи ӯ итоат доштанд. Мо дар ин ҷо номи кишварҳои Ориёноро меорем: Мод, Хувовача (Хузистон), Парсува (Порс), Ҳарайва (Ҳирот), Бохтириш (Бохтар), Суғда (Суғд), Хворазмиш (Хоразм, Хева), Заранг (Систон), Ҳарахувотиш (Қандаҳор), Сатегуш (Панҷоб), Гандҳара (Кобул), Хиндуе (Синд), Сакоҳумварг (Сакоҳои дӯстдори хум), Сакотир, Бобирус (Бобул), Осуро (Ошур), Ормина (Армания), Капедука (Туркия имрӯза), Сакотин, Тарарӯд, сакоҳои соҳилҳои баҳри Хоразм – Азов ва ғайра. Дар ҳамаи ин вилоятҳо ориёӣҳо сукунат доштанд ва ба ғайри Бобул аҳолии асосиро ташкил менамуданд.

Вазъияти иҷтимоӣ. Тавре ки қаблан зикр кардем, дар империяи коида ва қонунҳои бобули бештар ҷараён доштанд. Дар замони Дориюши Кабир моликияти шахсӣ ба ҳукми қонун даромад. Аз мамлакатҳои забтшуда заминҳои бехтаринро гирифта, ба хонадони шоҳӣ, ашрофони порс ва давлатмандони бузург тақсим мекарданд. Ин гуна мулкдорон аз пардохти андоз озод буданд.

Баъзе давлатмандон як вилояти бузургро соҳибӣ мекарданд ва андоз намедоданд. Дар Бобул як нафар марди порс бо номи Бағомир заминҳои қорами худро ба тичоратхонаи Бобул – Мураш ба муҳлати 60 сол иҷора дода буд. Дар Копетдоғ шахсе, ки дар дастгир қардани Гавмата иштирок дошт, заминҳои ҳамаи вилоятро соҳиб шуда буд. Ин одамон бо номи «пуштибони шоҳ» маъруф буданд, ки заминро шахрҳо ва сарватҳои бисёр, лашкар ва додситону маъмурияти шахсии худро доштанд.

Яке аз заминдорони бузург ҳуди шоҳ буд, ки заминҳояшро ба иҷора меод. Дар ихтиёри шоҳ каналҳои бисёр, аз ҷумла дар Бохтар канали Окес, дар Сурия ҷангали чалғӯза, моҳиёни рӯди Мероид дар Миср ва даҳҳо қонҳо, боғот ва қасрҳои қорвонсаройҳои қарор доштанд.

Дар қасри Персеполис (Тахти Ҷамшед) ҳаррӯза 15000 одам бепул хӯрок мехӯрданд ва бештари онҳоро бенавоён ташкил меоданд.

Забону хатти давлатӣ оромӣ буд, аммо дар Миср забони маҳаллӣ ва дар Шуш забони эломӣ низ истифода мешуд. Баъди ислоҳот тамоми вазифаҳои муҳими давлатӣ дар дасти порсҳо буданд. Дар вазифаҳои дуҷум ва сеҷумдараҷа маҳаллиён кор мекарданд. Барои тартиб додани қонуну қоидаҳои қазову маъмурӣ мутахассисони мисриву бобулиро истифода мебарданд. Дар қорҳои ҳуқуқиву додситонӣ асосан аз қонунҳои бобулиён кор мегирифтанд. Қоидаву қонунҳо барои тамоми мамлакатҳо як буданд. Оилаҳои давлатманди порс дар ҳар як ғушаву қанори империя заминҳои хубу ҳосилхезро соҳибӣ мекарданд.

Шоҳ ва дудмони ӯ дар тамоми сатрапҳо соҳиби замин, қанал ва боғу биноҳо буданд, ки онҳоро ба иҷора мебарданд. Дар заминҳои шоҳ даҳҳо ҳазор гуломон, мардикорон ва иҷорагирон кор мекарданд. Бояд гуфт, ки ориёӣҳо то таъкили давлати Ҳахоманишиён аз заҳмати гуломон қам истифода мебарданд, аммо баробари ба ҳайати он ворид шудани давлатҳои гуломдорӣ меҳнати гулом ва гуломдорӣ раванқ ёфт. Давлати Ҳахоманишиён давлати гуломдорӣ буд. Гулом, ба монанди ҳайвонот молиқияти шахсӣ ба ҳисоб мерафт, ӯро мефурӯхтанд, тухфа мекарданд ва ин расм аз насл ба насл мегузашт. Дар тарошидани сангҳо ва сохтмони шаҳрҳои Посоргод, Шуш, Персеполис (Тахти Чамшед), кӯшқу қасрҳои шоҳӣ ҳазорҳо гуломон шабу рӯз кор мекарданд.

Дар ҳуччатҳо вожаҳои «гарда» гуломи қонағӣ ва «қурташ» гулом ё қирояи машғул ба қорҳои саҳро ва дигар сохтмонҳо дучор меоянд. Бахше аз қурташҳо оиладор буданд ва гурӯҳ-гурӯҳ кор мекарданд. Қасрҳои Персеполис дар тӯли 50 сол сохта шудаанд, ки дар онҳо се ҳазор одам машғули қор буданд. Ҳар қурташ мувофиқи қораш музди молӣ, яъне орд, раған, галла ва ғайра мегирифт. Музди қори қанон сеяк ва музди наврасон ними музди мардонро таъкил мебард.

Андозҳо. Дориюш соли 518 пеш аз милод қонун баровард, ки ҳамаи сатрапҳо мувофиқ ба заминашон ва ҳосили он андози пулӣ мебарданд. Дар муддати як сол аз 20 сатрап 7740 талант ба ҳазина ворид мешуд. Суғд, Бохтар, Хоразм, Порт ва Ориён (Ҳироту Систон) 300 ва сақоӣҳо 250 талант андоз мебарданд. Вилоятҳои маъмур ба сатрапҳои 14-15 ворид буданд. Мамлакатҳои, ки нуқра надоштанд, моли худро ба нуқра иваз қарда, андоз месупориданд. Ғайр аз ин, ҳар сол дар рӯзҳои қашни Наврӯз ва иди Меҳргон барои шоҳ гов, асп. мучассамаҳои аз тилло ва нуқра сохташуда, инчунин, сангҳои қиматбаҳо тухфа мекарданд.

САВОЛҲО



1. Дар бораи давраи аввали ҳукмронии Дориюш маълумот дода метавонед?
2. Ислоҳот дар сохтори давлат, роҳу алоқа, ҳарбӣ ва моливу пулии Дориюш чӣ аҳамият дошт?
3. Дориюш дар бораи тиҷорати дохилӣ ва хориҷӣ кадом чораҳо андешид.

§44. ҶАНҒҲО БО ЮНОНИЁН

Дориюши Кабир империяи бузурге сохт, ки аз халқҳои гуногуннажод ва дину оин ва урфиятҳои мухталиф иборат буд. Онҳо намехостанд тобеи империяи шоҳ бошанд. Дар он замон бештари шаҳрҳо давлати алохидаро ташкил медоданд ва сохтори демократӣ доштанд. Махсусан, мустамликаҳои юнонии халиҷу қазираҳои соҳили Осиёи Сағир ба муқобили давлати порсҳо шӯришҳо бардошта, тиранҳо (шоҳҳо)-и Дориюш таъинкардаро мекуштанд ва ба ҷойи онҳо намояндагони худро мегузоштанд. Чунин шӯриш дар Милет сар зад. Шӯришчиён ба шаҳри Сард ҳучум карда, онро хароб ва тороч карданд. Лашкари ҳокими Лидия–Артафан дохили қалъа шуда, аз он ҷо бо шӯришиён меҷангад. Соли 490 пеш аз милод лашкари ориёӣҳо Милетро аз баҳр ва хушкӣ муҳосира карда, шаҳрро хароб мекунад; қисме аз шӯришгаронро кушта, қисмеро ба асирӣ мегирад. Аз шӯришҳои шаҳру деҳаҳои юнонии таҳти тасарруфи ориёӣхобуда Дориюш ба хулоса омад, ки то Афинаро сарқӯб накунад, оромӣ дар ноҳияи Осиёи Сағир ба вучуд намеояд. Бинобар ин, Дориюши Кабир ба ҳучуми қатъӣ ба Юнон тайёри мебинанд.

Соли 492 пеш аз милод лашкари пиёдагард ба воситаи Фракия ва Македония ва аз роҳи баҳрӣ бо киштӣ ба сӯи димоғи Афрон ҳаракат мекунад. Лашкари баҳрӣ дар назди нимқазираи Халкид ба тӯфони шадид дучор меояд ва 300 киштиву 90 ҳазор одам талаф меёбанд. Лашкари ориёӣ ночор ба Осиёи Сағир пас мегарад ва аз нав тайёри мебинанд.

Соли 491 пеш аз милод сафирони ориёӣ аз ҳукумати Юнон «замину об» талабиданд. Ин маънои онро дорад, ки бояд юнониҳо ба империяи ориёӣҳо тобеъ бошанд ва андоз бидиҳанд. Бештари шаҳру вилоятҳо ғайр аз Афина ва Спарта ба итоат розӣ шуданд,

аммо афиниҳо ва спартаиҳо сафирони ориёиҳоро куштанд ва ба чанг тайёри диданд. Ин баҳонаи дуҷумин маротиба лашкар кашидани Дориюш ба Юнон гардид.

Дориюш мегуфт: «Мо барои танбех додани саркашон ва он касоне, ки заминҳои Ориёнро дар Осиёи Сағир хароб кардаанд, меравем». Сарфармондеҳии лашкари баҳриро Донис ва хушкигардро Артафарн ба уҳда доштанд. Лашкар дар аввалҳои моҳи меҳр (сентябр) бо киштиҳо ба воситаи баҳр рафта, дар дашти Марафони Юнон лангар партофтанд. Марафон дар масофаи қариб 40 километрии Афина ҷой дошт. Лашкари ориёиҳо 10–15 ҳазор нафар буданд. Лашкари юнонӣ бештар 10 ҳазор нафар бо сарвари Милтиад дар мавқеи беҳтари чангӣ ҷой дошт. Ба ёрии афиниҳо боз чанд ҳазор нафар аз шаҳрҳои иттифокчиён омаданд. Рӯзи 13 меҳрмоҳ муҳориба бо ҳучуми юнониҳо оғоз ёфт. Ориёиҳо қахрамонона мечангиданд, аммо бо сабаби он ки дар ҷойи тангу номувофик амал мекарданд, талафоти зиёд доданд. Мачбуран акиб нишастанд. Сабабҳои шикасти лашкари ориёиҳо бисёр буданд: яқум, лашкар имконияти гирду атрофро дидан ва мавқеи чангии беҳтарро ишғол кардан надошт, дуҷум, тирандозон, ки дар лашкари ориёиҳо нақши муҳим мебозиданд, ба муқобили ҷавшанпӯшҳои (гоплитҳо) Юнон ҳеч қор карда наметавонистанд, яъне тирандозон дар ҳучумҳои пешравӣ – шамшеру найзасанӣ амалиёти самарабахш карда натавонистанд, сеюм, инро ҳам бояд фаромӯш накард, ки юнониҳо дар ватани худ барои истиклолият ва ҳаёту мамоти худ мечангиданд. Онҳо медонистанд, ки агар лашкари Дориюш голиб ояд, сарзамини онҳо гораг ва мардум ғулом мешавад. Ғалабаи афиниҳо рӯҳияи мардуми Юнонро баланд бардошт ва дигар ноҳияҳо низ ба чанг ҳамроҳ шуданд.

Дориюш ба Ориёшаҳр баргашта, ба ҳучуми навбатӣ тайёри мебинанд. Барои ин вақт лозим буд. Солн 486 пеш аз милод дар Миср шӯриш сар зад ва дар ҳамин вақт Дориюш вафот кард. Баъди кашмакашҳои дуру дароз дар бораи писари ӯ аз духтари Куруши Кабир – Отсо Хашёршоҳи 35 сола ба тахт нишаст. Ӯ шӯриши Миср ва махсусан, Бобулро бераҳмона пахш кард. Хашёршоҳ, шоҳигарии Бобулро бархам дода, мамлакатро гораг кард ва ҳайкали Мардукро ба Посоргод овард.

Сипас Хашёршоҳ фармон баровард, ки барои ҳучум ба Юнон аз тамоми хуштраҳо сипоҳ дар шаҳри Сард гирд оварда шавад. Муаррихони қадим навиштаанд, ки лашкар аз бисёр халқҳои гу-

ногуни мамлакати паҳновар гирд омад. Шумораи онҳоро тахмин мекунад. Ба ҳар ҳол, лашкари Хашёршоҳ хеле бисёр буд ва миқдори он то ба 100 ҳазор мерасид. Ӯ фармон дод, ки аз димоғи Афон то нимчазираи Халкид канал кананд, то ки киштиҳо ба монанди бори аввал ба тӯфон дучор наоянд ва дар кӯҳ дар намонанд.

Барои пиёдагон дар обҳои байни гулӯгоҳ ва ҷазираҳо аз киштиҳо пул сохтанд, то ки бе душворӣ роҳ раванд. Юнониҳо низ тайёрии хуб диданд. Ин навбат юнониҳо ҳама ба муқобили ориёнҳо муттаҳид шуда, ба мубориза бархостанд.

Баҳори соли 480 пеш аз милод лашкари Хашёршоҳ бо баҳр ва хушкӣ ба сӯи Юнон ҳучум кард. Юнониҳо қарор доданд, ки лашкари ориёиро дар тангии кӯҳи Фармоил пешвоз гиранд. Паҳнои роҳ барои гузаштани як ароба кифоят мекарду бас. Роҳро аз ду тараф дастаҳои Афино Спарта бо сарвари Леонид ҷимоя мекарданд. Дар давоми се рӯз юнониҳо ҳучумҳои пай дар пайи ориёнҳоро зада гардонданд. Баъд ориёнҳо ба воситаи ҷосусон фаҳмиданд, ки роҳи дигар низ вучуд дорад. Сипас лашкари юнониёнро аз қафо печониданд ва онҳо маҷбур шуданд ақибшинӣ кунанд. Спартаиҳои бисёре ба ҳалокат расиданд. Лашкари ориёнҳо Афинаро гирифт, аҳоли ба гирду атрофи ҷазираҳо гурехт.

Киштиҳои юнонӣ бо дарназардошти тамоми хусусиятҳои техникаи ҷангии он замон сохта шуда, дар суръат ва ҳаракат аз киштиҳои вазнини ориёнҳо хубтар ба ҳисоб мерафтанд. Ба кӯшуни баҳрии юнониён Фемистокл фармондеҳӣ мекард. Рӯзи 28 меҳрмоҳи соли 480 пеш аз милод дар назди ҷазираи Соломин дастаҳои ҳарбии баҳрии ҳар ду тараф рӯ ба рӯ омада, задухӯрд карданд. Кӯшуни ориёнҳо аз сабаби бисёрӣ дар халиҷ ба якдигар ҳалал расонда, қобилияти ҷапу рост ҳаракат кардан надоштанд ва хуб ҷанг карда наметавонистанд. Аз ин рӯ, юнониҳо комилан ғалаба ба даст оварданд, Хашёршоҳ бо бахше аз лашкари хушкигарди худ ба Осиёи Сағир омад. Қисми дигари лашкар бо сарвари Мардони зимистонро дар Фесал гузаронида, баҳор ҷангро идома дод. Соли 479 пеш аз милод кӯшунҳои ҳар ду тараф бо ҳам бархӯрданд. Аз сабаби мавқеи номувофиқ ишғол намудани Мардони саворағони ориёӣ ҷанг карда натавонистанд ва юнониён ғалаба карданд. Мардони ҳалок шуд ва лашкар ба талафоти зиёд дучор омада, ақиб нишаст. Сипас юнониён ба Осиёи Сағир ҳамла карданд. Ҷанг бо танаффус то соли 449 пеш аз милод давом кард. Соли 449 пеш аз милод байни юнониён ва ориёнҳо сулҳ ба имзо расид.

Сабабҳои шикасти лашкари Хашёршоҳ:

1. Лашкариёни ориёӣ, ба чуз аскарони доимӣ, назария ва амалияи чангиро наредонистанд. Онҳо машқҳои ҳарбӣ намекарданд ва ҷӣ будани онро наредонистанд.

2. Мардуми ғайриориёӣ забони якдигарро наредонистанд ва дар чанг амалиёти худро бо ҳамбастӣ карда наредавонистанд.

3. Мардуми ғайриориёӣ чандон манфиатдори галабаи Хашёршоҳ набуданд ва бо дили нохоҳам амал мекарданд.

4. Галабаи юнониҳоро аслан қувваҳои баҳрӣ таъмин карданд. Лашкари онҳо бо киштиҳои хурд дар мавридҳои лозима дар гирди киштиҳои ориёӣ пайдо шуда, онҳоро тирборон карда, боз фирор мекарданд.

5. Юнониҳо, чи дар баҳр ва чи дар хушкӣ, дар мавқеъ ва муҳити ба онҳо хуб шинос мерангиданд. Ориёӣҳо аз сабаби наредонистани майдони чанг ба мушкилиҳо дучор омада, талафоти зиёд мероданд.

САВОЛҲО



1. *Чаро лашкари ориёӣҳо дар чанг бо юнониҳо ба шикаст дучор омад?*
2. *Назария ва амалияи чангии юнониҳо аз ориёӣҳо ҷӣ фарқ дошт?*
3. *Лашкари Хашёршоҳ аз юнониҳо чандин баробар зиёд буд, аммо шикаст хӯрд. Чаро?*

§ 45. КИШОВАРЗӢ ВА ҲУНАРМАНДӢ

Зироат. Дар китобҳои таърихӣ доир ба зироаткорӣ ва ҳунармандии ориёӣҳои замони Ҳахоманишиён маълумоте нест, вале аз кофтуковҳои бостоншиносон дар худуди Осиёи Марказӣ: Хоразм, Фарғона, Суғд, Бохтар ва Марғиён даҳҳо канал ва корезҳои замонҳои гуногун, аз ҷумла асрҳои VI–IV пеш аз милод таҳқиқ шудаанд, ки баъзе аз онҳо то 40–50 км тӯл кашидаанд.

Шоҳони Ҳахоманишӣ ба равнақи зироат ва боғу чорводорӣ аҳамияти махсус мероданд. Онҳо азхуд намудани заминаҳои на-вкорамро сарчашмаи муҳими иқтисодӣ меҳисобиданд ва аз ин рӯ ба мулкҳои кишоварзон рафта, ба шахсони ободгари заминҳо,

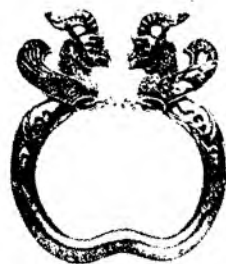
боғпарварон тухфаҳо медоданд ва онҳоро ба кори худ дилгарм мекарданд. Ҳеродот менависад, ки дар замони Ҳахоманишиён дар рӯди Ахшоҳ, ки онро бо Ҳарирӯд як медонанд, дар тангии дарае сарбанд сохта буданд ва бо навбат ба заминҳои кишт об тақсим мекарданд.

Ба ривояти Полибий дар Порт барои обёрӣ корезҳо вучуд доштанд. Ҳамин тавр, манбаъҳои хаттӣ ва бозёфтҳои бостоншиносӣ ба он далолат мекунанд, ки дар замони Ҳахоманишиён зироаткорӣ ва боғдорӣ хеле раванқ ёфта буд. Кишоварзон гандум, ҷав, зағир, нахӯд, наск, лӯбиё, шолӣ ва ғайра мекоштаанд.

Дар боғҳо дарахтони себ, анор, анҷир, олу, шафтолу, зардолу, чормағз ва амсоли инҳо парвариш меёфтанд. Заминҳои васеъ барои тоқзор ҷудо шуда буданд, ки дар онҳо навҳои гуногуни ангур парвариш мешуданд. Аз ангур хелҳои мухталифи май ва шарбат тайёр мекарданд.

Мо дар дарсҳои гузашта гуфта будем, ки ҳукумати Ҳахоманишиён андозро мувофиқи ҳосилнокии заминҳо ва боғҳо меситонд. Аз ин рӯ, навҳои замини серҳосил, миёнаҳосил ва камҳосил вучуд доштанд ва мувофиқи ҳосил аз онҳо боч меситонданд. Даромад аз заминҳо ба хазинаи шоҳ ворид мешуд. Дар заминҳои шоҳӣ бештар гуломон ва камтар кироягон кор мекарданд.

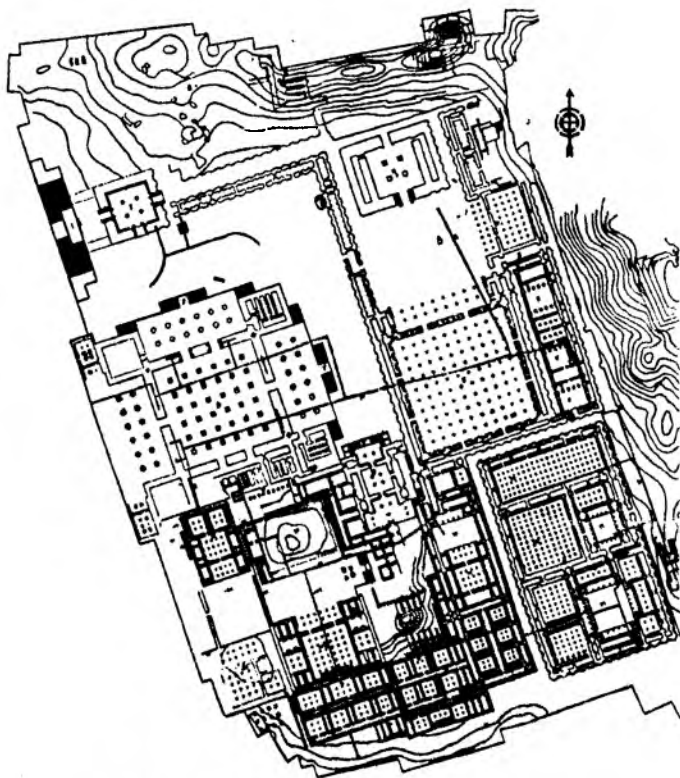
Ҳунармандӣ. Дар ин вақт зарфсозӣ хеле раванқ дошт. Куллон зарфҳои худро дар чархи кулолӣ месохтанд ва бо рангҳои сафедчатоб оро медоданд. Зарфҳо хеле гуногун буданд ва онҳоро дар хумдонҳо мепухтанд. Зарфҳои маъмулии ин давра шакли устуванавӣ (шакли геометрии цилиндри) ва маҳрутӣ (шакли конусӣ) доштанд. Ин хели зарфҳо гуногунҳаҷм буда, дар Ориёнои Шарқӣ хеле раванқ доштанд Бозёфтҳои «Хазинаи Амударё», ки бештар аз тилло, нукра, мис, биринҷӣ, сангҳои киматбаҳо, пайконҳои оҳанӣ, ханчару шамшерҳои оҳанӣ, ғилофҳои



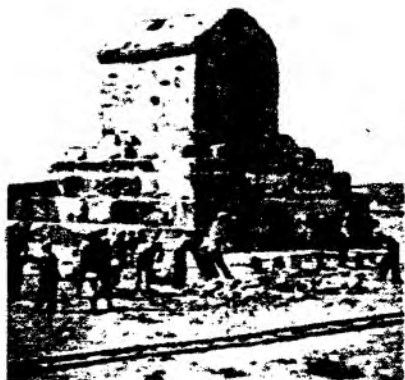
Расми 57. Бозубандҳои заррин аз «Хазинаи Амударё»-и Кубодиёни Тоҷикистон.

устухони фил иборатанд, бар он шохиданд, ки санъати охангарӣ, махусан, заргарӣ ба дараҷаи олий расида буд. Дар байни бозёфтҳои фойтуни заррине пайдо шуд, ки дар он чор асп баста шудаанд. Дар болои фойтун як нафар бо қулоҳи милли дар курсӣ нишаста ва дигаре рост истода, аспҳоро меронад. Дар фойтун акси Ахурамаздо нақш ёфтааст. Олимон чунин ақида доранд, ки он фойтунсавор фарштаи Меҳр – Митро мебошад.

Дар миёни бозёфтҳои «Ҳазинаи Амударё» даҳҳо ҳайкали биринҷӣ, тиллоӣ ва тиллою нуқрагии одам, бузи кӯҳӣ, даспонаҳо мавҷуданд. Махусан, бозубанди тилло дар акси ду симурғи шохдор ҷолиби диққат аст. Гардан, шохҳо, болҳо ва бадани симурғҳо бо сангҳои қиматбаҳо хотамкорӣ шудаанд, аммо имрӯз бисёр сангҳо афтадаанд. Бозубанд, бешубҳа, яке аз шохкорҳои заргарони бохтарӣ – аҷдоди тоҷикон мебошад (расми 57).



Расми 58. Тахти Ҷамшед (Персеполис).



Расми 59. Оромгоҳи Куруши Кабир.

Дар хазина чандин зарфҳои заррин, мучассамаҳои аспон, одами чавгонбоз, гавазн, мурғон, моҳӣ, лаълӣ ва микдори зиёди тангаҳои тиллоӣ ва нукрагини замонҳои гуногун ҳастанд. Бозёфтҳо аз санъати баланди тасвирии замони Ҳахоманишиён гувоҳӣ медиҳанд. Аксари чизҳои тасвиршуда инъикоси мавзӯҳои асотирӣ мардуми ориёӣ мебошанд.

Деҳаҳо ва шаҳрҳо. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар ҳудуди Ориёнон Шарқӣ нишон медиҳад, ки дар замони Ҳахоманишиён садҳо деҳаҳои хурду калон вучуд доштаанд, ки дар баландиҳо сохта шуда, атрофшон девори муҳофизатӣ доштанд. Сарчашмаҳои ҷунонӣ Бохтарро, ки ба он Суғд низ дохил мешуд, «Кишвари ҳазоршаҳр» номидаанд. Албатта, мафҳуми шаҳр дар он давра аз ҳозира фарқ мекард, лекин рақами ҳазор далели он аст, ки микдори шаҳрҳо дар арафаи ҳуҷуми мақдунӣён бисёр будаанд. Аз ахбори сарчашмаҳои ҷунонӣ ба ҳубӣ бармеояд, ки ҷунонӣён дар Суғду Бохтар бо деҳа ва шаҳру қалъаҳои хеле устувор ва сернуфус чангидаанд. Мувофиқи таҳқиқоти бостоншиносӣ шаҳри онвақтаи маркази Бохтар – Зарринасп, ки ҳоло бо номи Болоҳисор маъруф аст, 120 га заминро дар бар мегирифт ва хеле устувор буд.

Масоҳати Самарқанди замони истилои ҷунону мақдунӣҳо бештар аз 200 га заминро ишғол менамуд. Шаҳр девори ҷимоявӣи қавӣ ва дижи (қалъа) устувор дошт. Ба ривояти маъхазҳо шаҳри Марғиён (Марв) яке аз бузургтарин шаҳрҳо ба ҳисоб мерафт ва аз шаҳристон ва диж иборат буд.

Искандар дар вақти чангҳои хунини худ дар ҳудуди Истаравшан ҳафт шаҳрро пай дар ҳам хароб кард, ки бузургтарини онҳо Курушкада буд. Мувофиқи гуфтаи Ариан, дар Курушкада 18 ҳазор нафар гирд омада, ба муқобили Искандар чангидаанд.

Дар маъхазҳои ҷунонӣ шаҳри бузурги Навкат зикр мешавад, ки дар Нахшаби Суғд будааст. Дар ин шаҳр Искандар зимистонро мегузаронд.

Қофтуковҳои бостоншиносӣ дар харобаи Тахти Сангин дар ноҳияи Кубодиён, аз он ҷое, ки соли 1878 «Ҳазинаи Амударё» ёфт шудааст, нишон доданд, ки шаҳр масоҳати 100 га заминро дар



Расми 60. Чом.

бар мегирифт. Дар ин чо маъбади бузургдошти рӯди муқаддаси ориёиҳо Вахш (Охшо) сохта шуда буд. Маъбад дар соҳили рост, дар ҷойи бо ҳам пайвастании рӯдҳои Панҷу Вахш ҷой дорад. Рӯди Вахш (Охшо)-ро олимон ба рӯди муқаддаси авестиои Ванғуҳи Доитиё як медонанд, ки дар Арианаваейча ҷой дошт.

Бостоншиносон танҳо дар ноҳияи Кубодиён панҷ шаҳри замони Ҳахоманишиёнро пайдо кардаанд, ки дорои тамаддуни баланд будаанд.

Осори шаҳрҳои замони Ҳахоманишиёнро дар Данғара, Кӯлоб ва Фарҳор низ таҳқиқ кардаанд. Сарчашмаҳои юнонӣ аз ду истехкоми кӯҳҳои Суғд ва Бохтар ёдовар шудаанд, ки дар онҳо мардумони зиёд гирд омада, зидди юнону мақдуноҳо ҷангидаанд ва муқобилияти саҳт нишон додаанд.

Аз кофтуковҳои бостоншиносӣ ва ахбори маъхазҳои юнонӣ, махсусан, ҷойҳои муҳорибаи ориёиҳо бо ғоратгарони юнону мақдунӣ маълум мешавад, ки сарзамини Ориёиҳои Шарқӣ дорои садҳо шаҳр ва ҳазорҳо қалъаҳои устувор будааст. Тавре ки баъдтар мебинем, баъзе қалъаҳо ҷунон устувор будаанд, ки душман дар гирифтани онҳо очиз мондааст. Мамлакат ободу хуррам ва зиндагонии мардум хеле хуб буд.

САВОЛҲО



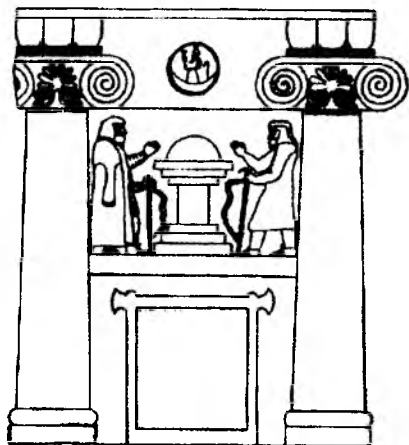
1. Кадом навъи зироатҳо кишт карда мешуданд?
2. Шоҳони Ҳахоманишиё чаро ба ободонӣ ва махсусан, дар ҳаққи барзгарону боғдорон ғамхорӣ мекарданд?
3. Таърихшиносони юнонӣ чаро Бохтарро «кишвари ҳазоршаҳр» номидаанд?
4. «Ҳазинаи Амударё» аз кадом минтақаи кишварамон пайдо шуд ва он кадом бозёфтҳо дошт?

§46. ФАРҲАНГИ ОРИЁИҲО ДАР ЗАМОНИ ҲАХОМАНИШИЁН

Маълумоти умумӣ. Тавре ки аз дарсҳои гузашта огоҳӣ доред, Куруш ва Дориюш Кабир дар ҳаҷони онвақта аввалин давлати бузурги ориёӣхоро ташкил карданд, ки дар ҳаёти он 70 халқи дорой забону дину оинҳои мухталиф мезистанд. Шӯҳони ориёӣ ба ҳамаи онҳо муносибати демократӣ доштанд. Онҳо мувофиқи дину оини худ озодона зиндагонӣ мекарданд. Дар ҳудуди давлати паҳновари ориёӣхоро муносибатҳои дӯстонаи иқтисодӣ ва тичоратӣ ҳукмфармо буданд. Ин вазъият ба омезиши фарҳангҳо, таъсири мутақобилаи ривоҷи онҳо ва раванги иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳунармандӣ сабаб гардид.

Дини ориёӣхоро. Дар бораи дини шӯҳони Ҳахоманишӣ, маҳсусан, Курушу Дориюш ақидае вучуд дорад, ки онҳо аз оини Зардушт огоҳӣ надоштанд. Аммо як чиз мусаллам аст, ки онҳо таассуби динӣ надоштанд ва халқҳоро, ки ба зери тасарруф мебароварданд, ба эътиқодоти онҳо эҳтиром мегузоштанд, яъне ҳудоёни бузурги онҳоро бузург ва одобу тоату ибодати ононро ба ҷо меоварданд. Ин буд, ки ҳамаи халқҳои ғайриориёӣ Курушу Дориюшро ҳамкешӣ худ меҳисобиданд. Аммо ин маънои онро надорад, ки барои онҳо ҳамаи динҳои худро ба ғайри онҳо яқ буданд. Куруши Кабир ва Дориюш сиёсатмадорони дурандеш буданд, онҳо аз лиҳози сиёсат ба зердавлатони худ муносибати одилона доштанд, то дар империя низоъи нооромӣ рӯй надиҳанд.

Аз тарафи дигар, аз маъхазҳои юнонӣ ва катибаҳои ҳахоманишӣ чунин бармеояд, ки порсҳо ва модҳо мувофиқи табакоти иҷтимоӣ пайрави дини зардуштӣ буданд. Шӯҳон Ахурамаздоро офарандаи Замину Осмон ва олами ҳастӣ мебардонистанд. Онҳо меғуфтанд, ки Ахурамаздо моро ба дунё барои



Расми 61. Акси порсҳо ва модҳо дар девори Тахти Чамшед.



Расми 62. Мухри Дориюши Кабир, ки дар он шеронро шикор кардани шоҳ тасвир ёфтааст.

хукмронӣ фиристодааст. Оташ ин нури ӯ дар Замин аст. Офтоб (Мигро) байни олами боло ва поён қарор дорад.

Сигоиши Ахурамаздо хоси дини Зардушт мебошад. Дар диё-нати Маздаясно хок, об, оташ ва бод чор унсури бузург ба ҳисоб мерафтанд. Ҳайвонотро қурбон намекарданд.

Диёнаати муғон умумияти ҳиндуориёӣ дошт. Масалан, шоҳон мурдагони худро дар дахмаҳои сангин гӯр мекарданд ва муғон низ мурдаҳоро дар дахма мегузоштанд ё ба парандагон меоданд.

Таҳқиқоти илмӣ дар боби дини қадими ориёӣҳои ғарбӣ шаҳодат медиҳанд, ки шоҳони Ҳахоманишӣ аз Зардушт ва «Авесто» огоҳӣ доштанд. «Авесто»-ро бо хатти меҳӣ китобат намуда буданд.

Меъморӣ ва сохтмон. Шоҳони Ҳахоманишӣ, махсусан, Дориюши Кабир ва Хашёршоҳ барои худ қасрҳои боҳашамат сохта-анд. Осори биноҳои онҳо дар Тахти Чамшед, Шуш ва Посоргод боқӣ мондаанд. Херодот менависад, ки порсҳо аз мероси дигарон хуб истифода мекунанд. Дар ҳақиқат, санъати сангтарошӣ ва истифодаи онро ориёӣҳои ғарбӣ аз ҳамсоягони худ ошуриҳо ва дигарон касб кардаанд.

Шоҳони Ҳахоманишӣ дар сохтмони қасрҳои худ аз меъмории Бобулу Ошур, Мисру Юнон ва Осиёи Сағир истифода бурдаанд. аммо дар сохтани дар, арқҳо, сарсутунҳо, паллаҳои бисёрзина, ороиши намоҳои бино инъикоси асотирӣ миллии ориёӣ мушоҳида мешавад. Масалан, сарсутунҳо бо мучассамаҳои барзагов ороиш

доранд, ки хоси меъмории ориёӣҳост. Гов дар асотири ориёӣ рамзи бузургӣ, тавоноӣ ва қудрати наҷодии ориёӣҳо мебошад. Аксҳои сӣмурғ, шер, мурғон, моҳӣ низ аз асотири ориёӣҳо омадаанд, ки дар меъмории Ҳахоманишиён ва минбаъд истифода гардидаанд. Дар сохтмонҳо, бешак, устоҳои ошури, бобули, мисри ва юнони шишироқ доштанд ва сабки онҳоро мо дар сохтмони биноҳои сангӣ мушоҳида мекунем.

Ҳамаи шохон барои худ қаср ва ҳарамсарои ҷудогона сохта буданд, аммо аз сабаби он ки онҳо аз хишти хом буданд, то ба замонӣ мо нарасидаанд.

Дар меъмории шохонӣ Порс, пеш аз ҳама, таъсири меъмории модҳо ба назар мерасад, ки инро мо дар нақшаи шаҳрҳо ва намуди сохтмони қасру хонаҳои истиқоматӣ мушоҳида мекунем. Масолеҳи асосии сохтмонро хишти хом, сангҳои тарошида ва пушиширо ҷӯб ташкил меод.

Дар қасри Дориюш (дар Шуш) ҷӯби дарахти чалғӯзаро аз Лубнон ва обнуро аз Миср овардаанд. Сангҳои тарошидаро дар бунёди деворҳо, паллаҳои бисёрзина, дар сутунҳои баланд, мучассамаҳо ва гайра истифода кардаанд. Сангҳои тарошидаи бузургро бо меҳҳои оҳанӣ мепайвастанд. Биноҳо, шаҳрҳо ва қасрҳо бештар бо девору бурҷҳои химоявӣ сохта мешуданд. Намунаи беҳтарини меъмории замони Ҳахоманишиён қасрҳои Тахти Чамшед мебошад.

Шаҳри Персеполис (Тахти Чамшед) маркази дуҷуми империя ба ҳисоб мерафт. Дар он осори қасрҳои бузурги замони Дориюш ва Ҳашёршоҳ, ба монанди толори 100, 40, 36 сутуна, биноҳои 40–30 сутундор боқӣ мондаанд. Дар сутунҳо мучассамаи барзаговҳо, говшоҳ (яъне гови бо рӯи одами ришдор), шер ва амсоли инҳо вучуд доранд, ки рамзи бузургии ориёӣҳоро ифода мекунанд. Дар девори зинаҳои ба қаср воридшаванда расмҳои барҷастаи халқҳои дар ҳайати империя буда қандакорӣ шудаанд. Мучассамаҳо бо либосҳои миллӣ ва тухфаҳои барои шох оварда акс гардидаанд (расми 56 а).

Дар Посоргод мақбараи Куруши Кабир боқӣ мондааст, ки аз сангҳои тарошида дар болои бунёди сезина сохта шуда 3,16 ба 2,13 м қаду бар дорад. Баландии мақбара 11 м аст.

Шохонӣ Ҳахоманишӣ баъди Куруш мувофиқи дини аҷдоҷияшон қабрҳои худро дар кӯҳ қандаанд, ки пешайвони онҳо бо сутунҳои бошукӯҳ, нақшҳо ва расму катибаҳо оро дода шуда-

анд. Иморат, қаср, қабр, катиба ва мучассамаҳо ҳама осори мод-
дни замони бузургин ин империяи ҷаҳониро дар худ таҷассум
кардаанд.



САВОЛҲО ВА СУПОРИШ

1. Дини ориёиҳои ғарбӣ аз шарқӣ чӣ фарқ дошт?
2. Хусусиятҳои миллии ориёиро дар меъмории Ҳахоманишиён чӣ таъсир фаҳмидан мумкин аст?
3. Дар бораи Тахти Чамшед нақл намоед.
4. Номи аслии Тахти Чамшед чӣ буд?

§47. ХАТ ДАР ДАВРАИ ҲАХОМАНИШИЁН

Хатҳо аз лиҳози шаклу тақсим ба се навъ тақсим мешаванд: ҷумлаӣ, ҳичоӣ ва ҳарфӣ-овозӣ, ки ҳар кадом марҳалаеро аз саргузаронидааст. Аввал хатти аксӣ ба вучуд омад, ки барои ҳодисаро фаҳмондан чандин расм мекашиданд. Баъд хатҳои ҳичоӣ пайдо шуданд. Охири хатҳои ҳарфӣ овозӣ пайдо шуданд. Аввалин катибаҳои шоҳони Ҳахоманишӣ бо хатти меҳӣ навишта шудаанд ва ин хатти меҳӣ-форсӣ дар асоси хатти меҳии оромӣ тартиб ёфтааст. Масалан, катибаи машҳури кӯҳи Бесутун бо хатти меҳӣ ба забонҳои қадими ориёӣ (порсии қадим), эломӣ ва ошурӣ навишта шудааст. Ҳар забон дорон аломатҳои худ будааст. Масалан, хатти эломӣ дорон 300 ва ошурӣ 700 аломатанд. Хатти ба забони ориёӣ навишташуда 43 аломат дорад ва хатти ҳичоӣ мебошад ва бори аввал бо ин хат "Авесто" навишта шуда буд. Бо ин хат тамоми катибаҳои Доро ва Хашёршоҳ дар кӯҳҳо қанда шудаанд. Забони давлатӣ байни халқҳои империя оромӣ буд, ориёӣҳо бо забони худ тақаллум менамуданд ва ниҳоят забони мардуми Форс забони умумии мардумони империя мешавад.

Дабистонҳо, вариш. Мувофиқи гуфтаи Ҳеродот, ориёӣҳо аз 5-солагӣ кӯдаконро ба дабистон меоданд ва хатту савдро меомӯзониданд. Рӯзи ба мактаб рафта як маросими бошукӯҳ буд. Пеш аз он ба кӯдак либоси намозӣ садра ва куштӣ мепӯшониданд ва муъбад дуову ғолиба меод ва баъд либоси мактабӣ ба бар мекард. Дар дабистон дарсҳо ҳамаи илмҳо: табиатшиносӣ, тиб, таърих, адабиёт, тозагиву покӣ ва диниро дар бар мегирифт.

Дар дабистонҳо ба варзиш диққати махсус дода мешуд, ба бачаҳо аспу тиру камон тухфа менамуданд. Ин тухфаҳо рамзӣ буданд, аммо ба кӯдакони аз хурдӣ аспсавориро меомӯзониданд ва мард ҳамчун муҳофизи ватан бояд савори мохир мебуд. Ориёӣҳо дар този асп ба душман беҳато тир мезаданд. Синни 15-солагӣ барои ориёӣҳо синни балоғат ба ҳисоб мерафт ва марду зан дар ин айём бояд аз уҳдаи ҳамаи корҳои лозимӣ мебаромаданд. Масалан, ҷавон аз уҳдаи аспсаворӣ, тирандозӣ, шамшеру гурззанӣ, мубориза бо ҳариф мебаромад. Дар ин синну сол ҷавонон хонадор мешуданд ва духтарон бояд ҳамаи пухтупази хонадориро метавонистанд.

Яке аз бозиҳои маҳорати паҳлавонӣ, чобукӣ, нотарсӣ, аспсаворӣ, назария ва амалияи ҷангири нишон додаи ин ҷавон буд. Агар нафаре меҳост зуру тавонони ҳарифи худро бисанҷад, ўро ба бозии ҷавгон даъват менамуд. Масалан, вақте Сиёвуш ба назди Афросиёб меояд, бародари ӯ Гарсеваз бо рашик меҳаҳад тавонони вайро дар бозии ҷавгон бисанҷад. Ва Сиёвушро ба бозии ҷавгон водор менамояд, дастан Сиёвуш бар дастан Гарсеваз дастболо мешавад. Ба ҷавгонбозӣ на танҳо мардон, балки ҷавонзанон низ машғул буданд ва аз мардон камӣ надоштанд. Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки ба ҷавгонбозӣ бештар ҷавонони дастаҳои ҳарбӣ машғул буданд ва баъзан ду дастан қалон бо якдигар рақобат мекарданд. Ҷавгонбозӣ на танҳо бо асп, балки пиёда хеле раванқ дошт. Бозиҳои шатранҷ, пойга, тирандозӣ, гуштигирӣ, бучулбозӣ, нард аз қадим машҳур буданд ва то кунун вучуд доранд.

Тангаҳо. Таърихнигорон чунин ривоят мекуянд, ки бори аввал сикказанӣ дар Осиён Сагир дар асри VII пеш аз милод ба вучуд омадааст. Баъзеҳо онро ба шоҳи Лидия ва баъзеҳо ба юнониёни ҳамин минтақа нисбат медиҳанд. Дар давлати Ҷаҳоманишиён аввалин тангаҳои тиллоӣ бо номи «дорик» пайдо шуданд. Дар болон он аксе тасвир шуда, тирандози ориёӣ Ораш яқзону ба замин зада, зеҳн камонро мекашад.

Дар замони Ҷаҳоманишиён забони оромӣ забони расмӣ ба ҳисоб мерафт. Ҳат аз чап ба рост навишта мешуд.

Ғайр аз ин, тангаҳои нуқрагӣ дар муомилот буданд. Тангаҳои биринҷиро дар вилоятҳо мебароварданд. Тангаҳои тилло ва нуқра пули байналмилалӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Воҳидҳои андозагирӣ. Инсон аз қадим кӯшидааст, ки вақти қор ва рафтори худро муайян созад. Масалан, юнониҳо аз вақти баромадани аввалин шуоъи офтоб то намоён шудани доираи он ба воситаи қадам муайян карда, онро стади номидаанд, ки ба 192 м баробар аст. Ориёӣҳо масофаи роҳро бо парсанг (фарсанг) муайян кардаанд, ки он ба 5760 м рост меомад. Ин масофа роҳи яксоатаи пиёдагард мебошад ва он масофаи биниши чашм аст, яъне одам бо чашм масофаи як фарсангро хуб мебинад.



Расми 63. Сиккаи тиллоии шоҳ Дориюши Бузург "дорик" бо расми шоҳ бо камонгулак

Андозагирии вазн аввалин бор дар Миср ба вучуд омадааст. Дар Ориёно «ман» мегуфтанд, ки аз ду бахш иборат буд: мани модӣ – 561 грамм ва мани порсӣ – 418 гр. Ченаки вазни «ман» то рӯзгори мо боқӣ мондааст.

Дар замони Ҳахоманишиён таланти тилло аз 25 кг ва нуқра аз 33 кг иборат буд.

Барои воҳиди маводи моеъро муайян сохтан, ченаки артаба қорӣ буд, ки модии ӯн 52 литр ва порсии он ба 55 литр рост меомад.

САВОЛҲО



1. Дини ориёӣҳои гарбӣ аз шарқӣ чӣ фарқ дошт?
2. Шаҳрҳои марказии давлати Ҳахоманишиён кадомҳоянд?
3. Хусусиятҳои миллии ориёиро дар меъмории Ҳахоманишиён чӣ тавр фаҳмидан мумкин аст?
4. Кадом навъи тангаҳо - сиккаҳо дар давлати ориёӣҳо ба қор мерафтанд?

БОБИ V ДАВЛАТИ ЭЛЛИНҲО ДАР ОРИЁНО

§ 48. ҲУЧУМИ ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ БА ОРИЁНОИ ҒАРБӢ

Маълумоти умумӣ. Подшоҳоне, ки баъди Дориюши Кабир ба тахти ориёиҳо нишастаанд, дар бораи тараққиёту бехатарии империя ғамхории лозима зоҳир намекарданд. Онҳо саргарми кайфу сафо ва банди муноқишаҳои дарборӣ ва машгул ба куштани ҳарифони наздики худ буданд. Соли 358 пеш аз милод баъди марги Хашёршоҳи II Хашёршоҳи III ба тахт нишаст. Ин марди шучоъ буд ва хост худуди империяро барқарор кунад. Ӯ ба шӯришҳои Осиёи Сагир, Ошур ва Миср хотима бахшида, касеро итоат намекард, чазо дод. Аммо соли 337 пеш аз милод бо фармони хочасарони шоҳӣ – Бағия табиби шахсӣ ба Хашёршоҳи III заҳр дода, ӯро мекушад. Баъди як сол писарашро мекушанд ва дудмони шоҳиро ба нестӣ мерасонанд.

Дар ҳамин вақт авҷи тараққиёти давлати Македония (Мақдуния) шурӯъ мешавад. Шоҳи он Филиппи II Юнонро гирифта, лашкари бузурге гирд меоварад ва барои аз ориёиҳо қасоси лашкаркашиҳои Дориюш ва Хашёршоҳро гирифтани тайёрӣ мебинанд. Сиёсатмадорони юнонӣ бо сарварии Аристокс бехбудии мардуми Юнонро дар забт намудани Осиёи Сагир ва лашкаркашиҳо ба давлати ориёиҳо медиданд. Юнониҳо аз суст шудани давлати Ориёно хуб огоҳӣ доштанд, дарбори Ҳахоманишиён пур аз ҷосусон ва гуломони юнонӣ буд, ки ҳаррӯза воқеаҳои мамлакатро ба Юнон хабар медоданд.

Соли 334 пеш аз милод лашкари Искандар ба Осиёи Сагир даромад ва аввалин муҳориба дар назди рӯди Сраник бо қувваи яққояи хуштраҳои ин ҷо ба вуқӯъ пайваст, ки бо ғалабаи мақдуниҳо хотима ёфт. Муҳорибаи дуум соли 333 пеш аз милод дар назди Исса ба амал омад, ки ба он Дориюши III сарварӣ мекард. Дар ин ҷо лашкари ӯ шикаст хӯрд, зану фарзандаш асир афтоданд ва худаш гурехт. Дар ин ҷанг ҳазинаи хароҷоти ҷангии Дориюш ба дасти мақдуниҳо ғанимат афтод. Искандар ба Миср

рафта, онро бечанг гирифт ва шаҳри Искандарияро бунёд кард. Дар ин ҳучумҳо Искандар ба Куруш пайравӣ мекард, мардумонро озод менамуд ва дар Миср бо русуми онҳо тоҷгузорӣ кард.

Дар ин муддат Дориюши III лашкари бисёре гирд овард ва метавонист муқобилат нишон диҳад, аммо ӯ тарсид ва Искандарро ба сулҳ ва додани Мисру Осиёи Сағир бо 10 ҳазор талант давват кард. Искандар тамоман таслим шуданро шарт гузошт. Соли 331 пеш аз милод муҳориба дар назди Гавгамел рух дод. Дар ин ҷанг лашкари ориёӣҳои шарқӣ, ки аз сақоӣҳо ва бохтариҳо иборат буданд, ба сипоҳиёни Искандар борҳо шикаст медиҳанд, аммо баъзе бахшҳои дигар шикаст хӯрда, Доро боз мегурезад. Искандар Шуш, Бобул ва Тахти Ҷамшедро мегирад. Тахти Ҷамшедро тороч карда, комилан месӯзонад. Хазинаи шохӣ, ки дар он даҳҳо ҳазор тангаи тилло ва нуқра буд, ба дасти душман меафтад. Дориюш ба Шарк фирор мекунад.

Вазъият дар лашкари Искандар баъди ғатҳи Ориёнои Ғарбӣ. Тавре ки қаблан зикр карда будем, мақсади ҷанги юнониён ба муқобили ориёӣҳо ин қасоси юнониён ва харобӣҳои дар Эллада кардаи Хашёршоҳи аввалро гирифтанд буд. Ғорат ва сӯзонидани маркази салтанати ориёӣҳо шаҳри Персеполис (Тахти Ҷамшед), кушта шудани Дорои III ва ба даст омадани хазинаи империя ин нишонҳои ба мақсад расидани юнониён ва мақдуниҳо ба ҳисоб мерафт. Онҳо ҷангро бас карданӣ буданд, аммо Искандар ҳудахро подшоҳи порсҳо ҳисобида, ҷангро давом доданӣ шуд. Ӯ мақсад гузошт, ки тамоми хоки империяро бояд забт намояд. Сарбозон аз ҷангҳои дуру дароз монда шуда, ба муқобили давом додани ҷанг баромаданд. Искандар сарлашқарон ва гурӯҳҳои зид баромадаро қазои саҳт дод. Ҳокими Порт мамлақатро бечанг ба Искандар таслим кард ва мансабашро нигоҳ дошт. Искандар ашрофони Порсро боз ба вазифаҳояшон барқарор мекард. Таҷаммули шохони Ҳахоманишӣ ба Искандар хуш омад. Порсҳо ӯро чун худо мепарастиданд. Минбаъд хост, ки юнониҳо ва мақдуниҳо низ ба ӯ таъзим кунанд. Ин рафтори Искандар ба ҳамразмонаш маъқул наафтад ва борҳо ба ӯ суиқасд карданд.

Вақте ки Искандар ба Бохтару Суғд даромад, сипоҳиёни ин диёр ба ӯ муқобилати ғайриҷашмдошт нишон медоданд. Ба хотир оред, ки дастаҳои Ориёнои Шарқӣ дар ҷанг хеле афзалият доштанд.

Назария ва амалияи ҷангии юнониён дар Ориёнои Шарқӣ. Юнониву мақдуниҳо ба ҷанги зидди ориёӣҳо хуб тайёрӣ дида бу-

данд. Онҳо тарзи разморони (чангкунӣ)-и ориёихоро хуб медонистанд ва барои шамшерзанони савора сафи қаторай найзадоронро (дарозии найзаҳо 4–5 метр) пешниҳод карданд, ки саворагон ба онҳо наздик шуда наметавонистанд. Барои тирандозони сақоӣ чавшанпӯшии сар то пойи аспон ва саворагонро омода намуданд, ки тир аз масофаи дур ба он таъсир намерасонд. Искандар барои аз пахлуҳо раҳна накардани саворагон ва тирандозони ориёӣ ҳамин зирехпӯшон ва найзадоронро мегузошт, ки қувваҳои сабуксилоҳи ориёӣ дар муқобили онҳо ҳеҷ қор қарда наметавонистанд. Юнониён ва мақдуниён чанговарони касбӣ ва ҳисман бақуввату тобовар ба чангҳои дурудароз буданд. Лашкари ориёӣҳо барои бо чунин душман чангидан тайёр набуд. Барои сафи юнониёни вазнинсилоҳро раҳна намудан, ягон чора надиданд. Акнун вақте ки лашкари Юнону Мақдунӣ ба Суғду Бохтар омад, назария ва амалияи чангии ориёӣҳои шарқӣ тағйир ёфт. Онҳо дар чангҳои Ориёноӣ Ғарбӣ иштирок намуда, назария ва амалияи лашкари Искандарро омӯхта, бо онҳо ҷӣ тавр рафтор қарданро медонистанд. Силоҳи юнониҳо шамшер ва сипару найзаи дароз буд. Силоҳҳои ҳимоявӣ аз сипар, чавшан, тосқулоҳи оҳанӣ иборат буд. Ориёӣҳои шарқӣ тиру қамон, ҷўпин, табарзинҳои дусара ва яқсара (сагарис), найза, шамшерҳои дароз ва ханҷар (қарта, ақинак), либоси ҳимоявии чавшан, тосқулоҳ ва сипар доштанд. Бояд гуфт, ки чавшан ва зирехҳои юнониӣ сифатан беҳтар буданд. Искандар низ аз назария ва амалияи чангии ориёӣҳои шарқӣ огоҳӣ дошт. Юнониҳо махсусан аз гурезчангии сақоӣҳо метарсиданд. Сақоӣҳо гӯё шикаст хӯрда мегурехтанд ва вақте ки сафи душман парешон мешуд, боз гашта ба қобуқӣ тир меандоختанд ва найза мезаданд.



Расми 63 а. Ҳуҷуми қоратгаронаи Искандар ба Ориёно.

Муборизан Бесс ба муқобили мақдуниҳо. Ҳамаи нобарориҳои ориёӣҳо дар ҷанг бо лашкари Юнону Мақдунӣ ба дӯши Дорои III гузошта шуд. Ӯ ҳамчун шахси тарсончаку нолоиқ аз тарафи сарварони лашкари ориёӣ сарнагун гардид ва ба ҷойи вай Бесс – ҳокими Бохтар, ки дар ҷанги юнониҳо ба дастаҳои ориёӣҳои Суғд, Бохтар ва сақоӣ фармон меод ва ба лашкари Юнону Мақдунӣ борҳо шикаст дода буд, ба унвони Ҳашёршохи Осиё эълон гардид. Бесс мегуфт, ки мо қувва ва имконият дорем, ки лашкари Искандарро шикаст диҳем ва ӯро аз мулки худ дур андозем. Вай аз сақоӣҳо, бохтариҳо, суғдиҳо ва хиротиҳо лашкар гирд овард. Лашкари Искандар дар Гиркан (Гургон) муқобилати саҳт дид, аммо Портро бечанг гирифт ва ҳокими он Пратофарноро боз дар вазифааш монд.

Искандар аз Порт ба воситаи роҳи Ҳарирӯд ба Ҳирот омад ва азбаски ҳокими он Сатибарзан ба ҷанг тайёр набуд, сулҳ хост ва дар ҷояш монд. Вақте ки лашкари Искандар ба Бохтар наздик омад, хабар расид, ки Сатибарзан дастаи юнониҳоро торумор карда, ба муқобили мақдуниҳо шӯридааст. Искандар таъҷилан ақиб гафта ба маркази Ориён–Артакан омад, аммо Сатибарзан бечанг бо роҳи дигар барои ҳамроҳ шудан ба лашкари Бесс мееравад. Искандар шаҳрро хароб карда, аҳолиро қисман кушта, қисман ғулом мекунад. Баъд ҳамаи шаҳрҳои Ориёноро ба харобазор табдил медиҳад. Ӯ ба ноҳияҳои Дарангиён, Хедрос ва Арахос лашкар кашида, онҳоро низ хароб мекунад. Дар ин вақт Бесс Сатибарзанро боз бо 2 ҳазор нафар аскар мефиристад, ки қувваҳои Искандарро нигоҳ доранд. Дар ҷанг Сатибарзан кушта мешавад. Лашкари Искандар ба воситаи Ҳиндукӯҳ ба Бохтар меояд. Дар агабаҳои мушқилгузари ин кӯҳ Бесс ба Искандар монеъ нашуд, ки ин яке аз хатоҳои ӯ буд.

Искандар маркази Бохтар – шаҳри Зарринаспро гирифта, ба гузаргоҳи Килеф омад. Бесс на дар Бохтар ва на дар гузаргоҳ роҳи сипоҳи Юнону Мақдуниро нагирифт ва ба Навкати Суғд омад. Ин боиси норозигии шарикони ӯ шуд. Бинобар ин, Спитамен, сарлашқари Суғд ӯро ба беғайратӣ гунаҳгор сохта, дасту пояшро баста, ба сарлашқари Искандар – Птолемей месупорад. Спитамен бо ин восита мехост ҳучуми юнониҳоро қашол диҳад ва худаш тайёри бинад.



САВОЛҲО

1. *Сабабҳои шикасти лашкари Дорои III дар чӣ буданд?*
2. *Чаро юнониҳо баъди Персеполис (Тахти Чамшед)-ро гирифтанд дигар ҷанг кардан намехостанд?*
3. *Назария ва амалияи ҷангии ориёӣҳо аз юнониён чӣ фарқ дошт?*
4. *Чаро Бесс бо Искандар ҷанг накард?*

§49. МУБОРИЗАИ СПИТАМЕН БО ИСКАНДАР

Забт шудани Самарқанд. Спитамен дар натиҷаи муноқиша бо Бесс ва дигарон ба муқобили Искандар қувваи лозима ҷамъ карда натавониста, ба сӯйи номаълуме меравад. Искандар ба осонӣ Навкат-маркази Суғди Чанубиро гирифта, шаҳро гонат кард, аз маҳаллиён хӯрок ва алафи барои чорво захира кардашонро ситонида, деҳахоёшонро хароб мекунад. Ориёӣҳо фаҳмидаанд, ки гонатгарони мақдунӣ нисбат ба онҳо ҳамчун гулом муносибат мекунанд ва заминашонро соҳиб шуданианд. Куштори мардум ва гонати шаҳро деҳаҳои осоишта ориёӣҳои кишоварзро бо тӯрҳо (сақоиҳои чорводор) муттаҳид ва ба мубориза сафарбар сохт. Искандар ба сӯйи маркази Суғд – шаҳри Самарқанд ҳаракат карда, дар роҳ деҳаҳоро гонат мекарду месӯзонд. Искандар дар натиҷаи ҷанг шаҳро ишғол ва деҳаҳои гирду атрофро хароб мекунад. Дар Самарқанд дастаҳои худро гузошта, ба сӯйи Фарғона равон мешавад. Ориёӣҳо дар роҳҳо ба дастаи пешрави Искандар ҳучум карда, онҳоро набуд сохта, худ дар қуллаи кӯҳ камин мегирифтанд. Ба ривояти Ариан, қувваҳои Искандар кӯшиши зиёд ба ҳарч доданд, ки яке аз қалъаи ишғолнамудаи суғдиёро фатҳ кунанд. Азбаски онҳо дар ҷойи мувофиқ камин доштанд, ба лашкари Юнону Мақдунӣҳо талафоти зиёд мерасонданд. Баъди муҳосира ва ба даст омадани қалъа аз 30 ҳазор ҷимоягари зану мард танҳо 8 ҳазор боқӣ монданд. Мардон таслим шуданро нахоста, худро аз кӯҳ партофтанд.

Муҳориба бо ҳафт шаҳри водии Силас (Сир). Лашкари Искандар то Хучанд омада, бо сақоиҳои ин диёр меҷангид ва дар ин ҷо шаҳри Искандарияи Аксоро бунёд мегузорад. Ин нуқтаи охири империяи ӯ шуд. Вай аз тарси тӯрҳо дигар ба дохили Паракана (Фарғона) рафта натавонист. Вақти дар Хучанд буданаш ҳафт шаҳри соҳили рӯди Сир шӯриш бардоштанд. Маъхазҳои юнонӣ танҳо дутои он – Газа ва Куркатро ном бурда, панҷтои дигарро

ном нагирифтаанд. Аз ҳамин чихат дар байни олимон дар бораи дар кучо чой доштани онҳо фикрҳои мухталиф мавҷуданд. Аз матнҳои ҷунонӣ бармеояд, ки шаҳрҳо дар хатти роҳи қорвонгард дар масофаи наҷандон дур аз соҳили чапи рӯди Сир чой доштанд. Аз ҳама қалонтарин ва устувортарини онҳо Курқат буд, ки онро ҷунониён Киропол (Қурушобод) ном доданд. Шаҳр дар болои кӯҳ чой гирифта, гирдаш девори мустаҳкам дошт.

Дар Курқат қанон ва мардони шӯришгари бисёре гирд омада буданд. Бинобар ин, Искандар ба он ҷо лашқарқашӣ ботачриба Қратерро мефиристад, то ӯ Кирополро муҳосира намояд ва ба он ҷо омадани шӯришгарони дигар ноҳияҳоро монев шавад. Худи Искандар бо лашқараш аввал ба шаҳри Газа меояд. Дар зери борони тири деворшиқанҳо, фалаҳмонҳо, пайқонҳо деворҳои шаҳр шикаста меафтанд, хунхӯрони мақдунӣ вориди қалъа шуда, мардҳоро қушта, қанон ва кӯдақонро ғулом қарда, бо ғанимати зиёд ба шаҳри дигари наздики Газа ҳуҷум меқунанд ва худи ҳамон рӯз онро низ ба даст меоранд. Искандар мардонро қатл ва қанону кӯдақонро ғулом меқунанд. Лашқари гарони Юнону Мақдунӣ дар муддати ду рӯз панҷ шаҳри шӯридаро ҳароб намуда, мардонро қатл ва қанону кӯдақонро ғулом меқунанд.

Муҳорибаи Курқат (Қурушкада). Искандар баъди қорату торочи панҷ шаҳр бо қазаби даҳқанд сӯи Курқат мешитобад. Дар ин ҷо аз гирду атроф ба миқдори бисёр мардон ва қанону кӯдақон гирд омада буданд. Девори муҳофизатии шаҳр нисбат ба дигар шаҳрҳо устувортар буд, бинобар ин, душман дар гирди девор мошинҳои деворшиқанро ғузошта, онро зери борони тир мегирад, вале муваффақ намешавад. Искандар мебинад, ки бештари муҳофизон дар ҳимояи он чойҳое истодаанд, ки мақдунӣҳо зери оташи манҷаниқ гирифтаанд. Вай бо як даста аз обмӯрии хушкӣ рӯд ба осонӣ вориди шаҳр шуда, дарвозаро меқушояд. Ариан меनावисад, ки бошандағони қалъа аз қушодани дарвоза ва даромадани душман наҳаросида, марду зан мардонавор меҷангиданду ҳалок мешуданд. Дар ҳарбу зарби шадид на танҳо ҳимоягарон, балки аз лашқари Юнону Мақдунӣ одамони бисёре қушта шуданд. Искандар дар сар ва дасту қардан, Қратер ва дигар сарлашқарон низ захм бардоштанд. Шумораи шаҳидони ориёӣ низ бисёр буданд. Боқимонда ба диҷ даромаданд, аммо азбаскӣ дар миёни онҳо захмиён ва қанону кӯдақон бисёр буданд, аз ташнагӣ баъди як рӯзи дигар қангидан таслим шуданд. Мардон қушта ва қатл қардида, қанону кӯдақон ғулом мешаванд.

Таърихнигор Квинт Курсий боз шаҳри Мимакантро ном бурдааст, ки аҳолии он ба монанди Куркат сахт муқобилият нишон додаанд. Ҷойи он маълум нест, аммо яке аз ҳафт шаҳри шӯрида буд.

Ҳангоми дар Хучанд будани Искандар хабар расид, ки Самарқанд аз тарафи Спитамен муҳосира шудааст ва дастаҳои дар Самарқанд гузоштани Юнону Макдуниҳо дар зери хатар мондаанд. Искандар бо лашкараш барои начоти онҳо ба Самарқанд мешитобад.

Спитамен шахристони Самарқандро гирифта, юниониҳои дар диҷ бударо муҳосира мекунад, аммо аз қувваи 2500 нафараи дастаи пешгарди Искандар огоҳӣ ёфта, шаҳрро монда, ба сӯйи поёноби рӯди Суғд меравад. Лашкари Юнону Макдунӣ дар таъкиби ӯ то биёбоне (холо Чӯли Малик) рафта, Спитаменро пайдо мекунад. Ин амалиёти гурезчанги Спитамен махсус буд, то душманро аз қувваҳои асосӣ дур бурда, маҳв созад. Дар ин ақибаи ин дастаҳои ориёӣ борҳо баргашта, ба душман зарба заданд. Вақте душман тактикаи Спитаменро фаҳмид, дер шуда буд. Бинобар ин, ба сӯйи рӯди Суғд (Зарафшон) рафт, ки дар он ҷо парадизи шохони Суғд ҷой дошт. Ин парадиз (боги шикорӣ) имрӯз қазираи Миёнкал ном дорад. Душман умед дошт, ки дар ин ҷанг Спитамен онҳоро дунболгирӣ намекунад, аммо вай аз шикасти душман моҳирона истифода бурда, аз чапу рост зарба зада, душманро торумор мекунад. Ин ғалабаи ориёиҳо бо сарвариин сарлашқари моҳир Спитамен ба рӯҳияи мағлубнашавандаи лашқари Искандар зарбаи сахте зад. Маҳв гардидани як дастаи бузург барои сипоҳиёни Юнону Макдунӣ ҳодисаи ғайриҷашмдошт буд, зеро лашқари онҳо ҳеҷ гоҳ чунин талафот надода буд. Искандар ҳарчанд меҳост лашқари Спитаменро муҳосира ва нобуд созад, вале ин кор ба ӯ муяссар намешуд. Спитамен ғайб мезад ва ногаҳон пайдо шуда, ба душман зарба мезад. Искандар дар самтҳои ҳучуми Спитамен тамоми деҳаю шаҳрҳо ва одамонро нобуд месохт, водии Суғд аз одам ҳолӣ гардида буд.

Давраи дуҷуми ҷангҳои озодихонаи ориёиҳо. Искандар аз тарс барои зимистонгузаронӣ дар Суғд наистода, зимистони соли 329 пеш аз милод ба шаҳри Зарринаспи Бохтар меравад. Мувофиқи ривояти манбаъҳои юнонӣ вақти дар Зарринасп будани Искандар шоҳи Хоразм бо дастаи 1500 нафара ба назди ӯ омада, сулҳ мебандад. Дар ин ҷо намоёнҳои сақоиҳои аврупоӣ ва тӯрҳои он тарафи рӯди Сир низ ҳузур доштанд ва аз Искандар

сулҳ хостанд. Искандар аз бузургии давлати Хоразм огоҳӣ дошт ва хеле хурсанд шуд, ки бо вай сулҳу дӯстӣ мецоҳанд. Акнун танҳо Сугду бахши кӯхистони Бохтар монда буд, ки дар он ҷо Катан ва Овсен бо паратакҳо бо ӯ дар ҳолати ҷанг қарор доштанд. Сулҳ хостани хоразмиён ва тӯрҳо ба манфиати юнониҳо ва бар зарари ҳамватанонашон буд.

Ҳучуми Спитамен ба Бохтар. Искандар гумон дошт, ки Спитамен ба Сугд ҳучум мекунад, аммо вай ногаҳон ба яке аз шаҳрҳои Бохтар ҳамла карда, дастаи юнону мақдуниҳо аз байн бурд. Искандар барои ёрӣ гурӯҳеро фиристод, ки онро дастаи муттаҳидаи тӯрҳо ва ориёиҳои Спитамен нобуд сохтанд. Сипас Искандар кӯшуни Кратерро фиристод. Баъди задухӯрди хунине Спитамен ба биёбон ақиб нишаст, аммо Кратер аз тарс ӯро таъқиб накард. Тобистон ва тирамоҳ низ кӯшуни бисёрҳазораи Юнону Мақдуниҳо талафот меод, аммо Спитамен ба даст намеафтод. Соли 327 пеш аз милод Искандар зимистонро дар Навкати Сугд гузаронд ва бо Спитамен ҷангид.

Дар Ксенип (Нахшаб, Насаф) дастаи бохтариҳо бо сарвари Катан ва Овсен ба дастаи юнониҳо ногаҳон ҳучум оварда, ҷандин нафарро куштаву захмӣ карда, боз ақиб рафтанд. Дар ҳамин вақт дар атрофи Спитамен як гурӯҳи сугдиҳо, бохтариҳо ва сақоиҳои тӯр ҷамъ омада, ба муқобили юнониҳо дар Боғ ном ҷо, ки сарҳади тӯрҳо буд, ба ҷанг даромаданд. Кӯшуни ориёиҳо ба муқосира афтада бошад ҳам, мардонавор меҷангид, аммо қувваҳо аз ҳад зиёд нобаробар буданд. Дастаи Спитамен тамоман пароканда гардид. Худи Спитамен аз дасти хоини зархариде ба ҳалокат расид. Баъди марги Спитамен боқимондаи лашқари ӯ ба ҳар тараф пароканда шуд. Бохтариҳо бо сарвари Катан ба ватанашон Бохтар омада, боз ба ҷанг тайёр мешаванд.

САВОЛҲО



1. *Сабабҳои муваффақияти кӯшуни Искандар дар Ориёнзамин кадомҳоянд?*
2. *Муҳорибаи 7 шаҳри соҳили рӯди Сир чиро нишон дод?*
3. *Агар ҳамаи ориёиҳо ба монанди Спитамен, Катан ва Овсен мубориза мебуданд, тақдири Искандар чӣ мешуд?*

§50. МУҲОРИБА БА МУҚОБИЛИ ЛАШКАРИ ИСКАНДАР ДАР КЎҲИСТОНИ СУҒДУ БОХТАР

Фатҳи қалъаҳо аз тарафи Искандар. Назар ба ривоятҳои таърихнависони юнонӣ, лашкари Искандари Мақдунӣ Ҳангоми Ҷангҳои Ҷангалӣ дар Суғду Бохтар ду қалъаи дастнорасро забт мекунад, ки дар онҳо зану фарзандони мардумони ориёӣ ин диёр паноҳ мебуданд.

Лашкари Юнону Мақдунӣ зимистонро дар шаҳри Навкати Суғд гузаронда, баҳор барои муҳосираи қалъа мераванд, ки дар он Ориёмиз бо тарафдоронаш паноҳ бурда буданд. Агарчи баҳор буд, барфи хеле бисёри кӯҳ ба ҷанг қардан душворӣ меовард. Атрофи қалъаро кӯҳи дастнорас ихота мекард ва ба он як роҳи бориқ мерафт, ки онро дастаҳои Ориёмиз муҳофизат менамуданд. Искандар бо лашкараш дар зери кӯҳ лангар зада, илочи гирифтани онро нашофт.

Искандар ба воситаи Каф-писари Ориёмиз бо бошандагони қалъа ба гуфтушунид даромад, онҳоро ба таслим шудан даъват кард, аммо онҳо таслимшавиро напазируфтанд. Муҳофизатгарони қалъа ба Искандар бо тамасхур мегуфтанд, ки барои гирифтани ин кӯшк сарбозони парвозкунанда лозиманд, аммо ту онҳоро пайдо карда наметавонӣ, бехтар он аст, ки аз мамлакати мо берун рави. Ин суханон Искандарро, ки худро мағлубнашаванда меҳисобид, ба ғазаб меовард. Вай аз лашкариёнаш 300 нафар кӯҳнавардро ҷудо карда, бо таъйини подош супориш медиҳад, ки қалъаро фатҳ кунанд. Ин корро шабона қардан лозим буд, то ки муҳофизони қалъа пай набаранд. Кӯҳнавардон дар ҷосе, ки ҳимоятгарони қалъа интизор набуданд, кӯшиши баромадан карданд. Атрофи қалъа хеле сард буд ва об ба замин нарасида, ях мебафт. Онҳо намадро бурида, лӯла намуда, дар об тар мекарданд ва дар кӯҳ мечаспониданд; намад ҷамон ба зинаи яхӣ табдил меёфт. Ҳамин тавр, ба воситаи намад ва бандҳои ба намадҳо баста зина месозанд ва субҳ қисми аз лашкариён ба болои қалъа мебароянд. Искандар ҷамон ба шӯришгарон хабар медиҳад, ки сарбозони болдор пайдо шуданд ва акнун бояд таслим шаванд. Бошандагони қалъа гумон мекунанд, ки ҷамаи сарбозони Искандар ба он ҷо роҳ ёфтаанд ва ночор таслим мешаванд. Искандар 30 нафар сарварони шӯридаро дар кӯҳ ҷормеҳ месозад ва дигаронро асиру гулом мекунад. Амволи шӯридагонро ба яғмо мебаранд. Қалъаи

кӯҳи Суғд ба қалъаи кӯҳи Сиёми Кеш, ки дар он Муқаннаъ пинҳон шуда буд, рост меояд.

Баъд Искандар сӯи Бохтар меояд, то ки қалъаи кӯҳи Сисимифарро ба даст орад. Вай дар тангие ба барфбод дучор меояд ва бисёр одамонаш ҳалок мешаванд. Ин тангӣ ҳоло Дарбанд ном дорад ва дар наздикии Бойсун ҷойгир аст.

Искандар аз он ҷо ба сӯи қалъае меравад, ки дар он қувваҳои бохтариён пинҳон шуда буданд. Аслан дар қалъаҳои зикршуда занон, кӯдакон ва мӯйсафедон паноҳ бурда буданд. Муаррихони юнонӣ шумораи одамони дохили қалъаҳоро аз будаш зиёд нишон додаанд.

Мувофиқи ривояти Страбон, қалъаи Ориёмиз дар Суғд ва Сисимифар дар Бохтар ҷой доштаанд. Қалъаи Сисимифар, ки онро Хориён низ мегӯянд, ба монанди қалъаи кӯҳи Суғд хеле мустаҳкам буд ва Искандар ҳамон тавре ки қалъаи Ориёмизро гирифт, ҳамон тавр ин ҷо низ рафтор кард. Қалъа дар болои кӯҳи дастнорас ҷой дошт. Роҳе, ки ба он мерафт аз тарафи шӯришгарон муҳофизат мешуд ва Искандар маҷбур буд, ки боз кӯҳнавардонро бо ваъдаи пули зиёд ба фатҳи он водор намояд. Кӯҳнавардон он қалъаро низ забт карданд. Дар байни асирон Рухшонаки зебо – духтари шоҳи Бохтар – Оксиарт низ буд ва Искандар ба ӯ хонадор мешавад. Ба ривояти муаррихони юнонӣ, зани Дориюши III зеботарин зани он вақт ба ҳисоб мерафт ва асири Искандар буд, аммо Рухшонак аз вай хушрӯйтар буд.

Муборизаи Катан ва Овсен ба муқобили юнониҳо ва макдуниҳо. Дар мубориза ба муқобили Искандар дар Бохтар ду қаҳрамони дигари ориёӣ – Катан ва Овсен фаъолона иштирок доштанд. Катан ва Овсен, шоҳзодагони бохтарӣ ҳамроҳи Спитамен дар ҷангҳои Дорой III дар Осиёи Сағир ва Ориёни Ғарбӣ фаъолона иштирок доштанд. Онҳо дастаи тирандозони Суғду Бохтар ва сақоихоро раҳнамой менамуданд. Дар муқоробаи Гавгамел дастаҳое, ки Катан ва Овсен роҳбарӣ менамуданд, ба лашкари юнониҳо борҳо шикаст дода буданд. Онҳо дар ҳамаи муқоробаҳои бохтариён ба муқобили Искандар иштирок доштанд.

Искандар вақте ки қалъаи Суғдро гирифт ва ҷангро дар он хотима бахшид, ба муқобили дастаҳои дар кӯҳистони Бохтар буда, ду дастаи калонро бо сардории сарлашкарони боварибахши худ – Кратер ва Полиперхон мефиристад. Кратер ба воситаи водии

Ҳисор, Норақ ва Полиперхонт ба водии Вахш ҳаракат мекунанд. Дар ин ҳучум ду номи географии сарзамини Хатлони қадим – Паратақ ва Бубакен ёд мешаванд. Паратақ ба Паркамчии Донғара ва Бубакен ба Булён рост меоянд. Катан ва Овсен муборизони ин диёрро сарварӣ менамуданд. Дар ин ҷанги нобаробар, ки ҷанд моҳ давом намуд, Катан ҳалок гардид ва Овсен захмӣ шуда, бо ҷандин нафар асир меафтад. Полиперхон ҳамаи асиронро ба қатл мерасонад ва дар ҷойи Кӯлоби имрӯза шаҳри Искандарияро бино менамояд. Полиперхон ва Кратер дар роҳ ба сӯйи Балх ба дастаи Искандар ҳамроҳ мешаванд.

Вақте ки Оксарт аз асирии духтари худ огоҳ мешавад, ба назди Искандар меояд. Искандар ўро хуб пешвоз мегирад ва гиromӣ медорад. Ҳамроҳи Рухшонак духтарони бисёри Бохтар ва Сугд низ буданд. Искандар аз духтарони асирафтадаи Сугду Бохтар 100 нафарро ҷудо намуда, тўй мекунад ва худаш ба Рухшонаку сарлашкаронаш ба дигар духтарҳо хонадор мешаванд. Селевк, сарлашқари бузурги Искандар духтари Спитамен – Апама (Обона)-ро ба занӣ мегирад. Ба духтарони шоҳзодагони Сугду Бохтар хонадор шудани Искандар ва сарлашкаронаш маънои онро дошт, ки вай фаҳмид, ки ин мардуми озодидўстро бо зўрии шамшер ба итоат даровардан имкон надорад. Бехтар он, ки бо онҳо хешутабор шавад ва урфу одати онҳоро қабул намояд. Ба ривояти таърихӣ тўй бо русуми маҳаллиён сурат гирифт ва Искандару ёронаш либоси ориёӣ пӯшида буданд.

Сабаби галабаи Искандар бар ориёиҳои шарқӣ ин парокандагӣ, вучуд надоштани давлату лашқари бузург, сарвари ягона ва нақшаи умумии ҷангӣ буд. Искандар бо лашқари бузургу бонизоми касбӣ бо дастаҳои хурди вилоятҳо ҷангида, ба осонӣ ғолиб меомад. Бо вучуди ин, ў дар Сугд ва Бохтар аз муборизаи шадид ва қаҳрамононаи мардуми он тарсид. Вақте ки Спитамен дастаи ҷандхазорнафараи ўро дар марғзори Сугд нобуд сохт, Искандар фармон дод, ки деҳа ба деҳа рафта, ҳамаро қатл кунанд ва хонаҳоро оташ зананд, то ки марду зани муборизе дар ин диёр намонад, зеро аз Юнон то Сугд касе ба ў чунин талафот надода буд.

Ў ҳодисаи аз тарафи Спитамен нобуд сохтани сарбозонро бо ҳар баҳона пинҳон медошт. Аз чунин рафтори бераҳмонаи Искандар нисбат ба аҳолии бесилоҳ ёронаш тарсида буданд. Ёрони Искандар ҳамчунин ўро барои хароб кардани мамлақати обод гунаҳгор карданд.

Ба ривояти Диодор, Искандар 120 ҳазор ориёии Сугдро ба қатл расонд, аммо чашми часурони онро тарсонидида натавонист. Сарбозони ориёӣ бо суруди Ватан маргро пешвоз мегирифтанд. Нотарсӣ, матонат ва ҷонфидоии ориёӣҳо Искандар ва ёронашро ба воҳима андохт. Вай баъди ин ҳодисаҳо кӯшиш кард бо роҳи дипломатӣ сарварони ориёиро ба худ ҷалб намояд. Ӯ худро вориси тахти Ҳахоманишиён мешуморид ва бо тибқи расму оини онҳо амал мекард. Минбаъд чандин ҳазор ҷавонони ориёӣ ба лашкари Искандар ҳамроҳ карда мешаванд.

Таърихнависони хориҷӣ дар асарҳояшон Искандарро шоҳи одил ва лашкаркашиҳои шарқии ӯро ба манфиати мардуми ин диёр меҳисобанд. Гӯё мардуми ин диёрро бо тамаддуни пешқадам ошно кард. Дар амал вай ба монанди арабҳо ва мугулҳо яке аз таҷовузгарони гаддор буд. Ӯ ба мамлакати мо куштор ва харобиҳои беандоза овард. Садҳо ҳазор занон бева ва фарзандон бе падар монданд. Ҳазорҳо шаҳру деҳаҳо сӯхтаву хароб гардиданд ва садҳо ҳазор нафар ғулом шуданд. Ин буд лашкаркашиҳои «судманд» ва «фарҳангманд»-и ин таҷовузгари ҷаҳонӣ.

Таҷовузи Искандар ба ориёӣҳо нишон дод, ки парокандагии давлату миллат сабаби пирӯзии душманони беруна мегардад. Истилои юнониён ва мақдуниҳо иродаи мардуми моро нашикаст, балки онҳоро водор сохт, ки муттаҳидан ба муқобили душмани ғосиб мубориза баранд. Лашкари юнониҳо мамлакатро горат ва зиндагонии мардумро вазнинтар намуд. Онҳо ба сари мардум забони бегона ва урфияти бегонаро оварданд, ки мардуми ориёӣ онро қабул надошт. Бисёр сатрапҳо, хушатраҳо аз юнониён таъйин шуда буданд, ки ба ориёӣҳо низ маъқул набуданд. Бинобар ин, вақте ки соли 323 пеш аз милод хабари вафоти Искандар ба гӯши мардум расид, мубориза барон озодии Ориёшаҳр оғоз меёбад.

Искандар нахустин китоби муқаддаси аҷдоди ориёӣро мо – «Авесто»-ро сӯзонд, шаҳру деҳоти ободу зебои моро ба харобазор табдил дод, нисфи мардуми моро кушт ва ними дигарашро ғулом кард. Ин аст, ки аз адабиёти паҳлавӣ «Мотикони Ёвншти Фриён», «Ардавирофнома», «Занди воҳумак яси», «Бундаҳишн», «Шаҳристони Эрон» ва амсоли инҳо сар карда, дар саҳифаҳои тамоми осори адабии асили мо Искандар чун шахси горатгари малъун ёд мешавад.

САВОЛҲО



1. Қалъаи Ориёмиз дар кучо буд? Худи Ориёмиз кӣ буд?
2. Барфбодде, ки ба лашкари Искандар талафот овард, дар кучо рӯй дод?
3. Рухионак кӣ буд ва қалъаи пинҳоншудаи ӯ дар кучост?
4. Катан ва Овсен дар кучо ба муқобили юнониҳо ҷангиданд?
5. Чаро лашкари Искандар бар ориёиҳо голиб омад?

§51-52. ДАВЛАТИ ЮНОНУ БОХТАР

Давлати ғуломдорие буд, ки ба ҳудуди он Бохтар, Сугд, Марғуш ва қисман Шошу Фарғона дохил будаанд. Ин давлатро ҳокими Бохтар – Диодот таъсис додааст. Дар натиҷаи ҷанги тӯлонии байни сарлашкарони Искандари Мақдунӣ сарзамини ориёиҳо ба дасти Селевк расид. Баъди Селевк писараш Антиох подшоҳ шуд. Антиох писари Апама – духтари Спитамен буд, хуни ориёӣ дошт ва худро вориси Ориёншаҳр меҳисобид. Аммо мубориза дар байни сарлашкарон идома дошт ва тақсимоти империя ба таври ногузир пеш омад. Сарвари мардуми Деҳистон – Арсак (Аршак) аз норозигиҳо ва кашмакашиҳои сарлашкарону сатрапҳои юнонӣ истифода бурда, сатрапи юнониро аз байн бурд ва Портро давлати мустақил эълон кард. Лашкаркашиҳои Селевк ба муқобили Ашкониён бе натиҷа анҷомиданд. Аршак вилояти Гургонро низ ба қаламрави худ ҳамроҳ намуд. Дар як вақт, яъне соли 226 пеш аз милод сарлашқари сатрапии Сугду Бохтар Диодот шӯрида, Бохтарро давлати мустақил эълон менамояд. Маркази давлат шаҳри Зарринасп (Балх) ба ҳисоб мерафт. Аз ҳамин сабаб Диодотро шоҳи «ҳазор шаҳри Бохтар» медонистанд. Суғд низ ба Бохтар ҳамроҳ буд.

Баъди марги Диодоти I подшоҳӣ ба Диодоти II мерасад. Ӯ барои мустақкам шудани давлати худ ба муқобили селевкиҳо бо Ашкониён сулҳнома имзо менамояд ва барои мустақкамии давлати худ мекушад, аммо зиддиятҳои дарборӣ дар байни саркардаҳои юнонӣ ба он овард, ки Диодотро Евтидем ном кас сарнагун мекунад ва худаш подшоҳ мешавад. Дар замони ҳукмронии Евтидем ба давлати ӯ шимолии Ҷиндустон ҳамроҳ карда мешавад.

Дар замони подшоҳии Евтидем шоҳи Селевк–Антиохи III ба давлати Юнону Бохтар ҳучум овард. Лашқари Антиох гӯё аз 100 ҳазор пиёда ва 20 ҳазор савора иборат буд. Евтидем, шоҳи Бохтар

ҳамагӣ 10 хазор савора дошт, ки аз ориёиҳо ва юниён иборат буд. Онҳо дар лаби рӯди Ҳирот сангар гирифтанд ва бояд ба душман дар вақти гузаштан зарба мезаданд.

Рӯзона лашкар гузаргоҳро муҳофизат мекард ва шабона аз он дур мешуд ва танҳо якчанд посбон мемонд. Антиох инро аз ҷосусонаш фаҳмида, шаб ба гузаргоҳ наздик шуда, субҳдам ба гузаштани он шурӯъ менамояд. Бохтариён аз ин кор огоҳ шуда, ба сӯйи рӯд метозанд. Ба гузаштани лашкар аз рӯд худи Антиох сарварӣ менамуд. Дастаҳои бохтариён ба се гурӯҳ тақсим шуда ба ҳучум мегузаранд. Талафот дар қӯшуни Антиох бисёр буд, вале азбаски шумораашон афзун буд, онҳо ба гурӯҳҳои дуҷум ва сеҷуми бохтариён шикаст доданд. Танҳо дастаи яқум тавонист, ки аз ихотаи душман баромада, бо талафоти камтар ба шаҳри Зарринасп ақибнишинӣ намуда, ба қувваҳои асосии Евтидем ҳамроҳ шавад. Антиох Зарринаспро муҳосира менамояд.

Мувофиқи ривояти таърихнавис Полибий зимистон фаро расида буд ва ҳар ду гурӯҳ ба гуфтушунид даромаданд. Евтидем ба Антиох фаҳмондани шуд, ки дар марзи давлати мо гурӯҳҳои бисёри сақоихо гирд омада, нияти ҳучум кардан доранд, агар онҳо зада дароянд, ҳам давлати Юнону Бохтар ва ҳам Селевки шумо аз байн меравад. Азбаски аз нооромии дохилӣ дили Антиох пур набуд, ба сулҳ розигӣ дод. Дар гуфтушунид писари Евтидем – Деметрий иштирок менамояд ва бо зебӣ ва танумандии худ дили Антиохро нарм мекунад. Вай духтари худро ба Деметрий дода, сулҳнома баста, давлати Юнону Бохтарро ба расмият мешиносад. Евтидем ба Антиох тухфаҳои бисёр, аз ҷумла филҳои чангии худро мебахшад. Бо ҳамин Евтидем мустақилияти давлати худро нигоҳ медорад. Дар идораи давлат ва лашкар ориёиҳои Суғду Бохтар ғаёлона иштирок мекунанд.

Равнаки давлати Юнону Бохтар. Давлати мазкур дар замони ҳукмронии Деметрий хеле тараққӣ мекунад. Тангаҳои Деметрий дар Ҳиндустон пайдо шуданд, ки дар рӯйи онҳо сурати шох бо тоҷ ва фил акс ёфтаанд. Дар баъзе ҳуччатҳо Деметрий шоҳи ҳиндувон номида шудааст. Вақте Деметрий дар Ҳиндустон саргарми ба тасарруфи худ даровардани шаҳру деҳаҳо буд, дар Бохтар давлатро Евкратит соҳиб мешавад. Деметрий ба муқобили ӯ лашкари бузург мефиристад, аммо аз сабаби парокандагии амалиёт Евкратит бо 300 нафар чанговар ба онҳо шабохун зада, ғолиб меояд ва худро подшоҳ эълон мекунад. Ӯ аз номи худ тангаҳо сикка меза-

над, ки муддати дароз дар муомилот буданд ва бостоншиносон онҳоро аз харобаҳои шаҳрҳои замони Юнону Бохтар ёфтаанд.

Дар нимаи асри II пеш аз милод баъзе ноҳияҳои давлати Юнону Бохтарро шоҳи Ашкониён Митридоди I забт менамояд. Дар ин давра дар давлати Юнону Бохтар парокандагӣ ва сустӣ ба вучуд меояд.

Соҳти сийёӣ, иқтисодӣ ва маданӣ. Дар бораи соҳти дохилии давлати Юнону Бохтар маълумоти аниқ нест. Олимон тахминдоранд, ки тарзи идоравии он ба монанди селевкиҳо буд. Шоҳ худро ҳокими мутлақ меҳисобид, дар идораи давлат зану фарзандонаш ба вай ёрӣ медоданд. Яке аз маъхазҳо хабар медиҳад, ки дар бахши ҳиндустонии давлати Юнону Бохтар подшоҳ 6 нафар ёвар дошт: сарлашкар, сарвазир, сарқозӣ, сархазинадор, чатрбардор ва шамшербардор, яъне дар идораи давлат усули мудирияти ориёӣ вучуд дошт.

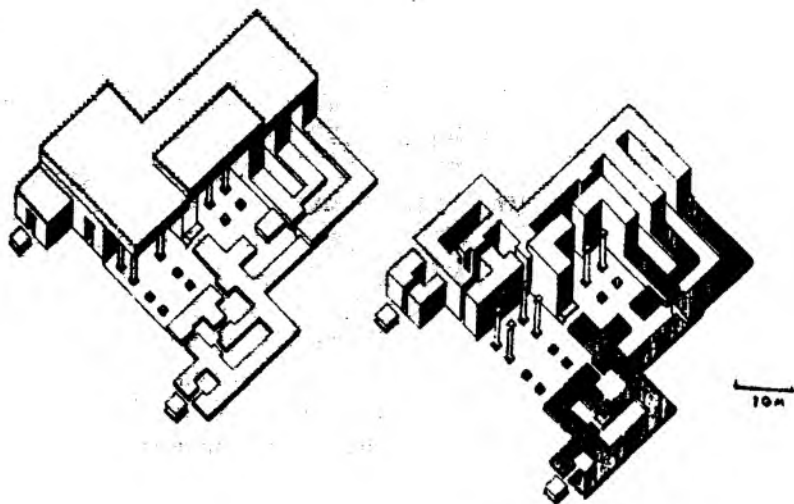
Шаҳрҳо ва деҳаҳо ҳокимони худро доштанд ва шоҳ худро «ҳокими ҳазор шаҳри Бохтар» меҳисобид. Ин унвон пеш аз истилои юнониён дар Бохтар вучуд дошт ва юнониён онро қабул кардаанд. Шаҳрҳо ба тарзи худмухтор идора мешуданд. Шумораи шаҳрҳо далели он аст, ки дар ин давра миқдори онҳо бисёр будааст. Ба ҳар ҳол дар замони давлати Юнонии Бохтар, яъне асрҳои III–II пеш аз милод дар водии Ҳисори кунунӣ даҳҳо шаҳри хурду калон вучуд доштанд.

Аз рӯйи бозёфтҳои бостоншиносӣ ва ахбори хаттӣ дар Ориёншаҳри Шарқӣ шаҳрҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: 1) шаҳрҳои куҳнатарин, ки пеш аз Ҳахоманишиён вучуд доштанд, монанди Зарринасп, Қубодиён, Самарқанд, Навкат, Курушкат ва амсоли инҳо; 2) шаҳрҳои дар замони истилои Искандар ва баъди он бавучудодама, ки шумораи онҳо низ бисёр буд. Дар замони ҳукмронии юнониҳо шаҳрҳо бо усули юнонӣ арзи вучуд менамоянд. Шаҳрҳо маркази савдо ва ҳунармандӣ, аз ҷумла кулолгарӣ, заргарӣ, оҳану мисгарӣ, чармгарӣ, камонсозӣ, бофандагӣ ва дигар ҳунарҳо буданд. Аз бозёфтҳои археологӣ маълум мешавад ки дар ин давра санъати меъморӣ, аз ҷумла биноҳои боҳашамати аз санг сохташуда, сутун ва сарсутуну зерсутунҳо бо сабки юнонӣ пайдо мешаванд. Ковишҳои бостоншиносӣ дар маркази давлати Юнону Бохтар–шаҳри Зарринасп нишон медиҳанд, ки он яке аз шаҳрҳои калонтарини ҳамин давра будааст. Фафсии девори Ҳимоявии он 31 метр паҳноӣ дошт. Шаҳри замони Юнону

Бохтар ва қадимтарини Зарринасп баъдҳо бо номи Балх машхур мешавад. Харобай Балхи асрҳои III–II пеш аз милод ҳоло бо номи Болоҳисор дар Афғонистон маъруф буда, масоҳати 120 гектарро дар бар мегирад. Деворҳо чандин қатор тиркашҳои пайконшакл доранд. Маҳз ҳамин девори ғафс ва устувор муҳосираи чандинмоҳаи Антиохи III-ро рафъ намуд ва ўро бовар кунонд, ки ин шаҳрро гирифтани мумкин нест ва ба хубӣ сулҳ бояд кард.

Солҳои 1956–1964 бостоншиносони фаронсавӣ дар шаҳри давраи Юнону Бохтар дар соҳили рӯди Ҷароб (Панҷ) ва Харноб (Кукча) кофтуков карданд. Шаҳрро аз як тараф рӯди Харноб ва аз тарафи дигар Ҷароб ҳимоя менамоянд. Шаҳр нақшаи секунҷа дошта, дар он мактаб, театр, маъбад, биноҳо бо меҳроби оташ, хонаҳои истиқоматӣ пайдо шудаанд. Дар сохтмон сангҳои тарошида, хишти хом ва пухта истифода шудаанд. Сутуни биноҳо дар сабки эллиний ва коринфӣ (юнонӣ) сохта шуда, зарфҳо ва ҳайкалҳои худоёни юнонӣ ёфт шуданд. Дар шаҳр аксаран юнониҳо ба тарзи юнонӣ мезистанд, аммо бохтариёни маҳаллӣ низ буданд. Дар сохтмон усулҳои маҳаллӣ бохтарӣ, аз ҷумла истифодаи хишти хом нишони он аст, ки юнониҳо бисёр урфиятҳои ориёиро қабул карда буданд. Номи ҳозираи шаҳри Нушор–Ойхонум аст, аммо дар гузашта яке аз 8 шаҳри асосгузаштаи Искандар дар Ориёнзамин мебошад. Мо ҳоло ду шаҳри асосгузаштаи Искандар: Нушор – Ойхонумро дар Афғонистони кунунӣ ва Искандарияи Ақсоро дар Хучанд медонем. Шаҳрҳои дигари он ёфт нашудаанд. Нушор дар замони Кӯшонӣ низ обод буд. Дар он замон ибодатгоҳи Охшо (Вахш) (ҳоло бо номи Тахти Сангин машхур аст) дар ноҳияи Кубодиён хеле пуршукӯҳ будааст. Дар ин ҷо шаҳре буд, ки масоҳати даҳҳо гектар заминро ишғол намуда, дар соҳили рости рӯди Ому (Аму) ҷой дошт. Алҳол бостоншиносони тоҷик дар дизи шаҳр (масоҳаташ 240x170 м) маъбади рӯди Вахш (Ому)-ро таҳқиқ карданд. Тавре ки аз таърих, махсусан, аз китоби «Авесто» бармеояд, рӯди Ому дар қадим Вахш ном дошт. Ин рӯд дар «Авесто» бо номи Вангухи Дойтиё ёд мешавад ва ба рои ориёӣ муқаддас ба шумор мерафт. Юнониён онро Окс меониданд.

Ин маъбад дар ҷойи ба ҳам пайвастанӣ ду рӯи азим – Панҷ (дар қадим Ҷароб) ва Вахшоб сохта шудааст. Дар болои яке аз мичмарҳо ҳайкали биринҷии худон оби юнониён ёфт шуд, ки дар даст най дорад ва садои он садои обро ифода мекунад. Дар мичмар



Расми 64. Маъбади рӯди Вахш.

бо хатти юнонӣ навишта шудааст: «Ин тухфа ба ибодатгоҳи Вахш (Окс) аз номи Артосак», яъне оварандаи он назр бохтарӣ-ориёӣ будааст. Ин бозёфт далели раднопазир дар бораи он мебошад, ки маъбад дар ҳақиқат ба хотири фариштаи оби Вахш бунёд шуда буд.

Ибодатгоҳ аз толори марказӣ бо чор сутуни бузург ва дар миёнаҷойи он мичмар ва хонаҳои пахлӯй, ки вазифаи ганҷурро доштанд, иборат буд. Қисми пеши толори марказӣ 8-сутуна буда, хонаҳои пахлӯй барои оташгоҳ буданд ва мичмарҳои бузурги сангину пешайвони боҳашаматаш рӯ ба сӯйи рӯди Вахш нигаронда шуда буданд.

Деворҳои маъбад аз 3 то 5 м баландӣ доштанд ва бо расмҳои оро ёфта буданд. Ибодатгоҳ дар замони Ҳахоманишиён ва шояд аз он ҳам барвақттар сохта шуда буд, аммо дар замони Юнону Бохтар вай пуршукӯҳтар ва ба он сутунҳо ва пешайвони боҳашамат сохта мешаванд. Азбаски юнониён дини суннатӣ ё китоби яккахудовандӣ надоштанд, ба дини зардуштӣ эҳтиром гузошта, худоёни ориёиро чун худои худ меҳисобиданд. Онҳо ибодатгоҳҳои миллиро обод нигоҳ медоштанд ва хароб намекарданд. Онҳо Аҳурамаздоро Зевс ва Митроро Гелиос гуфта эҳтиром менамуданд.

Дар ибодатгоҳ ҳайкали фариштаи рӯди Вахш ва даҳҳо

мучассамаҳои дигар буданд. Аз ибодатгоҳ осори фаровони санъати тасвирӣ, пайконҳо, найза ва шамшерҳо ба даст омаданд, ки манбаи арзишманд барои омӯзиши таърихи бисёрасраи халқамон мебошанд. «Ҳазинаи Амударё», ки аз 1200 ашёи заррин, симин, тангаҳои гуногундавр иборат аст ва дар Осорхонаи Британия ҷой дорад, соли 1878 аз харобаи ҳамин маъбад ёфт шуда буд.

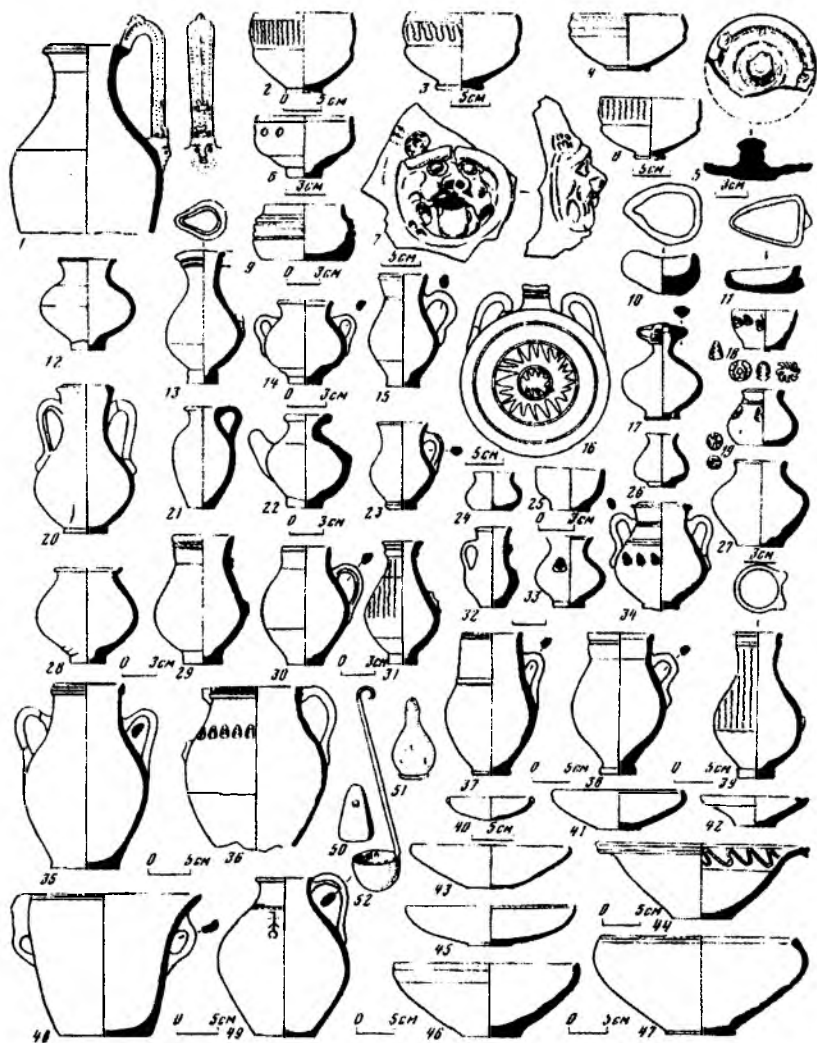
Дар Кӯлоб боқимондаи шаҳри Юнону Бохтарро ёфтанд, ки масоҳати 20–30 гектарро дар бар дошт. Номӣ ӯ дар шакли Искандара дар адабиёти асрҳои IX–XII ёд мешавад.

Ғайр аз ин, дар ноҳияи Фарҳор шаҳри замони Юнону Бохтар кашф шудааст. Ин шаҳр масоҳати 5 гектар заминро ишғол намуда, бо номи Саксанохур маъруф мебошад. Дар ин маркази шаҳрча бинои 27,7x27,7 м сохта шуда буд, ки аз се тараф пешайвони бисёрсутона дошт. Аз сутунҳо танҳо асосҳои аз ӯҳаксанг тарошидааш боқӣ мондаанд. Бино қасри ҳокиме буд, ки хеле боҳашамат сохта шуда буд. Дар харобаи он як қуфли заррин ёфтанд, ки дар болояш савораи бо найза ба гуроз (хуки ваҳшӣ) хучумоварда тасвир шудааст.

Дар баъзе минтақаҳои шаҳри Душанбе низ харобаҳои шаҳри қадима пайдо шудаанд. Харобае, ки масоҳати 20 га заминро ишғол менамуд, аз ҷойи ҳозираи Амфитеатр, яъне нишебии кӯчаи Исмоили Сомонӣ то Донишгоҳи педагогӣ тӯл мекашид. Дизи он дар вақти сохтмони истгоҳи барқии Душанбе ва канали он зарари бисёр дидааст. Ҳафрияи боқимондаҳои он нишон доданд, ки шаҳр дар асри III пеш аз милод арзи ҳастӣ карда, то асри V милод вучуд доштааст. Шаҳри Душанбе ҳамчун нуқтаи тичоратӣ ва ҳарбии юнионӣ дар канораи империяи онҳо пайдо шуда буд. Аз Душанбе болотар сақоҳои ориёӣ мезистанд ва ба лашкари Искандар зарба зада буданд. Аз харобаи шаҳри Душанбеи замони Юнону Бохтар зарфҳои бо сабки юнонӣ сохташуда, сари фарштаи майпарастии юнонӣ Дионис ва осори дигари хунармандӣ, санъати тасвирӣ, аз ҷумла садафи аз зару сим сохтаи Дионис пайдо шудаанд (расми 66).

Душанбе–пойтахти давлати тоҷикон таърихи на кам аз 2200 сол дорад. Дар ҳамин давра шаҳри Тирмиз бо номи Тармид низ аз ҷониби юнионӣ бунёдгзорӣ мешавад. Дар харобаи шаҳри кӯҳнаи Шаҳринав сарсутунҳои ӯҳаксангӣ ва зерсутунҳо (пойсутунҳо) ёфт шуданд, ки ба замони Юнионӣ Бохтар нисбат доранд.

Ҳамин тавр, дар водии Ҳисор якчанд шаҳрҳои замони



Расми 65. Зарфҳои замони Юнону Бохтарӣ.

Юнону Бохтар пайдо шуданд. Водии Суғд аз тарафи Искандар сахт хароб шуда буд, аммо баъд боз обод гардид. Шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва Навтак ҳамчун марказҳои тичоратӣ равнаку ривоч доштанд. Деҳаҳо дар водии Суғд хеле бисёр буданд.

Осори асрҳои III–I пеш аз милод дар бисёр шаҳрҳо, аз ҷумла

Зомин, Савод, Багкат (Истаравшан), Куркат, Хавост, Хучанд, Фаргона ва Чоч ёфт шудаанд ва аз равнаку ривочи онҳо гувоҳӣ медиҳанд.

Дар қисмати ғарбии Бадахшон харобаҳои якчанд қалъаҳои мустаҳками бурҷдор, ки ба давраи Юнону Бохтарӣ мансубанд, кашф шудаанд. Инҳо қалъаҳои Ратм, Ямчун ва Қаҳқаҳа мебошанд.

§53. САНЪАТИ ЭЛЛИНӢ

Мо пештар дар баъзе мавридҳо ба фарҳанги эллиний ишора намудем. Таъсири маданияти юнониён пеш аз ҳама дар ҳунари тасвирии расмкашӣ ва ҳайкалсозӣ мушоҳида мешавад, зеро юнониён дар кашидани расмҳои воқеии аз ҳаёт гирифташуда: – олимон, нотикон, варзишгарон, паҳлавонон, қаҳрамонҳо ба дараҷаи баландтарин расида буданд. Рассомони юнонӣ бисёр кӯшидаанд, ки инсонро бо тамоми нозуқиҳои ҷисмонии ӯ инъикос намоянд. Инъикоси узвҳои бадан ба тарзи воқеӣ санъати баланди тасвириро металабид ва юнониҳо онро ба авҷи аъло расонида буданд. Санъати тасвирӣ дар байни мардумони ориёӣ ба дараҷаи юнониён нарасида буд, бинобар ин, сабки юнонӣ дар асарҳои тасвирӣ ба хубӣ мушоҳида мешавад. Бисёр фариштагон ва худоёни ориёӣҳо расму ҳайкалҳо надоштанд, образи худоёни юнонӣ дар ташаккули симони фариштагони ориёӣ таъсири муайян расонд. Дар ёдгориҳои Юнону Бохтар расму ҳайкалҳои қаҳрамони юнониён Геракл пайдо мешавад. Ориёӣҳо ин образро ба Баҳром, худӣ бузург Зевсро ба Хурмуз, Селена – Мах, Гефест – Отар, Даная – Нана шабеҳу мансуб медонистанд. Юнониён дар вақти шиносонидани худоёни худ ба ориёӣҳо ном ва вазифаи худоро мегуфтанд. Масалан, мегуфтанд, ки ин расм ё ҳайкали худӣ Офтоб аст ва Гелиос ном дорад. Аз доираи гирди сари Гелиос ламбаҳои нур мебароянд ва нишонаи офтоб будани онро муайян менамоянд. Ориёӣҳо ба монанди Гелиос худӣ худ Митра – Меҳрро доштанд. Ҳамин тавр, ҳар ду тараф ба ҳулоса меомаданд, ки Гелиос Митра аст Митра – Гелиос. Ҳар ду тараф бо вучуди фарқи эътиқодӣ дар ҳамаҷоя як расм худӣ худро мидиданд. Ин гуна парастии маъноӣ онро надошт, ки юнониҳо ба дини маздопарастӣ ва ё ориёӣҳо ба оини юнониён гаравида буданд. Ҳаргиз чунин набуд. Ҳар кас мувофиқи дини худ худӣ Офтобро мепарастид. Масалан, дар урфият мегуянд, ки Худо як аст, аммо ҳар халқ ӯро бо номҳои

гуногун ва симоҳои гуногун мешиносанд. Яке ўро Худо, дигаре Аллоҳ, сеюм Бог ва чаҳорум Яҳво ва ғайра меноманд ва намоз мегузоранд.

Ҳамин тавр, ҳамаи худоёни юнонӣ дар Ориёншаҳр дар оини Маздаясно ҳамоҳангии худро пайдо карда, дар симои онҳо ориёӣҳо парвардигорони авестоиро мепарастиданд.

Хатту фарҳанг. Дар замони Юнону Бохтар хатти қадими бохтарӣ ба хатти юнонӣ иваз мешавад, зеро забони давлатӣ забони юнонӣ буд. Аз ин лиҳоз, барои бохтарӣ аз хат ва забони модарӣ даст кашидан мушқил буд. Албатта, хатту забони юнонӣ дар байни мардуми ориёӣ паҳн нашуд, шахсони дар қорҳои давлатӣ ҷалбшуда забон ва ҳуруфи юнониро медонистанд. Тавре дар хусуси маъбади Вахш сухан рафт, Артосак – яке аз ашрофони бохтарӣ тухфаи худро бо забону хатти юнонӣ навиштааст. Хатти юнонӣ дар замони Кӯшониён низ дар қорҳои давлатӣ истифода мегардид, аммо забони юнониро Канишкаи Кабир ба забони ориёӣ-бохтарӣ иваз мекунад.

Тавре ишора рафт, олимони Ғарб менависанд, ки шарқӣён то истилои Искандар дар сатҳи пасти фарҳангӣ қарор доштанд ва юнониён омаданду онҳоро бо фарҳанг намуданд. Ин ақида қомилан ҳақиқат аст. Юнониҳо дар Ориёншаҳр бо фарҳанги баландпоя, дини соҳибқитоб, ки худ надоштанд, давлатдорӣ мутараққӣ ва расму оини фарҳангии устувор вохӯрданд ва онҳоро қабул намуданд. Бинобар ин, таъсир дучониба буд ва аз ориёӣҳо арзишҳои бештар ба юнониён рафтааст. Зикр карда будем, ки Искандар либоси ориёӣ пӯшид, бо русуми ориёӣ дар дарбор қору зиндагониро қорӣ сохт. Идораи давлатро бо тарзи ориёӣ қабул кард.

Мо аз юнониён дар соҳаи санъати тасвирӣ сабақ гирифтаем. Таъсири санъати театрий ва



Расми 66. Тангаҳои шоҳони
Юнону Бохтар.

хунармандии юнионён дар мо хеле бисёр ба назар мерасад.

Тичорати дохилӣ ва хориҷӣ. Дар замони империяи Искандари Мақдунӣ майдони тичорат хеле вусъат ёфт. Шохони юнионии Бохтар ва Селевк тангаҳои тиллоӣ, нуқрагӣ ва мисиро ба муомилот мебароварданд, ки мувофиқи вазн ва тозагии маъдан қурб доштанд. Дар болои тангаҳо дар як рӯйаш расми аз гардан болои шох ва дар рӯйи дигар расми худои бузурги онҳо Зевс бо навиштаҷот ҷой дошт. Тангаҳои тиллоӣ ва нуқрагӣ моҳияти байналмилалӣ ва мисӣ муомилоти дохилиро доштанд.

Тичорат дар давраи мазкур хеле раванқ меёбад. Масалан, аз шаҳри Душанбе ғушмоҳии калон ва устухони фил ёфт шуданд, ки аз Ҳиндустон овардаанд. Аммо ҳайкалчаи худо Дионисро юнионён сохтаанд ва шояд аз Ҳиндустон оварда бошанд. Аз харобаи Душанбеи замони Юнону Бохтарӣ садафи аз тиллою нуқра сохтаи ҳамин Дионисро ёфтанд, ки кори заргарони Юнон мебошад.

Дар «Ҳазинаи Амударё» бисёр тангаҳои шохони Селевк ва Юнону Бохтар ҳастанд, ки аз муомилоти васеи онҳо гувоҳӣ медиҳанд.

Ҳамин тавр, тичорати хориҷӣ ва дохилӣ дар замони ҳуқмронии юнионён дар Ориёншаҳр хеле афзуда буд.

САВОЛҲО



- 1. Давлати Юнону Бохтар чӣ гуна ташкил ёфт?*
- 2. Шукуфоии давлати Юнону Бохтар ба замони кадом шохҳоро рост меояд?*
- 3. Тарзи идораи он давлат чӣ тавр буд?*
- 4. Маркази давлат дар кадом шаҳр буд?*
- 5. Чаро Бохтарро «Кишвири ҳазор шаҳр» мегӯянд?*
- 6. Санъати эллии чист?*
- 7. Чаро ориёиҳо рӯди Вахширо муқаддас меҳисобиданд?*
- 8. Кадом шаҳрҳоро медонед, ки Искандари Мақдунӣ сохтааст?*

БОБИ VI АШКОНИЁН

§54. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ АШКОНИЁН

Маълумоти умумӣ. Вилояти Порт (Парфия) дар шимолу шарқи Хуросон дар байни Гиркония (Гургони асримӣнавай) ва Марғиён (Марв) ҷойгир буд. Дар шимол бо Дехистон, дар ҷанубу шарқ бо Ҳирот ва дар ҷануб бо Сакистон (Систон) ҳамсарҳад буд. Баъди марғи Искандар давлати ӯ байни сарлашқаронаш тақсим шуд ва Ориёншаҳр ба дасти Селевк афтод. Ӯ Бохтарро ба Диодот, Суғдро ба Евтидем ва Портро ба Андрогор сулурд, аммо сарлашқарон мехостанд, ки давлати алоҳида дошта бошанд. Аз нооромии дохилии империя истифода бурда, дар як вақт Диодот дар Бохтар ва қabilaҳои ориёӣ дар Порт муборизаро сар намуданд. Иттиҳоди қabilaҳои сақой-тӯрҳои Портро Арсак-Аршак сарварӣ менамуд. Онҳо ба лашқари юнониҳо, ки ба он Андрогор роҳбарӣ менамуд, ҳучум оварда, онро торумор месозанд ва сатрапии Портро соҳиб мешаванд. Ин ҳодиса соли 247 пеш аз милод рух дода буд. Аршак – асосгузори сулолаи нави ориёҳо бо номи Ашқониён машҳур мешавад.

Маркази онҳо шаҳри Нусай (дар назди шаҳри Ашқободи Туркманистони кунунӣ) буд ва харобаи онро бостоншиносон таҳқиқ кардаанд, ки ҳоло бо номи Нисо маълум аст. Нисо шакли арабишудаи калимаи тоҷикии Нусай мебошад.

Мубориза бо Селевкиён. Давлати навбунёди ориёӣ ду душмани бузург дошт: яке Селевкиён ва дигаре давлати Юнону Бохтарӣ. Дар ҳар дуи ин давлатҳо қувваҳои зиёди лашқари юнониён мавҷуд буданд ва онҳо мехостанд мустақилияти Портро аз байн баранд. Бинобар ин, Ашки I ба вилояти Гургон ҳучум намуда, юнониёро ронда, онро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва сиккаҳои (тангаҳо) худро ба муомилот мебардорад. Солҳои 230-227 пеш аз милод Селевки II марзҳои ғарбии худро мустаҳкам намуда, барои забти сатрапияҳои шарқӣ лашқар мекашад. Дар ибтидо лашқари Селевкиён баъзе ноҳияҳоро гирифтанд, аммо сақоӣҳо ба ёрии Ашқониён омада, ба қувваҳои душман зарбаи марғовар расонда, ҳамватанонашонро ғолиб намуданд. Дар ин давра дар Сурия шӯриш ба вучуд омад ва Селевк маҷбур шуд, ки боз ба сӯи ғарб равад. Аршак дар шаҳри Арсак маъбади оташи муқаддасро

шуълавар намуда, тоҷи шоҳиро ба сар мениҳад. Дар давраҳои минбаъд Аршак барои бунёди шаҳру деҳоти мамлакат кӯшиш ба харҷ медиҳад. Лашкари бонизом ташкил медиҳад. Ташкили давлати ориёӣ ва эҳёи тозаи русуми миллӣ аҳамияти бузург дошт. Ин огози аз байн бурдани давлати Юнону Мақдунӣ буд. Соли 209 пеш аз милод Антиохи III боз барои сарнагун намудани давлати Ашкониён лашкар кашид ва ба ривояти таърихнигорони юнонӣ, Аршаки II бо Антиох сулҳ мебандад ва ба давлати Антиохи III итоат мекунад. Аммо ашрофони ориёӣ ба ин аҳднома розӣ нашуда, табаддулоти дарборӣ карда, Аршаки II – Тирдодро сарнагун намуда, писари амаки Аршак – Фариипатро ба тахт мешинонанд, аммо дере нагузашта ба сари давлат Тирдоди I меояд. Дар замони Тирдод давлати Ашкониён ба шарқу ғарб васеъ мешавад. Аз шӯришҳои дохилӣ ва кашмакашиҳои дарбории Селевкиён дар ғарб баъзе вилоятҳо, монанди Элом ва Порс худро мустақил эълон мекунад, Тирдод (171–139 пеш аз милод) ба давлати Юнону Бохтарӣ ҳучум намуда, баъзе вилоятҳои ғарбии онро ба худ тобеъ менамояд. Соли 148 вилояти Модро ба давлати худ ҳамроҳ мекунад ва унвони шоҳи бузургро мегирад.

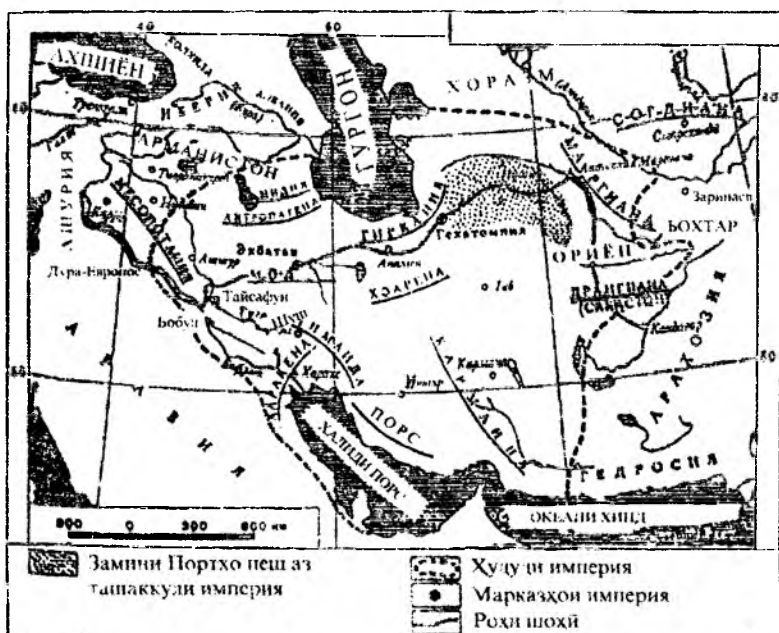
Гирифтани Мод барои Тирдод ба сӯи шимол ва ҷануб барои ҳамроҳ намудани вилоятҳои Порс, Элом ва Бобул роҳ кушод. Ин вилоятҳо ба ҳайати давлати Ҷаҳоманишиён дохил буданд, аммо дар давраи ҳукмронии юнониён мардуми ориёии эллинишуда ба вучуд омаданд, ки мададгори юнониён ба шумор мерафтанд. Бинобар ин, Тирдод соли 141 пеш аз милод ба ҷануб лашкар кашида, шаҳри Селевкро дар соҳили рӯди Фурот ба даст меорад ва Шуш ва Бобулро низ тобеъ менамояд. Дар ин ҷойҳо лашкари Тирдод ба муқобилати шадиди юнониҳо ва тарафдорони онҳо дучор меояд. Ҳатто порсҳо, бобулиён ва бохтариён ба ёрии селевкиҳо омаданд, аммо лашкари Тирдод қувваҳои иттифоқчиёноро бо сарвариҳои шоҳи Селевк – Деметрии II моҳирона торумор месозад ва соли 139 пеш аз милод бештари вилоятҳои ориёнишинро зери назорат мебарорад.

Солҳои 138–137 пеш аз милод бар тахти шоҳӣ писари Тирдод – Фарҳоди I менишинад ва ҳамаи диққати ӯ ба сӯи шарқ – ба давлати Юнону Бохтарӣ нигаронида мешавад, зеро дар ин вақт қабिलाҳои ориёии йуҷиҳо – таҳорҳо аз шарқ ба заминҳои давлати Юнону Бохтар даромада буданд ва аз лашкари он талафоти зиёд дида, дар ҳолати аз байн рафтани буд. Дар ин вақт Антиох вазъиятро дар Сурия ором намуда, барои вилоятҳои аздастрафтаи шарқӣ ба ҳучум мегузарад ва боз қувваҳои Бобул, Байнаннаҳрайн, Порс ва ғайра ба юнониҳо ҳамроҳ мешаванд ва

дар се мухориба ғолиб омада, бисёр заминҳои ҷанубӣ, аз ҷумла Элом, Бобул, Порс ва ҳатто Мод ба дасти юнониён мегузаранд.

Дар мавсими зимистон ҷанг қатъ шуда, лашкари юнониҳо баъри дамгирӣ ба шаҳрҳо тақсим мешавад. Фарҳоди I аз ин вазъият мохирина истифода намуда, мардуми ориёиро шӯронида, лашкари қалон ташкил намуда, ба қувваҳои парокандаи юнониён ҳучум меорад ва онҳоро ба осонӣ торумор месозад. Антиох лашкар ҷамъ намуда, ба ёрии қувваҳои дар Порт буда меояд, аммо дер шуда буд. Фарҳод лашкари омадаи Антиохро нобуд мекунад, худ император низ кушта мешавад. Ин зарбаи ҳалокатовари ориёӣ сабаби вожгунии империяи Селевкиён тачовузгар гардид.

Ҳамин тавр, империяи бузурги Селевкиён соли 130 пеш аз милод қомилан аз байн меравад. Акнун Фарҳод меҳост ба сӯи Сурия ва Осиёи Сағир лашкар кашад, аммо тавре ки қаблан зикр намудем, йуҷиҳо (сақонҳо) дар солҳои 40-30 асри II пеш аз милод давлати Юнону Бохтариро торумор намуда, ба қаламрави давлати Ашқониён наздик мешаванд. Фарҳод аз ҳучуми ғарбии худ даст кашида, ба сӯи шарқ меояд ва дар мухорибаҳо худӣ ӯ ва ворисаш Ардашон ҳалок мешаванд. Ҷангҳои шарқӣ давлати Ашқониёнро хеле бемадор кард, дар ғарб қувваҳои марказгурез



Расми 67. Давлати Порт.

мекӯшиданд, ки чудо шаванд. Вазъият дар замони подшоҳии Митридоди II (123–87 пеш аз милод) тағйир меёбад. Ӯ дар давраи подшоҳии дуру дарози худ ба қувваҳои марказгурез зарба зада, вазъияти мамлакатро ором месозад. Қувваҳои юноние, ки аз Сурия ёрӣ мегирифтанд ва сабаби нооромии давлат мешуданд, ночор ба сиёсати ҳукумат мутеъ гаштанд.

Митридоди II ҳаракати сақоиҳоро ба ғарб боздошт. Сақоиҳо дар заминҳои атрофи Хомун муқимӣ шуда, давлати худро ташкил доданд, ки минбаъд бо номи Сакистон (Систон) машҳур гардид.

Дар замони подшоҳии Митридоди II давлати Ашқониён дар аввали асри I пеш аз милод ба авҷи таракқиёти худ мерасад.

Чанг бо римӣҳо. Дар асри I пеш аз милод империяи Рим дар шарқу ғарб забткориҳои бисёреро анҷом дод. Ашқониён дар забткориҳои Осиёи Сағир, соҳилҳои баҳри Оқшиён ва ҳатто Қафқози Шимолӣ ба қорҳои Рим даҳлат намекарданд. Аммо римӣҳо тачовузро давом дода, ба заминҳои ориёӣ ворид шуда, манфиати давлати Ашқониёнро ба эътибор намегирифтанд. Ашқониён аз роҳҳо ва тичорат бо шаҳрҳои соҳили баҳри Миёназамин даромади калон ба даст меоварданд. Ба ихтиёри Рим (Рум) гузаштани минтақаҳои он сабаби норозигии тоҷирони ориёӣ ва кам шудани даромади онҳо гардид. Бинобар ин, Ашқониён дар кашмакашҳои дарбории римӣҳо фаъолона иштирок намуда, барои барҳам додани империяи онҳо мекӯшиданд.

Римӣҳо низ дар ҳукумати мамлақати Ашқониён, махсусан, дар шаҳрҳои юнонӣ тарафдорони зиёд доштанд ва онҳоро барои суғум намудани империяи ориёӣҳо истифода мебарданд. Дар асрҳои II–I пеш аз милод дар Порт ду қувваи ба ҳам зид мавҷуд буд: яке иттиҳоди шаҳрҳои, ки аҳолии юнонӣ доштанду ҷонибдори соҳти гуломдорӣ ва мустақилият буданд ва Рим онҳоро дастгирӣ мекард, гурӯҳи дуюм аз давлатмандони ориёӣ иборат буд, ки бо саҳронавардони шарқӣ алоқа доштанд. Дастаҳои тирандози сақоиҳо дар лашқари Ашқониён мавқеи калон доштанд ва онҳо мехостанд ҳучумро ба ғарб давом дода, ғанимати бештар ба даст оранд. Инчунин, онҳо мехостанд тамоми заминҳои дар тасарруфи Ҳахоманишиёни дар Осиёи Хурд бударо баргардонанд.

Солҳои 57–53 пеш аз милод чангҳо давом карданд. Моҳи майи соли 53 пеш аз милод дар назди шаҳри Харрон ҳар ду қӯшун ба задухӯрди хунин шурӯъ намуданд. Дар лашқари Ашқониён махсусан, дастаҳои сақои, суғдӣ ва бохтарӣ қаҳрамонӣ нишон дода. лашқари римӣҳоро бо сарвари сарлашқари машҳур Марк Красс торумор карданд ва худӣ сарлашқар ҳалок гашт. Ин зар-

баи марговар, ки лашкари Рим ҳеч гоҳ надида буд, дар таърихи римиҳо то сарнагун шудани империя фаромӯш нашуд. Ашкониён метавонистанд ҳучумро дар қаламрави Рим идома диҳанд, аммо муноқишаҳои дарборӣ барои тамоман сушт намудани Рим имконият надоданд. Дар замони император Антоний ҳучумҳо аз нав оғоз шуданд, аммо римиҳо боз шикаст хӯрданд. Давлати Порт дар замони ҳукмронии Ардавони II хеле мустаҳкам мешавад.

САВОЛҲО



1. Ашки I кӣ буд ва чӣ тавр Селевкиёро ронд?
2. Вазъияти давлати Ашкониён дар замони подшоҳии Тиродд чӣ хел буд?
3. Фарҳод бо лашкари Антиох чӣ кард?
4. Лашкари империяи Римро кадом дастаҳо торумор намуданд?

§55. СОҲТИ ИҚТИСОДӢ ВА СИЁСИ ДАВЛАТИ АШКОНИЁН

Сиёсат. Тавре ки маълумот доред, асосгузори давлати Ашкониён Ашки I буд ва дудмони онро Ашконӣ меномиданд. Ғалабаи Ардавони II бар Антоний ба римиҳо сабақ шуд, ки дигар ба замини ориёӣҳо ҳучум накунанд. Дар замони император Октавиан сулҳу оромӣ дар байни ин ду давлати ҷаҳонӣ вучуд дошт. Ардавон фаҳмид, ки шаҳрҳои юнонӣ бо ҳукумати марказӣ душманӣ мекунанд, бинобар ин, вай сардорони шаҳрҳоро ба дарбори худ оварда, вазифа медиҳад ва ба ҷойи онҳо аз хонадони Ашкониён сардорони шаҳр таъйин менамояд. Вай бо ин восита таъсир ва ҳудмухтории шаҳрҳо–полисҳоро сушт мегардонад.

Ашкониён, ашрофон ва рӯҳониёни зардуштӣ кӯшиш менамоянд, ки ба русуми миллии худ баргашта, аз оинҳои эллини даст кашанд. Эҳёи расму одатҳои ориёӣ авҷ мегирад. Ин сиёсати Ардавони II дар тамоми империя раванқ гирифт ва эллиниҳо оҳиста-оҳиста ба мардуми ориёӣ табдил меёфтанд.

Ашкониён мекушиданд ба мақомоти давлатӣ сарварони кӯшуни ориёӣҳои саҳронавард, яъне тӯрҳоро ҷалб намоянд, то ки хавфи ҳучумҳои онҳо ба давлат аз байн равад. Ҳамин тавр, Ашкониён сиёсати милли сохтани давлатро пеш гирифтанд, ки он барои устувории давлат хеле муҳим буд. Ашкониён зери шиорҳои «империяи бузурги Ҳахоманишиёро барқарор менамоем, сарзаминҳои гузаштаамонро боз бармегардонем» амал мекарданд ва ин равия аз ҷониби ашрофи ориёӣ тарафдорӣ карда мешуд.

Оромӣ дар мамлакат боиси равнаки зироат, боғдорӣ ва хунармандию тичорат гардид. Дар ин замон шахрҳо ва дехаҳо меафзоянд ва обод мешаванд. Бисёр каналҳои обёрӣ сохта мешаванд, киштзорҳои зироатҳои обӣ равнак мегиранд. Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ дар заминҳои паҳновар тоқзорҳо ба вучуд меоянд. Кишти пахта, зағир, кунҷид хеле густариш меёбад. Чорводорӣ низ равнак ёфта, муносибати чорводорон бо кишоварзон ва додугирифтӣ байни онҳо ба авҷи аъло мерасад.

Тичорати хоричӣ. Дар замони Ашкониён тичорати хоричӣ хеле авҷ гирифт. Либосҳо ва матоъҳои катонии Ашкониён, махсусан, аз шахри Борсипи Бобул шуҳрати ҷаҳонӣ доштанд ва дар ҳудуди империяи Рим бо арзиши баланд ба фурӯш мерафтанд. Аспҳои портӣ, ки имрӯз бо номи зоти ахалтекинии туркманӣ машхуранд, дар замони Ашкониён бо нархи баланди тилло фурӯхта мешуданд. Шохони ашкони тангаҳои тилло – динор ва нуқрадо сикка мезаданд ва дар муомилоти дохилӣ ва хоричӣ истифода мебуданд.

Афзорҳои оҳанини марвӣ, махсусан, силоҳҳо ва гилемҳои истехсоли маҳаллӣ ба тамоми Шарқу Ғарб бурда мешуданд. Давлати Палмир дар Осиёи Хурд миёнарави муомилоти Риму Порт буд. Тоҷирони ориёӣ ва римӣ ин ҷо ҷамъ шуда, моли худро иваз менамуданд ё ба воситаи тоҷирони палмирӣ ба Ғарб, ба империяи Рим мефиристанданд.

Барои ба Ҳиндустон рафтан аз роҳҳои баҳрӣ (халиҷи Форс ва уқёнуси Ҳинд) ва хушкӣ (пеш аз Ҳама Систон ва Қандаҳор) истифода мебуданд. Роҳи тичоратии Шарқу Ғарб ба воситаи империяи Кӯшонӣён ба Чин пайваст мешуд. Роҳҳо таҳти назорат ва беҳатарии қорвонҳо аз тарафи ҳукумат таъмин мегардид. Ба Миср, Карфаген тичорат ба воситаи баҳри Миёназамин, баҳри Сурх ва роҳҳои хушкӣ сурат мегирит. Умуман, дар он замон чор империяи ҷаҳонӣ буд: Рим, Порт, Кӯшон ва Чин. Тичорат асосан дар дасти ду империяи бузурги ориёӣҳо: Ашкониён ва Кӯшонӣён қарор дошт. Савдогарони ин ду давлат дар байни Чину Рум миёнарав буданд ва аз ин қор ҳам тоҷирон ва ҳам давлат даромади зиёд мегиританд.

Сохтори давлатӣ. Сохти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеаи Ашкониёнро беҳато муайян намудан мушқил аст, аммо дар бораи он ки мардум ба табақаҳо тақсим шуда буд, шубҳае нест. Мувофиқи ҳуҷҷатҳо ва маълумоти китоби «Авесто», ҷомеа ба чор гурӯҳ – озодон ё саворагон, кишоварзон, мубадон ва гуломон ҷудо мешуд.

1. Озодон (азатҳо) ё саворагон табақаи ашрофоне буданд иборат аз шохон ва лашкариён. Ба ин табақа наҷибон, олинажодон, чавонмардон ва бузургон дохил мешуданд. 2. Кишоварзон сершумортарин гурӯҳ буданд. Онҳо нисбатан озод буданд, заминро об доштанд ва низ ба давлатмандон, миёнаҳолон ва камбизоатон тақсим мешуданд. Ба ин гурӯҳ хунармандону касибон низ дохил буданд. 3. Мубадон – муғон қорҳои дину мактаб ва дабири, додситонӣ ва ғайраро анҷом медоданд. 4. Гуломон якҷанд навъ буданд: Гуломони азали, ки аз насл ба насл гулом омадаанд ва «бандак» гуфта мешуданд; Гуломони асир – ҳарбиён ва шаҳравандони асир. ки дар натиҷаи ҷангҳо ба даст афтадаанд, «аншаҳрик», яъне бегона гуфта мешуданд. Ҳақ ва ҳуқуқи онҳо низ гуногун буд. Соҳти гуломдорӣ дар байни ориёӣҳо шаклҳои гуногун дошт. Дар вилоятҳои ғарбӣ, аз ҷумла Ориёноӣ Ғарбӣ, Бобул, Байнаннаҳрайн ва Осиёи Хурд, ки ба Юнону Рим наздик буданд, гуломдорӣ дар шакли классикӣ амал мекард. Дар деҳоти шарқӣ, аз ҷумла Ориёноӣ Шарқӣ султтар буд. Дар ин ҷо ба монанди Ориёноӣ Ғарбӣ навъҳои бисёри гуломон набуданд. Омадани юнониён ба Ориёноӣ Шарқӣ соҳти гуломдориро тақмил дод ва навъҳои гуломонро афзуд.

Худуди давлати Ашқониён дар охири асри I пеш аз милод ва аввали милод хеле густариш ёфта буд. Дар шимол бахши Қафқоз, бахше аз Осиёи Сағир то уқёнуси Ҳинд ва дар шарқ бахши Боктар ва бахши Систонро то водии Ҳинд дар бар мегирифт, Сарвари умумӣ шохоншоҳ ба ҳисоб мерафт, аммо дар дохили ин империя давлатҷаҳон худмухтор вучуд доштанд, агарчи дар бештари онҳо намояндагони хонадони ашқонӣ ҳукм меронданд. Соҳтори давлат ва тарзи идораи он дар ибтидо муназзаму якхела набуд.

Дар вилояти Порс шакли идораи Ҳахоманишиён, дар дигар манотиқ шаклҳои идораи демократии полисҳои юнонӣ ва демократияи ҳарбии ориёӣҳои шарқӣ амал мекард. Дар қорҳои идоравии давлат аксаран намояндагони дудмони ашқонӣ ширкат доштанд.

Дар назди шоҳ ду шӯро амал мекард; а) шӯрои намояндагони хонадони шоҳӣ, ки масъалаи таъйини шоҳро (яъне дар ҳолати зарурат аз ин хонадон кӣ бояд шоҳ шавад) ҳал менамуд; б) шӯрои мубадон, ки дар қорҳои давлатӣ ва динӣ таъсири бузург дошт. Ғайр аз ин, дар қорҳои идоравӣ намояндагони 6 хонадони бузург, ба монанди Ҳахоманишиён ширкат меварзиданд. Бахше аз империя ба сатрапҳо тақсим мегардид, ки роҳбарони онҳоро шоҳ таъйин мекард. Бахши дигарро ҳокимони мутеъ, ки дар онҳо намоян-

дагони полисҳои юнонӣ, ғайриориёӣ ва ориёӣ иштирок доштанд. Шаҳр–полис худмухтор буд ва деҳаҳои гирду атроф ба вай тобеъ буданд. Шаҳрро раис ва идораи ӯ сарварӣ менамуданд. Аз ҳамин лиҳоз дар империя ниммустақилият вучуд дошт ва ин сабабгори марказгурезӣ мегардид.

Аз ҳамаи заминҳо вобаста ба ҳосилнокӣ ба давлат андоз гирифта мешуд. Аз ҳуччатҳои аз Нусай – шаҳри бобоии Ашкониён ёфтшуда маълум мешавад, ки ду навъи андоз: узборӣ ва патибож мавҷуд буд. Патибож барои шох гирифта мешуд. Аз ҳамаи навъҳои муомилоти хариду фурӯш андоз меситониданд. Табақаи мубадон ва озодон андоз намесупориданд.

САВОЛҲО



1. Ардабони II барои шаҳрҳои юнониро ба тарафи худ чалб намудан чӣ кор кард?
2. Ашкониён зери шиори «империяи бузурги Ҳахоманишҳоро барқарор менамоям» чӣ корҳо мекарданд?
3. Аспони портӣ имрӯз бо кадом ном машҳуранд?
4. Дар давлати Ашкониён чанд табақаи иҷтимоӣ мавҷуд буд?

§56. МУБОРИЗАИ ДОХИЛӢ ДАР ИМПЕРИЯИ АШКОНИЁН

Баъди вафоти Артабони II дар дарбор мубориза барои тахту тоҷ байни ду писари ӯ – Вардон ва Гударз оғоз ёфт, ки боиси сустии мамлакат гардид. Ниҳоят сулҳ карданд ва Вардон шох шуд. Вазифаи ӯ шикасти Селевк ва паст намудани нуфузи римиён дар шаҳрҳои юнонишин буд. Шаҳрҳое, ки аҳолии юнонӣ доштанд, аз нооромии дарбор истифода бурда, ба муқобили Ашкониён шӯриш мебардоштанд. Артабон шӯришҳоро паҳш кард ва мустақилияти он шаҳрҳоро барҳам дод, шаҳри Селевкро низ забт кард. Аз байн бурдани мустақилияти шаҳрҳои зери таъсири римиён барои амнияти дохилӣ аҳамияти калон дошт. Шаҳрҳое, ки ҳанӯз дар замони юнониён мустақилият меҳостанд, минбаъд мавқеи пешинро аз даст дода, дар зери назорати давлати Ашкониён афтоданд ва оҳиста-оҳиста ориёӣ ва ҷонибдори ҳукумати Ашкониён шуданд. Аммо даҳолати Рим ба қорҳои дохилии Ашкониён хотима наёфт. Рим аз муноқишаҳои дарборӣ моҳирона истифода менамуд. Рим аз норозигии бародарон истифода бурда, бо дасти дарбориён Артабонро ба қатл расонд. Даре нагузашта Гударз низ кушта шуд ва Вологези I подшоҳ мешавад. Вай

кӯшиш кард Арманистонро, ки ба тасарруфи римиҳо даромада буд, боз гардонад. Бештари ашрофи Арманистон тарафдори ба Ашкониён итоат намудан буданд. Баъди муборизаи дуру дароз лашкари Ашкониён дар соли 63 милодӣ бар римиҳо ғолиб омада, бародари шоҳ–Гирдорро шоҳи Арманистон таъйин карданд, аммо ҳучуми аланду массагетҳо аз тарафи шимол ва Кӯшониён аз шимоли шарқ вазъиятро душвор гардониданд. Лашкари Ашкониён дар шарқ низ сарҳади давлати худро нигоҳ дошта тавонист. Умуман, замони подшоҳии Вологези I замони пурзӯршавӣ ва болоравии империяи Ашкониён ба ҳисоб меравад. Дар ин давра шаҳрҳои нави ориёӣ ба вучуд омаданд. Дар рӯ ба рӯи Селевк шаҳри Вологезгирд сохта шуд, ки вай бояд ҳамчун маркази тичоратӣ ва маъмурӣ нақши Селевки дар дасти римиҳо бударо коҳиш меод. Дар ҳамин давра барои маънавиёт ва расму оини миллиро қорӣ ва мустақкам намудан мубадон ба гирдоварӣ ва китобати «Авесто» шуруъ намуданд. Оини Маздаясно ба сатҳи давлатӣ бардошта шуд. Дар болои сиккаҳои шоҳони ашконӣ ҳамчун рамзи дини миллӣ мичмари оташ бо шоҳ акс гардид. Ба қойи ҳатту забони юнонӣ ҳатту забони ориёӣ-пахлавӣ қорӣ гардид.

Лашкаркашии императори Рим ба муқобили Ашкониён. Дар аввали асри II милод дар дарбори шоҳони Ашконӣ боз кашмакашиҳо барои тахт авҷ мегирад ва соли 114 императори Рим аз ин вазъият истифода бурда, ба мамлакати Ашкониён лашкар мекашад. Вай аввал Арманистонро мегирад ва сипас сӯйи Байнаннаҳрайн роҳ мекушояд. Кашмакашиҳои дарборӣ ба лашкари ориёӣҳо имкони ҷангу муқобилияти ҷиддӣ карданро намедоданд. Дастаҳои хурде, ки дар марз ва шаҳрҳо буданд, ба муқобили лашкари бузурги римиҳо истодагарӣ карда наметавонистанд. Мубориза байни даъвогарони тахту тоҷ – Хусрав ва Вологези II давом дошт. Бисёр шаҳрҳои Байнаннаҳрайн бе мубориза таслим мешуданд. Соли 115 римиҳо дар шимоли Байнаннаҳрайн вазъияти худро устувор намуда, баҳори соли 116 ба сӯйи маркази Ашкониён – шаҳри Тайсафун ҳучум карданд ва онро ба осонӣ ишғол намуданд. Дар баробари ғаниматҳои бисёр, тахти заррини бо сангҳои гаронбаҳо ва ҷавохирот орододаи Ашкониёнро ба яғмо бурданд. Римиҳо ба воситаи рӯди Фурут ба халиҷи Порс роҳ ёфтанд.

Римиҳо дар ҳамаи ноҳияҳои ишғолкарда андози вазнин ва русуми худро қорӣ намуданд. Бинобар ин, соли 117 қариб дар тамоми шаҳру деҳаҳои ишғолнамудаи римиён шӯришҳо сар за-

данд. Шӯришчиён дастаҳои римиёно нобуд мекарданд. Соли 117 римиҳо аз давлати Ашкониён ронда шуданд. Троян, императори Рим, боз ба ҳучуми навбатӣ тайёри медид, аммо вафот кард. Императори нав – Адриан бо шоҳи Порт – Вологези II (129–147) сулҳ баста, дар мамлакат оромиро барқарор намуд.

Дар аввали солҳои 90-ум боз муборизаҳои дарборӣ авҷ мегиранд. Лашкари римиён аз ин вазъият истифода бурда, Арманистон ва шимолии Байннаннаҳрайно забт менамояд. Шоҳони вилояти Порс аз ҳукмронии Ашкониён норизо буданд. Онҳо Ашкониёро саҳроӣ номида, ҳамеша кӯшиши аз итоати онҳо баромаданро доштанд. Вилояти Порс дар замони Ардашер пуркувват шуда буд. Вай ба муқобили лашкари Артабон мечангад ва голиб меояд. Ҳамин тавр, давлати Ашкониён баъди 480 соли ҳукмронӣ ба осонӣ аз байн рафт ва дудмони Сосониён ба сари қудрати сиёсии Ориёнзамин омад.

САВОЛҲО



1. *Замони подшоҳии Вологези I барои империяи Ашкониён чӣ гуна буд?*
2. *Баъди марги Ардавони II дар дарбор чӣ гуна кашмакашиҳо шуд?*
3. *Римиҳо кадом сол маркази давлати Ашкониёро бо осонӣ гирифтанд?*

§57. ФАРҲАНГИ ДАВРОНИ АШКОНИЁН

Хат ва забони Ашкониён. Забони Ашкониён ориёӣ буд, аммо бо шеваи худ аз дигар забонҳои ориёӣ, аз ҷумла порсӣ фарқ дошт. Аз ин лиҳоз он дар адабиёти ориёӣ, аз ҷумла авестой бо номи «пахлавӣ» маъруф аст. Дудмони онҳо аз номи саравлодашон – Ашк ном гирифтаст. Тавре ки аз дарсҳои гузашта медонед, Ашкониён аз сарзамини кунунии Туркманистон, аз ҳудуди Ашқобод (Ашқобод) буданд. Харобаи шаҳри аҷлодии онҳо бо номи Нусай дар масофаи 18 км ғарбтари Ашқобод воқеъ мебошад. Мувофиқи гуфтаи забоншиносон дар қадим ин мардум «паржав» ё «парҳав» ном доштанд ва вожаи «пахлавӣ» аз онҳо баромада, маънояш дар забони имрӯза пахлавон мебошад.

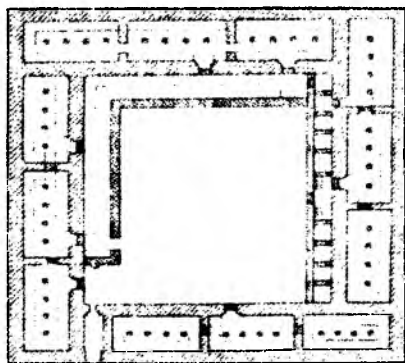
Вақте Ашкониён лашкари Селевкиёноро шикаст доданд ва дар сарзамини аҷлодиашон – Деҳистону Гургон мустақил шуданд, ба ҳукмронии юнониҳо сад сол пур шуда буд. Ашкониён забону хат-

ти юнониро хуб медонистанд. Мардуми ахли илму адаб ва сиёсат ҳама ба хатту забони юнонӣ шинос буданд ва аз ҳамин лиҳоз, онҳо дар давлати навбунёди худ муддати зиёде аз забону хатти юнонӣ истифода намуданд. Вақте ки онҳо юнониёнро аз қаламрави Ориёно ронданд ва комилан мустақил шуданд, ба хатту забони модарии худ баргаштанд. Азбаски хатги авестиои замони ҳахоманишии фаромӯш шуда буд, Ашкониён хатти оромиро қабул намуда, ба забони худ муғобик қарданд. Хат оромӣ ва забон паҳлавӣ буд. Хатти оромӣ дар болои сиккаҳои Мехрдоди IV бо забони паҳлавӣ навишта шудааст. Ашкониён дар муддати 200 сол хатту забони юнониро истифода мебуданд ва баъди ин дар аввали асри якуми милодӣ ба хатту забони худ мегузаранд. Дар ватани аҷдодагон шаҳри Нусай (Нисо, Насо), 2000 ҳуҷҷат дар болои пораҳои сафол бо хатти оромӣ ва забони паҳлавӣ ёфт шуданд, ки онҳо оид ба даромаду баромади дарбор маълумот медиҳанд. Алфбои паҳлавӣ 22 ҳарф дорад ва дар асоси он матнҳои авестой ва дигар китобҳои навишта шудаанд. Забони паҳлавӣ ба забони имрӯзаи мо хеле наздик аст. Дар он бисёр калимаҳои забони тоҷикӣ, ба монанди хона, май, шодӣён, моҳ, зан, одам, жарф ва ғайра истифода мешуданд. Аҳамияту нақши давлати Ашкониён пеш аз ҳама, дар гирд овардан ва ба забони паҳлавӣ навиштани матнҳои авестой ва садҳо китобҳои дигар буд, ки дар замони истилои араб нобуд қарда шуданд. Шоҳномаи пеш аз ислом бо номи «Худойнома», «Форснома», «Ардавирафнома», «Дарахти Асурик» ва чандин китоби дигар ба ин забон навишта шудаанд. Забони паҳлавӣ дар ташаккул ва тақомули забони имрӯзаи форсии тоҷикӣ нақши бузург дорад.

Хунари меъморӣ. Дар замони давлати Ашкониён, ки зиёда аз 400 сол арзи вуҷуд қард, бисёр шаҳрҳои бузурги марказӣ, маъмурӣ ва тиҷоратӣ пайдо шуданд, ки дар тамаддуни ҷаҳон нақши бузург бозиданд. Нусай дар даврони исломӣ бо номи Нисо машҳур шуд. Ин шаҳри Ашкониён, яъне Нисо яке аз марказҳои маъмурӣ, ҳунармандӣ, санъати тасвирӣ ва тиҷоратӣ буда, дар марзи кӯчиёни массагетҳо ва хоразмиён воқеъ буд. Шоҳони Ашконӣ ҳар сол ин ҷо меомаданд ва дар ободии он кӯшишҳо мекарданд.

Харобаи Нусай аз тарафи бостоншиносон таҳқиқ шудааст ва мо дар бораи қасри шоҳони он мушаххас суҳан гуфта метавонем. Ҳоло харобаи қасри подшоҳони ашконӣ бо номҳои Нусайи Куҳан ва Нусайи Нав маъруфанд. Нусайи Куҳан дар баландии тешаҳо бунёд гардида, 14 гектар заминро дар бар мегирад. Атрофи онро девори Ҳимоявӣ бо 43 бурҷи ихота мекард. Дохили шаҳр бо

хонаҳои боҳашамат обод шуда буд. Бостоншиносон ибодатгоҳ ва баъзе хучраву толорҳои шоҳиро кашф карданд, ки дар шеваи миллии ориёӣ бо истифодаи сабки юнонӣ ва анъанаҳои маҳаллӣ сохта шудаанд. Дар бахши борхона хучраҳои бо хумҳои май, ханбаҳои гандум, чав, биринҷ ва гайра вуҷуд доштанд. Ибодатгоҳ ва толору хучраҳои қаср бо сутунҳои сангин, поя ва сарсутунҳои боҳашамат сохта шудаанд. Толорро ҳайкали одамони ростистода, нимпайкараи худоёни юнонӣ ва ориёӣ оро медоданд. Биноҳои шаҳро аз хишти хом ва поҳса якқабата ва дуқабата бо пӯшиши ҳамвор сохтаанд. Хишти пухтаро дар сутунҳо, нимсутунҳо ва фарш истифода бурдаанд. Ғач барои нақшҳои барҷаста ва сафед намудани деворҳо ба қор рафгааст. Деворҳои ибодатгоҳ ва қасрҳо бо рангҳои сурху чигарӣ оро дода шудаанд. Аз харобайи қасрҳо бостоншиносон ҳайкалони худоёну олиҳаҳоро пайдо кардаанд.



Расм 68. Қасри шоҳони Ашқониён дар Нусай.

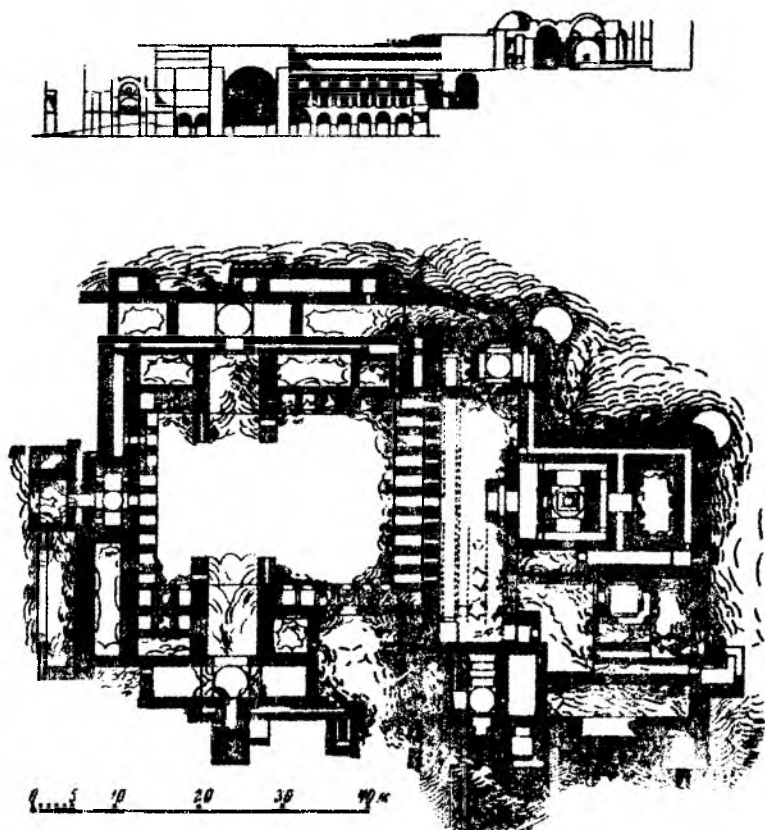
Дар замони Ашқониён шаҳри Марв яке аз марказҳои фарҳангӣ, тичоратӣ ва маъмури буда, дахҳо қасру биноҳои боҳашамат дошт. Дар ин ҷо деҳу биноҳои замони Ашқониён низ таҳқиқ шудаанд.

Ашқониён якҷанд бор пойтахти худро иваз намудаанд. Дар ибтидо маркази шаҳри аҷдодии онҳо Нусай буд. Вақте онҳо ба сӯйи ғарб ҳудуди давлати худро васеъ карданд, пойтахтро ба Ҳекатомпил, шаҳри Саддарвоза, ки дар домани кӯҳи Домғон аст, кӯчониданд. Вақте ки вилояти Модро аз истилоғарони Юнону Мақдунӣ озод карданд, пойтахтро ба шаҳри Рай ва дар охири ба Тайсафун кӯчониданд. Ашқониён Тайсафунро дар соҳили чапи рӯди Дачла, дар муқобили Селевкия сохта, меҳостанд, ки аз он боҳашаматтар бошад. Онҳо дар бисёр шаҳрҳо маъбади оташи муқаддас, худовандони Митро ва Аноҳитаро сохтаанд. Дар шаҳри Кинговар маъбади Аноҳитаро таҳқиқ намудаанд, ки ҳаҷман хеле бузург аст. Гирдоғирди онро се қатор сутунҳои бузург, ки миқдорашон ба 258 мерасид, иҳота мекардаанд.

Бинои маъбадро 32 сутуни бузургу боҳашамат оро медоданд. Ин бино аз мақоми олиҳа – Аноҳита (Ноҳид) дар оини Ашқониён шаҳодат медиҳад.

Дар Бобул ва дигар шаҳрҳо театрҳои аз юнионӣ боқимонда амал мекарданд ва бо биноҳои зебо бо ҳамаҷаҳати худ аз ҳунари баланди меъморӣ он замон гувоҳӣ медиҳанд. Яке аз хусусиятҳои меъморӣ ориёӣ ин давра раванг ёфтани пешайвон мебошад, ки дар тамоми қасру маъбадҳо ба назар мерасад.

Яке аз қасрҳои бисёр машҳури замони Ашкониён харобаи Кӯҳи Хоча дар Систон аст. Дар қаср намоёндаи дудмони Ашкониён-суриёниҳо мезистанд. Қаср дар қазираи кӯли Хомун сохта шудааст. Вай даҳҳо хонаи истиқоматӣ, толорҳои қабули меҳмонон, гармоба ва маъбади оташ дорад. Маркази қасро ҳавлии бузург ва гирди онро ҳучраҳо бо пешайвонҳои равоқпӯш ихота мекунанд. Деворҳои толорҳои қаср бо нақшҳои барҷастаи гачӣ ва расмҳои рангаи одамон оро дода шуда буданд.



Расми 69. Қасри замони Портҳо. Кӯҳи Хоча дар Систон.

САВОЛҲО



1. *Забони Ашкониён чӣ ном дошт ва чӣ маъно дорад?*
2. *Чаро хатти Ашкониёро оромиасос мегӯянд?*
3. *Шаҳри аҷдодии онҳо чӣ ном дошт?*
4. *Ашкониён чанд бор пойтахташонро иваз намуданд ва чаро?*

§58 САНЪАТИ ТАСВИРӢ ДАР ЗАМОНИ АШКОНИЁН

Ривояте машхур аст, ки нақшунигор дар гач бори аввал дар Систон (дар Кӯҳи Хоча) пайдо шуда, баъдан ба Бобулу Рим рафтааст. Бояд тазаккур дод, ки нақшунигори барҷастаи Кӯҳи Хоча санъати баланд дорад, аммо расмҳои дар деворҳо кашидаи рассомони ориёии Систон ҳам ҷанбаи миллий ва ҳам эллиний доранд. Дар расмҳои ёдгории Дураевропос сабки наве пайдо мешавад, ки худоён ба бинанда нигоҳи қозибанок доранд. Ин нигоҳ эътиқоду бовари бинандаро ба худоён зиёд мекунад, ё барои парастии онҳо даъват менамояд, яъне бинандаи парастандаро бо худоён мепайвандад.

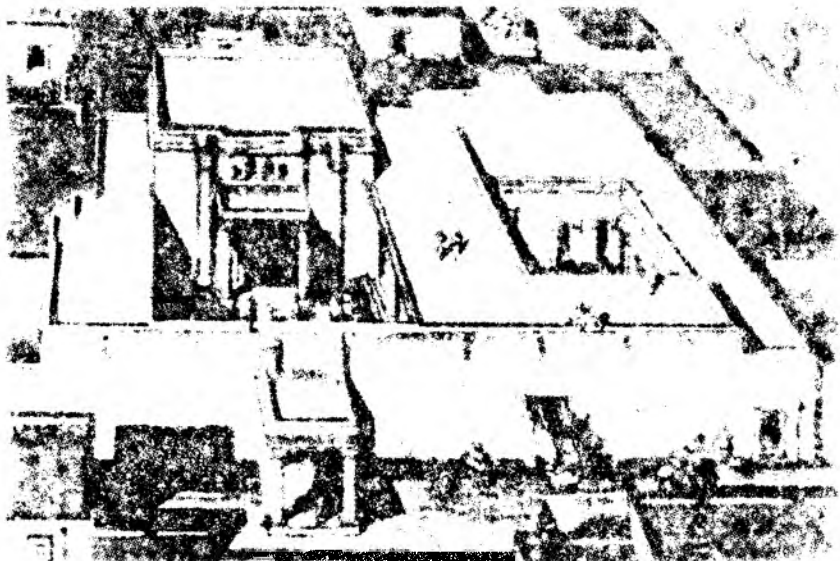
Ғайр аз ин, дар ин расмҳо қудрати бузурги худовандон нисбат ба инсонӣ камқудрат нишон дода шудааст. Хусусияти дигар он аст, ки расмҳои одамон якранг ифода шуда, камқудратии одами одиро нисбат ба бузургон нишон медиҳанд. Дар санъати ҳайкалтарошӣ таъсири ҳунари юнониён бештар ҳис мешавад. Масалан, ҳайкалҳое, ки аз тоқҳои маъбади гирди Нусай ёфт шуданд, на танҳо симои юнонӣ, балки либос, кулоҳ ва мӯйи сарашон низ ба юнониён монанд мебошанд.

Масалан, ҳайкали мармарини олиҳаи Нусай аз миён боло урён буда, рӯй, мӯй ва тарзи истодани он ба худоёни юнонӣ шабоҳат дорад. Ҳайкали дуҷум дар либоси дарози хитонӣ то болои пойҳо низ дар сабки юнонӣ сохта шудааст. Махсусан, расмҳои барҷастаи болои ритонҳо (ҷомҳои аз устухони фил ба шакли шохи гов сохташуда) хеле зебо тасвир шудаанд. Дар гирдогирди гардани ҷомҳо сахнаи хурсандӣ бо муғанниёну одамони нимурён, урён, марду зан, хурду калон, нимодаму нимҳайвон бо ишгиرويҳои худӣ май – Дионис акс ёфтаанд. Дар ин сахнаҳо бешак, мазмуну мундариҷаи замони эллиний таҷассум гардидаанд. Ин ҷомҳо дар асри II пеш аз милод дар дарбори Ашкониён сохта шудаанд. Муҷассамаҳо ва асарҳои дар сабки эллиний сохташуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки таъсири маданияти Юнон дар атроф хеле зиёд будааст, аммо

хайкал, расмҳо ва дигар чизҳои ҳастанд, ки онҳо хоси тамаддуни ориёӣҳо, яъне Ашкониён мебошанд. Чунин мучассамаҳо дар шаҳри Ҳатраи замони Ашкониён, дар Байнаннаҳрайн пайдо шудаанд. Масалан, бар рӯи санге ҳайкалҳои се олиҳаи дар болои шер ростистода тасвир шудаанд, ки дар сар қулоҳи ориёӣ, яъне нӯгтез ва дар дасти ростии яке гулчанбари давлат, дар дасти дигаре асо ва дасти сеюмӣ мичмари оташ аст. Дар синаи олиҳаи мобайнӣ расми шер кашаида шудааст. Шерсаворӣ ба олиҳаи Нана хос будааст. Ҳамин тавр, худозанҳои образи олиҳаҳои авестой буда, либоси ориёӣ доранд.

Дар болои пояи баланде дар курсӣ шоҳзана бо либоси миллии ориёӣ нишастааст. Вай як дасташро боло бардошта гӯё оромии бинандагонро талаб мекунад. Аз шаҳри Ҳатра ҳайкали сарҳанге пайдо шудааст, ки дар тан либоси миллии ориёӣ камзул, кандиз, шалвор, дар пой мукӣ ва дар дасти чап шамшер дорад. Ҳайкал симои таърихи сарфармондеҳи қўшуни Ашкониёнро ифода мекунад. Аз ҳамин ҷо ҳайкалҳои бисёре аз мрамор, санги хоро ва биринҷии мутааллиқ ба шоҳон, шоҳзодагон ва ашрофи Ашкониён ба даст омадаанд, ки бо ҳунари баланд сохта шудаанд.

Дар шаҳри Ҳатра на танҳо расму ҳайкали худоёни авестойӣ, юнонӣ, бобулӣ, ошурӣ, суриёни ёфт шудаанд, балки симоҳои худоёни бади оини Маздаёно, аз ҷумла Аҳриманро низ ёфтаанд.



Расми 70. Намуди барқароркардаи маъбади Гад аз Дураевронос.

Ахриман дар сар ду шох, дар дасти чапаш банди саги сесара ва либосаш, пойафзорҳояш ҳама аз мору кажум ва унсурҳои бадӣ ороиш доранд. Дар дасти рости Ахриман табарчае ҳаст, ки сунбаи он дар шакли сари мор аст. Аз ду китфи Ахриман ду мор баромадаанд. Рӯи Ахриман хеле даҳшатовару марговар тасвир шудааст. Дар паҳлуи росташ рамзи шаш кишвари бадӣ, дӯзах ва дар паҳлуи чапаш худозани бадӣ акс гардидаанд. Рассом симои Ахриманро мувофиқи ривоятҳои авестой кашадааст.

Дар яке аз санғо нақши барҷастаи худо – Зурвон тасвир шудааст. Ҳайкали худоёни некӣ, бадӣ ва Зурвон аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дини Ашкониён зурвонӣ буд. Танҳо дар оини зурвонӣ сачда ба қувваҳои бадӣ ба назар мерасад.

Аз замони Ашкониён ёдгориҳои зиёди марбут ба динҳои масеҳӣ, буддой ва митрой пайдо шудаанд. Ин ёдгориҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳудуди давлати Ашкониён пайравони динҳои мазкур низ зиндагонӣ доштаанд. Ёдгориҳои марбути оини калимӣ (яҳудӣ) низ вучуд доранд. Худи шоҳони ашконӣ ба оини аҷдодии худ – Маздаясно эътиқод доштанд. Онҳо дар симои худоёни ҷунонӣ худоёни авестоиро мегиданд. Масалан, дар симои худои бузурги ҷунониён Зевс – Аҳурамаздо, Аполлон – Митро, Геракл – Варахран (Баҳром), Гелиос – Хуршед ва ғайра худоён ва фариштагонии авестоиро мепарастиданд. Баъзе олимони дини пор-



Расми 71. Намуди дохили маъбади Зевс аз Дураевропос.



Расми 72. Худозанҳои
шерсавор аз Ҳатра.



Расми 73. Ҳайкали Аҳриман
аз шаҳри Ҳатра

тиёнро дини омезишёфтаи образҳои худоёни юнонӣ ва ориёӣ маънидод мекунанд.

Дини Ашкониён. Вақте ки Ашкониён дар ватани худ мезистанд, дини онҳо зардуштӣ буд. Вақте ки онҳо ба ҳайати империяи Селевкиён дохил шуданд, баъзе унсурҳои дини юнонӣ бо дини онҳо омезиш ёфт. Аммо вақте ки портҳо Селевкиёнро сарнагун намуданд, боз оини Зардушт ривоч мегирад. Дар замони шоҳ Билош «Авесто» аз даҳони мубадон гирдоварӣ ва китобат мешавад, ки он нусха то замони мо нарасидааст. Портҳо бисёр худоёни юнониро, ба монанди Аполлон дар дар қатори худам офтоб Гелиус (Меҳр), Геракл дар образи Баҳром, худои ҷанг ва ғайра мепарастиданд. Аммо Аҳурамаздо, Аноҳид ва Меҳрро аз рӯи «Авесто» мепарастиданд. Аз рӯи ҳайкали Аҳриман, ки дар яке аз марказҳои порти шаҳри Ҳатра пайдо шуд, маълум мешавад, ки дини онҳо зурвонӣ равиши диниест, ки дар асоси зардуштия ба вучуд омадааст. Зурвонро худованди Замон, падари Аҳурамаздо ва Аҳриман медонистанд, яъне пайрави санавият (духудоӣ) буданд. Баъди нӯҳ ҳазор сол Аҳриман худоиашро аз даст медихад ва Аҳурамаздо дунёро аз бадӣ пок месозад.

Ҳатти портиҳо «наҳлавӣ» ном дошт, ки дар асоси ҳуруфи авестой тартиб ёфта буд. Забони портиҳоро «пахлавӣ» меномид.

данд. «Авесто»-и ба дасти мо расида бо забону хатти паҳлавӣ навишта шудааст.

САВОЛҲО



1. Дар бораи навъи хат ва забони Ашкониён маълумот диҳед. Забони Ашкониён ва забони тоҷикӣ чӣ наздикӣ ва умумият дорад?
2. Доир ба равнақи санъати меъморӣ ва ҳунари тасвирии давраи Ашкониён чӣҳо медонед?
3. Дар бораи ақидаҳои динии Ашкониён маълумот дода метавонед?

§59. ҲУНАРМАНДӢ ВА ТИҶОРАТ

Кишоварзӣ. Порт мамлакати паҳновар буд ва заминҳои он барои кишоварзӣ, чорводорӣ ва тиҷорату ҳунармандӣ мусоид буданд. Дар тӯли зиёда аз 400 соли ҳукмронии дудмони Ашкони шароити хуб барои равнақи кишоварзӣ ва шаҳру деҳот фароҳам омад. Асоси хочагии вилоятҳои шарқии Ашкониёро заминҳои барои кишоварзӣ ва боғдорӣ мувофиқ ташкил медоданд. Сарчашмаҳои чинӣ дар бораи давлати Ашкониён навиштаанд, ки онҳо зиндагонии бумӣ доранд ва ба зироаткорӣ машғуланд. Онҳо гандум, чав, биринҷ ва май истехсол менамоянд. Аз сарчашмаҳои авестой ва бостоншиносӣ маълум аст, ки ба ғайр аз зироатҳои номбурда загир, нахӯд, наск, мош, аз боғдорӣ: себ, нок, зардолу, дар баҳши Луристон хурмо ва зайтун; аз сабзавот: харбуза, тарбуз, бодинҷон, бодиринг ва ғайра; аз сабзичот: шибит, райҳон, хулоса, ҳамаи зироатҳо ва обҷакориҳои имрӯза парвариш мешудаанд. Махсусан, бозёфтҳои бостоншиносӣ ва сарчашмаҳои хаттӣ аз хусуси тоқпарварӣ маълумоти фаровон медиҳанд. Дар минтақаҳои – Ҳирот, Систон, Марв тоқпарварӣ ривоч ёфта буд. Заминҳо обӣ ва лалмӣ кишт мешуданд. Маъхазҳо дар бораи аспони портӣ бо таъриф сухан мегӯянд. Аспҳои портӣ хеле даванд будаанд. Шароити кӯҳҳои Копетдоғ, ки дар домани онҳо шаҳри Нусай ҷой дорад, барои парвариши асп хеле мувофиқ аст. Ин ҷо обҳои равои ва ҷарогоҳҳои сералаф бисёранд. Аспони зоти портӣ имрӯз бо номи аспони тездави ахалтекинӣ туркманӣ машҳуранд.

Дар ҳамон давра дар сарзаминҳои Марв, Бохтар ва Суғд шутурпарварӣ ва умуман, парвариши чорвои шохдори калон ва

хурд хеле равнак дошт. Дар шимолу шаркии давлати Ашкониён қабिलाҳои чорводори массагетҳо – сақоиҳои тӯр мезистанд ва зиндагии кӯчӣ ба сар мебуданд.

Хунармандӣ. Азбаски дар қаламрави Ашкониён чорводорӣ, аз ҷумла гӯсфандпарварӣ ва шутурпарварӣ ривоч дошт, пашм хеле зиёд буд, ки аз он чакман, кандиз, намад ва гилему дигар матоҳо тайёр мекарданд. Маъхазҳо аз гилембофии Ашкониён ёдовар мешаванд. Гилемҳо – қолинҳои имрӯзаи туркманӣ, ки хеле машҳуранд, дар асоси анъанаҳои он замон бофта мешаванд.

Кулолгарӣ. Дар ин давра санъати кулолгарӣ хеле равнак меёбад. Зарфсозон дар коргоҳи худ аз хунари қонониён, бобулиён, ошуриён ва гузаштагонӣ худ – Ҳахоманишиён хуб истифода кардаанд. Кулолгарон ҳайкалсозони моҳир низ будаанд. Ҳайкали бисёр худоён аз гил бо тамоми нозуқиҳои санъати тасвири сохта шудаанд. Дар гил муҳрҳо, расмҳои барҷастаи гов, асп, паранда, бози давлат, шер ва ғайра сабт шудаанд.

Дар соҳаи заргарӣ устодони ориёӣ ба хунари баланд соҳиб шуда буданд. Онҳо аз тилло, нуқра, биринҷӣ зебу зинати занона, мардона ва дигар ашёи зиндагии рӯзгор месохтанд. Дар он давра мардону занон гарданбанд, бозубанд ва гӯшворҳо аз маъданҳои қиматбаҳо доштанд ва заргарон мувофиқи фармониш барои онҳо ашёи ороишӣ месохтанд.

Маъдангудозӣ. Дар замони Ашкониён истеҳсоли маъданҳои зеризаминӣ низ равнак мегирад. Истеҳсоли ранг, санги мармар, сангҳои сохтмонӣ ва дигар сангҳои қиматбаҳо барои сохтмони биноҳои боҳашамат ва зарфсозӣ ва ҳайкалтарошӣ ашёи ороишӣ ривоч доштанд. Дар Хуросон сангтарошҳо мичмар, дегу табак ва косою пиёла месохтанд.

Дар ин давра истеҳсоли мису биринҷӣ ва оҳан низ равнак ёфта, аз онҳо афзорҳои рӯзгор, аслиҳа, ҷавшан, шамшер, корд, ханҷар, пайкон, найза, бел, каланд, дос, табар, теша ва испор сохтаанд.

Тичорат. Замони ҳукмронии Ашкониён замони равнаку ривочи Роҳи абрешим ва тичорати дохилию хориҷӣ буд. Дар замони Ашкониён пули асосии муомилот сиккаҳои нуқра буданд, ки дирҳам ном доштанд. Дар аввал онҳо дар асоси анъанаи пули Юнону Мақдунӣ амал мекарданд. Дар асри II пеш аз милод Ашкониён дирҳамҳои хоси худро бо вазну ҳаҷми муайян мебароварданд. Аммо пули давлати Порт ба муомилоти байналмилалӣ, аз ҷумла Рим вобастагӣ дошт ва онро мувофиқи динори римиён

сикка мезаданд. Дар асри I милодӣ Рим ба муомилоти сиккаҳои тиллоӣ мегузарад ва сифати тангаҳои нуқрагӣ кохиш меёбад.

То ин вақт тангаҳои портӣ сифатан аз тангаҳои римиён беҳтар буданд ва арзиши онҳо аз пули римиён баландтар буд. Аз ин ҷост, ки сиккаҳои нуқраи портӣ дар Аврупо, Қафқоз, Миср, мамлакатҳои Шарқи Наздик, соҳилҳои баҳри Сиёҳ, Кошгару Хутан ва Чин пайдо шудаанд. Харитаи тангаҳои ёфтшудаи портӣ далели муносибатҳои васеи тичоратии портиён дар он замон мебошад.

Ҳар сол аз Чин аз 5 то 12 қорвони бузург ба сӯи Ғарб мерафтанд. Онҳо дар фурушгоҳҳои шаҳрҳои ориёӣҳо иштирок менамуданд. Дар бозорҳо оҳан, устухони фил, биринҷи Ҳиндустон, шохӣ ва коса, табақ ва пиёлаҳои чинӣ, порча, гулдӯзиҳо, аспони ориёӣ, чӯбҳои ороишии Шарқи Наздик, матоъҳои пахтагину пашмӣ, кандизҳо барои саворагон, чизҳои ороишиву зебу зинатӣ фурухта мешуданд.

Аз Хоразм то Тирмиз роҳи тичоратии киштигард амал мекард. Бозёфтҳои бостоншиносӣ аз Нусай нишон медиҳанд, ки ашрофи Ашконӣ дар рӯзгори худ молҳои хориҷӣ – аз Рим зарфҳои шишагин, аз Чин шохӣ ва чиниворӣ, аз Ҳиндустон устухони фил, ҷавохирот ва амсоли инҳоро истифода мекарданд ва зиндагонии бошукӯҳ доштанд.

САВОЛҲО ВА СУПОРИШ



- 1. Кадом навъи зироатҳо, сабзавот ва мевачотро ориёӣҳои давлати Порт истеҳсол мекарданд?*
- 2. Ҳунармандӣ дар кадом сатҳ қарор дошт? Номбар кунед.*
- 3. Ориёӣҳои портӣ кадом навъи маҳсулоти ватаниро ба бозори хориҷа мебароварданд?*

БОБИ VII КЎШОНИЁН

§60. ИМПЕРИЯИ КЎШОНИЁН

Пайдониши Кўшониён. Дар асри II пеш аз милод дар марзи шарқии империяи Порт кўчиёни сакоӣ, аз ҷумла Кўшониён пайдо шуданд. Онҳо давлати Юнонии Бохтариро барҳам дода, ба давлати Ашкониён таҳдид доштанд. Мувофиқи ривояти таърихӣ қабिलाҳои ориёни сакоӣ, ки дар саҳроҳои Тўрон мезистанд, мададгори асосии Ашкониён дар ҷангҳои зидди юнониён буданд. Дар солҳои подшоҳии Фарҳоди II (138 пеш аз милод) Селевкиён ба сарзамини Ашкониён ҳучум оварда, Бобулро гирифтанд, аммо аҳолии Ориёни Фарбӣ шӯриш бардошта, ба лашкари Фарҳод ёрӣ доданд ва юнониёни омадаро торумор намуданд. Фарҳод саконҳоро ба ёрӣ талабида буд, аммо вақте онҳо омаданд, юнониҳоро аз мамлакат пеш карда буданд. Саконҳо аз Фарҳод харҷи омаданро хоستانд, аммо ҷавоби рад гирифтанд. Саконҳо ба ғазаб омада, дар бозгашт шаҳру деҳаҳои Ашкониёнро гораг карданд. Фарҳод ба муқобили онҳо лашкар кашид, аммо шикаст хӯрд. Ҷанги байни Ашкониён ва саконҳо то соли 120 пеш аз милод давом мекунад ва танҳо ба шоханшоҳ Мехрдоди II (123–87 пеш аз милод) муяссар гардид, ки марзҳои шарқии худро мустақкам намояд.

Мувофиқи ривоятҳои таърихӣ дар асри III пеш аз милод дар Муғулистон, Олтой ва шимолӣ Чин иттиҳоди хунҳо пайдо мешавад. Дар ҳамсоиягии онҳо ҳалқе бо номи йуҷиҳо мезист. Дар нимаи дуюми асри III пеш аз милод йуҷиҳо ба номи «ҳионҳои сафед» ёд мешаванд, чунон пурқудрат шуда буданд, ки аз хунҳо хироч мегирифтанд. Хунҳо дар замони ҳукмронии Модун хеле неру мегиранд ва ба муқобили йуҷиҳо мубориза мебаранд ва онҳоро шикаст дода, ба сӯи ҷануб – Хутану Кошгар ва ғарб меронанд.

Йуҷиҳо ба сӯи Кошгару Суғд меоянд. Онҳое, ки ба тарафи Суғд меоянд, йуҷиҳо бузург ва онҳое, ки ба Қошгару Хутан мераванд, йуҷиҳои хурд ном мегиранд.

Дар асри II пеш аз милод йуҷиҳои ба Суғд омада, ҳукмронии юнониёнро барҳам дода, ҳокимияти худро барқарор менамоянд.

Дар бораи дигаргуниҳои сиёсӣ дар давлати юнонии Бохтар Страбон менависад, ки қабिलाҳои кўчии тахориҳо ва сакарауқҳо омада, Суғду Бохтарро аз дасти юнониён гирифтанд. Ҳамаи

қабилаҳои омада аз кӯчиёни ориени тӯр буданд, ки заминҳои ориёнишини бумиро аз таҷовузгарони юнонӣ озод намуданд.

Дар маъхазҳои чинии давраҳои минбаъд номи усун, ксуен ва ғайра пайдо мешаванд, ки мурод аз ҳамон кӯшонихову йучихо – сақоихо-тахориҳо мебошад. Қабилаҳои омада номҳои гуногун доштанд ва баъдан номи умумии тахориҳоро мегиранд. Кӯшон номи саравлоди дудмони шохон будааст ва йучӣ ба маънои сақоӣ меояд.

Озод намудани Бохтар аз истилогарони юнонӣ. Ҷунбиши қабилаҳои ориёӣ-тӯрҳо аз шимолу шарқ дар масоҳати хеле васеъ сар шуда буд. Гурӯҳи яқум аз шимол аз атрофи рӯди Хоразм ва ҳатто шимолтар ҳам аз сӯйи Даҳия ҳаракат намуда, ба империяи Ашқониён таҳдид мекунад. Гурӯҳи дуюм сақарауқҳо сақоихони тӯри поёноби рӯди Сир ба Сугд ворид шуда, то ба Бохтар меоянд. Гурӯҳи сеюм ба сӯйи Синду Ҳинд то ба Помир ва Сақистон меравад ва ин ноҳияҳоро ба тасарруф мебарорад. Гурӯҳи чорум тахориҳо аз Кошғар омада, Даван (Паркана) – Фарғонаро мегирад. Вақте ки гурӯҳҳои мазкур бахшҳои давлати Бохтарро аз Сугду Фарғона то соҳили Ому ва Синду Ҳинд аз юнониён гирифтанд, давлати юнониён фақат дар бахши Бохтари Марказӣ боқӣ монда буд. Қабилаҳои омада дар бахши Фарғонаву Сугд панҷ шоҳигарӣ – бағуя ташкил менамоянд. Аммо ҷӣ тавр ҷанг карда, давлати онҳоро гирифтани Кӯшонӣ маълум нест. Аз сарчашмаҳои юнонӣ бармеояд, ки давлати Бохтар ба шаҳр-давлатҳо (полисҳо) тақсим буд. Вақте ки ҳукумати марказӣ сует гардид, ин полисҳо худро мустақил ҳисобиданд. Ҳангоме ки кӯчиёни йучӣ бо қувваи даҳчанд зиёд вориди давлати Юнону Бохтарӣ шуданд, ин полисҳо бе ҷанг ба ҳукумати кӯчиён таслим мешаванд.

Ташаккули давлати Кӯшонӣ. Аз ривояти маъхазҳои чинӣ ва сиккаҳои дар ҳар ғӯшаю қанори Ориёнон Шарқӣ ёфтшуда маълум мегардад, ки ба худуди давлати Кӯшонӣ Қабир ҳаман сарзаминҳои ҳозирин Афғонистон, Покистон ва шимолӣ Ҳиндустон, Кошғару Хутан ва Осиёи Миёна дохил мешуданд. Бостоншиносон аз – Тирмиз то Покистону шимолӣ Ҳиндустон сиккаҳои ёфтаанд, ки дар як рӯйи онҳо нимпайкари марде тасвир шудааст. Мард мӯйлаб, мӯйҳои дарози ба қафо шоназадаи бо тасма баста дорад. Қиёфаи мард аврупоӣ буда, либосаш ба либоси Кӯшонӣ монанд аст. Дар рӯйи дигари дирҳам савораи аспе тасвир ёфтааст. Дар миёни савора камарбанд, тирдон ва камонғулак овезон аст. Дар пушти сари савор олиҳан зафар

– Хушатра акс шудааст. Дар гирдогирди танга навиштаҷоти «тиран – шоҳ Герай, Кӯшон Санаб» навишта шудаанд. Калимаи «тиран» ба забони юнонӣ «шоҳи хурд» мебошад. Герай кӯшидааст, ки тангаҳои худро дар муомилот ҳамчун пули давлати мустақил дар дохили мамлакат қорӣ намояд. Аз рӯйи бозёфти тангаҳо давлати Герай дар тамоми Бохтар то шимолии Ҳиндустон доман паҳн карда буд. Бобочон Ғафуров тахмин менамояд, ки Герай номи ориёӣ набуда, тахаллуси юнонии шоҳи кӯшонӣ мебошад. Шояд ҳамин тавр ҳам бошад, лекин ба ҳар ҳол Кӯшонӣни Кабир – дудмони Канишка баъди Герай ба сари қор омадаанд. Аз шачараи Канишка бармеояд, ки ӯ ба Герай ҳешовандӣ надошт. Дудмони Канишка Герайро аз тахт бенасиб карда, Кӯшонзаминро муттаҳид сохтаанд ва ин қор дар нимаҳои асри II пеш аз милод сурат гирифтааст.

Давлатдории Кӯшонӣен ба ду давра тақсим мешавад: давраи якум аз асри III пеш аз милод то подшоҳии бобоқалони Канишкаи Кабир – Кучула Қадфиз, яъне то нимаи дууми асри II пеш аз милодро фаро мегирад; замони дуум – замони бузургӣ ва равнақи давлатдории Кӯшонӣен аст, ки асосгузори он Кучула Қадфиз аст.



Расми 74. Империяи Кӯшонӣен.



САВОЛҲО

1. Дар ибтидо қавмҳои йуқиҳо дар қучо мезистанд?
2. Онҳо бо кӣ қангида шикаст хӯрданд?
3. Йуқиҳо дар Сугду Бохтар кадом давлатро барҳам доданд?

§61. КУЧУЛА КАДФИЗ БУНЁДГУЗОРИ ДАВЛАТИ БУЗУРГИ КЎШОН

Олимон дар асоси сиккаҳои дар маҳалҳои мухталифи Осиёи Марказӣ ва шимоли Ҳиндустон ёфта муайян намуданд, ки Кучула Кадфиз шоҳи якуми империяи Кӯшонӣни Бузург аст.

Кучула Кадфиз бобокалони Канишкаи Кабир – асосгузори империяи Кӯшонӣен мебошад. Вай Герайро, ки аз дигар дудмон буд, сарнагун карда, давлатро ба даст гирифтааст. Мувофиқи хабари маъхазҳои чинӣ Кучула давлати Ашқониёнро шикаст дода, заминҳои дар баҳши Зобул бударо ба тасарруфи худ мебарорад ва сипас Кобул, баъд аз он Пактиёро мегирад. Дар ин ҳуҷум Кучула баҳши Панҷоб ва шимоли Ҳиндустонро ба давлати худ ҳамроҳ месозад. Ҳамин тавр, империяи Кӯшонӣни Кабирро ташкил менамояд ва дар болои сиккаҳои герайӣ номи худро «Кучула Кадфиз, бағои Кӯшон, комилимон» сабт менамояд.

Аз рӯйи тангаҳои ёфтшудаи Кучула Кадфиз ба империяи ӯ шимоли Ҳиндустон, Покистон, Бохтар ворид буд. Баъди Кучула Кадфиз писари ӯ Вима Такту Кадфизӣ II ба сари ҳокимият меояд. Дар тангаҳои Вима Такту унвони шоҳаншоҳи Кӯшонро «ҳукмрони ҷаҳон, наҷотбахш» навиштаанд. Аз рӯйи тангаҳо ва катибаҳои дар шимоли Ҳиндустон ёфтшуда, Вима Такту дар Ҳиндустон худуди давлати худро боз ҳам васеътар намудааст. Тамоми шимоли Ҳиндустони Шимолӣ, аз ҷумла Кашмир низ ба империяи Кӯшонӣен итоат мекард.

Ислоҳоти пулии Кадфизӣ II. Баъди Вима Такту подшоҳӣ ба писараш Вима Кадфиз мегузарад. Дар давраи подшоҳии Вима Такту тангаҳои мисин ва шояд симин камбаҳо мегарданд, зеро дар ин вақт дар империяҳои ҷаҳонӣ – Рим ва Порт дар муомилот тангаҳои тиллоӣ бароварда мешуданд. Дар дарсҳои гузашта дар бораи рақобати сиёсӣ ва тижоратии империяҳои Риму Порт маълумот гирифта будед. Ин рақобат махсусан барои ба даст даровардани Роҳи Бузурги Абрешим ба сӯйи Чин, ки аз худуди империяи Кӯшонӣен мегузашт, шоҳаншоҳони Кӯшонро дар қанор монда наметавонист. Бинобар ин, Кадфизӣ II ислоҳоти пулӣ мегуза-

ронад. Вай ба муомилот тангаҳои тиллоиро мебарорад, ки вазни хоси онҳо 8 г буд. Ғайр аз ин, нимдинор ва чорякдинор баровард ва онҳоро низ дар муомилот чорӣ кард. То сиккаҳои тиллоии Кадфизи II дар муомилот тангаҳои нуқрагӣ ва мисин буданд. Баъди баровардани тангаҳои тилло сиккаҳои нуқра аз муомилот бароварда шуданд. Олимон тахмин менамоянд, ки аз сабаби кам шудани истехсоли нуқра тангаҳои ин маъдан аз муомилот хориҷ мешаванд ва ба ҷойи онҳо сиккаҳои тиллоӣ ба истифода мебароянд.



Расми 75. *Тангаи шоҳ Хувишка.*

Тангаҳои тиллоӣ дар муомилоти байналмилалӣ ва мисин дар дохили мамлакат ба кор мерафтанд.

Ислоҳоти пулни Кадфиз як чорабиниҳои муҳими давлатӣ, иқтисодӣ ба муқобили воридоти пулҳои Риму Порт дар бозори Кӯшонзамин буд. Подшоҳии Кадфизи II давраи пуриқтидор ва болоравии империяи Кӯшонӣён ба ҳисоб меравад. Кадфизи II то асри I милод подшоҳӣ кардааст.

Канишкаи Кабир ва равақи империяи Кӯшонӣён. Аз катибаи Работак (Афғонистон) маълум мешавад, ки Канишкаи Кабир зиёда аз 30 сол (дар асри якуми милодӣ) ҳукмронӣ кардааст. Дар катибаи Работак Нуқунзук Каралранг ном одам зикр мешавад, ки вай дар катибаи Сурхкӯтал ивони Каралрангро падошт. Нуқунзук дар соли 31-уми шоҳии Канишка бо фармони ӯ дар таъмир ва обод намудани маъбади оташи оилавии Кӯшонӣён дар Сурхкӯтал иштирок менамояд. Ҳамин тавр, Канишкаи Кабир зиёда аз 30 сол подшоҳӣ намуда, давраи вай замони ба авҷи бузургӣ расидани давлати Кӯшонӣён мебошад.

Канишкаи Кабир дар ноҳияи Ҳиндустон се шоҳигарии дигар: Сакет, Кавсанбӣ ва Паталипутр то Сари Чампаро гирифта, тамоми Ҳиндустонро ба итоати худ даровардааст. Шоҳ Канишкаи Кабир дар ин ноҳия якчанд ибодатгоҳ месозад.

Аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ бармеояд, ки дар замони Канишка тамоми Ҳиндустон, Покистон, Кошгар, Хутан, Осиёи Марказӣ, ғайр аз Марв ва Систон, ба давлати ӯ тобеъ буданд.

Дар замони шоҳаншоҳ Канишкаи Кабир бисёр тағйироти иқтисодӣ, сиёсӣ, забонӣ ва маъмури ба вуҷуд меоянд. Дар замони

падари Канишка – Вима Кадфиз дар болои сиккаҳо худоёни Маздаясно пайдо мешаванд. Дар сиккаҳои Канишкаи Кабир ва писарии ӯ Хувишка расмҳои худоёни Маздаясно – Митро, Фарро, Нана, Отар, Бод, Варахран (Бахром), Исфандаромӯз, Хушатра ва гайра тасвир шуда, худоёни Ҳинду – Буддо ва Шива хеле кам ба назар мерасанд. Ин кори Канишка ва ворисони ӯ ба он далелат мекунад, ки онҳо тақвиятдиҳандаи анъанаҳои миллӣи ориёӣ буданд.

Канишкаи Кабир расман аз забони юнонӣ даст кашада, забони бохтариро забони ориёӣ, забони расмни давлатӣ эълон менамояд. Канишкаи Кабир ва ворисони ӯ кӯшидаанд, ки урфу одатҳои аҷлодӣ худро аз унсурҳои юнонӣ озод намоянд.

Таназули империяи Кӯшонӣ. Баъди Канишкаи Кабир писарии Хувишка ба тахт нишаста, зиёда аз 30 сол подшоҳӣ намудааст. Агар ӯ то солҳои 35–40 ҳукумат ронда бошад, баъди вай писараш то солҳои 70-уми асри якуми милодӣ подшоҳӣ мекунад. Баъди Хувишка писараш Канишкаи II ба сари қудрат меояд. Махсусан, дар давраи шоханшоҳии Васудейва Кӯшонзамини комилан иқтисодӣ худро нигоҳ медошт.

Аз ахбори маъхазҳои аҳди Сосониён, махсусан, замони Шопури I (солҳои 242–272 м.) бармеояд, ки ӯ солҳои 40-уми асри III милодӣ ба шарқ лашкар кашада, Сакистону Ҳиротро мегирад. Дар катибаи «Қаъби Зардушт» гуфта мешавад, ки «Ҳиндустон ва Кӯшоншаҳр ба ман итоат доштанд». Аммо бозёфтаҳои



Расми 75 а., 1. Тангаи шох Кадфизи II. 2. Тангаи Канишкаи Кабир.

бостоншиносӣ ва тангаҳо нишон медиҳанд, ки як муддат бахше аз Кӯшонзамин, аз ҷумла Бохтарро Шопури I гирифта буд. Вале Кобул, Қандаҳор ва вилоятҳои шимолӣ Ҳиндустон ба Кӯшонӣни Хурд итоат доштанд. Аз манбаъҳои хаттӣ бармеояд, ки Кидоршоҳи диловар ба панҷ мулки дар он тарафи Ҳимолой буда ҳучум оварда, онҳоро тобеи худ мегардонад. Аз ин ривоят маълум мешавад, ки дар охири асри III милод давлати Кӯшонӣён суст



1



2



3



4

Расми 76. 1. Сиккаи шоҳ Канишкаи Кабир. 2. Сиккаи шоҳ Васудейваи I. 3. Муҷассамаи Канишкаи Кабир. 4. Муҷассамаи Кадфизи II.

шуда, шоҳигариҳои водии Синд аз итоати ҳукумати марказӣ ба-
ромада буданд ва Кидоршоҳ онҳоро аз нав ба давлати худ ҳамроҳ
менамояд.

Таърихи Кӯшониёнро ба се давра тақсим кардан лозим аст.
Давраи якум то подшоҳии Кучула Кадфиз. Давраи дуюм аз
Кучула Кадфиз то Васудейва. Ин давраи ҳукмронии Кӯшониёни
Кабир буд. Давраи сеюм давраи Кидориён ё Кӯшониёни Хурд
номида мешавад ва онҳо аз нимаи асри III то асри IV ҳукм рон-
даанд. Дар нимаи дуюми асри IV милод ба сари қудрати сиёсӣ
Ҳайтолиён меоянд.

САВОЛҲО



1. *Империяи Кӯшониён чӣ тавр ташкил ёфт?*
2. *Чӣ тавр Бохтар аз дасти юниён озод карда шуд?*
3. *Дар бораи Кучула Кадфиз маълумот диҳед?*
4. *Кадфизии II кӣ буд ва ислоҳоти пулии ӯ чӣ тавр гузашт?*
5. *Доир ба нақши Канишкаи Кабир дар рағнақи давлати Кӯшониён чӣҳо медонед?*
6. *Таназзули давлати Кӯшониён чӣ тавр сурат гирифт?*

§62. ШАҲРУ ДЕҲОТ, ИҚТИСОДИЁТ ВА ТИҶОРАТ ДАР ДАВРАИ КӯШОНИЁН

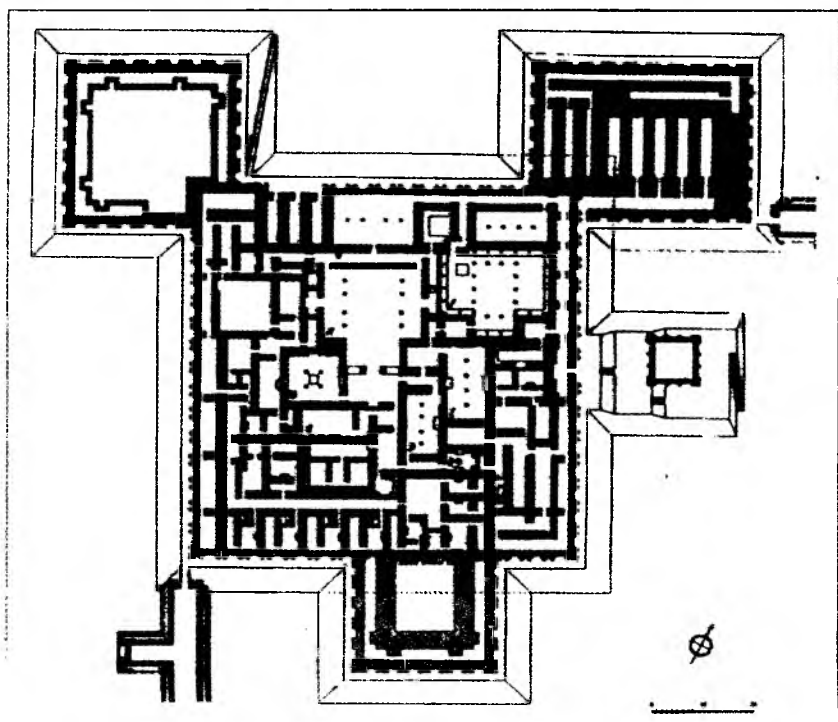
Давлати таъсисдодаи Кӯшониён зиёда аз 400 сол арзи вучуд
дошт. Дар ин муддат дар ҳудуди давлати онҳо шаҳру деҳоти бис-
ёре пайдо шуда, вусъат ёфтаанд. Дар қисмати Синду Ҳинд Так-
сила, Матхура, Пешовур, Паталипутра, Чампа, Сакат ва ғайра
равнақ ёфта, ба шаҳрҳои марказӣ ва ҳунармандию тиҷоратӣ
табдил шудаанд. Дар замони Кӯшониён Кобул, Бағром, Капи-
со ва дигар шаҳрҳо даҳҳо биноҳои боҳашамати маъмурӣ, динӣ,
истиқоматӣ доштанд.

Дар Бохтар даҳҳо шаҳрҳо, ба монанди Балх, Бағлон, Тир-
миз, Руб, Работак, Самангон, Бағром, Кобул, Бомиён, Чағониён,
Толиқон, Қундуз, Душанбе, Кӯлоб ва амсоли инҳо дар авҷи
тарраққӣ буданд. Ҳафриёт дар харобаи яке аз шаҳрҳои замо-
ни Кӯшониён, ки имрӯз бо номи Дилварзинтеппа машҳур аст,
нишон дод, ки шаҳр масоҳати 40 га заминро дошт. Дар шаҳр
қасрҳои мухташам сохта шуда, деворҳои дохилии онҳо бо расмҳои
ашрофзанҳо, мардон дар гирди дастархон, саворагони ҳарбӣ ва
қаторӣ бо либоси ранга оро ёфта буданд. Дар шаҳр маъбади оташ
ва дигар хонаҳои истиқоматӣ вучуд доштанд. Гирди шаҳрҳоро де-
вори ҷимоявӣ бо тиркашҳо, бурҷҳо ва дарвозаҳо ихота мекарданд.

Яке аз шаҳрҳои бузурги тичоратӣ Тирмиз буд, дар ин ҷо даҳҳо биноҳои боҳашамати маъмурӣ ва динӣ, аз ҷумла маъбади калони шохӣ – Ҳадивака дар Қаротеппаи имрӯза амал мекарданд. Шаҳр аз диҷ ва шаҳристон иборат буд.

Шаҳрҳо мутобиқи лоиҳаи пешакӣ кашидашуда сохта мешуданд. Бинобар ин, шаҳрҳо ба кӯча, маҳалла ва гузарҳо тақсим менамуданд. Бузургтарин шаҳри империя Балх – модари шаҳрҳо ҳисоб мегардид.

Яке аз шаҳрҳои калони водии Ҳисори кунунӣ – Ҳамоварон дар назди Дехнави Ўзбекистон воқеъ буд. Шаҳр масоҳати зиёда аз 350 га дошт. Шаҳр аз диҷ ва шаҳристон иборат буд. Атрофи шаҳрро девори ҳимоявии 7 км дарозидошта бо бурҷҳои чоркунҷа муҳофизат мекард. Аз ҳаробаи шаҳр ҳайкалчаҳои гилин, зарфҳо ва сарсунҳои сангин бо нақшҳои барҷаста ва сари шер пайдо шуданд. Шаҳр ҳеле обод буда маркази ҳунармандӣ ва тичорат ҳисобида мешуд. Дар ноҳияи Кубодиён деҳаҳо, шаҳрҳо ва биноҳои муҳташам вучуд доштаанд.



Расми 77. Қасри Хоразмшоҳиён дар шаҳри Фир (ҳоло Тупроққалъа).

Деҳаҳои замони кӯшонӣ кам омӯхта шуданд, аммо онҳо бисёр буданд. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар водии Зарафшон нишон доданд, ки Сугд яке аз ободтарин ноҳияҳо буд. Шаҳрҳои Самарканд, Бухоро, Навкат, Хучанд, Бағонкат (Ўротеппа) ва садҳо деҳаи обод то Кӯхистони Мастҷоҳ вучуд доштанд.

Яке аз шаҳрҳои хуб омӯхташуда Фир – маркази Хоразм буд. Масоҳати вай 17 га буд. Шаҳр нақшаи чоркунҷаи дарозрӯя дошт. Онро кӯчаҳо ба қисмҳо тақсим мекарданд. Аксари хонаҳо дуқабата сохта шуда, дар ҷойи аз ҳама баланд қасри шох бунёд ёфта буд. Бинои қаср 28 м баландӣ дошта, бо девори ғимоявии алоҳида ихота шуда буд. Қаср садҳо хонаҳои истиқоматӣ, толорҳои бохашамати чор-ҳаштсутуна бо суффаю девори пурнақшу ҳайкалҳо, маъбади оташ ва амсоли инҳо дошт. Дар байни шаҳристон ва диз маъбади бузурги оташ ҷой дошт. Аз Фир бойгонии (архив) калони ҳуччатҳои бо ҳатту забони хоразмӣ навишташуда ёфт шудаанд, ки дар онҳо дар бораи оила ва ғуломони онҳо нақл мекунанд. Ҳуччатҳо дар бораи сохти иҷтимоии хоразмиёни замони Кӯшонӣ маълумоти муҳим медиҳанд.

Иқтисод дар замони Кӯшонӣ. Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар Ориёнзамини Шарқӣ: – Хоразм, Марв, Сугд, Бохтар, Фарғона ва ғайра нишон медиҳанд, ки аксари заминҳои қорам обӣ будаанд. Дар водии Вахш аз мавзеи Сарбанд канали калон канда шуда буд, ки рӯди Вахшоб то заминҳои ноҳияҳои Леваканд (Лабканда) ва Ҳаловард (ноҳияи имрӯзаи Чалолитдини Румӣ) мерафт. Чунин каналу ҷўйборҳо дар ҳудуди Ориёни Шарқӣ ҳазорҳо адад буданд. Зироатҳо ҳам обӣ ва ҳам лалмӣ буданд. Кӯшонӣ тамоми зироатҳоро, аз чумла гандум, ҷав, наск, биринҷ, лӯбиё, пахта, кунҷид меқориданд. Аз мевачот: себ, ангур, нок, анор, анҷир, зардолу, шафтолу, полезиҳо, харбуза, тарбуз, бодиринг, каду ва ғайра парвариш мекарданд. Шудгори заминҳо бо ҷуфти гов ва югу сипор сурат мегирифт, қариб ҳамаи олоти мехнат, аз қабилӣ дос, табар, теша, каланд аз оҳан сохта мешуданд.

Дар замони Кӯшонӣ чорвои хонагӣ ва рамаю галлаи кӯчиён хеле бисёр буданд. Дар даврони Кӯшонӣ кӯчиёро сақоиҳои тӯр ташкил мекарданд.

Тичорат. Давраи Кӯшонӣ замони оромӣ, амонӣ ва раванқи шаҳру деҳот, ҳунармандӣ ва махсусан савдои дохилию хориҷӣ буд. Тангаҳои сершумори мисӣ ва тиллоӣ, ки бостоншиносон ва мардум дар харобаи шаҳру деҳоти замони Кӯшонӣ меёбанд, аз вусъату ривочи савдои дохилӣ ва хориҷӣ шаҳодат медиҳанд. Тангаҳои мисӣ чун анъана дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ ва тил-

ло дар бозори хоричӣ истифода мешуданд. Ҳар як шоҳ дар болои тангаҳо расми худ, миҷмари оташ ва дар рӯи дигараш расми асп ё гов бо олиҳаи Давонасп ё фариштаи дигареро сикка мезад.

Дар он замон дунё дар зери назорати чор империяи бузург: Рим, Порт, Кӯшон ва Чин буд. Робитаҳои тиҷоратии байни империяҳои мавҷуда ривоч дошт. Аз чор империя дутоаш ба ориёиҳо нисбат доштанд. Бозёфти тангаҳои римӣ дар Кӯшонзамин далели он мебошад, ки муносибатҳои тиҷоратӣ бо римӣҳо хеле дар авҷ буд. Таърихнигори римӣ Плиний менависад, ки маъдан, аз ҷумла оҳанро ба Рим аз Кӯшонзамин меоварданд. Роҳи Бузурги Абрешим аз қаламрави Кӯшонӣён мегузашт ва моли оварда аз Ҳинду Чин пеш аз ҳама, дар бозорҳои Сугд, Бохтар, Кобулу Зобул савдо мешуд ва баъд ба Ориёнои Фарбӣ ва Рим мерафт. Либоси шоҳон ва давлатмандон бештар аз шоҳӣ буд. Бофандагони Кӯшонзамин шоҳҳои гуногун, матоҳҳои пашмӣ, пахтагӣ, гилемҳо ва ғайра мебофтанд ва зардӯзию гулдӯзӣ мекарданд. Дар яке аз гӯрҳо аз ноҳияи Фархор камзулчае пайдо шуд, ки дар пушти он бо сим нақши дарахтро бо булбулҳои дар шоҳи он нишаста акс кардаанд. Дар Бохтар кандизҳо (чакман) барои саворагон дӯхтаю бофта мешуданд. Дар Бадахшон лочварду лаъл, аз кӯҳҳои Буттамон навшодир, аз водии Чағониён заъфарон ва ғайра ба бозорҳои ҷаҳонӣ содирот мешуд.

Аспони хатлонӣ ва фарғонию портиро беҳтарин ва хуштарин моли ҷаҳонӣ меҳисобиданд. Дар васфи аспони ориёӣ афсонаю ривоятҳо мегуфтанд ва бо нархи тилло харидорӣ мекарданд. Тиҷорат на танҳо бо шарқу ғарб ва ҷануб, балки бо шимол – соҳилҳои рӯди Охшиён, Сибир ва Қафқоз хеле авҷ гирифта буд. Дар Кимерия (Қрим) Сугдак ном шаҳре пайдо мешавад, ки то ҳоло вучуд дорад ва бунёди он ба савдогарони Сугд нисбат дорад. Алҳол онро Судак меноманд.

САВОЛҲО



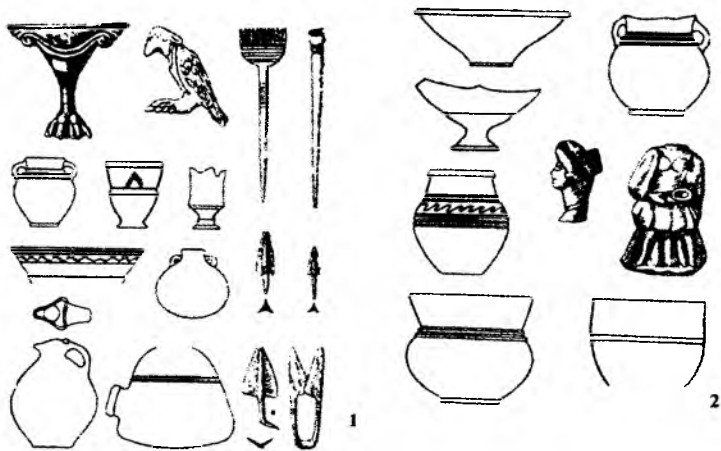
- 1. Кадом шаҳрҳои давраи Кӯшонӣёнро медонед ва онҳо дар кадом зинаи тараққиёт буданд?*
- 2. Иқтисод дар замони Кӯшонӣён дар кадом ҷаҳат қарор дошт?*
- 3. Робитаҳои тиҷоратии дохиливу хориҷии Кӯшонӣёнро номбар карда метавонед?*

§63. ФАРҲАНГИ ЗАМОНИ КЎШОНИЁН

Меъмори ва ҳунармандӣ. Меъморони кӯшонӣ дар сохтмони қасрҳо, маъбад, биноҳои маъмури сабки эллиниро истифода кардаанд. Биноҳо як, ду ва ҳатто се қабат буданд. Деворҳо хеле ғафс сохта мешуданд, Ғафсии баъзе деворҳо то 1,5 м мерасид. Масолеҳи бинокорӣ вобаста ба захираҳои табиӣ маҳалҳо буд. Дар кӯхистон аз санг, дар ҷойҳои хокдор аз поҳса ва хиштҳои хом истифода кардаанд. Маъбаду қасрҳо бо пешайвон ва долонҳои бисёрсутуна оро дода мешуданд. Сутунҳо аз оҳаксанг тарошида шуда, бо расмҳои барҷастаи одамон, ҳайвонҳои афсонавӣ ороиш доштанд. Сарсутунҳо гуногун буда, аз бузургӣ, шахомат ва зебоии санъати меъмории он замон шаҳодат медиҳанд. Намоҳои даруну беруни қасру маъбадҳоро ҳайкалу расмҳои худоён ва бузургони ориёӣ оро медоданд. Дар ин бора ҳафриёти Холчаён дар Бохтар, Бағром (назди Кобул), Мадхура дар Ҳиндустон шаҳодат



Расми 78. Қасри замони Кӯшонӣ дар Бохтар (Холчаён).



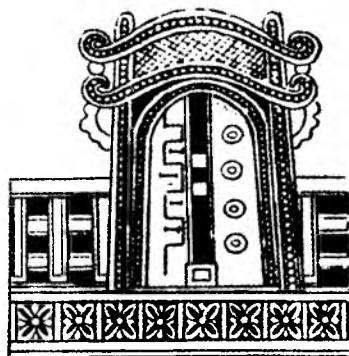
Расми 79. 1-2. Осори модҳо аз Бағром.

медиханд. Дар сохтмони иморатҳо усулҳои аркбандӣ, пӯшишҳои гунбазӣ, харпушт (равокӣ), ҳамвор ба воситаи чӯбу сутунҳо хеле маъмул буд. Ҳунармандӣ ҳамчун касб дар шаҳру деҳот раванк дошт.

Кулолӣ яке аз касбҳои машҳури замони Кӯшониён буд. Онҳо дар ҷархи кулолӣ зарфҳои гуногун, аз қабили хурмаҳои дугӯша, коса, ҷомҳо, қадаҳои пошнабаланд, ҳайкалчаҳои олиҳаҳои авестой, аз ҷумла Нана ва дигаронро месохтанд ва бо ранги сурху сафед оро дода, дар хумдонҳо мепухтанд. Зарфҳои замони

Кӯшониён хеле босифат буда, аз санъати баланди кулолии он замон шаҳодат медиҳанд. Махсусан, қадаҳу ҷомҳо чунон нозук сохта шудаанд, ки кас аз дидани онҳо лаззат мебарад.

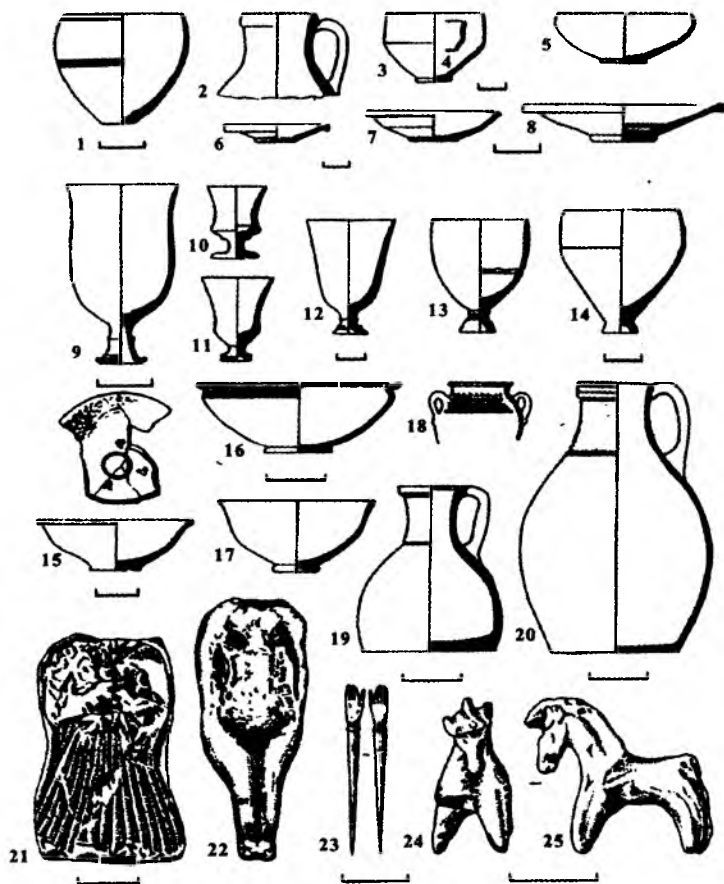
Зебу зинат аз гӯрхонаҳои кӯшонӣ (қабрҳои Тиллотеппаи Бохтар) бо санъати баланди заргарии худ касро ба ҳайрат меоранд. Ин қабрҳо ба шоҳзодагони кӯшонӣ нисбат доранд. Либос, гардан, дасту ангушт, гӯш ва каллапӯшу пойафзори зану марди гӯронидашуда бо тилворӣ зинат



Расми 80. Акси меъморӣ дар устухони фил (Бағром).

ёфтаанд. Дар гӯшхо гӯшворҳои гуногун, аз чумла кафасӣ, зирадор ва гарданбандҳои шаддадор доштанд.

Санъати заргарӣ, мисгарӣ, симгарӣ, оҳангарӣ хеле тараққӣ карда буд. Аз маъданҳои оҳан асбобу, афзорҳои қорӣ ва яроқҳои чангиро бо маҳорати баланд месохтанд. Махсусан, дар ин давра сохтани камони мураккаб вусъат меёбад. Камон аз панҷ пайванди пулакчаҳои устухонӣ ё шохӣ иборат буд ва хеле зебо хотамқорӣ мешуд. Агарчи ин камон дар Қӯшонзамин тақмил ёфтааст, дар Аврупо онро «камони сосонӣ» ном ниҳодаанд, ки дуруст нест. Ин камон ба воситаи тӯрҳои сармат ба Аврупо то ба Шотландия ва дар ҷанубу шарқ ба Чину Ҳинд паҳн мешавад. Лашкар бо ханҷар ва



Расми 81. 1-20. Зарфҳо. 21-22. Муҷассамаҳои худоеӣ.
23. Фархросткунак. 24. Ҳайкалчаи асп.

камону шамшер, сипар, чавшану тоскулҳои зирехдори оҳанӣ таъмин буд.

Осори хаттии замони Кӯшонӣён. Дар яке аз дарсҳо маълумот пайдо карда будед, ки халқҳои ориёии Бохтар, Хоразм, Суғд, Порс, Сако-Хутан дар асри IV пеш аз милод дар асоси хатти оромӣ алифбои худро тартиб дода буданд. Ориёӣҳои ноҳияҳои зикршуда агарчи як халқ буданд ва як забон доштанд, бо вучуди ин болаҳҷаҳои ба худ хос ҳарф мезаданд ва аз ҳамин лиҳоз мувофиқи лаҳҷаашон алифбо сохтаанд.

Мактубҳои кӯшнаи суғдӣ аз Хутан, ки ба солҳои 312–313-уми милод мансубанд, ба даст омаданд ва ин ҳуҷҷатҳо на танҳо осори



Расми 82. Либоси шохзани кӯшонӣ аз ғӯрҳои Тиллотеппа.

бузурги таърихи мо мебошанд, балки намунаи бехтарини насли он замон низ ба ҳисоб мераванд. Дар ин мактубҳо зисту зиндагии суғдиёни шаҳрҳои атрофи Роҳи Абрешим инъикос ёфтаанд. Масалан, дар яке аз мактубҳо дар бораи омадани хиёниён, гарсу ваҳму ҳароси мардум, ғорату харобкориҳо қардани онҳо сухан меравад. Мактуби дигаре аз номи Майвандча ном зани ҷавоне ба модараш мебошад, ки ӯ дар бораи одами бад будани шавҳараш – Намадол ба модараш шикоят кардааст. Дар мактуби сеюмӣ Майвандча ба иштибоҳи худаш – дар бораи аслан нашинохтани шавҳараш, ки одами хуб будааст, иқрор мешавад.

Осори хаттии бохтариён пеш аз истилоҳи Искандари Мақдунӣ боқӣ намондааст. Мақдунӣ дар ҳудуди империяи худ хатту забони юнониро ҷорӣ намуданд ва ба хатту забони бохтарӣ эҳтиёҷи камтар монд. Аввалҳо Кушонӣён хатти забони юнониро дар қорҳои давлатдорӣ васеъ истифода мекарданд, вале дар давраи салтанати Канишкаи Кабир ҳарчанд хатти юнонӣ нигоҳ дошта шуда бошад ҳам, вале ҷойи забони юнониро забони бохтарӣ гирифт. Далели ин гуфтаҳо катибаи аз Работак ёфтшуда мебошад. Баъди барҳам хӯрдани импе-

рияи Кӯшониён забони бохтарӣ камаш боз 600 соли дигар забони ҳукмрон, яъне забони давлати Ҳайтолиён буд ва то истилои араб забони умуман тоҷикон ҳисоб мешуд. Ин забон дар давраи истилои араб бо номи дарӣ, яъне забони расмии адабӣ маъруф шуда, бо номи порсӣ ё порсии дарӣ дар замони Сомониён дар тамоми Тоҷикзамин паҳн гардид.

Аз замони ҳукмронии Канишкаи Кабир ду катибаи бузург пайдо шудааст. Катибаи якум бо номи Катибаи Сурхкӯтал маъруф буда, соли 1957 аз тарафи бостоншиносони фаронсавӣ дар Сурхкӯтал ном ҷойи назди Бағлони Афғонистон ёфт шуд. Катиба ба соли 31-уми подшоҳии Канишка тааллуқ дорад. Дар он дар бораи таъмири маъбади оташи оилавии шоҳони Кӯшон суҳан меравад, ки беоб монда хароб шуда буд. Канишка ба Нукунзук ном амалдори худ фармон медиҳад, ки маъбадро таъмир намояд, чоҳҳои обро тоза кунад, то ки дубора хароб нашавад ва худон онро тарк накунанд.

Дар харобан пойтахти Хоразмшоҳиён – шаҳри Фир осори хаттии хоразмӣ ёфт шудааст, ки бисёри онҳо хонда шудаанд.

Дар Дилварзинтеппа ном ёдгории замони Кӯшониён катибаҳо ба хатти бохтарии оромиасос ёфт шудаанд, ки ба замони Кӯшониёни Кабир, аз ҷумла Ҳувишка – писари Канишкаи Кабир нисбат доранд. Ин хат дар замони Кӯшониён арзи вучуд дошт, аммо ҳуҷҷатҳои расмии давлатӣ ба хатти юнонӣ навишта мешуданд.

§64. ДИНИ КҶШОНИЁН

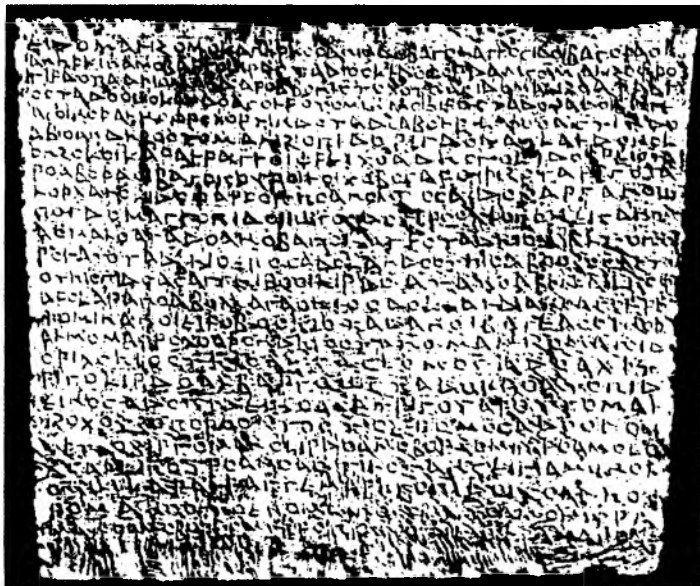
Дар бораи эътиқодоти динии Кӯшониён фикру мулоҳизаҳои мухталиф вучуд доштанд, ки ба онҳо навиштаҷоти катибаи Работак хотима бахшид. То кашфи катибаи Работак бисёр олимони динии кӯшоншоҳонро буддой меҳисобиданд, аммо ин ақидаро тангаҳои шоҳони кӯшонӣ рад менамоянд. Дар болои сиккаҳои бештар симои худоёни авестой акс ёфтаанд. Аз парвардигорони ҳинду фақат ду нафар – Шива ва Буддо як бор акс ёфтаанду бас.

Таҳлили маъхазҳои сугдӣ, хоразмӣ ва катибаҳои бохтарӣ ба он далелат мекунанд, ки дини ориёӣҳои шарқӣ як буд, яъне онҳо ба Аҳурамаздо ва худоёни бисёри авестой, аз ҷумла қувваӣ бадӣ – аҳриманӣ бовар доштанд. Ба гайр аз маъбадҳои оташ боз маъбадҳои худоён вучуд доштанд. Мо инро аз катибаи Работак фаҳмидем, ки дар он гуфта мешавад: «Подшоҳ Канишка ба Нукунзук фармон медиҳад, ки маъбаде барои худоён (багон) бисозад ва дар он ҳайкалонии худозанҳо Умма дар ҷойи аввал, худон

Хурмуз офарандаи хушихо, Сурушард, Нарса, Меҳр, Маҳашон ва Висакҳа тарошида гузошта шаванд». Ва боз дар фармон гуфта мешавад, ки «хайкалони шохони зерин: шох Кучула Кадфиз, бобокалонаш шох Вима Такту бобояш, шох Вима Кадфиз падараш ва худаш – Канишқаро тайёр карда, дар ибодатгоҳ гузоранд. Бигузур... худоёни зикршуда шоханшоҳ Канишқаро мададрасон бошанд». Дини ориёиҳои шарқӣ аз оини ориёиҳои ғарбии замони Сосониён фарқ дошт, аммо нақшаи маъбадҳои оташи Ориёнои Шарқӣ ба монанди Ориёнои Ғарбӣ буданд.

Дар маъбади оташи Ориёнои Шарқӣ расму хайкалони худоён гузошта шуда буданд. Ғайр аз маъбадҳои оташ боз маъбадҳои багистон буданд, ки дар онҳо хайкалу расмҳои худоён ва фариштагони авестоии оини Маздаёсно, аз ҷумла Хурмуз, Меҳр, Мох, Оташ, Бод, Амшосипандон, Маздован, Охшо (Вахш – худои обурӯд ва рӯдҳою укёнусҳо), Анохита – Нана ва шохон, ки мартабаи худой доштанд, гузошта мешуданд.

Дар замони Кӯшониён расми гӯронидан дар байни мардуми Ориёнои Шарқӣ қариб яхела буд. Дар Сугд, Хоразм, Фарғона ва Бохтар мурдагонро дар дахма мегузоштанд ва баъд устухонҳояшонро дар танбарҳо (сандуқҳои тобутшакл) гирифта,



Расми 83. Катибаи Сурхкӯтал. Фармони Канишқари Кабир дар бораи таъмири маъбади оташи.

дар фарвартикхо (макбара, мазор) нигоҳ медоштанд. Дар дехахо баъзеҳо мурдаро дар хумҳо мегӯрониданд.

Ҳафриёти қабристони Тиллотеппа дар Бохтари Шимолӣ нишон дод, ки як авлоди кӯшоншоҳон бо камзӯл, курта, шалвор ва каллапӯшҳояшон, ки бо тиллобарғҳо ва чавоҳирот ороиш доштанд, гӯр карда шудаанд. Тилло рамзи покии наҷодӣ ва динии ориёӣҳо буд. Сарулибоси бо тилло ородошта ба дини Маздаясно нисбат доштани онҳоро нишон медиҳанд. Дар болои тангаҳои мисин ва тиллоии кӯшоншоҳон миҷмари оташ ҳаққокӣ шудааст, ки шох дар оташ чизҳои хушбӯӣ илова мекунад. Акси миҷмари оташ дар тангаҳо далели ба дини Маздаясно тааллуқ доштани кӯшоншоҳонро нишон медиҳад.

Ҳунари тасвирӣ ва ҳайкалтарошӣ. Замони Кӯшонӣён давраи эҳё ва шукуфоии санъати қадими мардуми ориёӣ буд. Дар дарсҳои гузашта борҳо дар бораи расму ҳайкалҳои ёфтаи бостоншиносон, катибаҳои Сурхкӯтал ва Работак, дар бораи мучассамаҳои дар маъбади оташ ва бағон буда маълумот пайдо карда будед ва дар бораи санъати меъморӣ, заргарӣ ва ҳунармандӣ низ хабар доред. Ҳоло аз санъати тасвирии замони Кӯшонӣён огоҳӣ пайдо мекунад. Баъзе олимони Ғарб кӯшиш менамоянд, ки санъати тасвирӣ, аз ҷумла рассомӣ ва ҳайкалсозии давраи Кӯшонӣёнро таъсири тамаддуни юнониён маънидод намоянд, аммо ин фикр нодуруст аст. Албатта, бархурдорӣ ва таъсири тамаддуни юнониён бар ориёӣҳо ҳаст, лекин онро комилан ба аврупоӣён нисбат додан нодуруст аст. Ҳамчунин он фикр, ки то омадани юнониён ориёӣҳои Осиёи Марказӣ ҳунари тасвирӣ надоштанд, хато мебошад. Қофтуқови бостоншиносӣ дар гушаю канорҳои гуногуни Ориёнои Шарқӣ ба он далолат мекунанд, ки ориёӣҳо ҳамеша тамаддуни хоси худро доштанд. Масалан, тасвири як гурӯҳи занҳои мусикинавози дар аракаи (марзаи сангин) Ориёнами (Айртам) Тирмиз ёфтшударо мисол овардан кифоя аст. Дар ин ҷо симои ҳамаи занҳо, ороиши мӯйи сар, гарданбанд, сарулибос, соҳҳои мусиқӣ – уд, таблаки дусар ё духул, рубоб, барбат ҳама хоси мардуми ориёии маҳаллӣ ме-



Расми 84. Ҳайкали шоҳзода.



Расми 85. Расми барцста аз қасри Холчаён.

бошанд. Ҳайкалҳое, ки дар Холчаён аз маъбад ёфтаанд, низ симон ориёӣ дошта, хоси мардуми маҳаллӣ мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои ориёӣҳои чорводор мӯйсари худро бо тасмаи заррин бастан буд. Мо инро дар ҳайкалҳои Холчаён ва расмҳои сафирони чағонӣ дар қабули шоҳ Ваҳуман дар деворнигори Самарқанд мушоҳида карда будем.

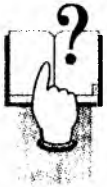
Либос дар замони Кӯшониён. Дар бораи либосҳои замони Кӯшониён мо аз расмҳои дар деворҳо, ҳайкалҳои ёфтаи бостоншиносон марбут ба он замон маълумот пайдо карда метавонем.



Расми 86. 1. Либоси шоҳзода, ки бо тиллобаргҳо оро дода шудааст. 2. Сарбози ҷавшанпӯши кӯшонӣ.

Аз рӯи бозёфтҳои Тиллотеп-па занҳо камзӯли беостин ва куртаю шалвор ва рӯмоли то кифтҳо, каллапӯши гунбазии бо зеварҳо ороёфта доранд. Остинҳо, подоман, гирди гардан, китфҳо ва пешак бо тилло оро доранд. Қисми занон дар пой кафш ва мӯзаи бепошна доранду баъзеҳо куртаи дарози то пушти по. Мардҳо чомаи то зону бо шероза, куртаи дароз ва шалвор доранд. Чомаҳо аз тарафи чап гиребон дошта, ба тарафи рост бо тугма маҳкам мешуданд. Шоҳон чакман, камзӯлча, яктаҳ ба бар карда, дар пойҳояшон мӯзаи пошнадор ва бе пошна мепӯшиданд.

Каллапӯшҳо гуногунонд, бештар кулоҳҳои нӯгтез маъмул буданд. Дар Бохтар мардон ва занон мӯйҳои дароз дошта, тасмаи заррин ё симин аз пешони боло мебастанд. Тасмаҳои занҳо аз мағои гаронбаҳои бо ҷавохирот оро дода иборат буд. Марду зан гӯшвор, гарданбанд, даспона ва дигар зинатҳоро истифода мебарданд.



САВОЛҲО

1. Дар бораи санъати меъморӣ ва хунариҳои даври Кӯшонӣ чӣ гуна мекӯед?
2. Осори ҳаҷтии боқимондаи катибаҳо чӣ аҳамияти таърихӣ доранд?
3. Дар бораи эътиқодоти динии Кӯшонӣ чӣ гуна мекӯед?
4. Санъати тасвирӣ ва ҳайкалтарошии аҳди Кӯшонӣ дар кадом ҷои тараққӣ буданд?
5. Кӯшонӣ чӣ навъ сарулибос менӯшиданд ва он бо сарулибоси миллии тоҷикон умумият дорад?

§65. ДИНИ БУДДОӢ

Дини буддоӣ дар замони Кӯшонӣ дар Ориёни Шарқӣ нуфус пайдо менамояд.

Буддо лақаб аст, номи аслиаш Сидхартах Гаутама буда, яке аз шоҳзодаҳои ориёӣ мебошад. Маънои вожаи "буддо" равшанфикр, хирадманд, ҳақим мебошад.

Буддо тахминан дар асри 6-уми пеш аз милод, гӯё аз паҳлуи модар зоида, ба по хеста, фарёди баланд мебарорад ва заминӣ замони мешунавад, ки шахсияти бузурге ба дунё омадааст. Гаутама дар синни балогат бо духтаре хонадор шуда, соҳиби писар мешавад. Ӯ дар яке аз сафарҳои ба аҳоли бади мардум шинос шуда, тарки хонаю оила мекунад ва дар ҷустуҷӯи роҳҳои беҳбудии одамон меафтад. Буддо бо русуми оинҳои зардуштӣ ва ба раҳманӣ хуб шинос буд. Баъди ҳафт соли шиносӣ ба ҳаёти одамони гуногун ба таълимоти худ мепардозад.

Таълимоти Буддо намунаи ахлокиро таъкид менамояд: 1. Мавҷудоти зиндари бе ҷон накунад; 2. Чизе, ки ба шумо таълиқ надорад, соҳибӣ накунад; 3. Аз чизҳои масткунанда даст накунад; 4. Аз дурӯғ бипарҳезед; 5. Ба занон наздикӣ накунад. Мувофиқи таълимоти Буддо инсон бояд аз зану фарзанд, давлату сарват даст накунад, танҳо худ ба худ пок ва ором монад, дар он вақт ба ӯ ҳама чиз шафоф, аён мешавад ва ба дараҷаи "нирванӣ", ҳудудҳои,

яъне худой мерасад. Буддо на Худо ва на пайгомбар буд, китоб ҳам нанавиштааст. Ӯ мегуфт Худованд сари роҳи ҳодисаҳоро гирифта наметавонад, табиат итоатгари Худо нест, аммо вақте инсон худ огоҳӣ дорад, метавонад аз фалокатҳо дурӣ ҷӯяд. Шогирдони Буддо баъди вафоташ гуфтаҳои ӯро гирд оварда, китобе бо номи “Дхаммапада”(Пандҳои ҳақимона) ва “Трипитака”(ибораат аз се сабад, се китоб: ахлоқ, мавъиза ва фалсафа) тартиб доданд.

Буддо дар зиндагиаш пайравони зиёд пайдо мекунад ва дар асрҳои 111-111 пеш аз милод дар Ҳиндустон ва 1-11 милодӣ дар замони Кӯшонӣ дар бахшҳои шарқии Афғонистон паҳн мешаванд. Азбаски шимолии Ҳиндустон ба империяи Кӯшонӣ ворид буд ва дар он ҷо буддизм нуфус дошт, шоҳони кӯшонӣ ба он эҳтиром доштанд. Аммо фикри он, ки Канишкаи Бузург дини буддоиро қабул карда буд, ғалат аст. Шоҳаншоҳ Канишка ҳомигӣ ба буддизм намуда, дар Пурушапур маъбад сохтааст. Дар замони Кӯшонӣ дар Тирмиз маъбади Хативакаи буддой зери назари шоҳон амал менамуд, вале ҳамаи ин маъноӣ ба буддой ғаравидани онҳоро надорад.

Он ёдгориҳои буддой, аз он ҷумла маъбади Навбахори Балх бардурӯғ ба буддизм нисбат дода шудааст. Ҳайкалони бузурги Бомиён низ ба буддизми суннатӣ тааллуқ надоранд. Катибаи дар домани тасвири Буддои дар Тирмиз ёфта нишон дод, ки на ҳамаи расму ҳайкалон ба Буддои асли тааллуқ доранд. Дар домани Буддои Тирмиз Буддо-Маздо навишта шудааст. Ин навиштаҷот маъноӣ онро дорад, ки мардумони маҳаллӣ дар симои Буддо худой бузурги худ Аҳурамаздоро медиданд.

Ҳамин ҳолатро мо дар ҳайкалони Бомиён мушоҳида менамоем. Дар тоқи болои сари буддои 35 м баландӣ дошта расми мардпаранда, ки дар тан либоси сафед ва дар сар қулоҳи мубадӣ дорад, акс шудааст. Дар гирди сари ӯ доираи эзидӣ, дар дасти рост ҷӯбчаҳои барсам ва дар дасти чап миҷмари фурузон дорад. Ин мард пайгамбар Зардушт аст, ки аз осмон оташи муқаддасро ба замин ба назди шоҳ Гуштосп оварда, ӯро ба дини тавҳидӣ даъват мекунад. Дар ин бора дар “Шоҳнома” омадааст:

Чу якчанд гоҳе баромад бар ин,
Дарахте падида омад андар замин.
Аз айвони Гуштосп то пеши кох,
Дарахте гашанбеҳу бисёршоҳ.
Ҳама барги ӯ панду бора хирад,
Касе к-ӯ чунон бархӯрад, кай мурад.

Хучастапаю номи ӯ Зардхушт,
 Ки Охримани бадкунишро бикушт.
 Ба шоҳи чахон гуфт пайгамбарам,
 Туро сӯйи Яздон ҳаме рахбарам.
 Яке мичмар оташ биовар боз,
 Бигуфт аз бихишт оваридам фароз.

Ин ривоят дар “Осор-ул-боқия-”и Абӯрайҳони Берунӣ низ омадааст, ки Зардушт аз осмон дар нисфи рӯз бар сақфи боми хилватгоҳи шоҳ Гуштосп фуруд омад, ки дар хоби нисфирӯзӣ буд, сақф кушода шуд, ӯ вориди хилватгоҳ гашта, ба шоҳ гуфт: «Ман фиристодаи Худовандам ва туро ба дини ростин даъват менамоям».

Ҳамин тавр ҳайкалҳои Бомиён низ ба Буддо нисбат надоранд. Маъбадҳои буддоии дар ҳудуди Осиёи Марказӣ сохташуда ба савдогарони буддой хизмат менамуданд.



САВОЛҲО

1. Дар бораи афсонаи таваллуди Буддо чӣ фикр доред?
2. Таълимоти Буддоро динӣ ҳисобидан мумкин аст ё не?
3. Маъбадҳои буддоии дар Ориёзамин сохташуда ба кӣ хизмат менамуданд?

§66. ВАРЗИШ

Варзиш дар мардуми ориёӣ аз қадим вучуд дошт, умуман, одами ҷомеаи қадим ҳамавақт дар ҳаракат буд, зеро он либос на дошт ва танҳо давидану ҳаракати бардавом онро аз сардиҳову офатҳо наҷот меод. Пайгамбари ориёӣҳо Зардушт таълим меод, ки «тани солим – ақли солим», яъне танҳо тани солим метавонад қорҳои солимро анҷом диҳад. Бинобар ин, ориёӣҳо кӯдакони худро аз 8 – солағӣ хондан, поки, бозиҳои спорти машғул менамуданд, то онҳо ҷобуку солим бошанд.

Бозёфти бучул ва муҳраҳои нард дар ёдгориҳои бостонӣ ба он далолат менамоянд, ин гуна бозиҳо дар ҳазораҳои 3 пеш аз милод дар байни ҷавонон роиҷ буд. Дар яке аз гӯрҳои писарбачае, ки ба ҳазораи 2 пеш аз милод нисбат дошта, халтаи бучулҳо ёфт шуданд ва аз қадимии бучулбозӣ дар байни бачаҳо гувоҳӣ медиҳад.

Тирандозӣ. Дар урфияти гузаштагони мо мард пеш аз ҳама, муҳофизи марзу буми хона, зану фарзанд ва деху Ватан

меҳисобад. Аз ҳамин сабаб вақте дар хона писар таваллуд мешавад, аз тирандозӣ беҳтарин хоҳиш менамоянд, ки ба сӯйи душмани рамзӣ тир паронад ва падару модар шукронаи ба дунё муҳофизи навро мекунад. Ориёӣҳо аз синни 8-сола аз вақти ба мактаб рафтани писаронро ба аспсаворӣ, тирандозӣ, шамшерзанӣ, баҳодурӣ ва ростгӯӣ меомӯзониданд. Сарчашмаҳои таърихӣ менависанд, ки ориёӣҳои сақоӣ тирандозии беҳамто буданд, онҳо дар този аспрӯяшонро ба пушт гардонида, ба душмани дунболгирашон тири беҳато мезаданд. Дар дастаҳои Искандари Мақдунӣ танҳо аз тирандозии бохтарӣ ва сугдӣ метарсиданд. Ориёӣҳо на танҳо мардон, балки занон низ савору тирандозии хуб буданд.

Аспсаворӣ. Яке аз навъҳои варзишӣ ин савори хуби асп будан, ҳисобида мешуд. Аспро савор шудан ва идора намудан ин кори осон нест, бинобар ин, марди аспро савор шудае, ки бо ҳариф мубориза бурда наметавонад он марди майдон шуморида намешуд. Ориёӣҳо ромкунандаи асп мебошанд ва онро ҳайвони худовандӣ мешуморанд. Дар «Авесто» фариштаи Драваспа сарвари ҳайвонҳо ба шумор меравад. Фарри илоҳӣ дар намуди асп пойдо мешавад ва рамзи баҳодурӣ, тавоноӣ мебошад. Аспи хуб барои ҷанговар мададгори футоҳоти ўст. Савор бояд шамшерзан, гурзан, найзан ва тирандозии хуб бошад.

Муборизаи тан ба тан. Дар қадим ҷангҳо бо муборизаи ду нафар яктоӣ аз ҳар тараф оғоз мешуданд. Онҳо бо якдигар найзазанӣ, шамшеру гурзанӣ менамуданд. Баъд аз он ки ин силоҳҳо корношоӣ мешуданд, муборизон даст ба камари якдигар мезаданд ва ҳар кӣ аз болои зин ба замин меафтид, аспро ё кушта мешуд. Вақте аспҳо монда мешуданд, ҷанговарон пиёда мубориза мебуданд ва касе зӯр мебуд, бо усулҳои гуногун, аз ҷумла гуштии ҳарифро мағлуб менамуд.

Касе, к-ӯ ба гуштии набард оварад,

Сари меҳтаре зери гард оварад.

(Фирдавсӣ)

Чавгонбозӣ. Яке аз бозиҳои қадими варзишӣ чавгонбозӣ буд, ки то асри 16 миллати равақ дошт ва баъди ба тасарруфи ўзбекҳо афтидани Осӣи Миёна аз байн меравад. Бозии чавгон бо асп ва пиёда буд. Ин бозӣ ихтироӣ ориёӣҳо мебошад ва ҷи тавре аз «Шохнома» бармеояд, дар замони Каёнӣ маъмултарин бозии шохону пахлавонон ба шумор мерафт. Дар ин бора мо ҳикояти Ҳаким Фирдавсро дар бораи Сиёвуш меорем. Мувофиқи ин ривоят Сиёвуш аз макри зани падари худ Судоба тарсида, ба назди

шнохи тӯрониён Афросиёб меояд ва мехоҳад дар хизмати ӯ бошад. Афросиёб омадани Сиёвушро хуб пазироӣ мекунад ва ин сабаби рашқи бародари ӯ Гарсеваз мешавад. Гарсеваз ба Афросиёб мегӯяд, ки Сиёвуш шоҳзодаи Эрон аст ва шояд ҳамчун ҷосус омада бошад ва бо дилёбию фиреб мехоҳад соҳиби тахти Тӯрон шавад. Мо бояд ӯро дар майдони чавгон санҷем ва аз ҳунару маҳораташ огоҳ шавем. Бинобар ин, Афросиёб Сиёвушро ба бозии чавгон даъват менамояд:

*Шабе бо Сиёвуш чунин гуфт шох,
Ки «Фардо бисозем ҳар ду пагоҳ.
Або гӯю чавгон ба майдон шавем,
Замоне битозему хандон шавем.
Зи ҳар кас шунидам, ки чавгони ту,
Набинанд гурдон ба майдони ту»...
Сиёвуш чунин гуфт бо шахрёр,
Ки «Кай бошадам дасту чавгон ба кор.
Баробар наёрам задан бо ту гӯӣ,
Ба майдон ҳамоварди дигар бичӯӣ.
Аз аро, ки ҳамроҳу ёри туем,
Ба ин паҳнмайдон савори туем».
Ситаҳбад зи гуфтори ӯ шод шуд,
Сухан гуфтани ҳар касе бод шуд.*

Ин мисраъҳо шоҳид таърихи на кам аз чаҳор ҳазор сол дош-



Расми 87. Майдони чавгонбозии Карон

тани бозии чавгон мебошад. Шумораи бозингарон одатан 16 нафар 8 нафарӣ аз ҳар тараф, ду ҳимоятгар ва 6 нафар дар ҳучум иштирок менамуданд. Шумораи бозингарон гоҳе 10 ба 10, 12 ба 12 ва гоҳе гурӯҳи калони лашкар иштирок менамуданд. Майдони чавгонбозӣ бо тамоми чузиёташ дар маркази шохнишини Дарвози қадим – шаҳри Карон боқӣ мондааст. Майдон 300 м дарозӣ, 70 м паҳноӣ дорад. Дар бахшҳои шарқ ва ғарб ҷойи дамгирии аспон, бахши ҷануб ҷойи нишаст барои 2 ҳазор одам вучуд дорад. Дарвозаҳо аз ду тараф 4 м паҳноӣ ва 2 м баландӣ доштанд. Чавгонбозӣ бозии маҳорат, паҳлавонӣ, часурӣ, ҷобукӣ ва дониستاني назария ва амалияи ҷангӣ шуморида мешуд. Чавгонбозии миллии мо буд ва имрӯз эҳёи он зарур мебошад. Дар Бохтар шаҳре бо номи Чавгон буд ва дар он ҳар сол мусобикаҳои чавгонбозӣ гузаронида мешуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО



1. Дар қадим чавгонии ориёӣ ба кадом навъи варзиш машғул мешуданд?
2. Бо асп кадом навъи бозиҳои варзишӣ ва ҳарбиро иҷро мекарданд?
3. Чавгон чӣ гуна бозист?
4. Майдони чавгонбозӣ дар қуҷо боқӣ мондааст?

§67. ЭТНОГЕНЕЗИ ОРИЁИҶО

Шумо дар бораи ориёиҳо, ватани онҳо, давлатҳои ориёӣ ва нақши онҳо дар тамаддуни ҷаҳонӣ ва таърихи ватани мо маълумот гирифтед. Ҳоло дар бораи этногенези онҳо нақл мекунем. Калимаи “этногенез” аз забони юнонӣ гирифта шуда, аз ду бахш: этнос – халқ ва генезис – пайдоиш (яъне пайдоиши халқ) иборат аст. Давраи ташаккули ин ва ё он халқ таърихи дуру дароз дорад. Вай аз замонҳои ҳеле қадим, яъне ҷомеаи ибтидоӣ, авлодӣ ва қабилавӣ шурӯъ мешавад. Бунёди он бар асари омезиши авлод бо роҳи бастанӣ муносибатҳои ҳешовандӣ, ҳамзабонӣ, расму оини як сарзамини муайян ба вучуд меояд. Аммо дар ин давраи тӯлонӣ раванди ташаккули ягон халқи ҷаҳон ба осонӣ ва яқранг намегузарад. Он аз муборизаҳои ҳунин, омезишҳои фарҳангӣ, забонӣ ва наҷодӣ бо дигар халқҳо иборат аст. Халқҳои ориёӣ – тоҷикон низ аз ин набардҳо дар қанор набуданд.

Тоҷикони қунунӣ ду номи этниқиро аз сар гузарониданд.

Дар ибтидо миллати мо ориёӣ ном дошт. Барои халқ ӯ миллат шудан чор шарт зарур аст. Якум, номи он, дуҷум забони умумӣ, сеҷум фарҳанги ба худ хос, чаҳорум дар ҳудуди муайяне сарҷамъ ва яклухт зистан.

ПАЙДОИШИ НОМИ «ОРИЁӢ»

Дар бораи кадом вақт пайдо шудани мафҳуми "ориё" маълумоти дақиқ нест. Аз маъхазҳои ҳатти ҳиндӣ маълум мешавад, ки ориёӣҳо дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод шимоли Ҳиндустонро гирифта, ба маҳаллиёни он ҷо – дравидҳо худро бо номи «ориёӣ» муаррифӣ кардаанд. Ҳамин тавр, дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод гузаштагони тоҷик худро «ориёӣ» номидаанд. Ориёӣҳо ба наҷоди аврупоӣ мансубанд. Забони онҳо низ як шоҳаи забонҳои аврупоист. Маълум нест, ки ориёӣҳо кай ва дар кучо аз халқҳои дигари Аврупо: немисҳо, англисҳо ва славянҳо ҷудо шудаанд. Ҷаро гузаштагони мо худро «ориёӣ» гуфтаанд? Калимаи «ориёӣ» маънои халқи воломақом, покнаҷод, наҷиб, шоҳӣ ва ғайраро ифода мекунад.

Одатан, вақте ки намояндагони ду халқи гуногун ба ҳам вохӯранд, худро бо номи, ки халқашон дорад, муаррифӣ менамоянд. Ориёӣҳо то рафтани забт намудани Ҳиндустон ин номро доштанд. Дар ин бора ҳикояи сақои (скифӣ) се бародарон, ки онро Ҳеродот овардааст, шаҳодат медиҳад. Дар он гуфта мешавад, ки «бори нахуст ин кишвари беохир аз онӣ шаҳсе буд бо номи Таргитай. Падару модари ӯ худовандони бузурги баҳру бар буданд. Ӯ се писар дошт, ки якеро Липоксайс, дигарро Арпоксайс ва сеҷумро Калоксайс меномиданд. Рӯзе дар замини онҳо аз осмон сипору юғ, табар ва ҷоми заррин меафтанд. Аз ҳама пештар афтидани чизҳоро писари калонӣ мебинанд ва ба онҳо наздик мешавад, аммо аз онҳо аланга бар меҳезад ва ӯ пас мегардад. Сипас писари дуҷум барои гирифтани чизҳо меравад ва боз аз онҳо оташ мебарояд ва ӯ низ тарсида қафо меравад. Вақте бародари хурдӣ ба назди онҳо меояд, чизҳоро ба осонӣ мегирад ва бародарони бузург розӣ мешаванд, ки ӯ подшоҳ шавад. Аз ин бародар се фарзанд ба дунё меояд, ки онҳо худро мардумони шоҳӣ меноманд, яъне гӯё худованд вайро барои ҳукмронӣ ба замин фиристода бошад. Мувофиқи ақидаи забоншиносон, номҳои бародарон «ориёӣ» буда, маънои хушатраро (подшоҳ) медиҳанд». Дар миёни халқияте бо номи аланҳо афсонае ҳаст, ки гӯё онҳо аз се бародар (оила) пайдо шудаанд. Дар зери таъсири афсонаи сақоӣ

ривояти славянӣ (русӣ) дар бораи се шоҳигарӣ ба вучуд омада-аст. Мувофиқи ривояти славянӣ, бародари хурдӣ, ки соҳиби ашӯи тиллоӣ буд, номи шоҳи офтобиро мегирад, чунки ӯ дар аснои тулӯи Офтоб ба дунё омада буд.

Аввалин шоҳи ориёӣҳо – Чам (Чамшед) писари шоҳи Офтоб буд ва номаш Чам, Чамшед маънои Офтобро дорад. Аз ин ҷост, ки Чамшед лақаби хушатра (хукмрони тоҷи нурдор, шуоъдор, фуруғ)-ро дошт. Ҳамин тавр, шачараи ориёӣҳо ба худоён рафта мерасад ва аз ин сабаб онҳо худро аз авлоди худо, пок, бузург ва наҷибу шоҳӣ номидаанд. Албатта, ин ривоят афсона аст. Аслан ҳамаи инсонҳо як мебошанд ва аз ин ё он наҷод будан афзалияту бартарин ақлӣ ва истеъдодро намендхад. Бартариин одам аз одами дигар фақат дар ақлу заковат, дониш ва меҳнати ҳалолӣ бо-шууронои пурсамар мебошад. Касе хуб меҳнат мекунад, аз танбал бехтар зиндагонӣ мекунад. Ин аст бартариин одам аз одами дигар.

Ҳудуди зисти ориёнӣҳо. Аз рӯйи бозёфтҳои бостоншиносӣ, дар шимол аз кӯли Байкал то рӯди Дунай, Қрим, Қафқози Шимолӣ, дар ғарб вилояти Порс ва дар шарқ то ноҳияи худмухтори Шинҷони кунунии Чинро фаро мегирит. Дар ҷануб Ориёнзамин то Ҳиндустони Марказӣ мерасид. Дар ин ҳудуд қабिलाҳо ва халқҳои ориёӣ дар сатҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва давлатдорӣ мезистанд. Дар ҳудуди мазкур дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод давлатҳои зерин ба вучуд омадаанд: дар ҳавзаи рӯди Урал давлати Аркаим (асрҳои XVIII–XIV пеш аз милод), дар поёноби рӯдҳои Дунай, Днепр, Дон ва Қриму сохилҳои баҳри Сиёҳ давлати Киме-риён (асрҳои XII–VIII пеш аз милод) ва давлати Митан (асрҳои XVI–XII пеш аз милод), дар Осиёи Миёна давлати Каёниён (Бохтари Бузург) (асрҳои XVIII–VIII пеш аз милод).

Мувофиқи ривоятҳои авестой, дар шарқ иттиҳоди тӯрҳои сахронавард вучуд дошт (асрҳои XV–VII пеш аз милод). Дар асо-сии анъанаҳои давлатдорӣ Каёниён баъдҳо давлати Мод (IX–VI пеш аз милод), Ҳахоманишиён (VII–III пеш аз милод) ва Ашкониён (III–I пеш аз милод, I–III милодӣ) ба вучуд меоянд.

САВОЛҲО



1. *Номи ориёӣ дар кучо пайдо шудааст ва чӣ маъно дорад?*
2. *Вожани "этногенез" чӣ маъно дорад?*
3. *Чаро ориёӣҳо баромади худро ба худоён менайивастанд?*
4. *Ҳудуди зисти ориёӣҳоро номбар намоед?*
5. *Чаро ҳудуди он кам шуда аст? Сабабаширо шарҳ диҳед.*

§68. ТАМАДДУНИ ОРИЁИҲО

Мутахассисони бостоншинос, ки шаҳрҳои Арканро таҳқиқ намудаанд, маълумот медиҳанд, ки ориёиҳои он дар арафои ихтироӣ хат будаанд, зеро баъзе аломатҳои он вучуд доранд. Ҳамчунин, онҳо хунари баланди шаҳрсозӣ, кишоварзӣ ва хунармандӣ доштанд. Онҳо соҳиби сохтори муайяни давлатӣ буданд. Давлати бузурги Кимерия, ки баҳши зиёди Украина ва шимолӣ Қифқозу кишварҳои Ставропол ва Поволжес Русияи кунунро фаро мегирифт, зиёда аз ҳазор сол умр дод, аммо дар бораи хатти бошандагони он маълумоте нест. Кимериҳо аз худ тамаддуно боқӣ гузоштаанд, ки баъдан бо скифҳо омезиш ёфтааст.

Давлати Митан, ки аҳолии он аз ориёиҳо ва хуриҳо иборат буд, адабиёт, хат ва тамаддуно хос дошт.

Дар ҳудуди Осиёи Миёна дар асрҳои XVII–VIII пеш аз миллод давлати бузурги Каёниён ташкил меёбад, ки ба он ҳудуди кунунии Афғонистон, қисми Эрон, Марву Сугду Фарғона дохил мешуданд. Маркази ин шаҳр Зарринасп буд ва бо номи Бохтари Бузург маъруфият дошт. Дар он замон ин бузургтарин давлат дар Шарқ ба шумор мерафт. Дар ин давра давлати мутамаркази шоханшоҳ бо дини ягонаю Худованди ягона ба миён меояд. Дар ташкили ин давлат Зардушт нақши бузург бозид. Маҳз бо ташаббуси Зардушт Гуштосп – шоҳи Бохтар ба таъсиси давлати ягонаи ориёӣ камар бафт ва давлати бузургро бо дину оини яктопарастии ташкил дод. Зардушт ҳамроҳи Гуштосп ва Исфандиёр 17 сол дар ҷангҳо ширкат кард ва тарғиби зарурати давлати бузург ва дини яктопарастиро барои ориёиҳо таъмин кард. Аммо сарзамини онвақтаи ориёиҳо хеле пахновар буд ва Каёниён тавонистанд дар як порои он давлати миллии худро ташкил диҳанд. Зардушт барои онҳо китоби «Авесто»-ро тартиб дод, ки дастури таърихӣ, динӣ, пандомӯзӣ, ҳукуку атвори пок барои ҳамаи инсонҳои рӯи дунё ба ҳисоб мерафт. Ташкили давлати ягона дар рустоҳои кишоварзии Ориёи ба ҷангҳои дохилии қайҳо хотима бахшид ва сабаби равнаку ривочи деҳу шаҳрҳо гардид. Пайдо шудани шаҳрҳо ба пешрафти хунармандӣ ва савдо таъин дод. Қашфу таҳқиқи шаҳрҳои ҳазораи дуҷум ва якуми пеш аз миллод дар Бохтари Шимолӣ, аз ҷумла Чарқутан, Софолтеппа, Даштҳои 1-3 ва Олтинтеппа ба он далолат мекунанд, ки ориёиҳо дар ин давра фарҳанги баланднояе доштанд.

Заргарӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ, кишоварзӣю чорводорӣ рӯ ба

равнақ мениҳанд. Тамаддуни ориёёҳо дар замони Ҳахоманишиён, Портиён ва Кӯшониён ҷаҳонӣ мешавад.

Забони ориёёҳо. Ориёёҳо забони худро «ориёӣ» мегуфтанд ва мувофиқи ривояти таърихӣ китоби «Авесто»-и қадим бо ин забон дар 12 ҳазор пӯсти гов навишта шуда буд. «Авесто»-и дар замони Ҳахоманишиён таълифёфтаре дар замони ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ сӯзонданд. «Авесто»-ро дар замони Ашкониён ва Сосониён дубора ҷамъ оварда, бо забони ориёӣ-пахлавӣ китобат мекунанд.

Дориюши Кабир дар катибаи кӯҳи Бесутун (сутуни 4-ум) худро ориёинаҷод ва ориёизабон меномад, аммо минбаъд Ҳахоманишиён худро зодаи Порс мегӯянд забонашон бо номи «порсӣ» шуҳрат меёбад. Бояд донем, ки забони порсӣ низ забони ориёист. Онро танҳо порсӣ номидан хатост, зеро Порс номи географӣ буда, номи забони халқ шуда наметавонад. Номи забони ориёёҳо бояд ориёӣ гуфта ва навишта мешуд. Дар замони истилои юнониён забони давлатии Ориёншаҳр забони юнонӣ шуд. Вақте ки Ашкониён давлати Селевкиёни юнониро барҳам доданд, забони модарии худро, ки забони паҳлавӣ ном дошт, ҷорӣ намунонданд. Забони паҳлавӣ низ забони ориёист. Бо забони паҳлавӣ, Занд ва бисёр матнҳои боқимондаи китоби «Авесто» навишта шудаанд. Забони порсии миёна низ забони ориёӣ мебошад.

Аз катибае, ки соли 1995 аз Работаки назди Бағлони Афғонистон ба даст омад, маълум мешавад, ки вақте Кӯшониён давлати Юнону Бохтарро аз байн бурданд, забони давлатӣ юнонӣ буд. Шоханшоҳи Кӯшониён Канишкаи Кабир онро барҳам дода, забони бохтариро бо номи "забони ориёӣ" забони давлатӣ эълон мекунад. Дар ин ҷо Канишкаи Кабир забони бохтариро дуруст забони ориёӣ номидааст, зеро ҳамаи забонҳои вилоятҳои ориёнишин: Порс, Бохтар, Хоразм, Сугд ва ғайра шоҳаҳои забони ориёӣ ба ҳисоб мерафтанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ



1. Тамаддуни ҷист?
2. Вақте мо шаҳр мегӯем, кадом омилҳоро дар назар дорем?
3. Фарқи шаҳр аз деҳот дар ҷист?
4. Кадом забонҳоро ориёӣ номидан дуруст мебошад?
5. Мақоми Зардуштро дар соҳмон додани дину давлати ориёёҳо шарҳ диҳед.

ТАФСИРИ БАЪЗЕ НОМҲОИ ТАЪРИХИ ВА ГЕОГРАФИ

«Авесто» – китоби муқаддаси мазҳабӣ ва адабии ориёӣ, ки маънояшро муҳаккикон дониш, илм таъйин кардаанд. «Авесто»-ро «Асто», «Усто», «Апастакон», «Вистак» низ ном мебаранд.

Австралопитек – калимаи юнонӣ буда аз ду бахш иборат: авусиралис – ҷанубӣ ва питекос–маймун, яъне одаммаймуни ҷанубӣ. Австралопитекҳо аввалин инсонҳо мебошанд, ки аз 6 то 1 миллион сол пеш зистаанд.

«**Ардавирофнома**», «**Артавироснома**» – яке аз осори адабиёти паҳлавист, ки аз тарафи муаллифи номаълуме дар асрҳои 6–7 ба забони форсии миёна (пахлавӣ) навишта шудааст. Чанд нусхаи «Ардавирофнома» то замони мо расидаанд.

Антрополог – мутахассиси илми одамшиносӣ (антропология).

Бар – ченаки вази. 1 бар баробари 10 литр об.

Бостоншинос – археолог.

Бошишгоҳ – ҷойи зисти одамони қадим.

Бохтар – номи яке аз вилоятҳои қадими ориёӣ – тоҷикон мебошад. Маънояш шимол аст, номи шаҳри Балх аз вожаи «Бохтар» гирифта шудааст. Дар «Авесто» бо номи Баҳди зикр шуда, яке аз сарзаминҳои офаридан Ахурамаздо мебошад. Ватани Зардушт ва Каёнӣён аст.

Бахшу – номи қадими Ёхсу аст. Вожаи «ёхсу» шакли дигаргуншудаи калимаи «Вахшо» (Вахш) мебошад.

Барустан – номи ориёии рӯди Днепр буда маънояш рӯди пахновар мебошад.

Вахш – номи қадими рӯди Ому – Аму ва Панҷ будааст. Рӯди Вахш барои ориёӣҳо муқаддас будааст. Дар «Авесто» бо номи Ванахгуҳа Дойтиё зикр мешавад. Юнониҳо онро Окс номидаанд. Дар замони Куҷониён фариштаи Охшо, Вахшо буд. Ҳоло яке аз шохобҳои рӯди Ому мебошад.

Ваширд – номи вилоят ва шаҳр дар Тоҷикзамини Шарқӣ.

Вар – қалъа. Вар аввалин бинои зеризаминӣ, ки Ҷам барои инсонҳо, ҳайвонҳо ва рустаниҳо дар замони яхбандӣ сохтааст. Дар адабиёт бо номи Ҷамкард низ ёд мешавад.

Вахуманак – фариштаи пиндори нек дар «Авесто».

Виспрад – номи бахше аз «Авесто» аст.

Гарда – гулом дар замони Ҳахоманишиён.

Гомозректусҳо – гузаштагони бевоситани инсонӣ кунунинд, ки 2600 ҳазор сол пеш пайдо шудаанд.

Гелиокс – Худои Офтоб ба забони юнонӣ.

Готҳо – номи бахши қадимтарини «Авесто» мебошад.

Ғохонбор – номи ҷашнҳои офариниш дар дини Маздаясно мебошад.

Ғовмард – саравлоди олами ҳайвонот ва рустани дар оини Маздаясно аст.

Дабир – котиб, мирзо, сафир.

Дабирпат – сарвари дастгоҳи ҳукумат.

Дарик – сикка (пул).

Девлох – ҷойи айлоқи тобистонаи молу гову деҳа.

Динкард – китобе аз «Авесто» дар бораи оини Маздаясно.

Диндабира – ҳатти авестой иборат аз 44 ҳарф.

Дионис – фариштаи ҳуши юнониён.

Дугдуга (Дугдор) – модари Зардушт.

Дангара – Донгара маънояш оби аз даҳони кӯҳ меомада, номи ноҳия дар Тоҷикистон.

Данук – номи ориёии рӯди Урал.

Дану – номи ориёни рӯди Дон. Имрӯз осетинҳо рӯдро «дон» меноманд.
Рӯди Гургон – ҳоло баҳри Каспий, баҳри Мозандарон ва Хазар низ гуфтаанд.

Занд – тафсири «Авесто».

Зардушт – пайгамбари Худо, ки мардумро ба яктонарастӣ даъват кардааст.

Номи Зардушт дорандаи шутури заррин ё зардро дорад.

Зобул – яке аз вилоятҳои қадимтарини ориёнишини.

Истаравшан – Уструшана. Истаравшан дар ибтидои асри миёна яке аз вилоятҳои ғочкишиши буд. Ҳоло баҳши он бо шаҳрҳои Чизак, Зомин, Хавос ба Ўзбекистон ва баҳше аз ноҳия Лайлак ба Қирғизистон дохил аст. Рустоҳои Шахристон, Ғочӣ, Ёротеппа (Истаравшан) ва Зафарободу Нав (Сингамен). Пролетар (Ҷаббор Расулов) ба Истаравшан дохил буданд.

Кай – уивони шохони аввалини ориёӣ.

Кайён – номи сулолаи таърихи шохони ориёӣ, ки дар Бохтар ҳукм рондаанд.

Кано – чумчума, косоҳонаи сар.

Кичерия, гамера – серҳаракат.

Кошгар – дар даврони қадим ноҳияи ориёнишини буд. Баъд туркон онро ғасб намуданд ва ҳоло қавми уйғурҳо зиндагӣ доранд. Вожаи «кошгар» дар забони қадимаи сакохутанӣ бағали кӯх, кӯхдоманро ифода мекунад.

Кӯшон – номи дудмон аст.

Маданияти Андронов – ин ном аз уивони деҳаи Андронов дар Сибири Ғарбӣ пайдо шудааст. Дар Андронов бостоншиносон қабрҳои мардуми кӯчии ориёиро ёфтаанд.

Маданияти Сруб – гӯрҳое, ки саҳронавардонии сақой (скифӣ) аз ғулаҷубҳо сохта будаанд.

Маданияти Ҳисор – номи бошишгоҳҳои замони неолит, ки бостоншиносон бори аввал дар назди қалъаи Ҳисори Тоҷикистон пайдо намуданд.

Маи – ченаки вази дар Пурси қадим баробари – 418 гр. Модӣ – 561 гр.

Мезолит – вожаи ҷунонӣ буда аз ду бахш: мезос – миёна, литос – санг иборат аст, яъне асри санги миёна. Мезолит дар Аврупо аз ҳазораи 12 то 6, Осиёи Марказӣ – аз 10 то 6, Шарқи Наздик аз 14 то 7 давом кардааст.

Иахчирпаг, парадиз – шикоргоҳ. Шохон дар замони қадим барои шикор қардан ҷойҳои махсус доштанд, ки тахти назорати ҳукумат қарор дошт. Дар иахчирпаг ё худ парадиз ғайри шох ҳеч каси дигар ҳукуки шикор қарданро надошт.

Ориёнон Ғарбӣ ва **Ориёнон Шарқӣ**. Забоншиносон забонҳои ориёиро (эроширо) ба гурӯҳҳои Ғарбӣ ва Шарқӣ ҷудо намудаанд. Аз ҷамъи инҳоз мо ёдгориҳои қадими Эронӣ кунуниро ба Ориёнон Ғарбӣ ва Осиёи Марказиро ба Ориёнон Шарқӣ ҷудо намудаем.

Порс (Форс) – номи вилоят дар Ориёнон Ғарбӣ, аз ин вилоят ду дудмони шохон: Ҳахоманишиён ва Сосониён баромадаанд.

Ра – номи сакони рӯди Волга.

Рӯйниган – бадани оҳанин, гӯё Худованд Исфандиёрро рӯйниган офарида буд ва дар вақти ҷанг тир дар бадани ӯ раҳна намекардааст. Ин афсона аст ва ҳечгоҳ бадани инсон оҳанин намешавад.

Силас – номи аслии Сиррӯд аст.

Сугд – номи яке аз вилоятҳои қадимаи ориёност. Дар замони ҳеле қадим Сугд водии рӯдхонаи Сир, Зарафшон ва Кешкарӯдро фароғир буд. Дар «Авесто» Гава Сугда ватани Говмард мебошад.

Тӯр – номи тотемани ҳамаи ориёнон чорводор.

Тӯрон – уивони поҳияҳое, ки дар онҳо саҳронавардонии кӯчии ориёӣ зиндагонӣ мекарданд.

Тешиктош – номи ғоре дар ноҳияи Бойсун, ки аз он устухонҳои писарбачан 10-солаи неандерталиро ёфтанд, ки 40–50 ҳазор сол пеш мурда будааст.

Фиръавн – унвони шохони Мисри Қадим.

Фарғона – яке аз вилоятҳои қадимаи ориёинишин, ки дар «Авесто» ба шакли Паркана (яъне ғўша, канора) омадааст.

Херодот – падари таърих, таърихнигори машҳури Юнони Қадим

Хутан, Турфон – номи вилояти таърихии қадимаи ориёинишин дар Синсиняни Чин.

Чоч – номи яке аз вилоятҳои қадими ориёинишин – тоҷикон мебошад. Маънои он чандон равшан нест. Вақте ки арабҳо омаданд, онро забт намуданд, ба ҷойи Чоч Шош гуфтанд. Дар асрҳои 14–15 ба ҷойи Шош, Чоч номи шаҳри Тошканд пайдо мешавад.

Шибар – номи сакони Сибир аст. Маънои шибар ҷойи обдор аст.

Эронзамин – мамлакати мардуми ориён–эронихо.

Ясно – бахше аз китоби «Авесто» буда, аз гуфтаҳои хирбадҳо, шояд шогирдони пайгамбар иборат мебошад.

Чароб – номи рӯди Панҷ аст.

Хароб – оби калон, номи рӯди Кукча аст.

САНАҲОИ МУҲИМИ ТАЪРИХӢ

612 пеш аз милод, иттифоқи модҳо бо фиръавнҳо ва бобулиён ва ибтидои ҷанги онҳо ба муқобили ошуриён.

550 то милод – порсҳо бар модҳо галаба карда пойтахти Мод – Эқбатанро (Ҳамадон) забт карданд.

530 то милод – Куруши Кабир бо массагетҳои Осиёи Миёна ҷангида, дар ҷанги шадиде ба Ҳалокат мерасад.

530–522 пеш аз милод – бигди Куруш ба сари ҳокимият омадани Камбуҷия.

522 – ба дудмони (авлод) Ҳахомонишиён (Дориш) баргаитани ҳокимият.

486 пеш аз милод – Дориш вафот кард ва ба ҷойи Ҳаширшоҳи 35-сола соҳибтаҳт мешавад.

480 пеш аз милод – Ҳаширшоҳ аз тариқи баҳр ва хушкӣ ба Юнон ҳуҷум мекунад.

449 пеш аз милод – байни юнониён ва ориёиҳо сулҳ ба имзо мерасад.

334 пеш аз милод – лаиқари Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Сағир ворид шуд.

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
-----------------	---

БОБИ I. ЗАМОНИ ПЕШДОДИЁН – АСРИ САНГ

§1. Асри санги қадимтарин – палеолит	8
§2. Асри санги миёна – мезолит	11
§3. Қашфи оташ ва нақши он дар ҳаёти инсонҳо	15
§4. Яхбандиҳо ва одамон	18
§5. Зинаҳои ибтидоии тақомули инсоният	21
§6. Аввалин зироаткорон ва чорводорон дар ҳудуди Ориёно	25
§7. Кишоварзӣ дар Ориёнои Шарқӣ	29
§8. Маданияти Ҳисор	33
§9. Пешдодиён–шоҳони ривоятӣ	35
§10. Тақсимои ривоятии ҷаҳон	38
§11. Ориёно	41
§12. Аз байн рафтани соҳти чомаи ибтидоӣ	44
§13. Асри мису санг дар Ориёнои Шарқӣ	48

БОБИ II. АСРИ БИРИНЧ – ЗАМОНИ КАЁНИЁН

§14. Гузариш аз модаршоҳӣ ба падаршоҳӣ	51
§15. Асри биринч дар Ориёнои Ғарбӣ. Маданияти Сиёлка	54
§16. Асри биринч дар Ориёнои Шарқӣ	56
§17. Маданияти мардуми сруб	63
§18. Маросими дафн дар асри биринч.	67
§19. Нахустшаҳрҳо	70
§20. Меъморӣ ва сохтори шаҳрҳо	73

БОБИ III. КАЁНИЁН. СУЛОЛАИ ТАЪРИХӢ

§21. Давлати Каёниён	76
§22. Давлати марказонидаи ориёӣҳо дар замони Гуштосп	79
§23. Паҳн намудани Исфандиёр дини Зардуштро	83
§24. Зардушт ва дини ӯ	85
§25. «Авесто»	88
§26. «Ясно – готҳо»	92
§27. «Яштҳо»	94
§28. Оини зардуштӣ.	100
§29. Ибодатгоҳҳо	103
§ 30. Идҳо.	106

БОБИ IV. ҚАБИЛАҲОИ ОРИӢ

Дар асри оҳан	109
§31. Кимериҳо	109
§32. Скифҳо – сақоиҳо	113
§33. Гӯрхонаи Чертомлик	117

§34. Сайримихо (савромат, сарматҳо)	123
§35. Сайниҳои ориёӣ дар Сибири ғарбӣ ва Байкалу Олтой ва Тува дар замони скифу сарматҳо	129
§36. Давлати Элом	132
§37. Давлати Митан	134
§38. Давлати Мод	137
§39. Давлати Ҳахоманишиён	142
§40. Эломияи Куруши Кабир	145
§41. Дориюши Кабир	149
§42. Ислоҳоти роҳ, алоқа, ҳарбӣ ва пулӣ.	152
§43. Бозоргонии дохилӣ ва хориҷӣ	155
§44. Чангҳо бо юнониён	158
§45. Кишоварзӣ ва ҳунармандӣ	161
§46. Фарҳанги ориёӣҳо дар замони Ҳахоманишиён	166
§47. Хат дар давраи Ҳахоманишиён	169

БОБИ V. ДАВЛАТИ ЭЛЛИНҲО ДАР ОРИЁНО

§ 48. Ҳучуми Искандари Мақдунӣ ба Ориёноӣ Ғарбӣ	172
§49. Муборизаи Спитамен бо Искандар	176
§50. Муҳориба ба муқобили лашкари Искандар дар кӯҳистони Сугду Бохтар	180
§51-52. Давлати Юнону Бохтар	184
§53. Санъати эллинӣ	191

БОБИ VI. АШКОНИЁН

§54. Таъсиси давлати Ашкониён	194
§55. Соҳти иқтисодӣ ва сиёсии давлати Ашкониён	198
§56. Муборизаи дохилӣ дар империяи Ашкониён	201
§57. Фарҳанги даврони Ашкониён	203
§58. Санъати тасвирӣ дар замони Ашкониён	207
§59. Ҳунармандӣ ва тичорат	211

БОБИ VII. КҶШОНИЁН

§60. Империяи Кӯшониён	214
§61. Кучула Кадфиз бунёдгузори давлати бузурги Кӯшон	217
§62. Шаҳру дехот, иқтисодиёт ва тичорат дар давраи Кӯшониён	221
§63. Фарҳанги замони Кӯшониён	225
§64. Дини Кӯшониён	229
§65. Дини буддой	233
§66. Варзиш	235
§67. Этногенези ориёӣҳо	238
§68. Тамаддуни ориёӣҳо	241
Тафсири баъзе номҳои таърихӣ ва географӣ	243
Санаҳои муҳими таърихӣ	245

ЮСУФШОҲ ЯЪҚУБОВ

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ
барои синфи 5

Мухаррир: Қиёмиддин Сатторӣ
Мухаррири техникӣ: Робия Абдуллоева
Тарроҳ ва саҳифабанд: Иқбол Сатторов

Ба матбаа супорида шуд 23.01.2015.

Ба чоп имзо шуд 12.02.2015.

Андозаи 60x90 1/16. Коғози офсет. Чузъи чопӣ 15.5
Адади нашр 110000. Супориши № 21/2015.

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66. E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар «Комбинати полиграфии ш. Душанбе»
бо супориши №21 аз 23.01.2015 чоп шудааст.